

MI IN SODOBNOST 1945-1995

horec

César Vallejo

ŠPANIJA

VZEMI TA KELIH OD MENE

Miquel Hernández

PEPELNAST VETER

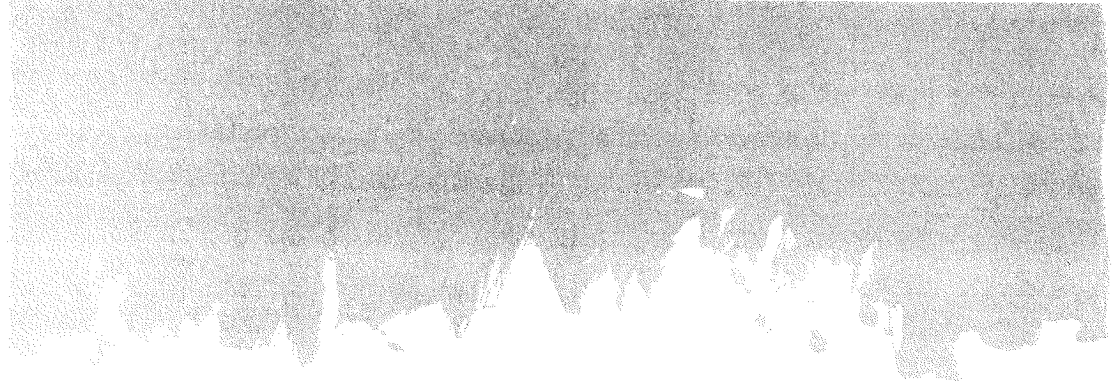
Pablo Neruda

ŠPANIJA V SRCU

PREVOD IN SPREMNA BESEDILA: Ciril Berglez

Urednik: JOŽE DEŽMAN

540-541 REVIJA ZA ZGODOVINO, LITERATURO IN ANTROPOLOGIJO **1995**

I Z P R I H O D N J E Š T E V I L K E

Borut Rutar

TIGR v duhovnem genocidu fašizma

Bovec ■ Tolmin ■ Kobarid ■ Bača

Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije
v sodelovanju z ZALOŽBO TANGRAM

horec

B O R E C

TOTALITARIZMI IN SODOBNOST

Jeseni leta 1994 smo se s predstavniki kulturnega centra Ivana Napotnika iz Velenja začeli dogovarjati o skupnem projektu: znanstvenem posvetovanju, s katerega prispevke bi objavili v reviji Borec. Ker nismo dobili sredstev za izvedbo posvetovanja, smo se v uredništvu revije odločili za anketo. Poslali smo jo na skoraj dvesto naslovov Slovence in Slovencev doma in po svetu. Odziv na anketo je bil prijazen. Mnogo naslovnikov je bilo obito zasedenih z drugimi opravili ali pa so prav v tem času že objavljali besedila s sorodno tematiko in so se prijazno zahvalili za sodelovanje, nekateri so obljubili svoje prispevke v prihodnje. Z anketno bero smo zadovoljni. Kaže svojo dinamiko in razpon kritične misli, ki nas zapostuje, ene tako, druge drugače, v še vedno prelomnem času. Vsem, ki ste se nam odzvali, se iskreno zahvaljujemo za sodelovanje, vsem, ki boste natisnjeno prebrali, pa želimo dovolj izzivov in ustvarjalnih odzivov.

1945–1995

B O R E C

SPREMNE BESEDE

Konec osemdesetih let, ko je v deželo prihajala demokracija, se je začelo nič koliko razprav o narodni spravi. Mag. Borisa Mlakarja je leta 1990 izjava slovenskega predsedstva o državljanski umiritvi spodbudila, da je nad sedemdesetim javnim delavcem in znanstvenikom poslal anketo z naslovom Z narodno spravo – konec državljske vojne?

Do danes se je pokazalo, da sta tako sprava kot umiritev pojma, ki ju zlepa ne bomo občutili kot realno stanje družbene stvarnosti in stanje duha. Zato smo se odločili, da bomo leta 1995 ponovili anketo, vendar z drugačno ostjo vprašanj.

V reviji Borec smo v teh letih objavili vrsto besedil, ki pričajo o karakterjih režimov, ki smo jih Slovenci srečevali v 20. stoletju. To je stoletje totalitarizmov in njihovi analizi smo v Borcu posvetili posebno pozornost. V uvodu v monografijo dr. Boža Jezernika *Non cogito ergo sum* (Arheologija neke šale), ki govori o titoističnih koncentracijskih taboriščih, je dr. Lev Kreft zapisal misel, ki jo jemljemo kot iztočnico naše ankete: **“Totalitarizem je perfekcionističen sistem, demokracija pa je skrajno nepopolna zadeva, in vendar je, kar se tiče razumskih podlag, neskončno boljša. Ima pa pomembno hibo, zaradi katere se lahko naleze totalitarizma, kadar nečistuje, ne da bi skrbela za svojo varnost, strašno hitro vse pomeša in pozabi.”**

V anketi smo predlagali tele teme:

1. Leta 1995 svet praznuje petdesetletnico zmage nad nacifašizmom. Usode tako držav zmagovalk kot držav poraženk so nadvse spremenljive. Tako sta Sovjetska zveza in Jugoslavija razpadli, Nemčija pa se je združila. Ali še obstaja dediščina protinacistične koalicije kot skupni imenovalac evropske in svetovne politike? Ali je bil nacifašizem poražen?

2. Ali razvoj dogodkov ne potrjuje domneve, da sta bila demokratični “idealistični” Zahod in totalitarni “materialistični” Vzhod idealen par? Porušeno razmerje postavlja tole vprašanje: Koliko je pritisk z Vzhoda silil kapitalizem v socialni korektiv in ali zmore Zahod pripeljati demokracijo na Vzhod? Kako ocenjujete ta razmerja? Ali je bil stalinizem poražen?

3. Ob antagonizmu Vzhod-Zahod je prišlo do polarne napetosti med komunizmom in protikomunizmom na Vzhodu. Protikomunizem je razumljiv v času, ko je realni socializem še obstajal. Realnega socializma je konec, protikomunizem pa ostaja kot pomembna idejna konstanta. Kakšna je funkcija protikomunizma in njegov pomen v novih razmerah?

4. Kje je nova meja med Vzhodom in Zahodom? Ali pa še obstaja stara blokovska meja? Kako gledate na mnenje nekaterih, da smo Slovenci sodelovali pri podpiranju stare železne zavese, zdaj pa nas potiskajo za novo, ki spet ločuje Evropejce?

5. V Sloveniji se je zadnja leta razvila prava hajka na demone preteklosti. Udbomafija, organizacija, botri in mladiči bivšega režima itd. so krilatice, ki jih uporabljajo različni avtorji, ki menijo, da v Sloveniji še vedno vladajo mračne sile totalitarne preteklosti. Ali je totalitarna potencia komunističnega režima

preživela v tolikšni meri, da ogroža demokracijo, da je možna njegova restavracija? Katere so sile oziroma recidive rdeče revolucionarne preteklosti, ki so dejansko nevarne?

6. Različni pisci in govorci pogosto omenjajo tudi nevarnost ekstremne desnice, črnega udara. Koliko je možnosti, da pride do realne prevlade desnega ekstremizma v slovenskem prostoru in kdo so njegovi nosilci?

7. Državni zbor je leta 1994 naročil znanstveno poročilo o novejši zgodovini Slovencev. To naj bi pomagalo državnemu zboru do cilja, "to je doseči narodno spravo in jo podpreti z ustrezno zakonsko ali drugo regulativo iz pristojnosti državnega zbora oziroma z aktivnostmi drugih pristojnih organov ali inštitucij". Kakšna je vsebina in kakšna so dogajanja v zvezi s sprejemanjem tistih aktov, s katerimi hoče državni zbor popraviti krivice preteklosti?

8. Mnenja o preteklosti so v pluralni družbi kar najraznorodnejša. Tudi nespametna imajo svojo funkcijo in pravico do izražanja. Vendar se ob vseh napetostih postavlja vprašanje, ali smo se dotaknili točke, ko je tovrstno izražanje mnenj kršenje elementarnih norm. Ali lahko problematiziramo prav vse vrednote? Ali niso nekatere takšne, da jih ni možno vedno znova relativizirati? Ali je na primer, možno vedno znova relativizirati boj proti nacizmu in proti okupatorju? Sprašujemo, katere so tiste vrednote zgodovinske dediščine Slovencev v 20. stoletju, ki imajo trajno veljavo?

9. Meja med demokracijo in totalitarizmom ni lahko določljiva. Ko govorimo o elementih totalitarizma na Slovenskem, se sprašujemo, kje so njegovi izvori. Koliko je bil v deželo prinašen z revolucionarnim prevratom, koliko ga je bilo že pred drugo svetovno vojno?

10. Mnogi menijo, da je bila slovenska pot v jugoslovanskem socializmu samosvoja. Ali to drži? Koliko smo bili bolj kot drugod v Jugoslaviji pripravljeni za demokratično izbiro? Koliko so te slovenske posebnosti vplivale na potek osamosvajanja?

11. Ali je možno komentirati izjavo "Prehajamo iz primitivnega socializma v demokratični primitivizem"? Kakšna je razmejitev med demokracijo in totalitarizmom pri nas? Katere možnosti imajo politične, strokovne in druge elite ter civilna družbena gibanja v pretehtavanju med nasilnim, totalitarnim, revolucionarnim in med demokratičnim, nenasilnim, ustvarjalnim reševanjem družbenih napetosti?

Praznujemo petdesetletnico zmage nad nacifašizmom. To je tolikanj pomembnejše, ker se tej proslavi pridružuje tudi obletnica združitve berlinskega zidu. Tako je padla tudi sistemska in družbena ovira, ki je delila svet na dva bloka, na demokratični in kapitalistični Zahod ter na državnokapitalistični in stalinistični Vzhod. To nasprotstvo je spremljalo tudi nevarno nakopičeno orožje na obeh straneh.

Ni dvoma, da je zmaga zaveznikov prinesla tako zlom totalitarizma kot nacifašističnega sistema. Zagotovila je razvoj demokracije tudi v premaganih deželah. Čas je pokazal, da je bil ta demokratičen razvoj zagotovljen in da so danes demokracije premaganih držav trdne. S tem pa ni rečeno, da bo ta trdnost zagotovljena sama od sebe. Demokratičen razvoj je treba zagotoviti tudi v prihodnje in odstranjevati vse, kar bi mu grozilo ali kar mu že grozi. Petdesetletnica je zdaj tudi v znamenju poraza stalinističnega državnega totalitarizma. Ta razvoj prinaša na Vzhodu pozitivna gibanja za razvoj demokracije, pa tudi nevarne bolezenske klice, ki bi lahko tok demokracije v prihodnje oslabil ali ga usmerjale v slepo ulico.

Od padca berlinskega zidu je svet svobodnejši, ni več blokovskih nasprotij. Tako hitrega razvoja na Vzhodu ni pričakoval nihče. To je dokaz, da je demokratičen proces tlel in se razvijal že prej tudi v notranjosti vzhodnih družb, bil pa je prikrit z nesvobodnimi režimi in sistemi. To je tudi začetek osebnega osvobajanja posameznikov v prejšnjih stalinističnih režimih.

Padec zidu in sistemov, ki so mu sledili, je izzval ogromna pričakovanja za uveljavitev človeških in manjšinskih pravic. Pričakovali so, predvsem ljudje v vzhodnih in srednjeevropskih deželah, da bo za evropsko celino uveljavljen nov mednarodni red, ki bo temeljil na skupnih interesih, zamenjal nasprotja blokov in dokončno odstranil strah ljudi pred obračunavanjem z jedrsko vojno. Novo jedrsko obračunavanje v novem sistemu ni verjetno. Porajajo pa se gibanja in stranke, ki nosijo na svojih praporih etnično čistost, versko nestrpnost in se razvijajo na lažnih zgodovinskih mitih. Kam vse to pelje, kažejo klanja in obračunavanja na Balkanu, v Čečeniji, Tadžikistanu in tudi drugod. Ni verjeten kak širši, svetovni vojaški spopad. Bo pa polno medetičnih konfliktov, državljanskih spopadov, saj se kažejo žarišča na mnogih straneh. Ne glede na načelo nespremenljivosti meje tudi meddržavni konflikti niso izključeni. Nevarno je zbujanje sovraštva do etničnih manjšin in do sosednjih narodov. Odpiranje Evrope do srednje in vzhodnoevropskih držav kaže njeno neenotnost. Lahko pa izzove vsesplošno razočaranje pri nekaterih, ki jim vrat ne odpirajo. Pa tudi sicer gre za dolg proces, ki prinaša kandidatom za vstop nove težave. Kljub padcu berlinskega zidu se ponekod še vedno razmišlja v duhu Jalte.

So pa še druge nevarnosti za razvoj demokracije. Pričakovanja dežel bivše sovjetske sfere, da bo svoboda prinesla tudi blaginjo, niso izpolnjena. Svobodo sta pogosto spremljali še večja revščina in pomanjkanje, kot so ga bili deležni v prejšnjih režimih. Novo stanje je zamenjalo prejšnji trden sistem, ne da bi zavladata nova, trdna pravila. Porajala se je korupcija in neustvarjalno bogatenje

ob siromašenju širokih slojev. Nevarnost je, da bodo ponekod nove totalitarne ideje in ultranacionalizem zamenjali stara pravila. Tak razvoj lahko podprejo tudi razočarane revne množice. Pokazalo se je, da v sedanjem svetu pomanjkanje in brezposelnost ne porajata levičarskih in sindikalnih gibanj, temveč pomenita stalno nevarnost, da to izkoristijo desničarski skrajneži. To velja tako za nekatere zahodne države kot tudi za države bivše sovjetske sfere.

Svet je svobodnejši, kot je bil v času blokovskih nasprotij. Ima pa nevarna žarišča, ki klijejo posebno v državah bivšega sovjetskega sistema. Vse to ogroža pozitiven vpliv, ki bi ga imele zahodne države v sedanjem procesu notranjega in zunanjega osvobajanja držav bivše sovjetske sfere. Predpogoj pa je tudi, ali bodo te države ostale socialne ali pa bodo še naprej odrekale množicam socialne pridobitve, ki so si jih pridobile v dosedanjem razvoju.

Prav zategadelj pa imajo posebno vlogo tako demokratična levica kot tudi sindikalna gibanja. Nova levica naj bi reševala naloge, ki jih zastavlja sedanji čas. Gre za spremembe, ki jih povzroča tehnološka revolucija in ki poleg stalnega zmanjševanja zgodovinskega proletariata prinašajo delojemalce v "ovratnikih". Novi računalniški vek spreminja družbo in zahteva tudi njeno ustrezno organiziranje. Levica in sindikati morajo zajeti tudi ta novi "kompjuterski" sloj, drugače ga bo izkoristila skrajna desnica. Levica mora izhajati iz priznavanja osebnih pravic pri skupnih nalogah.

Nevarnost za demokracijo je razočaranje množic, saj je država blaginje v nevarnosti. Nezaposlenost, ki razjeda današnjo demokratično družbo, ni samo posledica trenutnih kriz in recesij, je globoko povezana tudi s tehnološkim razvojem in se ne more reševati s tradicionalnimi metodami kapitalizma. Potrebni so širši posegi demokratične družbe (skrajšanje delovnega časa, skrajšanje delovne dobe ipd.). Vsako napredno gibanje mora izpolnjevati ustrezno razmerje med bojem za resnično liberalno demokratično družbo in bojem za socialno varnost. Eno se ne more razvijati na račun drugega. To je potrebno, da ne bi nastal prostor za delovanje reakcionarne desnice.

Levica in sindikati so bili v razvoju moderne družbe tiste sile, ki so bile potrebna socialna korektura demokratičnega kapitalističnega razvoja. Po zlomu velesile na Vzhodu, ki se je imenovala socialistična, poskušajo danes desničarske sile odstraniti ali vsaj občutno zmanjšati vpliv leveice in sindikatov. Po svoje je bila korektiv zahodne družbe tudi Sovjetska zveza. Za Zahod je pomenila nevarnost socialnih trenj, revolucij, skratka zbujala je strah, ki so ga na Zahodu zmanjševali s popuščanjem levici in predvsem sindikatom in njihovim zahtevam. Prihajalo je do kompromisov s socialnimi pakti. Tako je nastala cela vrsta reform, s katerimi se je utrjevala in se razvijala zahodna družba. Danes želijo nekateri na desnici vse to zmanjšati in reševati gospodarske težave na račun delovnih množic. To pa je nevarnost za porajanje novih socialnih konfliktov, pa tudi desničarskih skupin. Tak razvoj zagotovo ne more biti privlačen za družbe iz bivših socialističnih dežel. Samo resnično demokratična in socialna država je lahko privlačna sila za mlade demokracije na Vzhodu. Desnica deluje tudi z omalovaževanjem protifašističnega boja zaveznikov. Spomin na protifašistični boj in zmago nad silami nacifašizma je pomemben za vsa napredna demokratična gibanja, pomemben pa je tudi za razvoj demokratičnih odnosov v svetu.

NACIONALNA, NE IDEOLOŠKA OPREDELITEV

Svoj prispevek bom dvakrat omejil. Prva zožitev bo zadela postavljena vprašanja, saj se bom zadržal le pri desetem: samosvoja pot Slovenije v Jugoslaviji in morebiten vpliv na osamosvajanje. V tem okviru pa se bom zadržal pri uniformirani policiji oziroma nekdanji milici.

TRIJE VALOVI POSEBNOSTI. Poznavalci pravijo, da je Slovenija v okviru Jugoslavije uveljavljala tiste posebnosti, ki jih je bilo moč uresničevati znotraj enotne enostrankarske oblasti. Oblast je temeljila na ideologiji. Uresničevanje te ideologije pa ni bilo možno brez upoštevanja posebnosti, kar so spoznali tudi oblastniki. Tako je bil določen prostor za naše samosvojosti. Drugače rečeno, Beograd je moral trpeti drugačnosti na Slovenskem. Vprašanje pa je, ali je slovensko vodstvo dovolj hrabro izkoristilo te možnosti. Ni šlo zgolj za napetosti med Ljubljano in Beogradom, marveč tudi za spore na vrhu v Ljubljani sami.

To je ena stran. Druga je pravno izročilo. V času kraljevine so na Slovenskem veljali nekateri predpisi iz časov avstroogrske monarhije. To se je podaljšalo še nekaj let po koncu druge svetovne vojne. Novi pravni predpisi so tedaj prekinili izročilo, vendar ne tudi pravne zavesti. Ponekod pa se je staro vsaj deloma obdržalo v pravu, ki je bilo dano v pristojnost republike in ne zveze.

Za uveljavljanje posebnosti so bile torej različne možnosti, zato lahko rečemo, da so se uresničevale v nekakšnih valovih. Prvi in verjetno najmočnejši je bil v času narodnoosvobodilnega boja. Za drugega je moč šteti obdobje tako imenovanega liberalizma, ko je slovenska izvršna oblast naletela na odpor ideologije v lastni in beograjski hiši. Tretji nihaj je nastopil sredi osemdesetih let, ko je prišlo do oporečništva znotraj in zunaj partije. Oba sta se vse bolj povezovala. Prav znotrajpartijsko oporečništvo je bilo morda nenadomestljivo za prehod v parlamentarno ureditev, saj je šlo za ukinitve partijskega monopola; same zunanje sile bi ga težko ali veliko težje odpravile na miren način.

Te stvari so v javnosti bolj ali manj osvetljene. Zato nekaj besed o posebnostih v naši milici, kar je morda malo manj znano.

POSTOPNO DO SLOVENSKE MILICE. Slovenija si je med narodnoosvobodilnim bojem zgradila tudi svoj varnostni sistem. Del, ki ustreza pojmu službe javne varnosti, je bila narodna zaščita. Ko se je partizansko vodstvo preselilo v osvobojeni Beograd, so v Belo krajino pošiljali predloge o (enotni) organiziranosti varnosti v vsej državi, ko bo osvobojena. Odsek za notranje zadeve pri predsedstvu Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta pa je predlagal svoje rešitve. Tako je med drugim bil proti uvedbi novega imena milica, ki da je v Sloveniji kompromitirano še iz časov italijanske okupacije. Njeno delovno področje je zamišljeno preozko in preveč diši po starem orožništvu. V Sloveniji naj bi narodna zaščita obdržala tudi karitativno (gasilstvo, reševanje in pomoč ob nesrečah) in vzgojno vlogo (predavanja, tekmovanja, javni nastopi itd.), so menili na sedežu slovenskih partizanov. Svoja stališča so pisno posredovali v Beograd. Hkrati so pripravili zamisel o organiziranosti narodne zaščite po

končani vojni v Sloveniji. Za vodilna delovna mesta so povsod predvideli partizanske kadre ter kadre iz vrst prejšnjega orožništva in policije, ki se niso opredelili za okupatorja.

Šlo je torej za svojevrstno, še v vojnih razmerah delujoče nesoglasje med beograjskimi uradniki in belokranjskimi partizani. Ko so slednji dobili uradne prostore v stavbi sedanje vlade, so hoteli čim bolj po lastni poti naprej. Naj navedem občutljivo področje discipline v tedanji ljudski milici. Slovenski notranji minister je 17. septembra 1945 izdal posebno uredbo. Določala je, da miličnikom izreka tako imenovane poboljševalne ukrepe in disciplinske kazni neposredni starešina, slednjim pa višji starešina v sporazumu s pristojnim izvršnim narodnoosvobodilnim odborom. Ta je za oboje edini lahko predlagal izključitev iz milice. Ko je marca 1947 začela veljati zvezna uredba s tega področja, ni bilo več sledi o vlogi ljudskih odborov. Prevladala so zvezna stališča.

Prva pravila za opravljanje miličniške službe in pravilnik o notranjih odnosih v milici so bili precej kruti. Poznavalci so rekli, da preveč dišijo po nekdanjih orožniških predpisih. Prihajalo je do predlogov in pobud za spremembo obeh predpisov. Slovenska milica je bila pri tem zelo dejavna. Počasi ji je le uspelo.

Možnosti za slovenske posebnosti so se sprostile po letu 1966. Republiški zakon o notranjih zadevah je bil precej samosvoj zlasti pri določanju povezav med milico in skupnostjo. Določil je, da so miličniške postaje za svoje delo odgovorne tudi občinskim skupščinam, te pa prispevajo polovico sredstev za prostore in opremljanje teh prostorov za potrebe milice. Plače in drugi stroški so šli iz republiškega proračuna, kar je bila izjema v primerjavi z drugimi republikami, kjer so skoraj vse spustili na raven občin. Tako je slovenska milica ostala republiška in hkrati tesno navezana na okolje, kjer je delovala. Navedeni predpis je tudi določil, da je meja občine hkrati meja postaje milice s splošnim delovnim področjem. Dotlej tega ni bilo, saj je v eni občini lahko bilo več miličniških postaj. Postopoma se je členitev postajnega območja na obhodne okoliše vse bolj skladala z delitvijo občin na krajevne skupnosti. To je bilo predpisano s pravili postaje milice leta 1976. Razvijanje sistema družbene samozaščite je milico še tesneje povežalo z okoljem. Taka povezanost je bila edinstvena v svetu.

RAZMERE KONEC OSEMDESETIH LET. Slovensko milico sta povezovali z Jugoslavijo tako rekoč le skupna uniforma in pravila za opravljanje službe. Po letu 1983 še slednje ni več veljalo. Vse drugo je bilo prepuščeno Ljubljani in naše posebnosti so se res lahko strokovno uveljavile. Tako bi se dalo našo milico konec osemdesetih let na kratko označiti takole:

1. Bila je slovenska tako po kadrih kot po vodenju iz Ljubljane. Med miličniki je bilo okoli 15 odstotkov takih, ki so bili druge narodnosti. Največ jih je bilo pri enotah mejne milice, kamor so prišli ob reorganizaciji zvezne enote milice leta 1963 in 1967.

2. Organizacijsko je bila tesno povezana z okoljem. To je hkrati pomembno vplivalo na njen ugled v javnosti.

3. V vsaki enoti so delovale družbenopolitične organizacije, ki jih praviloma niso vodili starešine. Skrbele so za idejno politično usmerjenost, hkrati pa so bile nekakšna opozicija vodstvu enote, zlasti glede odnosov med pripadniki kolektiva. Pomenile so nekakšen nadzor nad delovanjem vodilnih starešin.

4. Slovenija je ves čas zelo skrbela za strokovno rast kadrov. Velika prelomnica je bila storjena leta 1967, ko je začela delovati kadetnica v Tacnu, in leta 1973, ko se je začelo redno šolanje starešin na višji stopnji. Pri tem je odigralo

pomembno vlogo tudi strokovno časopisje in vsakoletno testiranje strokovnih znanj za vse miličnike v enotah.

Ko je bilo odločeno, da na Kosovo odidejo enote iz vse Jugoslavije, so tja poslali tudi slovenske miličnike. Sprva so delovali kot rezerva pri vzdrževanju javnega reda in miru, potem pa so prevzeli vlogo inštruktorjev pri usposabljanju domačih kadrov, Albancev. Že takrat smo rekli, da opravljajo vlogo mirovnih sil.

ZA OHRANITEV DOSEŽENEGA. Nekako vzporedno s težnjami po ponovni centralizaciji države so šla prizadevanja za večjo vlogo Beograda pri javni varnosti. Milico so želeli povsem poenotiti oziroma jo vrniti v čase po drugi svetovni vojni. Tako je sredi marca 1987 začela veljati uredba, ki je določala, da vsi miličniki na ovratniku uniforme nosijo kovinski grb SFRJ. Tam so bila dotlej znamenja, ki so označevala vrste dejavnosti, ki jih je opravljal pripadnik te službe (splošna, mejna, prometna itd). Beogradu pa se ni posrečilo, da bi slovenski miličniki z levega rokava uniforme sneli emblem naše milice, uveden leta 1974, ki je bil edinstven, saj ga druge republike niso poznale.

V drugi polovici osemdesetih let so se povsem jasno pokazale težnje Beograda, da bi si pridobil nazaj čim več nekdanjih izgubljenih pristojnosti do milice. Slovenija si je prizadevala, da bi ohranila doseženo, če ne celo še kaj več. Oboje je miličnike pri nas brez večjih težav vodilo k spoznanju, kje je njihovo mesto. Težnje Beograda so po moji sodbi odigrale ključno vlogo pri opredeljevanju in delovanju slovenskih miličnikov. Vsak korak nazaj od dosežene samostojnosti slovenske milice bi pomenil korak nazaj za vsakega posameznika. V več pogledih, od odnosov med sodelavci do plače in videza uniforme.

Lahko rečem, da smo v milici na dogajanje tedaj gledali precej narodno zavedno. V prvi vrsti nam je šlo za ohranitev doseženega, da se ne bi spet vrnili v balkansko povprečje. Bili smo narodno opredeljeni. Nismo dosti razmišljali o tem, kako bo, če bi Jugoslavija razpadla oziroma če bi se Slovenija osamosvojila. Iz tega ni bilo težko doseči enotnih delovnih usmeritev za moše v modri uniformi. Te so obsegale dvoje:

- priprave na zaščito doseženega
- legitimno ukrepanje do nosilcev slovenske pomladi.

Nastajajoča in razvijajoča se opozicija je gledala korak naprej: Sloveniji ne gre le za samostojnost, marveč tudi za drugačno ureditev. V nacionalno gibanje širokih slojev Slovencev, kamor so spadali tudi miličniki, so vnašali prvine (proti)revolucije. Ali ni v tem pogledu vsaj malce skupnega med Demosom 1990 in partijo 1941?

Ko je opozicija postala oblast, ni nasedla skušnjavi, da bi se zatekla k nedemokratskim metodam obračuna s prejšnjim sistemom. Če bi do take odločitve prišlo, bi Slovence verjetno popeljala v državljansko vojno. Miličniki bi rekli: mi se tega ne gremo, za nas je dovolj ena revolucija...

Jože Dežman

PRO VITA AETERNA

Kot svoj odgovor na pričujočo anketo sem delno predelal članek, ki sem ga napisal konec 1993. Razmere se od takrat pač niso bistveno spremenile.

“Mejni in usodni lok človekove (ne)strpnosti je določen v razmerjih z naravo. Človekova duhovna zgodovina je povezana z zgodovino osvajanja sveta.” (9) Iz temeljne opredelitve posledic človekove (ne)strpnosti do narave izhaja homocentrični samorazmislek. Razpone človeškega bivanja laže dojamemo, če v doumevanju sedanjosti in preteklosti sprejmemo takole izhodišče: “Zgodovina ima precej bolj zanimivo nalogo; človeku mora pokazati, da je kulturno bitje ogromnih razlik.” (2)

“Družbene eruptivnosti, kot so osvajalne in osvobodilne, verske oziroma svetovnonazorske, razredno-socialne, industrijske, informacijske itd. vojne, revolucije, prevrati in druge premene so po eni strani gibalo napredka, po drugi pa ljudje kot skupine in kot posamezniki v njih praviloma plačujejo najvišjo ceno. Ni ga človeka, ki ne bi bil pod zastavo svetovnega nazora, države, rase, naroda, morale ipd. vpleten v tovrstna početja. Tako je posrečeno zapisano, da politične čistke spadajo k človeškemu rodu kot nevihta k vremenu.” (22)

Potem ko se poleže trušč te silovite mane, se pokopljejo mrtvi, se pozidajo ruševine, in ko se staro prelevi v novo, se zbujajo različni odzivi. Največ pozornosti je posvečene čaščenju zmagovalcev in pripravi novih izbruhov, zlasti oboroževanju. Niso pa zanemarljiva prizadevanja diplomatov, raziskovalcev, človekoljubov in drugih, ki skušajo razvijati kulturo miru in tolerance. V uvodu k ustanovni listini Unesca so zapisali, “da se vojne začenjajo v glavah ljudi, zato se mora v glavah ljudi zasnovati tudi obramba miru...”. (20) Nekaj utrinkov, ki jih nizam v pričujočem besedilu, navajam kot možen prispevek k tlakovanju te poti v človeške glave.

Čas, ki ga živimo, je čas levitev, tranzicij, transformacij med vojno in mirom, med kolektivismom in individualizmom, med demokracijo in totalitarizmom, med rasizmom in sporazumevanjem med narodi, med mačistično dominacijo in spoštovanjem med spoloma itd.

Izhodiščno vprašanje je, ali je slovenska zgodovinska izkušnja taka, da lahko silovite spremembe, ki jih doživljamo, omilimo z zadostno tolerančno potenco? Ali smo že doživeli svojo tolerančno revolucijo? Kakšne bodo, kar se tolerančne zmogljivosti tiče, posledice našega prehoda iz enopartijskega sistema v večstrankarski? Ali sprava, pomiritev in podobni poskusi zagotavljajo tolerančno sobivanje polarnih ekstremov?

Morda tovrstni diskurzi vsaj nekolikanj blažijo pezo sporov, ki izhajajo iz revolucijskih razmerij, manj pa je jasno, ali bo prerazdelitev moči takšna, da se bomo oziroma se ne bomo ognili tejle hipotezi: “V levo usmerjenem avtoritarnem sistemu, kjer bogastvo nastopa zgolj v obliki postranskih zaslužkov, ki so združeni s hierarhičnimi položaji, bi odpovedati se tem položajem pomenilo odpovedati se vsemu. Za zdaj še ni prišlo do primera uspešno opravljene

liberalizacije leve diktature, čeprav je treba priznati, da so nekatere takšne liberalizacije nasilno preprečili.” (14)

(Ne)zaznave (ne)strpnosti so dragoceno pričevanje časa. Dojemanje (ne)-strpnostnih drž v vsej mavrici življenjskih položajev izpričuje družbeno (ne)občutljivost.

V tem okviru slovenska (ne)strpnostna razmerja zaslužijo tehten premislek. Vendar, koliko javnih vsebin v slovenskem prostoru priča o samoukvarjanju z (ne)strpnostno mejo? Ali je sprostilna energija umetniške in raziskovalne imaginacije ter penetracije orodje za spoznanje (ne)strpnostnih razmerij in odzivanje nanje?

Plezanje skozi napetosti zgodovine od prihoda prednikov v deželo, pokristjanjevanja, podložnosti in gospostva, časov stiske in blaginje, migracij, emigracij in imigracij, reformacije in protireformacije, kmečkih puntov, turških bojev, rokovnjačev pa do klerikalno-liberalnih spoprijemov in komunistične revolucije ponuja brez števila možnih oprimkov, ki bi dali trdno smer odgovoru na vprašanje, ali obstaja (ne)strpnostni vzorec, ki preveva slovenski svet.

Ostanimo v dvajsetem stoletju. Naj z anekdotama poenostavljeno postavim prvino njegove (ne)strpnostne napetosti, ki je usodno prerezala slovenski svet.

Mlado sokolsko vrsto na Gorenjskem je med obema vojnama treniral Švicar, ki ni bil več lokalnega govora. Le pridušal se je z “Jebemti boga”. Tako je spodbujal tudi mlade skakalce pred tekmo. Razvnetemu sokoliču je to zlezlo pod kožo, in ko se je pognal čez mizo, je zatulil: “Jebemti boga!”. V izteku ga je počakal župnik in mu povedal, da je, kar se morale tiče, preskočil kritično točko. Nato eno leto ni smel nastopati.

Kmalu po drugi svetovni vojni je učitelj vodil skupino učencev na sprehod. Srečali so novodobnega šolskega nadzornika in učitelj je spoštljivo naročil učencem: “Pozdravite gospoda!” Učenci pa so, z eno nogo v prejšnjih časih, v en glas začebljali: “Hvaljen Jezus!” Ni treba omenjati, da se je potem usula rdeča toča na nesrečnega učitelja, da je bilo joj.

To svetovnonazorsko polarno nasprotje je svoje najostrejšee soočanje doživelo v spopadu za oblast med drugo svetovno vojno. Leta 1942 so ameriški obveščevalci analizirali vsebino ilegalnih časopisov v Sloveniji. Osnovna ugotovitev je bila, da med partizanskimi in drugimi glasili “divja ideološka vojna, ki jo označuje stalno gibanje k nepomirljivim skrajnostim”. (17)

Vrh divjaštva, ki so ga sprožile te nepomirljive skrajnosti, je bil obračun zmagovalcev z domačimi nasprotniki. Model političnega čiščenja, ki ga je opravila partija, je bil del maščevalnega besa, ki je v Jugoslaviji besnel najhuje v Evropi. (22)

Povojno partijsko čiščenje je bilo pripravljano že med vojno – od usmrnitev političnih nasprotnikov do delitve ljudi na vaše in naše. Politične čistke, ki je temeljila na partijski delitvi ljudi po vlogah, ki so jih odigrali med vojno, in po razredno-socialnih položajih, ki so jih imeli pred vojno, so divjale tako med mrtvimi kot med živimi, tako nad nepartijci kot v partijskih vrstah.

Jera Vodušek-Starič je v svoji knjigi o Prevzemu oblasti 1944–1946 v Predgovoru postavila ključno vprašanje, ki nas zaznima v zvezi z raziskavami partijske (ne)strpnosti, ki jih bo treba opraviti: “Gre pa tudi za odnos partije do človekove svobode in dostojanstva, o čemer je bilo, kljub vojaškemu spopadu, tudi veliko govorjeno v Jugoslaviji in o Jugoslaviji, zlasti o četrti točki človekovih pravic, ki zahteva zaščito pred strahom, vendar pa je prav ta problem premalo raziskan in premalo javno obravnavan.” (21)

Politična policija, vojska, revolucionarno sodstvo, ubogljivi uradniki, znanstveniki, učitelji in novinarji, avtoritarno vodena partija med vsemi. To so velike teme naše polpreteklosti, ali morda še bolje rečeno, naše poldesetstletnosti.

Omenimo nekaj primerov, v katerih je bilo tako ali drugače prizadetih na desettisoče ljudi. Posledice čistk so občutili tudi svojci preganjanih, posebej svojci tistih, ki so jih partizani usmrtili kot svoje nasprotnike med vojno ali po njej.

Razmerja med mrtvimi, ki so v sistemu negovanja in ohranjanja revolucionarnih izročil smeli biti mrtvi, in med tistimi, ki jim je bilo to prepovedano, niso znana za vso Slovenijo, vendar naj za ilustracijo povem, da je bilo od več kot 1900 padlih na območju severne Gorenjske skoraj 700 takih, ki so bili izrinjeni iz javnega spomina. (4)

Od tega, kakšno vlogo je kdo igral med vojno, je bila zelo odvisna njegova povojna kariera. Novejše raziskave potrjujejo, da so npr. fantje z Gorenjske, s Štajerske in Koroške, ki so jih nacisti prisilno in proti določbam mednarodnega prava stlačili v svojo vojsko, dezertirali iz nje, kolikor se je dalo. Več tisoč jih je padlo v vermahtu, verjetno nič manj v partizanih. Vendar namesto da bi povojna partijska oblast obdolžila naciste za uničenje cveta moških v najlepših letih, ki si večinoma še niso ustvarili družin, je anatemizirala preživele. Za prenekatero od njih je poniževalka švabski vojak pomenila poklicno in politično kastracijo. Posebno poglavje nacionalne ekonomije pa je to, da država ni dovolila, da bi naslednica nacistične Nemčije tem vojnim žrtvam izplačala odškodnino, ki jim je pripadala. (16)

Partijska politična čistka je obračunala z vsemi možnimi političnimi nasprotniki. Razredno-socialna nestrpnost je segala tako daleč, da so bili že najmanjši člani zasebne lastnine preganjeni kot kapitalistični.

Hitro se je uresničilo tudi reklo, da revolucija žre lastne otroke. Dahavski procesi in preganjanje informbirojevcev, ki so vrh mrcvarjenja pravnega reda in inkarnacije stalinizma pri nas, so bili znotrajpartijski obračun.

Komunistično misijonarstvo naj bi bilo zaokroženo s svetovno-nazorsko čistko. Ta je po preganjanju duhovščine takoj po vojni dosegla vrh v prvi polovici šestdesetih let. Preganjavica je bila izredna. Tone Dolinšek-Metod je partizanska legenda. Od leta 1939 je bil član Centralnega komiteja Komunistične partije Slovenije. Marca 1942 so ga nacisti aretirali kot sekretarja partijskega komiteja za Gorenjsko. "Bil sem mnogo mučen in 31. marca obsojen na smrt in odpeljan v Drago pri Begunjah ter prisostvoval streljanju 30 talcev s prigovarjanjem, naj povem svoje ime, da bom vsaj umrl pod svojim imenom." Dolinšek ni popustil. Leto dni so ga mučili v kaznilnici v Begunjah in Celovcu. "Bil sem ves čas vklenjen v verige na rokah. Poznal in izdal nisem nikogar, niti ničesar, niti povedal svojega pravega imena." Od marca 1943 do konca vojne je bil interniran v koncentracijskem taborišču Dachau, kjer je organiziral Jugoslovane. Po vojni so ga odstranili z visokih položajev, ker je dal cerkveno pokopati svojo mater. V njegovi partijski popisni poli lakonsko piše: "Po vojni je bil pomočnik ministra za elektroindustrijo LRS, od 1950 minister-generalni direktor Glavne direkcije za isto industrijo, od 1951 direktor tovarne 'Rog' v Ljubljani.

Vso dobo do 1954 je bil član centralnega komiteja ZKS ter zvezni in republ. ljudski poslanec.

Od 1954 je delavec v tovarni 'Saturnus' v Ljubljani." (1)

Gornji primer nakazuje, da morda ni najumestnejša teza, da so ljudje, ki so si delili moč v enopartijskem sistemu, kolobarili kot po rubikovi kocki. Prav

tako je poenostavljena domneva, da se da partijsko kadrovske politiko opredeliti zgolj kot negativno kadrovske selekcijo. S temi poenostavitvami se razvoja komunistične elite in njenega načina poslovanja ne da pojasniti. Zato se splača k tovrstnim domnevam dodati zgodbe, kot je spodaj, in skoznje preverjati njihovo (ne)umestnost.

Bilo je na okraju. Partijski veljaki so pili pelinkovec. Popili so ga nekaj kozarčkov in bodra misel je prečesala podložnike ter se ustavila pri direktorjih. Ali so še vsi dobri? Še en pelinkovec so stisnili in analitični um je med direktorji odkril strukturno šibkost. Ali si ni eden od njih kupil prevelikega avtomobila? Še nekaj pelinkovca je dodalo analizi ustrezno ostrino. Avto je bil prevelik in direktor je odletel.

Tudi o znanosti in znanstvenikih v enopartijskem režimu bo še tekla beseda. Npr. ko se je v Sloveniji v šestdesetih letih odločalo o ključnih vprašanjih energetske politike, se je bil naporen spopad med tistimi, ki so zagovarjali plinifikacijo premoga (Energetsko-kemijski kombinat Velenje), in tistimi, ki so bili za uvedbo naftnih derivatov. Da gre za resno zgodovinsko vprašanje oziroma kapitalnega belega slona, opozarja ocena Staneta Kavčiča: "Slovenci smo imeli dve veliki in zgrešeni investiciji: EKK Velenje in ATC Bovec. Prva je propadla zato, ker smo jo začeli deset let prepozno, druga zato, ker so jo začeli deset let prezgodaj!" (12)

Projekt so likvidirali republiški vrhovi leta 1967 in nato še nekaj let poravnali sprejete obveznosti. Pomembna plat dogajanja je bila, da so uplinjevalci lignita vpregli v svoj voz tudi znanost. Na 48. seji republiškega in gospodarskega zbora republiške skupščine julija 1967 je Ivan Lampič povedal: "Pred menoj so beleške simpozijev o tlačnem uplinjevanju manj vrednih premogov s posebnim ozirom na veleplinarstvo Velenje. Ta simpozij je bil od 21. do 24. oktobra 1964. leta v Portorožu. Težko bi dejal, da so navedbe v tem materialu potrjene, ker si tega v resnici ne morem dovoliti. Vendar, če bi prebral imena naših znanstvenih institucij in zaključke, ki so tu sprejeti, potem težko razumem, da danes vsi ugotavljamo, da so bile vse naše znanstvene institucije proti gradnji tega energokemijskega kombinata oziroma veleplinarne. Raje bi dejal, da našim znanstvenim institucijam ni preostalo drugega, kot da vrše znanstveno propagandno reklamo za že sprejete politično-gospodarske odločitve. Jasno je, da pripelje tako degradiranje znanstvenih institucij do takih razprav v skupščini, kot je današnja." (23)

Politično odločitev so podprli tudi novinarji in država je soglasno zdrvela v zgrešeno investicijo.

Za razumevanje (ne)strpnostnih razmerij, ki so za družbeno mentalno higieno pomembna, je značilno to, da se zgodovinske ali kake druge raziskave tega greha nad družbo in naravo niso lotile. Seveda nas v okviru našega razmišljanja zanima, koliko je bilo primerov tovrstne znanstvene poskočnosti, koliko manifestacij (ne)strpnosti do znanstvene, novinarske, politične resnice in morale.

Ni dvoma, da je bil (ne)strpnostni repertoar bližnje zgodovine izjemno bogat. Pustil je posledice, izziva reakcijo. Tu in danes. Klasična (ne)strpnostna stalnica, ki ločuje dobre in izprijene politične ureditve, je, da izprijeni oblastni redi svoje lastne državljane označujejo in preganjajo kot sovražnike. Delitev poteka v znamenju reka: Kdor ni z nami, je proti nam. Pojem sovražnika v notranji politiki pomeni, da ni več razlike med vojno in mirom. Mir je za prijatelje oblasti, državljanska vojna za njene nasprotnike. (3)

Upoštevajte to je, razen tega, da opredeljujemo (ne)strpnostno (ne)primer-
nost časov in oblasti v preteklosti, pomembno tudi, da skušamo odkriti možna
(ne)strpnostna žarišča v sedanjosti in prihodnosti.

Na oglasnih mestih v Kranju je bil v drugi polovici septembra 1993 nalepljen
plakat z naslednjo vsebino:

**“JANŠA TI SI NAŠ
TVOJI NASPROTNIKI SO NAŠI SOVRAŽNIKI”**

Še bolj grozeče so s podtikanji in predsodki prepredene vojne grožnje
nacionalistov. Npr.: “Znano je, da večina tujcev prihaja s področja nemirnega
Balkana, ki v svoji tradiciji še vedno neguje kult ozemeljskih osvajanj, krvavih
obračunov in zvitega prevaranstva. Vse našteje tradicionalne vrednote potre-
bujejo vedno nekoga za žrtev. Latentno stanje, ki ga oživljajo novi prilivi istih
priseljencev, se lahko hitro sprevrže v pravo moro za miru vajene Slovence. To
nakazujejo številne izkušnje tako na individualnem kot na narodnem nivoju.”
(13)

Gornji in drugi predsodki so samosvoja prвина (ne)strpnosti. Kako npr.
postaviti “miru vajene Slovence” v kontekst vsesplošne slovenske militarizacije.
Vojaki, policaji, veterani vsake vrste, gasilci, lovci, ekstremni desničarji in še
kdo stojijo postrojeni in uniformirani, odločni in borbeni, navdušeni in pijani.

Ali kako “miru vajeni Slovenci” vzpostavljajo odnose med spoloma. Nave-
dimo na tem robu presnavljanja (ne)strpnosti misel, ki jo je izrekel krščansko-
demokratski veljak: “Naše ženske so svojo pamet dokazale s tem, da so nas
izvolile!”

V enem od prispevkov slovenske suicidologije je bilo oznanjeno, da smo
Slovenci dosegli največji količnik samomorov. To so prebrali na Madžarskem
in ogorčeno ugovarjali, da smo sicer suvereno drugi, prvi pa nikakor ne.
Vendar, ali ni podmena zgodbe v tem, da bomo Madžare nekoč le prehiteli? Ali
se ob monstrozni avtodestrukciji Slovencev skovanka “miru vajeni Slovenci”
ne izkaže kot vrhunski cinizem in bejavost?

Posebej provokativno je sodobno opredeljevanje na naše in vaše pri določa-
nju odnosa do preteklosti. Že utrinki zgolj iz septembrskih in oktobrskih števil
Sobotne priloge Dela so dovolj zgovorni.

Boris Jež opozarja na generacijski egoizem in trdi, da starejše generacije s
svojo “slavno preteklostjo” dušijo sedanjost in prihodnost.

Čudno je, da se vse skupaj še ni sprevrglo v hud generacijski konflikt, saj
partizansko-belogardistična generacija že pol stoletja obvladuje prizorišče, poleg
tega pa ji je uspelo kontaminirati tudi pot generacijam za seboj...

Pri nas se dinozavri sprehajajo med nami, tako običajni so, da se niti ne
domislimo njihove navzočnosti, ko jih srečujemo na ulici ali gledamo na
televiziji. Pri nas je prazgodovina način življenja. (11)

Spomenka Hribar ocenjuje, da je eno zarotniško mentaliteto zamenjala
druga: “Očitno je eno, tisto povojno samoumevnost (“slovenski narod” je tisto,
kar si predstavlja in hoče komunistična partija) je zamenjala druga, po strukturi
mišljenja in po odnosu do ljudi enaka, protikomunistična, ki nastopa enako
brez skrupulov in obsceno kakor prejšnja, ki sektaši in deli slovensko narodno
telo (oziroma volilno telo), krni naše družbeno življenje, nam jemlje upanje in
vero, ljubezni pa v takem deljenju ljudi in sektašenju tako in tako ni.” (10)

Mnoge tovrstne razprave opredeljujejo kriterije za politično čistko. Marko
Kos npr. trdi, da je treba kaznovati tiste, “ki so se pregrešili proti posameznikom,
čeprav so delovali legalno in legitimno”. Pri tem se spogleduje z obračunom s

sodelavci tajnih služb in komunisti nasploh v nekdanji vzhodni Nemčiji, Češko-slovaški, Bolgariji. Po njegovem naj bi počistili s sodniki in javnimi tožilci, člani vodstev, kadrovskih komisij in samoupravnih delavskih kontrol, poverjeniki udbe in partijskih komitejev in še: "V odborih, ki delijo nazive oziroma habilitacijo, napredovanje ali denar za študij, raziskave ali nagrade in priznanja, ne sme biti nikogar, ki se je udeležil preganjanja ljudi, njihovega izločanja iz kolektivov, degradiranja ali prepovedi opravljanja poklica. Pozvati jih je treba, da takoj odstopijo. V vodstvih podjetij, fakultet, inštitucij, ministrstev ne sme biti nikogar, ki je opravljal vodstvo teh inštitucij do 1. avgusta 1990. Pozvati jih je treba javno, naj se umaknejo. Ministrstva naj sama umaknejo takšne izpostavljene ljudi." Potem "ne bo več razlogov za sovraštvo, ki zastruplja slovenski zrak, odnose, medije in politiko. ... Noben narod v Evropi ni tako zabrisal meje med žrtvami in zatiralci, noben ni dopustil takšnega propada človekovih in zgodovinskih vrednot kot prav slovenski." (15)

V tem prepletu preteklih in sedanjih obračunov je državni zbor izdal naročilnico znanosti, naj preišče udarne politične teme. Nadvlada naročnika je zagotovljena tako, da je kot predmet raziskave opredeljena politična zgodovina. Ta naročilnica torej ohranja dovolj razvpito razmerje med politiko naročnikom in znanostjo izvajalcem. Iz naročniške prakse v preteklem režimu je v zgodovinopisni praksi prišlo do partijske redukcije predmeta raziskave in njegove reducirane predstavitve oziroma prikrojevanja javnega spomina – to prakso (negovanje in ohranjanje revolucionarnih izročil) sem označil kot zlomljeni pogled. (6)

Pogoj za osvoboditev pogleda je avtonomna znanost z vsaj nekaj prosvetljenske radoživosti in reformatorske trme. Pri tem naj bo mera poštenosti izhodišče, da v urejeni državi, ki ji dodajmo še resnico kot posebno vejo oblasti, vladajoči vsakogar od svojih državljanov obravnavajo z enako skrbjo in spoštovanjem.

(Ne)strpnostna razmerja nas vklepajo pred bogom in oblastjo, doma in v gostilni, v šoli in fabriki, pri prepevanju in pri nogometu... Torej nas bo tudi prevajanje teh razmerij v diskurzivna poročila pripeljalo po deželi navzkrižem in počez. Če sem z zgornjimi utrinki nakazal umestnost miselnega preboja v globino (ne)strpnosti slovenske duše in črevesja, potem z drobnim utrinkom o partijskem članstvu nakazujem možnosti obravnave procesov, ki so bistveno krojili usode množic in posameznikov. Leta 1983 sva z Božom Jezernikom izrazila pomisleke o pisanju partijske zgodovine po receptu zgodovinskih komisij. Težnjo za prehodom iz ideologizirane partijske zgodovine v antropologizirano sva takrat izrazila takole:

"Znanstvene zgodovine ZKJ si ni mogoče misliti brez prikaza razvoja in primerjalne analize narodne, poklicne, izobrazbene, starostne in spolne strukture članstva...

Ni odgovorov na vprašanje, kaj je pomenilo biti član KP, kako je bil kdo lahko sprejet? Kakšne so bile oblike in metode pridobivanja partijskega članstva in simpatizerjev? Kaj je ljudi v KP privlačevalo in kaj odbijalo? Kakšne so bile norme in vrednote članov in simpatizerjev zlasti do države in revolucije, dela, tovarištva in solidarnosti, družine in žensk, preživljanja prostega časa, kulture in razvedrila itd.? V čem so se razlikovale od nekomunistov, zlasti vernih in antikomunistov? ...Ali so vodilni ljudje samo ime in priimek in misli, ki so jih objavili, izrekli? Pogrešamo živih ljudi, s kožo in kostmi... Od idej, ki jih je zagovarjalo, vodstvo ni moglo živeti. Odkod sredstva za preživljanje aparata,

za izdaje propagandnega gradiva, knjig itd.? Kje so se šolali, kaj so znali, kako so v življenju prišli do komunizma?" (7) Če povzamemo nekaj podatkov, potem ni treba dokazovati, da je partijsko članstvo velika tema v antropologizirani, sociologizirani, psihologizirani in še kako drugače prevetreni raziskavi partije.

Od začetka 1946 do konca 1977 je bilo v Komunistično partijo oziroma v Zvezo komunistov Slovenije sprejetih več kot 153.000 članov. Z imigracijami iz drugih republik, nepojasnjenimi gibanji, in ponovno sprejetimi je bilo vseh članov Zveze komunistov Slovenije okoli 184.000.

Konec leta 1977 je imela Zveza komunistov Slovenije 101.302 člana. Od 1946–1977 jo je zapustilo več kot 82.000 članov (6700 umrlih, 47.175 izključenih, 15.756 izstopov, 13.177 črtanih). Torej je dobršen del polnoletnih Slovencev in Slovenk bil v partiji. S silovito dinamiko vstopov in izstopov je leta 1977 prišlo skoraj do razmerja ena proti ena med člani in bivšimi člani. Pregled motivov, zaradi katerih je prihajalo do tako silovitega spreminjanja partijskega članskega telesa, je zgodovina (ne)strpnosti partijske države.

Slovenska partija je bila vpeta v jugoslovanski okvir. Dejstvo, da je bilo razmerje med člani in bivšimi člani podobno kot v Zvezi komunistov Slovenije tudi drugod po Jugoslaviji, "izraža enotnost jugoslovanskega družbenopolitičnega življenja v povojnem obdobju".

Če je partija iz druge svetovne vojne izšla kot delavsko-kmečka partija, se je njena struktura silovito spreminjala. Mnogi delavci in kmetje so postali oficirji, uradniki itd. Kmete je od partije dokončno odvrnila kolektivizacija.

Značilno za partijo je bilo kampanjsko sprejemanje. Proces je bil v marsičem odvisen od političnih ciklusov. Na primer: "Generacija mladine, ki je mladost doživljala v času od 1951. pa do 1957. leta, je za 50% manj prisotna v sestavu Zveze komunistov Slovenije, kot to velja za generacije pred njo in za njo. Tu gre za problem 'pozabljene' generacije."

Tudi notranja disciplina v stranki se je sčasoma silovito spreminjala. V zadnjem obdobju je bila večinska reakcija pri obravnavanju članov uperjena na detekcijo pasiviziranih: "V ZK Slovenije so v času od 1973. leta do 1975. leta izključili iz ZK 647 članov, in to kar 45% zaradi politične pasivnosti, 55% pa iz moralnih, pravnih in političnih razlogov."

Iz tega je Gojko Stanič potegnil sklepe, ki so upoštevanja vredna hipoteza za oceno sklepnega obdobja v zgodovini partijske (ne)strpnosti: "Visoka fluktuabilnost članstva, ki ima obeležje množičnega članstva, svobodnost pri vstopanju in sproščenost pri zapuščanju ZK opozarjajo na novo kvaliteto, na specifičnosti političnega sistema samoupravne socialistične demokracije. Te informacije dokazujejo, da se razvija sistem, v katerem se strinjanje in nestrinjanje z delovanjem vodilne idejnopolične sile kaže močno v fluktuaciji članstva same revolucionarne avantgarde." (18)

Če je revolucionarni socialistično-komunistični subjekt tisti, ki določa zadnjega pol stoletja (ne)strpnostne potence slovenskega prostora, pa nas pri opredeljevanju moralno-tolerančnega polja na Slovenskem v zadnjem tisočletju kot nosilni subjekt in substrat zanima katoliška cerkev. Heirarhično urejena, duhovni hegemon prostora. Kakšne so bile in so njene strategije osvajanja in ohranjanja družbenega vpliva, kakšna je bila in je njena participacija pri oblasti.

Opozorimo to pot na problem ideološkega investiranja. Ali obstaja korelacija med stroški, ki jih povzroči neka ideologija, in njeno (ne)strpnostjo. Zidave in prezidave cerkva, župnišč, samostanov, kapel in drugih zgradb, zvonovi, notra-

nje opreme, vse potrebno za bogoslužje in druge cerkvene dejavnosti so bili neprestana sestavina sakralne proizvodnje, ki je v mnogočem določala življenjski utrip. Npr. v Šematizmu ljubljanske nadškofije je o 229 od 302 župnijskih in samostanskih cerkva napisano, kdaj so bile dograjene v sedanji obliki. Velik investicijski zagon je bil v 18. in 19. stoletju z več kot 140 dograditvami in novogradnjami. Od tega jih je bilo več kot 40 v drugi polovici 19. stoletja. Raziskava razmerij med cerkvenimi investicijami in njihovimi učinki v času hude krize, ki je pognala dobršen del prebivalstva po svetu s trebuhom za kruhom, bi delno odgovorila na vprašanje o povezanosti cerkve, oblasti in podanikov v tistem obdobju. V dvajsetem stoletju je bilo tovrstnih gradenj več kot 40. Med drugo svetovno vojno in po njej so tako nacisti kot partijske oblasti zelo omejile prostor cerkvenega delovanja. Porušenih, poškodovanih in nacionaliziranih je bilo več kot 250 cerkva in kapel. Ob rob tem dejstvom bo zanimiva kompleksna interpretacija tega, da je bilo med obema vojnama, torej v času vladavine trdega klerikalizma, zgrajenih manj cerkva kot v petdesetih letih brezbožnega komunizma po drugi svetovni vojni. (19)

(Ne)strpnostnemu zanimanju na razpolago je še vrsta pojavnih oblik slovenskega življenja in nešteto je še misli, ki bi jih lahko potegnili po (ne)tolerancijski osi. Naj bodo tile utrinki prispevek k temu, da bi jih bilo čim več.

VIRI IN LITERATURA

- ¹ Arhiv Slovenije: Članski dokumenti Komunistične partije in Zveze komunistov Slovenije.
- ² Besednjak razlik: Kako pišemo zgodovino (pogovor s Paulom Veynom), Vsi Tukididovi možje (Sodobne teorije zgodovinopisja), Ljubljana 1990, str. 208.
- ³ Kosta Čavoški, O neprijatelju, druga izdaja, Beograd 1989.
- ⁴ Jože Dežman, Zbirke podatkov, nastalih v okviru projekta Druga svetovna vojna med Julijci in Karavankami, v arhivu Gorenjskega muzeja.
- ⁵ Jože Dežman, Meh za smeh, zbirka humoroloških zapisov, v osebнем arhivu avtorja.
- ⁶ Jože Dežman, Zlomljeni pogled, Borec 1992, št. 1-2.
- ⁷ Jože Dežman in Božo Jezernik, Zgodovina ZKJ, Časopis za kritiko znanosti, št. 62/63, str. 3/4.
- ⁸ Klaus-Dietmar Henke in Hans Woller, Einleitung, Politische Säuberung in Europa (Die Abrechnung mit Faschismus und Kollaboration nach dem Zweiten Weltkrieg), München 1991, str. 7.
- ⁹ Guenther Dux, Die Zeit in der Geschichte, Frankfurt am Main 1992 str. 369.
- ¹⁰ Spomenka Hribar, Samoumevnosti, Delo, Sobotna priloga, 25. september 1993, str. 29.
- ¹¹ Boris Jež, Naš jurski park, Delo, Sobotna priloga, 16. oktober 1993, str. 36.
- ¹² Stane Kavčič, Dnevnik in spomini, druga izdaja, Ljubljana 1988, str. 219.
- ¹³ Jože Koporec, Nacionalizem v slovenskem prostoru, Panter, št. 2, september 1993, str. 12.
- ¹⁴ Ernest Gellner, Obei prihodnosti, v zborniku Sodobni liberalizem, Krt 84. Ljubljana 1992.
- ¹⁵ Marko Kos, Pravica do prilagajanja in brezsrarnja, Delo, Sobotna priloga, 18. september 1993.
- ¹⁶ Nemška mobilizacija Slovencev v 2. svetovni vojni 1942-1945, Maribor 1992 in Maribor 1994.
- ¹⁷ Slovenski ilegalni časopisi 1942, Svobodna misel, 28. maj 1993.
- ¹⁸ Gojko Stanič, Socialno razredna sestava članstva Zveze komunistov Slovenije in Zveze komunistov Jugoslavije od 1919. do 1977. leta, ciklostirano, Ljubljana 1982.
- ¹⁹ Šematizem ljubljanske nadškofije v letu mednarodnega priznanja samostojne Slovenije, Ljubljana 1993.
- ²⁰ Uvod k ustanovni listini Unesca, London, 16. november 1945.
- ²¹ Jera Vodušek-Starič, Prevzem oblasti 1944-1946, Ljubljana 1992, str. 5.
- ²² Ekkerhard Völkl, Abrechnungsfuror in Kroatien, Politische Säuberung in Europa (Die Abrechnung mit Faschismus und Kollaboration nach dem Zweiten Weltkrieg), München 1991, str. 394.
- ²³ Zapisnik 48. seje, str. 25.

Janez Gradišnik

Da so se usode nekoč vojskujočih se držav tako spremenile, ni neposredna posledica 2. svetovne vojne, temveč ima korenine v desetletjih (morda celem stoletju) pred njo. Sovjetska zveza je razpadla, ker si je bila carska Rusija nagrabila celo vrsto (lahko bi se reklo kolonialnih) posesti, velika ozemlja, na katerih so prebivali drugi in drugačni narodi. Ko je propadel komunistični sistem, so ti narodi dobili priložnost, da se otresejo ruskega jarma (čeprav, kakor vidimo, še ne vsi). Nemčijo pa so zmagovalci 2. svetovne vojne nenaravno razdelili in je bilo pač pričakovati, da se bosta ločena dela ob ugodni priložnosti spet združila, saj v 20. stoletju z velikimi narodi ni mogoče ravnati tako svojevolsko. Združitve samo nihče ni pričakoval tako zgodaj, ker nihče ni slutil, da se bo komunizem tako na hitro sesul.

Dediščina protinacistične koalicije kot skupni imenovalac evropske in svetovne politike ne more več obstajati, saj je bila ta koalicija nenaravna. Združeval jo je samo skupni sovražnik (nacifašizem), ki je ogrožal oboje, Zahod in Vzhod, cilji enega ali drugega pa so bili zelo različni. – Ni pa dvoma, da je bil nacifašizem poražen, saj se je sesula tako njegova ideologija kakor dejanska moč.

Težko bi pritegnil trditvi, da sta bila demokratični "idealistični" Zahod in totalitarni "materialistični" Vzhod idealen par (da ni v vprašanju kake pomote?). "Zahodu" je treba samo še dodati pridevnik "kapitalistični", pa se takoj pokaže vsa silna različnost tega para. Nacizem in fašizem nista toliko ogrožala "demokracije" Zahoda, temveč njegovo gmotno bogastvo, pridobljeno s kolonializmom in s kapitalističnim načinom gospodarjenja. Ker je bilo to ogroženo, se je Zahod moral naposled spopasti na življenje in smrt z nacifašizmom, čeprav je dolgo skušal sklepati kompromise z njim. Za Sovjetsko zvezo pa je bil nacifašizem v veliki meri idejni nasprotnik, ki je hlepel tudi po ozemeljskem bogastvu Sovjetske zveze, imel osvajalne načrte do nje, medtem ko do Zahoda ni imel takih poželenj. Iz teh (le površno nakazanih) postavk se mi zdi nujen sklep, da sta se ti dve zaveznici morali raziti, brž ko je bil uničen skupni sovražnik.

Temu vprašanju sta dodani dve drugi, ki se mi ne zdita preveč povezani z njim. Mislim, da je pritisk z Vzhoda gotovo silil kapitalizem k socialnim korektivom, saj je komunizem kljub vsem negativnim lastnostim vseboval močne prvine družbene pravičnosti, uresničene ali tudi le doktrinarno izrečene, in to je močno pritiskalo na kapitalizem, ki mu je prav v tem pogledu veliko manjkalo. – Čisto nekaj drugega pa je, ali zmore Zahod pripeljati demokracijo na Vzhod. Demokracija kot politični sistem ima zelo dosti opraviti s splošnimi lastnostmi kakega naroda, z njegovo zgodovino, izročili, z njegovim življenjskim načinom, z njegovim razmerjem do etike in do prava, in šele srečna ubranost vsega tega omogoča vpeljavo demokratičnega reda. Menda vsa pričakovanja zahodnih poznavalcev, ki v zadnjih časih pišejo o Rusiji in o tamkajšnjih razmerah, še

zlasti o razmerju tamkajšnjih ljudi do dela in nedela, pa človeku zbuja močne dvome, da bi bilo tisto ljudstvo kmalu zrelo za demokracijo.

Še tretje podvprašanje: mislim, da je bil stalinizem poražen, saj se je ves sistem sesul tako, da je za tem sesutjem viden tudi propad stalinistične miselnosti. Maščevalo se mu je pač to, da je že v času svoje vladavine vseboval velikansko množino negativnih lastnosti in da je slonel na neštetih lažeh.

Realnega socializma je sicer konec, v družbah, v raznih sistemih in zlasti med ljudmi, katere je obvladoval, strahoval in vzgajal, pa je ostala velikanska dediščina komunistične miselnosti, zato je razumljiv strah protikomunistov, ki niso prepričani, da se ne bi prejšnje stanje nadaljevalo ali se povrnilo z večjo močjo. Ko bodo izginile te razmere in te posledice, bo izginil tudi protikomunizem.

Če opustimo hude besede, kakor so udbomafija ipd., lahko vendarle rečemo vsaj to, da "totalitarna preteklost" še močno označuje in v veliki meri tudi obvladuje naš čas. Skoraj 50 let neomejene vladavine neke miselnosti in nekega sistema nujno vtisne vsem ljudem (tudi nasprotnikom), ki so živeli v tem sistemu, neizbrisen pečat. Naša družba je bila razdeljena v tiste, ki so bili na oblasti in jim je bilo dovoljeno in omogočeno skoraj vse, pa vse druge, ki iz kakršnih koli razlogov te oblasti niso bili deležni in so se morali zadovoljiti (nekateri hoteno) z manjšim deležem. Vladajoča plast se je navadila možnosti, da je z vsem razpolagala, med njenimi pripadniki pa so nastale mnoge povezave, poznali so se med sabo, drug drugemu pomagali, skupaj odpravljali pritisk tistih "spodaj". Totalitarni sistem se je sesul, vse te povezave pa so ostale. Ljudje na vrhu so obdržali velik del nekdanje moči, obvladovali so tudi postopke, ki to omogočajo, in ob tem so morda sami pri sebi šele prvič odkrili, kako zelo visijo na gmotnih dobrinah in osebni udobju. Težko je vedeti, ali so se res že nekaj časa pripravljali na "mehki prehod", vsekakor pa so imeli dovolj časa tudi še po izgubi oblasti (politične, totalitarne), da so poskrbeli za vse tisto, kar jim kritiki očitajo, še posebno zato, ker novi, demokratično izvoljeni ljudje niso imeli skoraj nič tistih lastnosti, ki bi bile potrebne za temeljit obračun s preteklostjo in vpeljavo drugačnega reda. Mislim sicer, da ni nobene nevarnosti, da bi se obnovil totalitarni sistem, že zaradi splošnih razmer v Evropi ne. Mislim tudi, da prejšnji oblastniki sploh ne hlepijo več po kakem revolucionarnem preobratu, v svojih rokah hočejo le ohraniti moč in bogastvo, ki so si ga prej pridobili in o katerem so najbrž šele zdaj odkrili, kako zelo jim je pomembno.

Desni ekstremizem v Sloveniji se mi zdi sad preveč razgrete domišljije levičarskih mislecev.

Državni zbor se mi zdi preveč razdeljen sam v sebi, da bi lahko v bližnji prihodnosti ustvaril možnosti. Med osebami, ki jih je imenoval v komisijo za sestavo znanstvenega poročila o novejši zgodovini Slovencev, pa je nekaj imen (vsaj eno), ki mi govorijo, da takšna komisija nikakor ni zmožna sestaviti nepristransko poročilo.

Jedro tega vprašanja najbrž zadeva medvojno dogajanje v Sloveniji. To dogajanje je bilo seveda neznansko zapleteno, resnica o njem pa zamegljena zato,

ker je imela monopol nanjo 50 let zmagovita stran in jo je skrojila po svoji volji. V zadnjih nekaj letih pa so zlasti nekateri mlajši zgodovinarji in samostojno misleči publicisti in misleci razkrili toliko zgodovinskih dejstev in resnic, da ne bi bilo posebno težko narediti sinteze in iz vseh teh drobcev sestaviti objektivno podobo navedenega dogajanja. Strasti bi se morale le še nekoliko bolj umiriti. Premagana stran, ki je morala toliko časa molčati, gotovo marsikje pretirava v tistem, kar lahko zdaj piše in govori. A še hujše je z doslej vladajočo stranjo, ker se noče sprijazniti s tem, da je bila prava resnica drugačna od tiste, ki je uradno veljala toliko časa. Dokler predsednik državnega sveta, g. Kristan, v javnih pogovorih še vedno govori o "izdajavcih", misleč domobrance, in dokler Mitja Ribičič iste ljudi imenuje kar "naciste" in ko noče priznati niti drobca resnic, ki so objektivno ugotovljene, tako dolgo je sprava nemogoča, nemogoče pa je tudi podati objektivno podobo, za katero je zbranih že dovolj sestavin, samo združiti bi jih bilo treba.

O elementih totalitarizma pri nas menim, da ni bil prinesen šele z revolucionarnim prevratom, temveč so vsaj elementi obstajali že prej. Študiral sem v letih 1936–40 in poznal na univerzi veliko levičarjev, ki so, če so preživeli vojno, pozneje postali opora novega sistema. Nemalo je bilo med njimi zagriženih totalitariatov, ki so bili prežeti z resničnim, globokim sovraštvom do vsega, kar so obsojali, in do vseh, ki so mislili drugače. To sovraštvo je merilo na kapitaliste, bogataše sploh, in skoraj enako močno na verne ljudi, na Cerkev še posebej. Mislim, da so jim bili verni ljudje napoti, ker so zagovarjali etična načela v življenju, tudi političnim, etika pa je bila tem ljudem napoti, ker je prepovedovala nasilna, brezobzirna dejanja, brez katerih revolucija ni mogoča. Za revolucijo, ki so jo pripravljali, so bili strastno zavzeti, in bilo je očitno, da za drugače misleče po zmagi revolucije ne bo nobenega prostora v javnem življenju. To so bili gotovo elementi totalitarizma, prav tako miselni kakor čustveni. Deloma ta miselnost tudi pojasnjuje sovraštvo (zlasti podeželskih) levičarjev do vernikov, ki so bili (tudi preprosti, nebojujoči se ljudje) med prvimi in najštevilnejšimi žrtvami pobojev.

Gotovo so bili Slovenci nekoliko bolj pripravljeni za demokratično izbiro, mislim pa, da je to predvsem zasluga kulturnih, etičnih in drugih prvih, ki jih je naše skupno življenje prineslo v novejša časa že iz prejšnjih.

Sedanje razmere pri nas se mi zdijo preveč kaotične, da bi si upal izreči sodbo, v kakšno družbeno obliko prehajamo. Vendar mislim, da bodoči nasprotnik demokratizma sploh ni totalitarizem ali revolucionizem, temveč iz teh dveh prihajajoča družbena plast, ki si je pridobila in obdržala gospodarsko moč in družbeno moč, brezobzirnost in prezir do moralnosti pa sta ji tudi ostala iz prejšnjega časa.

Uredništvo revije Borec me je marca letos povabilo, da odgovorim na to ali ono vprašanje iz ankete z naslovom "1945–1995 ali protifašizem in sodobnost".

Na vsak tematski sklop bi rad podal svoje gledanje, vendar se moram osredotočiti na tisto, kar je uredništvo opisalo takole:

"Državni zbor je leta 1994 naročil znanstveno poročilo o novejši zgodovini Slovencev. To naj bi pomagalo državnemu zboru do cilja, to je doseči narodno spravo. Kako ocenjujete vsebino in dogajanja v zvezi s sprejemanjem teh aktov?"

Naj vnaprej na kratko odgovorim. Da bi ugotovili, kakšni so obeti za uspeh znanstvenega poročila s ciljem doseči spravo, je dovolj prisluhniti razpravi v državnem zboru o predlaganem in že precej zvodenelem zakonu o popravi krivic (SLS). Najprej so iz zakonskega besedila odstranili besedi "komunistično nasilje", nato je bil zavržen predlog o povrnitvi dobrega imena oklevetanim žrtvam prav tega nasilja, se pravi, da so zavržili razkritje gore najpodlejših klevet na račun slovenskega protikomunističnega odpora med vojno, gore, ki nenehno raste vse iz vojne dobe sem in v kateri se je v dobi komunističnega monopola več deset let kopičilo pisanje Resnice, ki se je vtepala v glave slovenskim generacijam. Končno je bil predlog v celoti zavržen s "tolažbo", češ da bo vlada pripravila svojega.

O tem, da se gora klevet še danes povečuje, čeprav posredno, a nič manj namensko, priča priobčena anketa v Delu, dne 4. marca 1995, na strani 4, levo zgoraj. Še preden bralec aktivira svoje možgane, mu spreten sestav tehničnih sredstev novinarskega poklica, to je geometrije, razmerja beline in črnine, slike, simbolov, besede, sugerira, vcepi misel: "NOB je ustrelil Hitlerja in osvobodil Slovence".

V trenutku, ko bralec začne misliti, se mu v glavi že zaiskri: "Živel NOB." In temu po petdesetletni indoktrinirani mehaniki sledi sklep: "Dol z nasprotniki narodnih osvoboditeljev" ali avtomatično: "Dol z domobranci, narodnimi izdajalci".

Ali ni sad petdesetletne komunistične *agiusax* med drugim tudi to, da se v glavi večinskega Slovenca ob pojmu vse časti vrednega NOB avtomatično zbudi komplementaren pojem izdajalskega slovenskega domobranstva skupaj v košu z nemškim okupatorjem?

Tako k sreči ne mislijo kritični in pravični Slovenci, ampak vtis ne vara, da zainteresirani krogi še danes gojijo v našem narodu polstoletni tragični razkol. Vse kaže, da ga bodo dogodki 13. maja še poglobili. Tega dne se bo slavila bitka na Koroškem, 11. in 12. maja 1945. V njej ni bilo nobenega Nemca. To je bila bitka med Slovenci, razširjenje državljanske vojne na Koroško. "Torej, praznik zmage? Seveda, naša je, praznujmo jo!"

Že desetletja omenjeni krogi niso pred boljševidično revolucijo pri nas tako vneto porivali kulise "narodnoosvobodilnega boja" tako kot sedaj, ko se jim je pod sedlom sesedel komunistični konj. Vrinja se nam tolmačenje te spremembe. "NOB" naj bi ga nadomestil. Navajeni na udobje iz časa, ko so še imeli v rokah

monopol o slehernih zadevah posameznika, po večdesetletni praksi spretni v vožnji in še danes za volanom državnega tovornjaka, natovorjenega s slovenskim narodom, in tretjič zelo bogati, nam nenehno projicirajo pred naše duhovne oči svojevrstno nerealno primerjavo **A – a**.

– Na strani **A** je slovenski protikomunistični odpor, pokopan pod goro klevet in izmaličen vse do odvratne fikcije, medtem ko stoji na strani **a** fikcija nekega bleščečega narodnoosvobodilnega boja v smislu pridobitve narodne suverenosti, parlamentarne demokracije in človekovih pravic, kar se edino v vsoti sme poimenovati narodna svoboda. Tak narodnoosvobodilni boj na strani komunistične revolucije nikdar ni obstajal. Nobeno drugo gibanje pa ne zasluži poimenovanja osvobodilno ali pa je lažno!

Zato je prav ta projekcija **A – a** slovenskemu narodu v neizmerno škodo, ker je nerealna in služi razkolu.

Spričo takšnega interesnega položaja seveda ne bomo nikdar prišli do narodne sprave. Ta pa je vendar predpogoj za politično umirjenje, za gospodarski, socialni in kulturni napredek in nenazadnje za varnost naših meja. Tudi urednik Borca upravičeno izraža prav na začetku svojega povabila k anketi to oceno.

K tej moji oceni dogajanja sodi tudi moje mnenje o tem, kaj edino bi državnemu zboru pomagalo do cilja.

Kdor hoče slovenskemu narodu pomagati do sprave, mu mora predočiti čisto drugačno primerjavo, namreč ono med dvema nasprotnikoma **B–b**.

– Na strani **B** je od vseh klevet očiščen slovenski protikomunistični odpor kot briljantni zgodovinski dejavnik, na strani **b** pa je od Sovjetske zveze (v nadaljevanju SZ) ukazana stalinistična revolucija, o kateri vsi vemo, kaj nam je prinesla.

Edino tak pogled na obe realnosti nam bo dal snov za konstruktivno razpravo. Prav za takšno razpravo se že leta trudi Nova slovenska zveza. Ta nas bo pripeljala, ako smo pogumni in pošteni, do narodne sprave. Kot njeno osnovo pa si oglejmo obe primerjavi, tj. med fikcijama **A–a** in realnostjo **B–b**.

ANALIZA KOMUNISTIČNEGA BOJA A IN B. Vsi vemo, da je Lenin sporočil svetu, da ga bo preplaval s proletarsko revolucijo. S tem namenom je leta 1920 vdrla na Poljsko Rdeča armada.

Vsi vemo, da je Stalin v letih 1936–1939 to poizkusil z državljansko vojno v Španiji.

Vsi vemo, da je bil Josip Broz Tito po večletnem temeljitem komunistično revolucionarnem urjenju v SZ leta 1937 poslan z enako nalogo v Jugoslavijo.

Vsi vemo, da je Kardelj istega leta na kongresu KPS, t. i. čebinskem kongresu, povedal: "...Z revolucijo bomo začeli šele, ko bodo dani vsi pogoji za to." Kardelj pa nam je odkril tudi cilj te revolucije, namreč preoblikovanje celotne Jugoslavije v zvezno republiko SZ kot njen teritorialni, upravni in politični sestavni del (Bučar, Usodne odločitve, Ljubljana 1988, str. 116).

V knjigi Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, Ljubljana 1962 (v nadaljevanju Dokumenti), ugotovimo, da je Tito prinesel iz SZ v domovino kot ukaz prav isti cilj. Sledijo stalinistične revolucije pri nas.

V razglasu Centralnega komiteja Komunistične partije Jugoslavije (v nadaljevanju CK KPJ), izdanem sredi marca 1941, po zrušenju vlade Cvetković-Maček-Kulovec, ter paktu o medsebojni pomoči s SZ, beremo: "... Delavci,

kmetje, meščani, vojaki... Jugoslavije, mi ne smemo dovoliti, da bi razbojniki napravili iz naše dežele odskočno desko za jutrišnji napad proti veliki in srečni deželi socializma, proti edinemu doslednemu in nesebičnemu zaščitniku miru ter neodvisnosti malih narodov... Še je čas rešiti neodvisnost, še je čas preprečiti protiljudske načrte narodnih izdajalcev, če se sklene pakt o medsebojni pomoči s SZ, če poženemo to izdajalsko vladno in vzpostavimo ljudsko vladno." (Dokumenti, str. 7) Seveda se KPJ s padcem jugoslovanske vlade, dne 27. marca 1941, ni zadovoljila. Zato je CK KPS v razglasu konec marca ponovno zahteval sklenitev pakta s SZ in pozival: "... Delavci, kmetje, vojaki, meščani... v novi vladi so se včerajšnji kapitulanti združili z angleškimi agenti in se pripravljajo... v vojno na strani angleških kapitalistov. Še je čas, da se to prepreči. SSSR je ponovno naglasila, da je pripravljena skleniti z Jugoslavijo takšen pakt... Vsi v borbo za pakt o vzajemni pomoči z ZSSR za pravo ljudsko vladno." (Dokumenti, str.12.)

Sledil je napad osi na Jugoslavijo, njeno podjarmljenje in razkosanje. Pučistična vlada je zbežala v London; za Slovence so se začeli hudi časi. Takratni ban Dravske banovine dr. Marko Natlačen je z namenom, da bi jih omilil, na predvečer razpada Jugoslavije sklical predstavnike političnih strank Slovenije. Na posvetovanju so bile zastopane: Slovenska ljudska stranka, Jugoslovanska nacionalna stranka, Narodna radikalna stranka, Socialistična stranka in Neodvisna demokratska stranka. Dne 6. aprila je bil ustanovljen Narodni svet. Ta je zavrgel zahtevo CK KPS (število članov takrat manj kot tisoč), da bi vstopili vanj tudi komunistični predstavniki. Poglavitna naloga Narodnega sveta med okupacijo naj bi bila obdržati enotnost naroda, vzdrževanje reda in miru, ustvarjanje pogojev za čim bolj nemoteno šolstvo ter gospodarsko in kulturno življenje. Pravno osnovo za priznanje Narodnega sveta s strani bodočih okupatorjev je dajala haaška konvencija, izpopolnjena leta 1907. Členi 42. do 56. govorijo o mednarodnem pravu med tujo vojaško okupacijo. Svetovno znani pravnik Greenspan Moris tolmači njen 43. člen v svoji knjigi *The modern law of land war fare 1959* takole: "Ako po začetni vojaški fazi okupacije domača administracija še obstaja in je sposobna prevzeti odgovornosti za naloge civilne administracije, bo ona te običajno prevzela." O isti temi piše veleposlanik ZDA v Berlinu Henry Wheaton v svoji knjigi *Elementi mednarodnega prava*:¹ "... Odstranitev članov prejšnje administracije je kršitev haaške konvencije..."

Po okupaciji si je dr. Marko Natlačen najprej pri Nemcih in nato pri Italijanih prizadeval, da bi Narodni svet prevzel v Sloveniji civilno oblast. Do tega žal ni prišlo, Slovenija je bila razkosana na tri dele.

V novih okoliščinah sta Tito in Kardelj predvojne recepte kominterne štela za neprimerne; po njih naj bi si komunisti namreč priborili oblast v dveh stopnjah: prva naj bi bila buržoazno-demokratska in šele druga proletarska. Njuna zamisel je bila v osnovi taka: okupator bo odstranil buržoazno-demokratsko strukturo, komunisti pa bodo izkoristili čas okupacije za zbiranje orožja in sistematično uničevanje bodočih tekmecev za oblast, tako posameznih oseb, kakor pripadnikov določenih socialnih slojev, brezimno. V trenutku zloma Nemcev pa naj bi komunisti z udarom pograbili oblast. Milovan Djilas² v svoji knjigi poroča o pogovorih v Zagrebu v prvih mesecih okupacije: "...Vse to nam je bilo jasno, pa vendar je moral nekdo to izreči. Tito je bil prvi, ki je to izrekel, in nihče od navzočih mu ni odgovarjal..." Vendar pa je mislil Dimitrov, šef kominterne, precej bolj realistično in previdno. Zavedal se je, da proletarska revolucija ne bo mogla iti mimo močnih nacionalnih, pa tudi krščansko-etično

orientiranih sil v narodih Jugoslavije in da stari recept kljub okupaciji še vedno velja, edino z majhno razliko, ki je v tem, da se buržoazno-demokratski fazi da "moderno" ime: narodnoosvobodilni boj. Ta tako pomembna krilatica je torej moskovskega izvora. Postopek se torej glasi: stalinistična revolucija pod plaščem NOB. Tako se je glasil ukaz iz Moskve kot odgovor na zagrebško posvetovanje. V njem pa je bilo poudarjeno vrhunsko pravilo, da KPJ pri tem postopku tudi za trenutek ne sme izgubiti vodstva in kontrole vse do zadnje potankosti. Le tako bo v stanju ves čas pravilno taktizirati glede na koalicijo, propagando, likvidacije. Tako bo sposobna določiti trenutek, ko bo odvrгла plašč NOB in prešla v dokončen proletarski juriš, da pograbi nedeljeno oblast. Kot plačanec Moskve se je Tito seveda zavedal svoje odvisnosti in se ji tudi pokoril. Za ta velikanski program mu v začetku vojne v vsej Jugoslaviji ni bilo na razpolago več kot deset tisoč članov KP, v Sloveniji nekaj manj kot tisoč. Kot prvo in najvažnejše je bilo treba ta komunistični "kader" krepko opiti. Komunistični Göring mu je zvaril tale napoj: "Ko je prebudil zgodnje beograjsko jutro... hrup Hitlerjevih letal, se je pred očmi zbeganih prebivalcev prikazal očetovski skrbni in smehljajoči se Stalinov obraz... Kaj je še večja čast in večja sreča, kakor čutiti, da je tvoj najbližji in najdražji tovariš STALIN... Kje bi bil danes svet brez SZ? V mraku fašističnega barbarstva. Brez Stalina bi sonce mračno svetilo, Stalin je najsrdečši nasprotnik vsega nečloveškega... z njim diha vse, kar je danes velikega, plemenitega in svobodoljubnega v človeškem rodu. Onadva (Lenin in Stalin, op. pis.) sta dala... cvetu vonj, pticam pesem, ljudem dušo..." (Milovan Djilas, Borba, 7. novembra 1942)

CK KPJ je takole orientalsko servilno poveljeval Stalina v času, ko je bilo že daleč v svetu in široko med slovenskim izobraženstvom znano, da je bilo v SZ do leta 1940 na ukaz hudodelca Stalina najmanj osem milijonov sovjetskih državljanov ubitih kot razrednih sovražnikov in da so milijoni prebivalcev SZ vsled posledic prisilnega uvajanja socializma od lakote pomrli. S tem in podobnimi napoji je CK KPJ skušal omamiti in osvojiti množice naivnega in skromnega ljudstva, da bi na njegovi zemlji in z njegovo krvjo izvedel Stalinovo zapoved.

Dne 10. aprila 1941 je bila v Zagrebu seja CK KPJ, na kateri je bil oblikovan Vojni komite KPJ in sprejet sklep, da bo KP prevzela organizacijo "oboroženega upora". Zato je konec aprila 1941 CK KPS pozval slovenski narod k upor in ga opogumljal: "...Z nami je orjaška in nepremagljiva sila dvestomilijonskega ljudstva, ki z boljševisko partijo na čelu in pod genialnim vodstvom velikega Stalina gradi komunizem ter uresničuje ideale najnaprednejših duhov človeštva... Zato je SZ in njena s slavo ovenčana delavsko-kmečka Rdeča armada nada in up v boju vseh tistih, ki jih tepe bič nacionalnega in socialnega zatiranja... Živela SZ, zaščitnica vseh zatiranih narodov, živela KPJ, živela KPS." (Dokumenti, str. 23)

Za organizacijo "oboroženega upora" je bila dne 26. aprila 1941 v Ljubljani ustanovljena: "Protiimperialistična fronta... logična posledica predvojnega dela KPJ... proti notranji reakciji... za priznanje SZ in sodelovanje z njo." (Dokumenti, str. 43)

Dne 15. junija 1941 je Kidrič sestavil gesla: "...kot podlago protiimperialistične fronte...; čl. 4: SZ je vodilna sila in glavna opora v osvobodilni borbi slovenskega naroda in vseh zatiranih narodov... Ona nam je vzor enakopravnega sožitja med narodi, njihove sloge in pogojev za njihov neomejen narodni razvoj brez socialnega zatiranja...; čl. 5: Osvoboditev slovenskega naroda je mogoča samo na ruševinah imperializma...; čl. 6: Brez boja proti

izdajalski lastni kapitalistični gospodi se zatirani narod ne more osvoboditi." (Dokumenti, str. 42)

Do tod je ost propagande, klevetanja razrednih nasprotnikov in hujskanja ljudstva usmerjena naravnost v Leninov cilj, spremembo naše dežele v del SZ. Dne 22. junija pa je Nemčija, dotedanja zaveznica SZ, izvedla napad nanjo. Po tem datumu je v prid delovanja KP nastalo pomembno olajšanje. V propagandi sta se pojavili dve spremembi:

1. Namesto propagande za proletarsko revolucijo skupaj z nemškim proletariatom so začeli propagirati narodno osvoboditev izpod tuje okupacije. Dne 11. julija 1941 je Kidrič Protiimperialistično fronto v vsej naglici prekrstil v Osvobodilno fronto slovenskega naroda (v nadaljevanju OF), ...ki se ji je na temelju popolne enakopravnosti pridružilo vse, kar misli in čuti odkritosrčno slovensko." (Dokumenti, str. 49) Slogani iz konca junija 1941: "Dol z vojno proti SZ! Živela SZ, domovina delavskega ljudstva vsega sveta! Podpirajmo z vsemi sredstvi Rdečo armado! Živel Stalin, vodja vseh narodov, ki se borijo za svobodo!"

2. Umolknilo je podžiganje proti anglo-ameriškim imperialistom, zamenjali so ga slogani kot "...Živela sovjetsko-angleška zveza! Živela svetovna fronta proti kapitalizmu!" (Dokumenti, str. 72)

Z napadom Nemčije na SZ je padla komunistom tako rekoč v naročje imenitna krinka OF-NOB, samo na obraz so si jo še morali natakiniti. To so seveda, v skladu s poveljem Dimitrova dva meseca poprej, nemudoma storili. Čarobnemu, zveličanemu izreku "OF-NOB" pa so dodali komplementarno čarobno kleveto "narodni izdajalci".

Za razliko s komunistično-revolucionarnim besednjakom kot: "Srečna dežela socializma! Stalin, genialni vodja zatiranih; Kapitalistični razbojniki imperialisti," itd., s katerimi Slovenec doslej nikakor ni mogel kaj prida početi, so mu novi čarobni izreki segli precej globlje v dušo. Podjarmljeni in ponižani Slovenec je bolj kot kdajkoli prisluhnil čarobnim besedam, ki so prihajale izpod te nove krinke, in se je v svoji naivni poštenosti pridružil OF. V vrstah komunističnega vodstva je nastala prava evforija. Dne 2. avgusta je Kardelj sporočil Titu: "Dragi Stari... torej prav brez pretiravanja... V OF je večina slovenskega naroda. Ugled partije je velikanski..." (Dokumenti, str. 61) Seveda pa je KP z veliko neizprosnostjo vodila gibanje k Leninovemu cilju. To se nikakor ni skladalo s Kidričevim pisanjem, z dne 11. julija 1941: "...na temelju popolne enakopravnosti." (Dokumenti, str. 49)

Tako je poročal Kidrič v drugi polovici decembra 1941 CK KPJ: "...čl. 5: Danes smemo reči, da je OF dejanski predstavnik slovenskega naroda in da je na čelu slovenskega naroda prvič v zgodovini slovenski proletarijat. Po drugi strani pa se tista slovenska buržoazija, ki so jo razmere prisilile v OF, vse slabše počuti. Intrigira na debelo in besno škriplje z zobmi, ker mora biti pod vodstvom plebejske frakcije. V zraku čutiš vsak dan hujšo razredno napetost znotraj slovenskega naroda..." (Dokumenti, str. 232)

Ta Kidričeva trditev, da je OF dejanski predstavnik vsega slovenskega naroda, je samovoljna in eklatantno protislovna:

Dne 28. junija 1941 se je sešel plenum OF. V njem so se komunistom (Kardelj, Kidrič) pridružili fragmenti Krščanskih socialistov (Fajfar), Sokolov (Rus), nacionalistov (dr. Šnuderl), Samostojne demokratske stranke (dr. Černež), Socialnih demokratov, aktivni oficirji in kulturni delavci (Josip Vidmar). Skupno število Slovencev, ki so jih na plenumu zastopali nekomunisti, je zdaleč preseglo število slovenskih komunistov (pod tisoč!). Sodelovanje vseh

teh "predstavnikov slovenskega naroda pa naj bi potekalo na temelju ... popolne enakopravnosti...". Kdaj in po čigavem opolnomočenju je OF postala "...dejanski predstavnik vsega slovenskega naroda...", ako se "...slovenska buržoazija... na temelju popolne enakopravnosti... vse slabše počuti, intrigira... ker mora biti pod vodstvom plebejske frakcije..."?

Čisto očitno se je nad nekomunističnimi "predstavniki" slovenskega naroda zgodilo komunistično posilstvo, drugače ogromna večina v plenumu ne bi dala soodločanja prostovoljno iz rok, še manj pa v roke maloštevilne "plebejske frakcije".

To očitno posilstvo v OF pa Kidriča nikakor ne legitimira, da imenuje OF "predstavnik vsega slovenskega naroda".

Sočasno s tem posilstvom so v naši domovini komunisti že najkruteje pobijali neoborožene civiliste, kar je seveda povzročalo "vsak dan hujšo razredno napetost". Prav s tem posilstvom in s temi umori je KPS vpeljala in zakrivila proces razkola našega naroda, razkola, ki traja še danes.

Naj na tem mestu na kratko prekinem opis nadaljnjega poteka revolucije na poti k Leninovemu cilju, da osvetlim popolno preziranje človekovega življenja in neizrecno hinavščino ter aroganco do lastnega naroda kot pglavitne značajske lastnosti vodilnih komunistov. Samo človek s takim značajem premore izreči Kidričeve gornje besede.

Rdeči teror je od zgodnjega poletja 1941 pa do konca leta samo na slovenski zemlji ubil 56 poštenih domoljubnih in miroljubnih kmetov in delavcev, in to še veliko pred začetkom slovenskega protikomunističnega odpora. Zakaj ta teror? Člani CK KPJ in CK KPS, vsi odlični absolventi moskovske akademije Djerdjinskega za likvidacijo razrednega sovražnika, so hkrati s postavljanjem kulis začeli rušiti slovensko družbo kot prvi pogoj za proletarsko revolucijo. Bolj, ko je bil umorjeni kmet znan kot pošten in domoljuben, toliko bolje! Kajti toliko hujši so bili zaradi umora potem zmeda, nezaupanje in strah, ko so terenci OF kmeta oklevetali kot narodnega izdajalca.

V pojmovanju poštenega Slovenca je smrtna kazen možna, vendar le za najstrašnejši, docela nepojmljiv prekršek. Smrtna kazen je zato orožje, ki lahko omaje še tako trdno zaupanje v poštenost žrtve: kaj pa je morda le resnično v govoricah o njegovem narodnem izdajstvu, če ne ga vendar ne bi ubili, je razmišljal prestrašeni in zbegani Slovenec, zakoreninjen še v normah krščanske morale. Povrhu se je v nekaterih porodilo še nekaj takega kot spoštovanje ali občudovanje OF. "...Poglej, kako skrbijo za našo osvoboditev, kako iščejo in najdejo še tako prikritega in zahrbtnega izdajalca lastnega naroda v nesreči..."

Preprosti Slovenec dotlej pač ni imel pojma o psihološko razvitih metodah boljševiske revolucije, ne o tem, kaj pomeni boljševiskično popolno preziranje resnice in človekovega življenja, in še manj o resničnih ciljih te moritve.

Povelje CK KPJ za dosego Leninovega cilja in zapovedane metode Djilas³ opisuje takole: "...Toda kdor želi voditi vojno in revolucijo, mora biti pripravljen ubijati, ubijati svoje sonarodnjake, celo svoje prijatelje in sorodnike..." In to povelje mu je prišlo prepozno v zavest.

Tu pa se pokaže uspeh boljševiskičnega vsiljevanja državljanske vojne v naši domovini: mnogi Slovenci niso zapadli takemu pojmovanju. Vedeli so, da stoji za krinko OF-NOB Komunistična partija z nalogo doseči v naši domovini Leninov cilj. Vedeli so, kaj to pomeni, zato so se temu morenju uprli. A kolikšen je cinizem v Kidriču, saj prav tem Slovincem naprti krivdo za razkol in izvede iz tega konkreten dokaz njihovega narodnega izdajstva!

Takole nadaljuje Kidrič konec decembra 1941, to je dobre pol leta pred začetkom protikomunističnega odpora: "...čl. 6... Glede na vse to je naša taktika v tej novi in po našem tretji periodi OF... b) neusmiljeno razkrinkavati stare in nove izdajalce... d) popularizirati še bolj kot do sedaj ZSSR in KP, naša narodna vojska raste iz slovenskih partizanskih oddelkov in Narodne zaščite. Vsak poizkus organizirati katerokoli vojaško formacijo (protikomunistično, legalno ali ilegalno, op. pis.) bo v kali zadušen, ker med drugim pomeni netenje državljsanske vojne..." (Dokumenti, str. 232)

Kako neskončno zaničuje Kidrič slovenski narod, ki naj bi bil tako plah, tako brez vsake zavesti svoje narodne istovetnosti, brez zavesti dolžnosti, da brani svoje slovensko izročilo, pravičnost, človečnost, vero, da bi se v trenutku, ko so te vrednote ogrožene, pustil kot uši v srajci negibno pobijati. Saj bi le v takem narodu kljub komunistični moriji ne nastal upor in potem seveda tudi ne bi bilo državljsanske vojne.

Oglejmo si ukaze vodstva CK KPJ ob pričakovanju skorajšnjega konca vojne. Takšno pričakovanje je izrekel Stalin ob proslavi oktobrske revolucije novembra 1941, potem ko je Rdeča armada odbila nemške napade na Moskvo. Z revolucijo v Jugoslaviji je treba torej pohiteti, pa četudi v Sloveniji odvreči krinko OF-NOB. Treba je pokazati rdečo barvo in se osredotočiti na pobijanje domačega sovražnika. Dne 1. januarja 1942 je CK KPS opominal: "...čl. 7. Zmage Rdeče armade so dokončno in jasno pokazale, da je: 1. Hitlerjev polom neizogiben in bližen in 2. da bo Rdeča armada, najmočnejša armada sveta, jutri dominirala v Evropi. (Kako zelo je CK KPJ zlom Hitlerja prepustil osi Washington-London-Moskva! op. pis.). Očitno je, da se nahajamo na pomembnem političnem razpotju in da je treba napraviti nekatere spremembe v naši taktiki, da bi razbili najnovejše manevre protiljudskih elementov... f) Utrditi je treba vodilno vlogo partije v partizanskih oddelkih... V slehernem partizanskem oddelku, četi, vodu naj bodo politični komisarji izključno partijski... d) Mi smo z istim ciljem ustanovili I. Proletarsko narodnoosvobodilno brigado v Bosni... pripominjamo, da je zastava proletarske brigade rdeča s peterokrako zvezdo in srpom ter kladivom na njej... čl. 8... Jasno je treba poudariti,... da je ZSSR edina rešitev za slovenski narod." (Dokumenti, str. 244)

Dne 10. januarja 1942 je CK KPJ ponovno poveljeval ZSSR in opominal časopis Delo: "...da je treba preiti od agitacije zgolj na nacionalno osvobodilni bazi za korak dlje, k agitaciji za učvrstitev zveze delavcev in kmetov... o rezultatih komunističnega sistema v ZSSR, o tem, čemu je prav sovjetski sistem omogočil ZSSR tako veličastno zmago nad fašizmom... 3 ...Ne dopustite tem elementom (Mihailovič, op. pis.), ...da bi dobili ped zemlje, kajti nobenega dvoma ni, da bodo skupaj z nekaterimi odpadki nekdanje Slovenske ljudske stranke (prvi zasnutki ilegalne Slovenske legije, op. pis.) naš jutrišnji glavni sovražnik... 7. ... Treba je pojasniti aktivistom odborov OF, da niso več samo odbor, ki združuje pripadnike raznih političnih strank... marveč da so v prvi vrsti že predstavniki ljudskih množic, ki v krvavi in požrtvovalni borbi, korak za korakom izpostavljajo svojo oblast..." (Dokumenti, str. 269)

V evforiji skorajšnje zmage je CK KPJ sprožil v naši deželi dotlej nepojmljivi rdeči teror. Partizanske enote so bile preobremenjene z ukazi za ubijanje. Pri tem niso bila več pomembna imena posameznih žrtev. Zadostovala je pripadnost socialnemu sloju, ki je bil oklevetan v celoti za izdajalskega in obsojen na smrt. Na nekem mestu je Kardelj spomladi 1942 poročal, da so partizani na majhnem odseku pobili vsak mesec do šestdeset ljudi. Za vsa njegova povelja naj bodo tu navedena tista iz oktobra leta 1942: "Duhovnike v četah vse

postrelite, prav tako oficirje, intelektualce itd... ter zlasti kulake in kulaške sinove...”

Tako so samo od začetka 1942 pa do prvega spopada z oboroženo protikomunistično ilegalo dne 11. junija 1942 v Ljubljanski pokrajini komunisti pobili najmanj 550 neoboroženih civilistov (cenitve gredo od 550 do 1500), med njimi 125 žensk. To morenje ob hkratni kulisi “OF-NOB” je bilo izvajanje programa, ki je bil v bistvu kombinacija onega, ki sta ga osnovala Tito in Kardelj na zagrebških posvetovanjih neposredno po okupaciji Jugoslavije, in onega, ki jima ga je naložil Dimitrov, šef kominterne.

Sele dne 17. julija 1942 je bila v St. Joštu ustanovljena prva vaška straža.

Naj se tu ustavimo z navajanjem dokumentov. Ti, kakor vsi nadaljnji med revolucijo, dokazujejo: okupator nam je strl državo, se polaščal našega imetja, nas ponižal in bičal, a Titu je uspelo nekaj neprimerno hujšega – razklal je slovenski narod na dvoje in ga prisilil v državljansko vojno. Takole je pozival Tito na Avnojskem kongresu svoje izbrane borce: “...Pustite Nemce na miru. Naš boj velja domačim nasprotnikom...” Svoj etapni uspeh do Leninovega cilja pa je po vojni opisal takole: “...Navsezadnje je bila to državljanska vojna. O tem nismo hoteli govoriti med vojno, ker nam ne bi koristilo...” (Vjestnik, 24. maja 1972).

Takole se je Tito z varnega prestola totalitarne oblasti norčeval iz imena svoje organizacije “NOB”, ki jo je sam razkrinkal kot čisto fikcijo. Norčeval se je iz okrasnega plašča “NOB”, plašča, ki ga je petdeset let prikazoval kot osvoboditelj narodov izpod nemškega jarma, norčeval iz plašča, ki mu je med revolucijo služil za zbiranje in dostavo človeškega materiala (potrpi, bralec, ob tem nečloveškem izrazu, pojasnilo sledi, op. pis.), ki je nato izvajal njegova revolucionarna povelja. Res je, da mu ne bi koristilo, če bi ogrinjalo “NOB” že takrat odvrigel in povedal nalaganim množicam, da njihov boj ne velja osvoboditvi izpod nemškega okupatorja, ampak protikomunističnim sorojakom in vzpostavitvi stalinističnega režima v domovini, kakor hitro bodo Nemci, strti na zavezniških frontah, zapustili našo domovino.

Tito pa tudi mesec maj 1945 še zdaleč ni ocenil za trenutek, ko bi lahko odvrigel plašč “NOB”. Še ga je potreboval, cilj kominterne še ni bil dosežen. Prvi ukrep v nadaljevanju državljanske vojne po maju 1945 je bil tajni ukaz CK KPJ in CK KPS za poboj slovenske vojske v njihovem ujetništvu. Poboj se mora izvesti v najkrajšem času, zato se odpelje razorožena slovenska vojska na več morišč, kjer se istočasno in v vsej tajnosti pobije.

Poboja slovenske vojske v komunističnem ujetništvu, v času, ko je okupator že povsem zapustil ozemlje Slovenije, se nikakor ne da uskladiti s cilji NOB v pravem smislu besede in v kakršnem je bil “NOB” kot krinka ves čas poveljevan. Nihče se tega ni bolj zavedal kakor CK KPJ in CK KPS. Zato je totalitarna oblast za desetletja vpregla ves svoj represivni aparat in nemudoma izrekla za vsak najmanjši namig o slovenskem holokavstu dolgoletno zaporno kazen. S temi ukrepi je želel CK KPJ in z njim CK KPS preprečiti prodor resnice o poboju slovenske vojske v zavest novih generacij. To pa seveda ne iz sramu nad “spodrsrljanjem” nekaj partizanskih oficirjev v krvavem deliriju, saj poboj ni bil nikak spodrsrljaj, ampak strokovno perfektno izveden ukaz z vrha CK KPJ. Razlog za najstrožjo tajnost pa je bil v tem, ker bi vedenje o množičnih pobojih mladih slovenskih fantov in deklet lahko omajalo vero v prikazovan “NOB” v še tako naklonjenih in naivnih glavah.

Tudi gospodarske številke govorijo o tem, kaj se je pri nas dogajalo med vojno. Primerjajmo npr. dve nemško okupirani državi: Danska na robu Evrope, 43.031 kvadratnih kilometrov; 4.8 milijona prebivalcev, je pod okupacijo ostala

mirna. Vlada in kralj sta ostala na svojih položajih in se trudila v prid prebivalstva. Nemci so v tej deželi imeli povprečno osem divizij.

Jugoslavija, tranzitna dežela eminentnega strateškega pomena, 255.804 kvadratnih kilometrov, 20,3 milijona prebivalcev, je po okupaciji gorela v državljanski vojni. Kljub temu Nemci v Jugoslaviji niso nikdar imeli več kot sedem divizij, dovolj, da je strateško pomembna industrija obratovala in je na tranzitnih linijah promet potekal ves čas neovirano, izvzemši nekoliko nekajurnih ali nekajdnevni prekinitev zaradi sabotažnih akcij. Resno je bila zveza z Italijo ogrožena šele po zavezniškem uničenju borovniškega viadukta. Slovenska industrija je s povečano proizvodnjo obratovala v prid nemški vojaški moči neovirano do konca vojne⁴, črpanje in izvoz nafte iz Srbije se je početveril⁵. NOB brez narekovaja bi zahteval precej več nemških divizij v Jugoslaviji in gospodarski dejavniki bi v škodo Nemčije bili videti precej drugačni.

Dramatično pa nam o fikciji "NOB" govori število človeških žrtev v naši deželi v vseh treh taborih; v komunističnem, protikomunističnem in okupatorjevem, in to v času od začetka vojne pa do dokončnega ustoličenja stalinizma, daleč po koncu druge svetovne vojne. Tu ni treba analizirati posameznih oboroženih akcij, ne časovno ne krajevno, ne glede na njihov vpliv na potek revolucije ali svetovne vojne. Številke padlih ali pobitih povedo vse (sledi poizkus razčlemba, op. pis.).

Žrtve v komunističnem taboru:

Talci in umrli v delovnih in kazenskih taboriščih	
– nemških ⁶	9400
– italijanskih ⁷	7640
Pregnani in padli v raznih racijah	
– na Hrvaškem ⁸	1000
– v Srbiji	500
Padli v oboroženih spopadih ali umrli v četah	30815
Skupaj ⁹	49355

Žrtve v protikomunističnem taboru:

Pobiti civilisti med vojno, najmanj ¹⁰	1500
Pobiti civilisti po vojni, najmanj	3500
Prisilno mobilizirani v nemško vojsko in padli ¹¹	5000
Padli v oboroženih spopadih (MVAC, vaške straže, četniki, slovenski domobranci) ¹²	1200
Pobiti v Grčaricah in na Turjaku ¹²	900
Vrnjeni s Koroške, pobiti po vojni ¹²	7800
Pobiti domobranci, ki so ostali maja 1945 doma ¹²	1500
Partizanski genocid med cigani v Sloveniji ¹³	500
Skupaj	21900

Žrtve v okupatorjevem taboru:

– v nemški vojski (po nemških ocenah)	400
– v italijanski vojski ¹⁴	304
Skupaj	704

Število padlih okupatorjev na naši zemlji med vso okupacijo ni imelo na potek druge svetovne vojne nobenega vpliva.

Če je v bojih med okupatorjem in komunističnim nasprotnikom pri slednjih bilo desetkrat več žrtev (partizani so bili slabše opremljeni, slabše izurjeni in vodeni, 80% je bilo prisilno mobiliziranih, zato so bili nemotivirani, v večino spopadov so bili prisiljeni, zato so bili v defenzivi, izčrpani, bolni, razen tega pretirane povojne prijave za predčasno upokožitev (odtod izhajajo napačne statistike itd.)), to je 7040, nam samo razmerje teh žrtev do onih, ki so padli v bojih s protikomunističnim uporom, namreč $30.815 - 7040 = 23.775$, znova pove, da je vihrala pri nas državljanska vojna in ne narodnoosvobodilni boj. Ta je terjala samo v času druge svetovne vojne 1500 od partizanov pobitih slovenskih civilistov. Tudi nadaljevanje množičnega pobijanja in najširšega terorja v naši domovini po odhodu nemškega okupatorja dokazuje, da za nas druga svetovna vojna in njen konec maja 1945 nista zgodovinski mejnik. Državlјanska vojna, za nas najpomembnejši zgodovinski dejavnik, se zgolj časovno deloma pokriva s svetovno vojno, kajti trajala je še daleč čez maj 1945 in je za dosego stalinizma samo v Sloveniji po tem datumu zahtevala še 12.800 žrtev; civilistov in vojnih ujetnikov. Večino jih je brez sojenja pobil vladajoči režim FLRJ.

Prestavitev datuma zmage komunistov na maj 1945 je njihov poizkus, da bi se v lažnem ogrinјalu "NOB" in v luči žarometov kazali na tribuni skupaj z zavezniki in profitirali od zvoka fanfar zavezniške zmage nad Hitlerjem. Ta njihov preizkušeni trik je izmaličenje naše zgodovine v dvojnem smislu, slava in rajanje 13. maja 1995 pa neskončni cinizem.

Te tragične številke pričajo tudi o tem, s kakšnim popolnim preziranjem človekovega življenja so gnali komunistični voditelji množice našega ljudstva v smrt, množice lastnih borecв pa tudi množice nasprotnikov, ki so padli v njihove roke. Vse to edino za dosego stalinističnega režima v naši domovini z njimi na prestolu. Zato naj mi prizadeti oprostijo, ko sem malo prej zapisal "...dostavo človeškega materiala...", saj komunisti očitno v svojih borbah niso videli česa drugega.

In končno tudi, če bi bile številke obratne ali tudi pri nas celo sploh ne bi bilo državljanske vojne in bi komunisti ves čas stoodstotno usmerjali svoje sile proti okupatorju in ga, recimo, že precej pred majem 1945 pregnali z naše zemlje, njihov boj ne bi bil narodnoosvobodilen. Kajti z njim narodu ne bi prinesli svobode, ampak v zameno za nacifašistično podjarmljanje sovjetsko-komunistično.

Mi vsi vemo iz lastne izkušnje, kaj to pomeni, a celo zahodnemu svetu so se odprle oči. Vse znanstvene analize dokazujejo zaprepadujočo enakost teh sistemov, tako tudi najnovejša in najbrilјantnejša izpod peresa Françoisa Fureta¹⁵, ki je bil po vojni sam nekaj let član KP Francije. Na šeststo straneh svoje knjige razkriva najintimnejšo afiniteto ideologij in praks nacifašizma in komunizma. Različnost njunih življenjskih dob pa je pogojena izključno le z vojaškim porazom ene in z vojaško zmago druge maja 1945. V intervjuju ob izidu knjige je Furet o Koestlerju rekel: "...on je najpomembnejši politični pisec tega stoletja. Že leta 1937 je z neprimerljivo ostrino spoznal sovjetsko resničnost..." To je bilo leto Kidričeve označitve komunistične revolucije na naši zemlji!

Iz teh izvajanj so razvidne kvalitete alternativ **a** in **b**, kakor sem jih imenoval v uvodu v ta esej, zato naj zdaj zaokrožim.

b – CK KPJ in CK KPS sta čisto v skladu z ukazom kominterne organizirala, začela in ves čas do zmage po okupaciji stoodstotno vodila gibanje, ki je bilo boj za vzpostavitev stalinističnega režima v Sloveniji na dan, ko se bo končala okupacija. Ta boj ni bil namenjen pregonu okupatorja. Bil je usmerjen proti Slovencem, nasprotnikom stalinističnega režima v povojni

Sloveniji. Zadnja faza tega boja za vzpostavitev neomajne oblasti komunističnega režima je trajala še dolgo po maju 1945 in je terjala še 12.800 povojnih žrtev režima, civilistov in vojnih ujetnikov.

- a – Označevanje tega boja z OF in NOB je izključno propagandnega izvora. Narodna osvoboditev pomeni v pojmovanju evropskega 20. stoletja doseg suverenosti, parlamentarne demokracije in človekovih pravic slehernega državljana. Ker pa je stalinistični režim vsem tem vrednotam diametralno nasproten, je označba OF–NOB fikcija. Takšnega gibanja med vojno na komunistični strani ni bilo.

ANALIZA PROTIKOMUNISTIČNEGA BOJA A IN B. Že najmanj desetletje in pol pred drugo svetovno vojno so bili narodi Evrope obveščeni o pravi naravi komunizma. Noben izobražen, domoljuben in pogumen človek ni mogel preslišati poročila o dogajanjih v Sovjetski zvezi, pa tudi ne ne upoštevati tako kričečega svarila, kot so bila dela Kautskega, Bluma, Nolteja, Koestlerja, pa tudi dela slovenskih piscev, denimo Frana Erjavca (Komunizem in komunistična revolucija, Ljubljana 1937). Nihče tudi ni mogel preslišati Leninovega naznanila svetu, da ga bo preplaval s proletarsko revolucijo, in nihče v Sloveniji ni mogel preslišati sporočila Kardelja na čebinskem kongresu KPS leta 1937, da namreč Komunistična partija v naši domovini pripravlja komunistično revolucijo. Nihče v Sloveniji ni mogel preslišati nedvoumnih in grozljivih sklepov in pozivov CK KPJ in njegovih sloganov od začetka 1941 naprej. Ko pa je po vsem tem v enem letu po 22. juniju 1941 v okupirani domovini stekla kri več kot 550 (cenitve gredo od 550 do 1500) neoboroženih civilistov, poštenih slovenskih kmetov in izobražencev, pobitih v imenu rdeče petokrake, je bila mera polna.

Komunistični teror v Ljubljanski pokrajini 1941–1942 je bil klasičen primer krvavega nasilja, kakršnemu se bo vsak narod uprl. Dotlej po posamičnih skupinah organizirana slovenska protikomunistična ilegala: Slovenska legija (SLS), Sokolska legija, Narodna legija, se je združila spomladi 1942 v Slovensko zavezo. Razen tega so kmetje spontano zahtevali od okupatorja orožje, da bi branili svoje vasi pred morilci. Dobili so ga in ustanovili vaške straže, prvo v Št. Joštu, dne 17. julija 1942. Obenem je sledila de facto legalizacija ilegale pod novim imenom Prostovoljna protikomunistična milica (MVAC), de iure pa 12. oziroma 13. decembra 1942 v Rimu. Ta razvoj ni samo upravičen, ampak je tudi posledica dolžnosti do samoobrambe pred izgubo imetja in življenja. To dolžnost nam nalaga zakon človeštva za njegov obstoj. Vsa zasedena Evropa se je ravnala po njem. To pravico je definirala tudi haaška konvencija leta 1907. Vojaška formacija MAVC (podpolkovnika Peterlina) je bila v neprekinjenem stiku z generalom Dražo Mihailovićem in begunsko vlado v Londonu. Mihailović je kot obrambni minister na ozemlju okupirane Jugoslavije zastopal kralja in begunsko vlado.

Na tem temelju so po mednarodnem pravu ostali vsi zakoni Kraljevine Jugoslavije tudi pod okupacijo veljavni.

Te slovenske sile v skladu z zakoni narave in določili mednarodnega prava so znatno zaustavile rdeči teror v naši deželi. Kljub temu pa je VOS nadaljeval svoj krvavi posel, predvsem v trgih in mestih. Tako sta padla dr. Lambert Erlich, dne 26. maja 1942, in dr. Marko Natlačen, dne 13. oktobra 1942.

Ko pa je jeseni 1943 Italija kapitulirala, je italijanska vojska v Sloveniji sklenila s KPS v povezavi z italijansko komunistično partijo nadvse ugodno kupčijo: za neoviran umik je izročila partizanom večji del orožja, tudi težkega, in municije skupaj z italijanskimi vojaki, ki so bili večji upravljajca s tem težkim

orožjem. Ta kupčija je med drugim omogočila tragedijo Grčaric, Turjaka in Kočevja. V tej tragediji je bilo isto jesen v slovenskem protikomunističnem taboru uničenih več kot 900 življenj.

S tem je slovenskemu narodu začelo biti plat zvona. Z vsakim korakom bližajočega se konca vojne in nemškega zloma se je bližala nevarnost vzpostavitve stalinizma na naši zemlji. Mar se ni Tito spomladi 1943 pogajal z Nemci, med drugim tudi o tem, da bi se njegovi partizani borili z njimi tako rekoč z ramo ob rami proti zavezniškemu izkrcanju na Jadranski obali?¹⁶

Ali je bila to Titova kolaboracija z okupatorjem v smislu Hitlerjeve zmage, Titovo izdajstvo stalinistične revolucije? Gotovo ne, saj sta bila cilja Nemcev in Tita povsem različna.

Očitna istovetnost CK KPJ in CK KPS z vodstvom v Kremlju, intimne afinitete nacifašizma in komunizma, ki nikdar niso izključevale njunih taktičnih povezav, in nenazadnje krvavi začetek komunistične revolucije na naši zemlji, vse to nam je klicalo v zavest, da stalinizem ne bi samo iztiril našega naroda iz razvojnega tira evropske kulture in krščanske etike in ga pahnil v prostor človekovih nepravil, ampak bi ob svojem nastopu izvedel programski genocid z namenom ohromiti narod, kajti samo takšnega bi njegov režim lahko obvladal. Čas po maju 1945 nam je prinesel uresničenje tega strahotnega scenarija. Ob tej torej vseskozi realistični oceni so bili Slovenci v jeseni 1943 ponovno prisiljeni zahtevati od okupatorja orožje. Ta korak, pa še tako grenak, je bil posledica njihove globoke narodne zavesti, prevzema odgovornosti za rod njihove generacije in številnih prihodnjih. Zavedali so se trenutka, kakor jih je malo v življenju kakega naroda, ko je treba z vso silo, brez omahovanja, s pripravljenostjo na vse žrtve, poprijeti za kretnico, da bi teklo narodovo življenje v pravilnem tiru. V čast našemu narodu, ki je s tem dokazal svetu in prihodnosti svojo vitalnost in železno voljo, da brani svojo istovetnost in svoje meje, so Slovenci zgrabili za kretnico: ustanovljeno je bilo slovensko domobranstvo. Glavna naloga, ki si jo je zadalo, je bila preprečiti zmago stalinizma na naši zemlji ob koncu nemške okupacije. Izvajanje tega primata pa je prineslo v deželo že v času okupacije do neke mere red in varnost občanov in skupaj s civilno Rupnikovo administracijo vsaj važno mero nacionalnega, gospodarskega in kulturnega življenja. Tako sta slovensko domobranstvo in civilna administracija v domovini preprečila neizmerno gorja, ki bi ga sicer slovensko ljudstvo nujno pretrpelo zaradi okupatorja, o tem ni dvoma; še več taktičnih partizanskih zboldnjav okupatorskih enot, še več postreljenih talcev in več požganih vasi in deportacij v okviru okupatorjevih represarij, stradanje, nasilne mobilizacije v wehrmacht itd. Znana je nadpovprečna kvota padlih med prisilno mobiliziranimi iz zasedenih dežel (kanonenfutter). Kje pa je še vsa morija, ki bi jo CK KPS po jeseni 1943 brez zaščite slovenskega domobranstva izvajal na slojih slovenskega prebivalstva, ki jih je kominterna določila za razredne sovražnike in jih obsodila na sumarične likvidacije. Že samo iz teh razlogov so vaše straže, slovensko domobranstvo in Rupnikova administracija za svoje težko in domoljubno delo zaslužili najvišje priznanje in zahvalo. Tu se mi upira reči odlikovanje, ker ga ni, ki bi bilo primerno njihovi neizmerni zaslugi!

Nastanek slovenskega domobranstva in civilne administracije ter nemški pristanek in materialna podpora so zgled istega rezultata dveh čisto drugačnih interesov: na slovenski strani preprečenje stalinizma ter že med vojno red v deželi in zaščita prebivalstva pred umori in ropom s strani komunistične revolucije, na nemški strani pa delne razbremenitve nemških vojaških sil. Slovensko domobranstvo in slovenska civilna administracija sta imeli tudi po haaški

konvenciji internacionalno veljavno pravno podlago. Členi haaške konvencije zavezujejo okupatorja, da prepusti civilno administracijo in vzdrževanje reda in miru prebivalcem okupirane dežele, isti členi pa legitimirajo prebivalstvo, da te funkcije prevzame.

Civilno administracijo je prevzelo uradništvo uprave bivše Dravske banovine pod vodstvom generala Leona Rupnika.

Nosilci civilnih in varnostnih funkcij v mnogih zasedenih državah Evrope, izvzemši onih, ki so po vojni padli iz nacističnega podjarmljenja v komunistično, so bili po osvoboditvi za svoje težavno delovanje med okupacijo odlikovani. To pa zagotovo ne zato, ker bi naj bilo to njihovo delovanje "sodelovanje z okupatorjem" v smislu izdajstva naroda, kakor ga komunisti povprek istovetijo pri nas. Le eno samo delovanje kake osebe ali skupine v zasedeni deželi zasluži označbo izdajstvo, to je ono, ki oškoduje narod v prid zmagi okupatorja v vojni. Kadar pa ima narod zaradi delovanja nekoga večje koristi kakor okupator, je to delovanje domoljubno. Pri takem delovanju se pač upravičeno vzame v račun neko korist za okupatorja, na primer normalno obratovanje prometnih zvez, da ne govorimo o preprečenju ali znižanju človeških izgub med prebivalstvom okupirane dežele. Zato so znana povojna odlikovanja civilnih administracij ali oboroženih enot (glej Grčijo), ki so med okupacijo delovale v prid naroda. Tako je angleška vlada povzdignila nekaj otočanov kanalskega otočja v plemiški stan. Tam je v vsem času okupacije skrbelo za red in mir izključno domače prebivalstvo.

Komunisti pa so v svojem zanikanju vseh civilizacijskih norm pojem sodelovanja degradirali povprek na njegovo najnižjo točko, s čimer je postala beseda sodelovanje sinonim za narodno izdajstvo. Vsakomur, ki si ogleda dokumente CK KPJ še izpred vojnega časa, pade v oči, da so ti dokumenti prepolni besed o "narodnem izdajstvu", kar je bilo takrat sinonim za protikomunizem. Ta, pred vsem pravnim svetom nesprejemljiv postopek konstruktov sinonimov je bil komunistom osnova propagandnega klevetanja slovenskega protikomunizma v ušesih preprostih množic. Tako je bil tudi naslov slovensko domobranstvo sinonim za narodno izdajstvo, vsak njegov posamezen nosilec, vojak ali civilist, pa avtomatično narodni izdajalec, in to enako pred prisego kakor po njej. Vsa ta ostudna klevetanja pa slovenskega domobranstva niso odvrnila od boja za primat in za red in mir, vsaj do neke mere, v domovini. Elementi tega boja so bili krajevno ali začasno zgolj navidezno sodelovanje z Nemci. Povsem drugi cilji, ki so to delovanje narekovali, namreč okupatorjevi in oni od slovenskega protikomunističnega upora, pa kvalificirajo to delovanje kot povsem različno. Tu ni bil govor o sodelovanju v smislu doseganja istega cilja. Tega se je zavedal vsak vojak, vsak civilni sodelavec, vsak idejni pripadnik slovenskega domobranstva.

Od premnogih tujih primerov naj bodo tu navedeni trije: ali je bil Stalin v času pakta z Nemčijo Hitlerjev kolaborant in pozneje, je sklenil z zahodnimi zavezniki vojaško zvezo, agent angloameriškega imperializma?

Ali so bili Finci, ki so se uprli sovjetskemu napadu, nemški kolaboranti?

Pa še en domač primer: ali so bili partizani narodni izdajalci, ker so podpisali z Nemci pogodbo, ki je veljala za vso Primorsko, Istro, Trst, Gorico, vse do bivše italijansko-jugoslovanske meje in je trajala od 4. julija 1944 do aprila 1945 (sporazum, registriran v Foreign officeu v Londonu, št. 371-44316). Pri sporazumu so sodelovali baron Pace iz Gorice, še en italijanski plemenitaš in Lorenc Kuhar. Za partizane je podpisal dr. Jože Vilfan, za Reinerja pa oficirji nemške vojske SS in gestapa. Sporazum je bil plakatiран v Postojni

in je objavljajal: "...partizani in Nemci se ne bodo približali nasprotni liniji na manj kot 10 kilometrov... Nemci bodo oskrbeli partizane s potrebno količino orožja, hrane in sanitetnega materiala..."

Pokojni slovenski odvetnik iz Tolmina dr. L. V. potrjuje to pogodbo z dodatno, ki je obsegala partizansko zagotovitev Nemcem, da ne bodo poškodovali proge Trbiž-Videm pod pogojem, da napadenim domobrancem na Črnem vrhu Nemci ne bodo pomagali, domobrancem iz Ljubljane pa prepovedali intervencijo. Pristanek Nemcev v ta pogoj je bilo nemško kršenje statusov slovenskega domobranstva, sklenjenega z nemškim okupatorjem. Na partizanski strani je vodil pogajanja Zdenko Zavadlav. Takšne in podobne partizanske pogodbe z okupatorjem bi lahko navajali še in še. Iz vsega moramo povzeti, da je le en totalen moralen sprevrženec sposoben očitno in popolno drugačnost delovanja nemških in domobranskih vojaških enot ignorirati in boj slovenskih enot pred ljudstvom oskrniti z narodnim izdajstvom, kot da bi bil ta v narodovo škodo in bi imel za cilj Hitlerjevo zmago.

Prav tako kot komunistične klevete tudi ultimat generala Roesenerja ni mogel slovenske vojske odvrniti od njenega primata, to je preprečiti staliniistični režim na Slovenskem po koncu okupacije. Tu je govor o prisegi.

Poglejmo najprej, kaj o prisegi poroča haaška konvencija iz leta 1907. Člen 45. pravi: "...prepovedano je siliti prebivalstvo zasedene dežele k prisegi zvestobe okupatorju..." To določilo so Nemci prekršili s tem, da so prisilno mobilizirane Slovence v wehrmacht, po številu 80.000, in prav tako Štajerce v wehrmannschaft, po številu 8.000, prisilili k prisegi: "...prisegam pri Bogu to sveto prisego, da bom brezpogojno pokoren vodji nemškega naroda in države Adolfu Hitlerju..." V tem besedilu je obljuba zvestobe. Vsi strokovnjaki mednarodnega prava pa soglašajo, da je okupatorju dovoljena prisega nevtralnosti, lojalnosti. Tako prisego lahko okupator zahteva, preden prebivalstvu zaupa naloge administracije ali mu izroči orožje za varstvo miru in reda.

Slovensko domobranstvo, ustanovljeno v jeseni 1943, je bilo soočeno z nemško zahtevo po prisegi šele v začetku aprila 1944. Besedilo zahteve prisege ni ohranjeno, bilo pa naj bi zelo "hitlerjevsko". Dokumenti pričajo o velikem vznemirjenju v organizacijskem štabu slovenskega domobranstva. Takoj je odgovoril njegov šef podpolkovnik Franc Krenner. Poleg zahteve po statutih, ki naj končno določijo simbole, slovenski jezik poveljevanja, operativno območje in predvsem samostojnost in svobodo akcij proti komunistom – vse kar je bilo dejansko že v veljavi od dne ustanovitve, a ne pisno potrjeno – je Krenner predložil domobransko besedilo prisege: "Prisegam pri vsemogočnem Bogu na slovensko zastavo in na slovenski narod, da bom hraber, svojim podrejenim zvest in poslušen, da bom v skupnem boju z nemško oboroženo silo, stoječo pod poveljstvom vodje velike Nemčije, proti komunističnim banditom na slovenskem ozemlju svoje dolžnosti vestno izpolnjeval za slovensko domovino kot del svobodne Evrope. Za ta boj sem pripravljen žrtvovati svoje življenje. Tako mi Bog pomagaj." Tu se nanaša zvestoba na organizacijski štab slovenskega domobranstva. Zopet so sledila pogajanja, dokler ni Roesener 15. aprila 1944 odredil, da se postavi statut. Druga točka tega statuta se glasi: "Slovensko domobranstvo se za vzdrževanje reda in varnosti bori v celi operacijski coni "Jadransko Primorje" in, kolikor bo potrebno, v neposrednih obmejnih krajih." S tem je bilo slovenskemu domobranstvu zagotovljeno, da mu ne bo ukazano v boj zunaj Slovenije, torej za boj, ki bi lahko služil neslovenskim interesom. Drugi del Roesenerjeve odredbe pa je obsegal novo besedilo prisege, v katerem je Roesener do neke mere upošteval zahteve

organizacijskega štaba slovenskega domobranstva. Novo besedilo prisega se glasi: "Prisegam pri vsemogočnem Bogu, da bom zvest, hraber in svojim nadrejenim pokoren, da bom v skupnem boju z nemško oboroženo silo, stoječo pod poveljstvom vodje velike Nemčije, SS četami in policijo, proti banditom in komunizmu kakor tudi njegovim zaveznikom svoje dolžnosti vestno izpolnjeval za svojo slovensko domovino kot del svobodne Evrope. Za ta boj sem pripravljen žrtvovati tudi svoje življenje. Tako mi Bog pomagaj."

To je bil uspeh domobranskega vodstva, kajti prisega obsega zvestobo nadrejenim, ti pa so domobranski oficirji in ne nemški. Hitler ni omenjen. Poleg tega je pomembno, da besedilo omejuje naloge slovenskega domobranstva za boj znotraj meja Slovenije (v skladu z drugim členom statuta), proti komunizmu in njegovim zaveznikom. Tu je povsem jasno, da z zavezniki komunizma niso bili mišljeni Angloameričani. Ti niso bili nikdar zavezniki komunizma, niti v splošni besedni rabi, niti v oficialnih opisih. Aliansa je imela izključno vojaški značaj, čisto ne glede na to, kakšen režim vlada znotraj Sovjetske zveze, njen cilj pa je bil zrušenje Hitlerja in nič drugega. Z dosego tega cilja je Aliansa prenehala obstajati (in začela se je hladna vojna). Pač pa so bili zavezniki komunizma Osvobodilna fronta in druge frontne organizacije in pa – prisiljeno – partizani.

Vodstvo slovenskega domobranstva pa je kljub temu pristalo na prisego šele po dveh novih dejavnikih: prvi je bil ultimat Roesenerja, saj je v nasprotnem grozil z razpustitvijo slovenskega domobranstva. To pa bi pomenilo prisilno mobilizacijo slovenske vojske v nemški wehrmacht – o tem ni dvoma – se pravi v boj na vzhodni fronti, poostritev nemškega režima do prebivalstva in, kar bi bilo najhujše, konec boja proti komunistični revoluciji na naši zemlji in neizogibno vzpostavitev stalinističnega režima na naši zemlji po vojni. Nikomur ne bi neprisega tako koristila, nihče na svetu se te neprisege ne bi bolj veselil kot CK KPJ, CK KPS (glej scenarij kot alternativo ustanovitvi slovenskega domobranstva).

Drugi dejavnik je bil pristanek generala Mihailovića na prisiljeni ritual z utemeljitvijo: "V bistvu ta prisega zavezuje vojaka do zvestobe nadrejenim. Ti pa so v slovenskem domobranstvu domobranski častniki in ne nemški oficirji. Ti domobranski častniki pa so poprej dali prisego kralju Petru. Ne glede na legitimnost prisega z vidika haaške konvencije, z vidika jugoslovanske vlade v Londonu, ne glede na to, da je ta Slovincem prihranila veliko dobrega, Nemcem pa ni prinesla niti trohice vojaških prednosti, nasprotno, povzročila je manjko 15.000 do 20.000 Slovencev na vzhodni fronti, ki je bila zaradi konteksta besedila in kot čisti ritual duhu slovenskega domobranstva odvratna in v srcih odklonjena. Nihče ni tega v boljšem trenutku in na vidnejšem mestu učinkoviteje demonstiral kot slovenski škof dr. Gregorij Rožman. Kot vrhovni duhovni zastopnik Slovencev in slovenskega domobranstva, kot tak priznan in priljubljen pri ogromni večini vojakov in civilistov, je škof dr. Rožman po maši in pred začetkom rituala prisega zapustil štadion.

Za zvedenelost prisega kot rituala pa je vodstvo slovenskega domobranstva poskrbelo nadalje s tem, da ga večina domobranskih čet sploh ni izvedla; tako ne domobranstvo v horjulskih hribih, v celi Primorski ne na celém Gorenjskem.

Na tem mestu bi bila zanimiva analiza motivov, ki so gnali generala Roesenerja oziroma njegovo predstojništvo, da inscenira in prisili ritual, ki Nemcem vojaško ni prinesel nič, saj vendar nihče v njegovem štabu ni mogel resno zastopati mnenja, da bi slovensko domobranstvo potem, ko je bilo oboroženo, izginilo v ilegalo in padlo odtod Nemcem v hrbet. Glede tega, da so ritual

postavili še na Hitlerjev rojstni dan, odseva iz vsega nekaj takega kot melanholika na ozadju vedno izrazitejšega spoznavanja bližanja lastnega konca. Nemci so se z ritualom smešili.

Slovenski domobranci pa niso niti Nemcem podarili 15.000 do 20.000 vojakov kot "kanonen futer" na vzhodni fronti niti niso izpostavili svojega naroda nemškemu biču in še manj napravili neizmerne veselja CK KPJ in njegovi slovenski podružnici, ampak so vzeli "prisego" v račun in premočrtno nadaljevali svoj boj na domačih tleh: boj za suvereno in demokratično Slovenijo po vojni. Aprila 1945 so slovenski domobranci obvladali največji in najvažnejši del Slovenije.

Na ta način je bila Slovenija pripravljena, da ob prihodu zaveznikov v Slovenijo začne z delom za novo, demokratično Slovenijo v novo svobodni Evropi po drugi svetovni vojni.

Odločitev zaveznikov v zadnjem hipu, da se ne izkrcajo v severni Dalmaciji in Istri, je bila za slovenski narod usodna.

Gornja izvajanja o slovenskem protikomunističnem odporu dokazujejo resnične lastnosti alternativ **A** in **B**, kakor sem jih imenoval v uvodu, zato naj tukaj sedaj zaokrožim:

Slovenski protikomunistični upor kot narodno izdajstvo **A** je komunistična propagandna kleveta. Neko tako gibanje ni na Slovenskem nikdar obstajalo. **A** je fikcija.

Slovenski protikomunistični upor **B** je kot častni in svobodoljubni boj za nas Slovence najpomembnejše in najsvetlejšje poglavje zgodovine.

Vnesimo te lastnosti **A** in **B** in pa one alternativ **a** in **b**, ki so opisane v tem rokopisu. V obe primerjavi, prvo **A–a** nerealistično, ki ne vodi nikamor, drugo **B–b**, realistično, ki nam lahko služi kot podlaga konstruktivne diskusije; pa jo začnimo.

Na ravni današnjega iskanja osnovnih dejavnikov, na katerih bi bilo možno prenehati narodni razkol, so vsa posamična zla, ki so se dogajala med državljansko vojno na naši zemlji, kljub njihovim strahotnim dimenzijam sekundarnega značaja. Vemo, da je upravičeno uporabiti eno zlo, če sicer ni mogoče, da bi se preprečila neštevilna in še neprimerno hujša zla. Vemo pa tudi, da vsaka vojna prinese s seboj posurovjenost, posebno pa še državljanska, ki se največkrat ne drži pravil "de iure belli". Posurovelost se z leti stopnjuje v pravem circulus vitiosus, posebno še, če ga oni, ki je državljansko vojno začel, z metodami Djerdjinskega ves čas sistematično in silovito poganja. Kakor je pomembno in potrebno, da se posamezne dogodke v podrobnostih zabeleži, da se rablje najde in kaznuje, bi bilo recipročno očitanje teh dejanj v današnji diskusiji neproduktivno. Pustimo te dogodke zaenkrat ob strani, že zato, ker se jih niti številčno niti po dimenziji iz te ali one strani primerjati ne da. Npr., ponosno jahanje partizanskih oficirjev po posebno v ta namen položeni preprogi, tesno stكاني iz teles živih domobrancev, ujetnikov, na železniški postaji v Celju. Ali resnični Sv. Urh, se pravi tisti, kjer so vloge partizanov in domobrancev, kakor jih jim je dodelilo komunistično pisanje (Podbevšek), zamenjane, ali pa drsenje na tisoče nagih ustreljenih ali obstreljenih domobrancev preko roba v globel, povezanih drug z drugim z žico.

Govorje kriči do neba; dogodilo se je včeraj, krivica kriči do neba po zadoščanju, dogodila se je včeraj. Vsakemu Slovencu, tako poštenemu kot nepoštenemu, je jasno, da je neobhodno potrebno, da se vsa ta dogajanja do podrobnosti raziščejo, da se krivci imenujejo in da se, če še žive, kaznujejo, da se oblatenim prizna njihova zgodovinska zaslužnost za slovenstvo, da se krivice

prenehajo in se škoda, kar se le da, poravna. Vsakemu Slovincu, poštenemu kot nepoštenemu, je jasno, da se slovenski narod ne bo mogel ogniti temu dolgotrajnemu in bolečemu procesu. Kajti ta proces je pogoj za spravo in sprava je pogoj, da razkol v našem narodu preneha.

Pod **b** smo označili organizatorje in vrhunske krivce za vse to gorje. Ali koliko je danes ljudi na častnih in donosnih mestih naše države, katerim ne gredo in ne gredo z ustnic besede, kakor... "obsodba zlorabe svobodoljubnih sil v Slovencih za izvajanje komunistične revolucije v obdobju okupacije in ustoličenje stalinističnega režima v Sloveniji po vojni... poprava krivic žrtvam komunističnega režima med državljansko vojno in po njej, povrnitev njihovega dobrega imena..."

Potem pa ugotovimo, da so ljudje za volanom državnega tovarnjaka, ki jim nikakor ne gredo one prepotrebne besede z ustnic, vsi in brez izjeme neposredni dediči požigalcev in dolgoletni nosilci komunističnega režima v Sloveniji. Osupljivo je, kako se vsi ti vozniki, namesto da bi spregovorili one prepotrebne besede, skrivajo za iluzornim pročeljem dveh fikcij **A-a**. Sedaj pa razumemo, zakaj nam ga z vsemi močmi skušajo prikazati kot realnega.

Potem pa so drugi, tudi bivši nosilci komunističnega režima, a se za razliko od prvih zavedajo, da je primerjava dveh fikcij nevzdržna, ker nikamor ne vodi, da je torej iluzorno skrivati se za pročeljem fikcij, saj končno dobro vedo, da je primerjava dveh realitet **B-b** neizogibna. Ti pa nam skušajo to primerjavo že vnaprej zvonedeni s krilatice: "Vsi smo krivi."

Miselnost, ki proizvaja to krilatice je v tako tesnem sorodstvu s Kidričevo, da nas prestraši. Njene avtorje naj še enkrat spomnim na Kidriča, ki konec decembra 1941 groze: "... Vsak poizkus, organizirati katerokoli vojaško formacijo, bo v kali zadušen, ker med drugimi pomeni netenje državljske vojne..." (Dokumenti, str. 232)

Ne torej komunistični poboji slovenskih poštenjakov, ampak obramba proti temu morenju je po Kidričevem preobračanju resnice netenje državljske vojne. Prav to netenje pa bo, očitno iz "ljubezni do miru," v kali zadušeno. Kako lepo bi bilo, ali ne, če bi uspelo Kidriču upor res v kali zadušiti. Preko tistih nekaj trupel upornikov, ki so si tako zelo želeli državljansko vojno, bi nametali nekoliko metrov debelo plast industrijskih odpadkov in že bi vihrala "NOB" v zmagošnjem poletu nemoteno svojemu častnemu mestu v zgodovini Slovencev nasproti. Avtorje krilatice "Vsi smo krivi" očitno v celoti preplaja to Kidričevo izmaličenje resnice, le z dodatkom, da je rdeča stran tudi nekaj zakrivila, torej "...vsi smo krivi". Tu pa vzkliknem: **Ne, to ni res!**

Kriv za vse gorje je tisti, ki je ogenj zanetil in ki ga je, učenec Djerdjinskega, z rdečim terorjem v letih 1941–42 razpihnil do večletnega vsenarnodnega požara. Vse, kar je ta požar v nadaljnjem pokončal, je krivda požigalca. Da pa pokažem s prstom nanj, ponovim na tem mestu primerjavo **B-b**:

– Vsebina navedenih komunističnih dokumentov, izreki veljakov komunistične revolucije in njeni slogani, gospodarsko stanje med vojno, obratovanje strateško pomembnih prometnih zvez in nenazadnje številke žrtev revolucije dokazujejo naslednje:

Med vojno se je v naši deželi bil boj za vzpostavitev stalinističnega režima po vojni in proti njemu in ne za izgon okupatorja oziroma v njegovo korist. Drugi dokaz je, da se je ta boj bil v obliki državljanske vojne, ki so jo že v predvojni dobi pripravljali in železno neizprosno izzvali komunisti in so jo s premnogo prelite krvi slovenskih poštenjakov vsilili slovenskemu narodu. Komunisti so to državljansko vojno gnali daleč po koncu druge svetovne

vojne vse do vzpostavitve neomajnega stalinističnega režima. To je bilo vse do potankosti izvedeno povelje kominterne. Oboje pa dokazuje, da je za vse dogodke in žrtve v obeh taborih državljanske vojne, pa tudi za žrtve represalij okupatorja za dogajanja v zvezi z državljansko vojno, kriva velika skupina oblasti pohlepnih, na vse zločine pripravljenih komunistov, ob podpori kominterne in s CK KPJ in CK KPS na čelu.

Za gospode s krilatico "Vsi smo krivi" pa še do danes nisem slišal, da bi npr. vsaj poizkusili porazdeliti krivdo nacizma za holokavst Judov med Nemce in Jude s krilatico: "... Tudi Judje so ubijali Nemce." Res je, izraelski partizani na Poljskem (Belski) niso poznali usmiljenja z nemškimi ujetniki. Po vsej logiki pa bi gospodje to morali vsaj poizkusiti, že zato, da bi podprli krilatico "Vsi smo krivi", ki se nanaša na državljansko vojno pri nas. Zakaj vendar molčijo? Izostanek njihovega odgovora na to vprašanje jih osramoti, da so rdeči preko ušes!

Poleg onih, ki ocenjujejo skrivanje za iluzornim pročeljem **A-a** neobetavno in so zato stopili v ospredje z znano krilatico, so pa še drugi, ki so ta korak storili iz razloga osebne poštenosti, pa tega ne premorejo, ne, da bi vzeli s seboj iz skrinje klevet posebno, ki bi morda le utegnila zdržati soočenje z resnico. Ali naj bi jim bila ta v oporo pri njihovih resda ne lahkih korakih?

Govor je o mitu "madeža"; pa postavimo vprašanja:

Čemu neki se CK KPJ in CK KPS ter nekateri takratnih sodelavcev še danes tako spotikajo čez domobransko "prisego"? Ti ljudje, med njimi tudi oni, dokaj bistrih glav, z dokajšnjim odstopanjem – kar v zahvalo priznamo – od pročelja **A-a** še vedno govorijo o njej kot o nekem "madežu", ki naj bi ležal na slovenskem domobranstvu. Tako vztrajno navajajo to "omiljeno" različico komunistične klevete "narodno izdajstvo", da imam vtis, da je to njihov konstrukt, ki naj bi jih opravičil, "da so takrat bili tam". Pri vsem spoštovanju njihovega poguma in poštenosti, s katero so dosegli dokajšen odstop od lažnega pročelja **A-a**, jim moram reči, da njihov konstrukt ne bo vzdržal soočenja z resnico.

Kot izžejani v puščavi po kozarcu vode je konec aprila 1944 pograbila komunistična propaganda "prisego". Razumljivo! Slovenci že dolgo niso bili več tako naivno zaupljivi do komunističnih klevet o izdajstvu njihovih žrtev ali nasprotnikov, kot so bili še leta 1941. Kazalo je, kot da jim ritual prisega ponuja posebno priložnost, pred narodom oklevetati svojega nasprotnika, ki mu slovenski narod vedno več in več zaupa. Brez upoštevanja razlogov ali vpogleda v besedilo prisega ali celo v člene haaške konvencije, je komunistični propagandni boben razglasil "prisego" za narodno izdajstvo. Razumljivo, nekateri so temu razglasilu prisluhnili, ampak vendarle topo in odveč. Mar ni sto in stokratno označenje slovenskega kmeta in obrtnika za narodnega izdajalca – od leta 1941 naprej – ki je bil za to kaznovan s smrtjo, že zadosten razlog in opravičilo za delo KP, seveda, če predpostavimo, da je ta označitev pravična in smrtna kazen primerna? Ničesar ni, kar bi bilo možno ali potrebno temu vrhunskemu "razlogu in opravičilu" za delo KP še dodati. Mislim, da smo si tu enotni! In vendar je zaropotal komunistični boben in, prisluhnimo, ta ropota še danes in iz ust nekaterih kot priljubljena različica, "madež". Mar iščejo ta usta v "madežu" neki naknaden dokaz upravičenosti komunističnega početja pred "madežem" ali lastno "razlago, zakaj da so bili tam"?

Škoda, koliko pravičnega in pogumnega so že izrekli, pri tem pa jim smisel za objektivnost, kaže, odpove.

Ne glede na to, da je domobranska prisega mednarodno korektna in dovoljeno dejanje in da jo je general Mihailović predhodno izrecno odobril, ne glede

na to, da Nemcem ni prinesla drugega kot manjko 20.000 vojakov na vzhodni fronti, je prisega Slovincem ohranila slovensko domobranstvo. To pa je samo v zadnjem letu vojne rešilo slovenskemu narodu verjetno več življenj, kakor jih je med civilisti terjala komunistična revolucija dotlej. Zato ponovim vsakomur, ki govori o "madežu":

Dejanje, ki je samo v času zadnjega vojnega leta rešilo narodu tisoče življenj in morje trpljenja in škode, dejanje, ki je omogočilo nadaljevanje slovenskega boja proti stalinističnemu režimu, ki bi po vseh lastnih izkušnjah, pa tudi onih v SZ, kot prvi ukrep po tem, ko bi prišel na oblast, izvršil na slovenski mladini holokavst v svrhu ohromitve naroda, ni madež, ampak je najvišja zasluga za človečnost in lasten narod. Ali bi mi, prosim, hoteli ali znali očitek "madeža" potrditi?

Pa nadaljujmo po tem ekskurzu z "Vsi smo krivi" in "madežem" našo diskusijo. Vsi se zavedamo, da je propaganda OF z domoljubnimi in svobodoljubnimi elementi v prvem letu vojne v premnogih Slovencih našla posluh. Ogorčen zaradi okupacije, užaljen zaradi početja okupatorja je pošten in hraber Slovenec v sebi začutil dolžnost, da proti temu ponižanju in krivici nekaj stori. Propagandisti OF so poznali ta odporniški naboj in so nanj prikojili svoje slogane. Ti so Slovincem zagotavljali, da bodo prav v vrstah Osvobodilne fronte v najvišji meri zadostili svojemu domoljubnemu odzivu.

Vsi tudi vemo, koliko Slovencev je pred neposredno grozečo krutostjo okupatorja, povzročeno še posebno s taktičnimi zbidljaji komunistov, zbežalo v gozd, natančno v objem komunistične OF.

Vsi vemo tudi, da je bila večina Slovencev v partizanskih vrstah tja prisilno mobilizirana ali se je tja zatekla, da bi se izognila mobilizaciji v nemški wehrmacht. Vsi ti pošteni slovenski fantje in možje pa so se pri partizanih znašli pred političnimi komisariji, ki so jih dnevno podžigali k srdi do domačega "izdajalca, ki kolaborira z okupatorjem". Ko pa so se v prostovoljcih, enako kakor v pribežnikih in v mobiliziranih, začeli pojavljati dvomi, ker dogajanja nikakor niso bila v skladu niti z lastnimi motivi niti z obljubami v propagandi OF, je bilo prepozno. Dezertacija bi pomenila zanesljivo smrt, posebno še v prvem letu vojne, ko v Sloveniji še ni bilo organiziranega protikomunističnega odpora, kamor bi se razočarani fantje lahko zatekli.

Naj prikažem na tem mestu motive, začetno pričakovanje, nato pa zmedenost in notranje konflikte mladega mizarja iz Sevnice, prisilno mobiliziranega v nemški wehrmacht. Svoj prvi dopust, aprila 1944, je izkoristil za pobeg in pridružitve k edino možni alternativni – partizanom. Jože Košorok, letnik 1927, partizan do konca vojne, pa še v istem letu begunec v Italijo, od koder je našel v Avstraliji svojo nadomestno domovino, nam pripoveduje: "... rekli so nam, da je petokraka znak svobode, zato sem se odločil, da se bom zanjo boril... Za mene pa je bila uganka, kaj ima pobožnost moje mame opraviti v boju za svobodo..., saj smo se borili za svobodo, ne za umore... Vsega tega nisem mogel razumeti. Jeza in strah sta se mešala v meni... Koliko gorja povzročamo drugim, ne da bi za to vedeli... Ko pa je premagani hudič zapustil Slovenijo, pa se je vanjo vselilo sedem hujših od prvega... Komunistično pranje možganov je pustilo na osamljenem mladeniču tudi nekaj težkih brazgotin..."

Tudi brez mizarja Košoroka odseva vsa tragika prevare, ki se skriva za krinko NOB, tragika, ki polni danes srca tisočev Slovencev. Na ducate jih je, nekdanj v partizanih, ki danes podobno pišejo, in na tisoče jih je, ki bi nam pripovedovali vsak o svojih dramih, vse od ogromnega pričakovanja, mladostne navdušenosti, brezmejne zavzetosti pa do prvih nerazumevanj, dvomov, razo-

čaranj, jeze, notranjega upora vse do obupa. Razvoji dram bi imeli svoje individualne odtenke, ali rdeča nit bi se stekla v vseh dramah v isto točko:

ono, za kar se borimo, ni narodova osvoboditev, saj to ni ono, kar sem iz življenja, iz dejanj mojih staršev občutil kot dom, domovino, iz tega, za kar se tu borimo, bo nastalo nekaj drugega, vladavina krivičnosti, nasilja, zločina...

Ti vtisi so nastajali v duhu premnogih slovenskih partizanov že v dobi, ko je bila revolucija v polnem razmahu. Povojna resničnost pa jim jih je drugega za drugim potrjevala.

Vsem, ki o tem govorijo in pišejo, velja naše odkrito priznanje in zahvala. Zavedamo se, da je bila njihova pot do pisanja dolga in ne lahka. Vsakdo ve, kaj pomenijo nekomu mladostni ideali, ki so tedaj v toliki meri oblikovali miselnost in dejanja mladega moža, a ki mu jih je resničnost kasneje teptala enega za drugim. Mar se starec ne bori že iz čiste nostalgije do svoje minule mladosti, da bi v njem ostalo vsaj malce tega, za kar je takrat tako žarel. Saj je skoraj nemogoče, da bi starec vse do zadnjega ovrgel. Tragika zaradi tako nekoč zločinu v roke podarjene mladosti bi bila neznosna. Vsaj malce "svetlobe iz onih časov" naj ostane ohranjene...

Kaj nam hoče povedati mizar Jože Košorek iz Sevnice z "nekaj težkimi brazgotinami"?

Vendar bi bil tu poseg po mamilu "Vsi smo krivi" napačen, možnost razlage je drugod. Na sredi nekega mostu z imenom "Vsi smo krivi", ki bi ga položili čez jarek, ki poteka danes povprek našega naroda, si ne moremo podati rok. Na drugem koncu mostu so današnji preoblečeni komunisti, ki jim očitno ni do sprave. Njihov sistem se je zrušil, ker ni bil v stanju ustvarjati družbo, ki bi bila kos dnevu, kaj pa šele bodočnosti. Le svobodna družba se razvija v skladu z nalogami, ki jih prinaša življenje.

Eno je krivda napačnosti sistema, a drugo je krivda komunistov in njihovih današnjih dedičev, vsled njihovih metod pridobitve oblasti in metod za zagotovitev njene neomajnosti preko desetletij. Ta njihova krivda pa je osebna in neizmerna.

Zato pustimo komuniste osamljene onkraj razkola. Razkol ne bo več narodni problem, kajti zdaleč največji del Slovencev se bo znašel tostran na skupnem polju, razkol pa bo potekal ob robu polja, z njim se da živeti.

Zavedamo pa se, da je prav na teh zadnjih metrih dolge poti do skupnega polja potrebno največ poguma in poštenosti, in to ni enostavno. Ali kaj pove dvatisočletni pregovor: Errare humanum est. (Motiti se, je človeško.) Pa se Rimljanom pred dva tisoč leti še sanjalo ni o tem, kaj pomeni komunistično pranje možganov – psihološko znanstveno razviti postopek zavajanja osebnosti, postopek, izvajan z absolutnim monopolom oblasti nad človekom. Po takšnem procesu je človek še neprimerno bolj izpostavljen nevarnosti napačnih razsoj in odločitev. Prepričan sem, da je v rimskem pregovoru, in to ne v onem izpred dva tisoč let, nego takem, po akademiji Djerdjinskega, mnogo pojasnila:

Zaradi velike prevare, vcepljene od zunaj, zaradi nezakriviljene zmote, obdržijo neizmerni napor in žrtve tistega, ki jih je prispeval k najboljši veri, da se bori za narodno osvoboditev, vso moralno osebno in nacionalno vrednost. Ta zavest lahko zares izpolni oni prostor, kjer je življenje teptalo možu en ponos za drugim. V tej zavesti bo starec zopet srečal samega sebe takega, da bo lahko s seboj zadovoljen, on in njegovi potomci.

Zato lahko trdimo, da so premnogi Slovenci v partizanskih vrstah s svojim osebnim bojem dokazali, da je zavest slovenske istovetnosti in vitalnost sloven-

skega naroda tudi v njih in se jih zato moralno vrednostno šteje za bojne kamerade slovenskih domobrancev. Naj pa bo prepuščeno vsakemu posameznemu udeležencu tako imenovanega NOB, da išče in da najde na dnu svoje vesti odgovor na vprašanje, ali mu je prehod na polje poštenega in svobodoljubnega slovenstva odprt ali zaprt. Njegova vest kot najstrožji moralni upravitnik mu bo ta odgovor prav gotovo dala. Skozi zelo ozek prehod ne bo uspelo smukniti nobenemu resničnemu krivcu.

Tostran jarka na polju slovenstva pa bo proces narodne sprave potekal od razkrinkanja boljševidne revolucije pod lažno nalepko OF – NOB in najstrožje obsodbe in zlorabe domoljubnega in svobodoljubnega potenciala v Slovencih, ki je bil v razmerah okupirane domovine še posebno dostopen, preko moralnega vrednotenja osebnega boja premnogih Slovencev v partizanskih vrstah, popravlja krivic vsem medvojnimi in povojnimi žrtvam komunističnega nasilja, poimenovanja in kaznovanja vseh krivcev proti človeštvu v času državljanske vojne in komunističnega režima po vojni pa do priznanja in zahvale našemu protikomunističnemu odporu, ki se je kot prva slovenska vojska in civilni organ boril proti vzpostavitvi stalinizma v naši deželi in za osnove in pogoje, na katerih bi Slovenci že od maja 1945 naprej gradili suvereno in demokratično domovino, prav ono, kakršno začenjamo graditi šele sedaj po zlomu komunizma, ker si jo prav tako danes večinsko želimo.

To moje pisanje je esej – l'essai – poizkus načrtovanja poti do sprave, kakršna je po mojem prepričanju edina prehodna.

Kako pa se bomo Slovenci večinsko znašli tostran jarka?

Upam, da bo bralec tega eseja pri naslednjih volitvah volil eno od demokratičnih strank, tako, v kateri se ne zbirajo komunistični preoblečenci, ampak pogumni in preizkušeni demokrati. Z vsakim takim glasom se bo jarek pomikal proti levemu robu našega polja. In ko bo jarek potekal že prav ob robu, bo slovenska vojska zmožna sprave. V novi enotnosti bomo občutili ono, čemur se reče **narodna istovetnost**. Ta nas je Slovence spremljala skozi našo dolgo zgodovino in nam je v dobi naše najhujše preizkušnje, v dobi državljanske vojne, dala moč za odpor proti komunističnemu atentatu. Ta istovetnost nam bo tudi danes temelj, ki vse Slovence ne glede na pripadnost tej ali oni demokratični stranki v bistvu veže. V tem našem temelju je opozorilo na dolžnost odgovornosti do skupnosti. In ta odgovornost do skupnosti naj bo osnovni kriterij v kateremkoli našem osebнем javnem ali privatnem delovanju.

Edinole iz take družbe izvira moč in snov za gradnjo domovine, za katero se je pred petdesetimi leti borila slovenska vojska. Graditi tako domovino nam je danes naša prva naloga.

VIRI IN LITERATURA

¹ Henry Wheaton, Elementi mednarodnega prava, London 1916, 5. izdaja.

² Milovan Djilas, Memory of a Revolutionary, Harcourt, Brace, Jovanovich, New York 1973.

³ Milovan Djilas, War time, Harvest Book, 1980, str. 75.

⁴ Bojan Štih, To ni nobena pesem, Ljubljana 1987, str. 41.

⁵ Nora Deloff, Tito's flamed legacy, London 1985, str. 58.

⁶ Glej Stane Kos, Stalinistična Revolucija na Slovenskem, Rim 1984, str. 158. Zgodovina Slovencev, Ljubljana 1985, str. 795.

Janko Messner, Razgledi po svetu, Ljubljana, 13. februarja 1987.

⁷ Glej dr. Metod Mikuž, Pregled zgodovine Slovenije, Ljubljana 1973.

dr. Tone Ferenc, Ljudska oblast v Sloveniji 1941/45, Ljubljana 1987.

⁸ Ciril Petesic, Katoličko svečenstvo v NOB 1941/45, Zagreb 1982, str. 276.

⁹ Unile/Autotehna, Slovenija, te poznam? Ljubljana 1987, str. 21.

¹⁰ Dr. Tone Ferenc, Ljudska oblast v Sloveniji 1941/45, Ljubljana 1987.

¹¹ Narodnoosvobodilna vojna na Slovenskem, 3. izdaja, Ljubljana 1978, str. 1019.

¹² Tabor, Buenos Aires, in Bela Knjiga, seznam pobitih, ZDA 1985.

¹³ Glej 10, str. 368.

¹⁴ Obrambno Ministrstvo Republike Italije, Operacije italijanskih sil v Jugoslaviji, Rim 1978, str. 263.

¹⁵ François Furet, Le passé d'une illusion, Robert Laffont/Galman Lévy, Paris 1995.

¹⁶ (Walter R. Robert: Tito, Mihailović and the Allies, Rutgers University Press, New York, 1973 in Milovan Djilas, Wartime, Harvest Books, 1987, str. 243).

Dediščina protifašistične koalicije obstaja kljub razpadu Jugoslavije in Sovjetske zveze. Združitev Nemčije ne pomeni, da je Nemčija zmagovalka. Vendar pa nacifašizem še ni poražen. Ne bojim se, da bi Evropa ne preprečila njegovega vzpona. V Nemčiji bodo to storili sami z zakonodajo, v Italiji pa drugi z gospodarskim pritiskom nanjo. Bojim pa se dviga nacifašizma v Sloveniji in na Hrvaškem, in sicer s poudarjanjem dediščine kvizlinštva, rehabilitacije ustaštva in domobranstva. Ne pristajam na tako poneverjanje zgodovine. Z vstopom v Evropo bo takšnim težnjam odklenkalo. Desnica (SDSS, SLS, SKD) je na strani kolaboracionistov. ZLSD in LDS se ne upata opredeliti. Le Slovenska nacionalna stranka je trdno opredeljena.

Nogomet se lahko igra samo, če sta na igrišču dve moštvi. Zato se svet spet deli po osi vzhod–zahod. Ni več delitve komunizem : demokracija, ampak delitve potekajo po nacionalnem, regijskem ključu. Svet nujno potrebuje delitev in ta bo ostala. Prevelik preskok prinese v družbo nestabilnost (npr. mafija na Poljskem in v Rusiji). Stalinizem nikoli ne bo poražen. Vzhod potrebuje trdo roko, saj jo je vajen. Morda se bodo spremenili terminusi, vsebina bo ostala. Na Zahodu pa je tudi tako, da je demokracije za vsakogar toliko, kolikor denarja ima.

Protikomunizem je izgubil vso ost. Obstaja lahko samo v Sloveniji in na Hrvaškem, kjer večina novih oblastnikov zaradi neznanja ni sposobna voditi družbe naprej in z izmišljanjem protikomunizma prikriva svojo nesposobnost.

Meja med Vzhodom in Zahodom obstaja, a se je premaknila. Poteka nekako na meji med avstroogrsko monarhijo in otomanskim cesarstvom. Poteka npr. po slovensko-hrvaški meji. Hrvaška spada v južnobalkansko cono. Železna zavesa je bila v Sloveniji najbolj razpokana in je imela luknje, skozi katere se je že v sedemdesetih letih dalo uhajati. Slovenija je s Češko, Poljsko in Madžarsko v srednji Evropi in bo imela drugačen status kot preostala Jugoslavija, ki je vzhodnobalkanska sfera.

Udbomafija pri nas ni nevarna. Edina primerna delitev je delitev ljudi na tiste, ki so sposobni napovedovati prihodnost, in na one, ki je niso. Le nesposobneži se obešajo na demone preteklosti. Sam bom krivice, ki so mi bile prizadejane (zaporna kazen), rešil po pravni poti.

Pri nas vlada prevelik liberalizem do republik bivše Jugoslavije. Pozabili smo, kdo nam je pomagal v desetdnevni vojni in kdo ne. Vrnitev komunizma pri nas ni možna. Že zaradi tega ne, ker je preveč tistih, ki bi radi zakopali svojo preteklost, da se pod belim plaščem ne bi pokazalo rdeče telo.

Desni udar je v Sloveniji možen. Te sile se združujejo tako, da se vežejo na del preteklosti. Mednje spadajo SKD, SLS, SDSS in SND. Delno tudi DS. Ta igra dvojno vlogo. Danica Simčič npr. govori javno o borcih lepo, glasuje pa vedno v korist "ta belih". Dvoličneži so nevarni. Ko bo desna diktatura vzpostavljena, se bodo preprosto upognili. In to upogibanje lahko pomaga k vzpostavitvi ekstremnega režima oziroma k desnemu udaru.

Krivic preteklosti v parlamentu nimamo kaj popravljati. Krivice naj popravijo tisti, ki so jih zagrešili. Popravijo naj se tudi po normalni pravni poti. Pametno pa bi bilo, da o nekaterih ne bi govorili – tako kot ne v Franciji, Veliki Britaniji.

Sprave ni in je ne more biti. Ne more je biti med borci za svobodo naroda in tistimi, ki so borce pobijali ali predajali Italijanom. Lahko jim odpustimo, zgodovine pa ne bomo spreminjali.

Morda bi bila sprava možna, če bi se Cerkev kot organizacija opravičila za encikliko Pija XII., za vse zločine, ki jih je storila v imenu Kristusa kralja v Ljubljanski pokrajini. Kvizlingi so si izbrali napačno stran.

V drugi rundi pa bi se Komunistična partija morala opravičiti za uzurpacijo boja. Povojni poboji pravno niso bili legalni.

Popravljati krivice pomeni povzročati nove. Vrača se t.i. nacionalizirano premoženje, ki je bilo 80 odstotkov pod hipotekami. Ne upošteva se petdeset let dela slovenskega ljudstva. Tako hoče popravljalec koles tovarno Rog. Slovenska nacionalna stranka je proti temu. Še bolj je proti vračanju premoženja tujcem in posestev Cerkvi, posebej tistih, ki jih je ta nekoč že prodala in jih sedaj hoče nazaj. To ni v skladu z učenjem prave vere, ampak bolj v skladu z učenjem banke Ambrosiane.

V demokraciji so dovoljena vsa mnenja, dokler ne presegajo z demokratičnimi normami določenih okvirov. Ne moremo pa relativizirati boja proti nacizmu. To je bila največja zmaga demokratičnega človeštva in največja zmaga slovenskega naroda. Vrednote so upori slovenskih polkov v Avstro-Ogrski, boji Rudolfa Maistra za severno mejo, boj Primorcev proti fašistični vladavini, narodnoosvobodilni boj v drugi svetovni vojni, današnji boj Slovencev za pravične meje proti Hrvaški.

Totalitarizem je v Slovenijo le v manjši meri prišel s komunistično revolucijo. Že predvojna cepitev, ki jo je spodbujala slovenska katoliška cerkev, je vsebovala totalitarizem. Povojni totalitarizem je bil odgovor na predvojnega. Nihalo je iz skrajne desne zanihalo v skrajno levo. To velja tudi danes. Smo v novem nihanju.

Slovenska pot v Jugoslaviji je bila dejansko nekaj posebnega. Temeljila je na drugačni mentaliteti Slovencev. Ni bilo veliko pripravljenosti za demokratično izbiro kot skrbi za ohranitev slovenskega naroda in kulturne avtonomije. Svobodomiselnih duhov tli v večini Slovencev.

Možno je govoriti o prehodu od primitivnega socializma k demokratičnemu primitivizmu. Ta prihaja vedno bolj do izraza. Ljudje enačijo demokracijo z anarhijo. Gre za princip Marija k sebi. Žal tako razmišlja tudi večina političnih strank. Demokracija se razlaga anarholiberalno: tistemu na oblasti je v imenu demokracije dovoljeno vse.

Različne elite in civilna družbena gibanja nimajo veliko možnosti, da bi spreminjale razmere. Vrednote se ne merijo po tem, kaj prinašajo, ampak po tem, kdo jih predlaga. Važno je le, koliko koristi prinašajo posamezniku, ne pa narodu in državi. Zato prihaja do škandalov.

Demokracijo ogroža tudi dejstvo, da je večina politikov ne razume, ker so prišli iz socialnega dna. Niso imeli nič, zdaj pa so okusili slast oblasti in pozabili na demokracijo. Od višine se zvrsti.

MORALA, MOČ IN (BRATOMORNA) VOJNA

Čeprav je (bilo) o letošnjem praznovanju 50-letnice zmage nad fašizmom in nacizmom že veliko napisanega, me živahno javno razpravljanje v zadnjem času spodbuja, da na kratko (in brez ponavljanja že povedanega) opozorim na nekaj vidikov, ki – po moji presoji – pri tem nasploh niso (dovolj) upoštevani. Gre predvsem za vprašanje sprevračanja položaja žrtve in storilca (producenta žrtev): kako lahko pri sodobnem presojanju slovenskega narodnoosvobodilnega boja v času druge svetovne vojne prihaja do tega, da se ustvarja herojstvo iz tistih dejanj in tistih posameznikov, ki so se priključili okupatorjem v uničevalnem početju do narodne skupnosti.

Ob značilnih – bolj ali manj jasno izraženih – stališčih, ki prevevajo (pogosto ihtava) presojanja o spravi, se porajajo tudi druga nezanemarljiva vprašanja, kot so: na kakšni podlagi temelji (elegantno) sprevračanje po vzorcu – vsi so ubijali, vsi so krvniki, najhujši pa so tisti, ki so to počenjali, ko je že bila svoboda, zato – slava njihovim žrtvam. Ali je dovolj obče moraliziranje, sklicevanje na izenačenost in tragičnost v smrti? Kakšna so merila presoje, da je sodelovanje z okupatorjem (domobranstvo) pomenilo obrambo civilizacije ali celo da so imeli "partizani in domobranci pred očmi isti cilji: svobodno Slovenijo"?¹

Pojasnjevanja tragičnosti okupacije v času druge svetovne vojne in (neupravičeno na vso slovensko družbo posploševane) "bratomorne vojne", ki operirajo z občo grešnostjo ljudi ali pa z voljo do moči,² nikakor ne omogočajo, da bi se približali odgovorom, ki bi presegli pristajanje na globalni fatalizem in formalistični redukcijonizem. Brez upoštevanja nekaterih vsebinskih sestavin visoko donečih besed (tragičnost smrti, civilizacija, demokracija itd.) in brez njihove opredmetenosti v vsakdanjem življenju v kritičnem času 1941–1945 ni mogoče priti do meril, ki bi dajala solidnejšo podlago za moralno presojo ključnih dogajanj in nosilnih institucij ter skupin. Prepričana sem, da se občemu relativiziranju in solzavemu moraliziranju lahko izognemo predvsem z upoštevanjem neenakih izhodiščnih položajev v razpolaganju z družbeno močjo v tem konkretnem času in prostoru. Zakaj je moč tako pomembna? Zato, ker nam samo upoštevanje različno močnih položajev omogoča, da razlikujemo med žrtvijo in njenim povzročiteljem, od državne ravni do posameznika.

Najprej se zato zastavlja vprašanje: kakšno je bilo izhodiščno razmerje glede na moč tik pred okupacijo in pred vključitvijo slovenskega prostora v drugo svetovno vojno? Ali sta bili obe strani v enakem položaju – konkretno, ali je slovenski narod razpolagal vsaj s približno enakimi sredstvi moči in prisile (ter uničevanja), s katerimi so v nekaj dneh zavzeli naše ozemlje okupatorji? Odgovor je jasen in en sam – nikalen.

Da bi lažje dojeli sodobno sprevračanje, moramo vsekakor upoštevati še razdelitev moči tik pred okupacijo znotraj slovenske skupnosti. Glede na to, da je katoliška cerkev (kot institucija) neločljivo povezana z usodnim razcepljanjem "narodovega telesa" v času okupacije, se bom pomudila zlasti pri njej. V tem času je katoliška Cerkev razpolagala z veliko ekonomsko močjo (nepremičnine,

npr. posesti), s sredstvi kontrole duhovnega in moralnega oblikovanja in delovanja ljudi (obvezen verouk v šolah) ter z močjo in nadzorom erotičnoseksualnih in bioreproduktivnih zmogljivosti ljudi (obvezna cerkveno sklenjena zakonska zveza, nemožnost razveze). V takšnih okoliščinah – velike nakopičenosti in z mehanizmi oblasti varovane in zagotavljane moči – je usoda gospodovanih vselej v veliki meri odvisna od tega, kakšna je volja (in interes) ključnih osebnosti, torej hierarhično više stoječih v institucionalni zgradbi.³

Odgovor na vprašanje o usmeritvi uradnega vrha katoliške Cerkve na Slovenskem ob okupaciji je znan in ga ni treba ponavljati. Omenim naj le, da vodstvo gotovo ni bilo le zaradi duhovnih razlogov pripravljeno poklekniti pred (še večjim in še močnejšim) okupatorjem in mu ponuditi svoje sodelovanje. Gotovo so pri tem odigrala svojo vlogo pričakovanja o ohranitvi prednostnih položajev mnogostranskega obvladovanja ljudi v novem redu – četudi bi jih bilo treba deliti z dodatnim obvladovalcem. Čisto sprenevedanje bi bilo, če bi to kolaboracijo opravičevali z nepoznavanjem prakse fašizma (saj je bilo že prej očitno, kakšna usoda je doletela (primorske Slovence) ali nacizma (antisemitizem, teror v okupiranih deželah nemškega rajha).

Slovenski izgnanci so tisti, ki lahko pričajo, kako se je nova civilizacija pokazala na Slovenskem leta 1941, kakšne "demokratske" pravice so pridobili vsi tisti, ki so bili obsojeni na (narodnostni) propad. Glede na to, da se poskuša izničiti narodnoosvobodilni boj in da se poskuša ustvariti glavne žrtve iz pobeglih sodelavcev, moramo vedno znova ponavljati eno samo zgodovinsko resnico: prve množične žrtve fašističnih in nacističnih okupatorjev so slovenski izgnanci. Pred začetkom partizanskega boja je bilo izgnanih s slovenskega ozemlja pod nemško okupacijo od predvidenih 220.000 do 250.000 "le" okoli 80.000 Slovencev. Število izgnanih ali prebeglih Slovencev s Primorske v času fašistične okupacije je še večje.⁴ Skupni cilj vseh okupatorjev je bilo uničenje slovenske narodne skupnosti – o tem je dovolj zgodovinskih dokazov. (Mimogrede, kočevski Nemci so bili preseljeni v izpraznjena slovenska območja na Štajerskem in so pred odhodom 1945 opustošili vse, kar se je dalo – tudi to je zgodovinsko dejstvo, ki ni dovolj upoštevano.)

Ob tej množični tragični usodi slovenskega življa je (v vseh časih – torej za vekomaj in brez kakega posebnega ideologiziranja) upravičeno vprašanje, kako je mogoče, da je bilo to okupatorsko delovanje spregledano in da je ostal boj zoper komunizem glavni cilj katoliške Cerkve, ene od ključnih institucij slovenske narodne skupnosti. Te drže Cerkve ni spremenilo niti dejstvo, da je bilo že 1941 iz lavantinske škofije izgnanih 365 duhovnikov! (Mimogrede, prav to dejstvo je lahko tudi najodličnejši kazalec dejanske moralnosti in skrbi za narodnostni obstoj pri nosilnih osebnostih v Cerkvi.)

Če se hočemo približati odgovorom o ključni drži katoliške Cerkve na Slovenskem v času druge svetovne vojne, moramo vsaj nekoliko poseči v preteklo zgodovinsko dogajanje in upoštevati reakcije katoliške Cerkve nasploh na zaostrovanje razrednega boja v mnogih industrijsko razvitih evropskih državah v drugi polovici 19. stoletja. V tem času so se v vrhu katoliške Cerkve postopno izoblikovali vzorci delovanja, ki so se – ob splošnem obsojanju negativnih učinkov kapitalizma – usmerjali na moralno preobrazbo ljudi in težili k vrnitvi "izgubljenih ovčic" v cerkveno delovanje. Ker je bilo socialistično (in kasneje komunistično) gibanje (od duhovne ravni do praktičnih akcij, npr. stavk) spoznano kot glavni vir (moralnega) zla v družbi, se je torej dejavnost cementirajoče institucije usmerila predvsem v boj zoper to "zlo". Uradni vrh katoliške Cerkve je torej ostal – vsemu leporečju navkljub – bliže nosilcem

moči kot pa izkoriščanim množicam).⁵ Sistematični boj proti socializmu (komunizmu) je prevladoval zlasti od začetka devetdesetih let 19. stoletja, podprt in opravičevan z okrožnicami papeža Leona XIII. (npr. znamenita *Rerum novarum*).

Tudi katoliška Cerkev na Slovenskem je delovala zelo učinkovito v skladu z uradnimi stališči katoliške Cerkve. Tako je boj zoper komunizem ostal v ospredju tudi takrat, ko je bilo očitno, da je slovenskemu narodu kot samostojni in suvereni skupnosti usojeno uničenje in ko je večina (vernih) ljudi to sprejela z gnevom in končno (en del) z uporom. Eden od ključnih razlogov za to je brez dvoma ta, ker je "komunizem" predstavljal glavno nevarnost ravno za nadaljnji obstoj neenakomerne razporeditve bogastva in moči.

Ob tem je treba vendarle reči, da so v jedru krščanskih razlag o urejenosti sveta in medčloveških odnosov točno tiste vrednote, ki so (bile) razglašane kot "komunistične" (npr. enakost med ljudmi). Te vrednote so postale za nosilce moči nevarne vselej (in tudi v času druge svetovne vojne), kadar so jih družbeno nemočni poskušali uresničiti sebi v prid. Sistem gospodovanja je stoletja lahko deloval le tako, da se je uresničevanje teh vrednot prelagalo v nezemeljsko območje, v večnost, ki pa je (bila) vedno postavljena na prvo mesto in nad zemske (minljive) vrednote.

Ali je torej v protikomunizmu uradne katoliške Cerkve na Slovenskem leta 1941 in leta 1995 mogoče videti kontinuiteto? Ni treba posebnih dokazov za vedno večjo očitnost o tem, da je problem razpolaganja z viri moči in gospodovanja nad ljudmi tudi v sodobnosti pomembna spodbuda delovanja Cerkve na Slovenskem. Ta usmeritev je sicer pogosto še večje prikrita, kot je bilo podobno delovanje v dolgotrajni zgodovini vselej s poudarjenim prizadevanjem za "povrnitev morale", za več "ljubezni" med ljudmi, za spravo, za spoštovanje vsakega življenja itd.

Kolikor več je teh lepih in privlačnih besed, toliko manj se v praksi – pogosto – tega drži prav Cerkev. Kot primer naj navedem večletno označevanje nevernih (v prazničnih "veselih" oznanilih) kot tistih, ki "so še v temi": zlorabe mnogih duhovnikov ob pogrebih, ko se sploh ne ukvarjajo s pokojnikom, ampak jim pokojnik služi za izrazito sovražno napadanje vsega "komunističnega"; sporočila iz maš, ki jih prenaša tretji program Radia Slovenija ob nedeljah (mnogokrat so tudi tu glasni klici k izključevanju vseh, ki "niso z nami").⁶

Ob tem konkretnem delovanju se zdi vprašanje opravičevanja za zgodovinski "greh" obrobno. Videti je, da se v boj za moč večše vključuje tudi praksa sprevračanja (bolj ali manj neposrednih) producentov žrtev v žrtve in zagovarjanje sprave na tej podlagi.

Zanemarjanje realnih razmerij moči in posplošeno obsojanje nasilja nikakor ne moreta prispevati k bolj "civilizirani" družbi in k spravi vseh, ker je to početje v svojem jedru problematično. Ob kritiki in zavračanju prakse (totalitarne) komunizma, ki je časovno sledila drugi svetovni vojni, se s takšnim delovanjem za nazaj opravičuje sodelovanje z (vsestransko močnimi) okupatorji, iz (dejansko) podložniškega uničevalskega narodnostnega delovanja pa se ustvarja vrlina.

Ob tem pa se poraja mnogo vprašanj, ki nikakor niso uporabna samo za vrednotenje kolaboracije na Slovenskem v času druge svetovne vojne. Ali je mogoče moralno pozitivno ocenjevati delovanje tistega (in/ali tiste ustanove), ki se priključi močnemu nasilnežu in ubija ali zatira šibke? Ali je mogoče v imenu človeške končnosti in tega, da je vsaka smrt tragična, zanemariti tisto

prej – konkretno delovanje živih ljudi v neenakih položajih: od (večine) nemočnih do (manjšine) na položajih nakopičene moči? Je mogoče iz dejstva, da sta žrtev in rabelj povezana (saj drugače sploh ne bi moglo priti do medsebojnega delovanja), govoriti, da sta enako odgovorna in da zaslužita enako hvalo ali gajo?

Vse je mogoče, če se zanemari vsebina, bi lahko sklepali na podlagi "stanja duha" na Slovenskem. H kakšnim tipom medčloveških odnosov to lahko prispeva v prihodnje, ni težko uganiti. Zato naj zapis sklenem z mislijo: ne samo ob petdesetletnici zmage nad fašizmom, nikoli ni mogoče iz vrednotenja konkretnega delovanja ljudi odstraniti vsebinskih vrašanj: za kaj konkretno je kdo (kot posameznik ali v imenu institucije, organizacije) v danem trenutku in v okoliščinah neenake razporeditve moči nastopal, s kakšnimi sredstvi in ob kakšnih nagradah.

OPOMBE

¹ Vprašanja so oprta na različna stališča, ki jih prinašajo množična občila (zlasti Delo), zadnje je iz "Izjave Slovenske škofovske konference", Delo, 29. aprila 1995, str. 4.

² Z "voljo do moči" si pomaga npr. S. Hribar v članku "Demoni sprave", Razgledi, 28. aprila 1995, str. 12–13: opozoriti pa je treba, da takšen pristop bistveno presega njen prispevek "Lepodušništvo ali o izgubi meril", Delo, Sobotna priloga, 29. aprila 1995, str. 32.

³ Sociološko neovrgljivo spoznanje je, da obstaja med posamezniki glede na ključne dimenzije, ki izražajo vredne vire v posamezni družbi, veliko neenakosti, čeprav je res, da so vsi, kot meni tudi S. Hribar (glej op. 2), "vrženi v svet". Producentom zgodovinskih dogajanj pa le niso nerazumljiva ključna delovanja (organiziranih) družbenih teles, taka jih ustvarjajo prav oni, da bi lahko prikrivali svojo vlogo (ki je temeljito določena in varovana s celotnim institucionalnim redom in sredstvi njegovega preživetja).

⁴ Podrobneje o tem prispevki v zborniku *Izgnanci* (uredil F. Šetinc, Ljubljana, Društvo izgnancev Slovenije, 1993) T. Ferenc (str. 19–107). M. Rybarja (str. 117–129) in C. Vidmarja (str. 131–138).

⁵ Zelo nazorno je na vodilno dejansko (v bistvu protidelavsko) držo katoliške Cerkve pokazal npr. belgijsko-nizozemsko-luksemburški film "Deans", TV Slovenija, 2. program, 30. aprila 1995.

⁶ Da povezovanje v "biti z nami" za katoliško Cerkev na Slovenskem poteka celo na vprašljivih moralnih temeljih, kaže predvideni obisk patriarha srbske pravoslavne cerkve Pavleta v Sloveniji, ki je znan kot najdoslednejši podpornik in spodbujevalec vojnih operacij Srbov v BiH v času "etničnega čiščenja".

PABERKOVANJE OB TEMATSKIH SKLOPIH

Kakor je za 18. stoletje značilen **nacionalizem** in ustvaritev nacionalne države, je za 19. stoletje ta značilnost **revolucija** in za 20. stoletja so to **vojne** – globalne svetovne vojne. Gospodarski razvoj in politične spremembe kažejo na nujnost novega premisleka vrednot, ki so zmagale. To počnejo naši razumniki in naša inteligenca v neskončno dolgih in neberljivih esejskih sklopih. Primer nacionalne sprave pri nas je tak poskus, poskus z bogati prakrščansko odpuščanje in Rousseaujevega duha naroda. V enem samem nonšalantnem zamahu izstreliti ta "prehajeni predmet zgodovine", Slovence, v civilizacijo Evrope. Vse je že v temelju zgrajeno na iluziji, na rahlem in meglenem stanju duha, ki si umišlja, da je zgodovina kajzavemkakšna entiteteta, monada, in da zgodovina Slovencev kaj pomeni. Mladih se to ne tiče, oblastniki s tem zaposlijo tečneže, stari pa hlepijo po maščevanju, kajti nekdo je kriv, da so stari in da jim je življenje ušlo. Že Machiavelli nas uči, da vladar ne živi varno, dokler živijo tisti, ki so oblasti bili oropani. Torej se pragmatična politika s tem vprašanjem ukvarja le zaradi prikrivanja nečesa bolj donosnega. Nravstveno pa je zadeva nasledla v tistem trenutku, ko se je vmešala Cerkev. Kar se tiče zmagovalcev, so ti le bratanci poražencev, tako po denarju, premoženju kot po miselnosti, ki so zavozili svojo zasebno nečimrnost tako daleč in jo tako napihnili, da je postala že nacionalni interes. Ali bi bilo kaj drugače? če bi zmagali oni drugi; Dvomim. In potem? Koliko tragedij, da se nečimrnost naje in napije? Koliko krvi! Koliko bi je šele bilo, če bi beli zmagali! Še po petdesetih letih je toliko sovraštva, ki se hrani s temi nečimrnostmi. Dvomim o veliki politiki in svetlih ciljih. Saj se še spomnite agitiranja med vojno po kmetih: Ko zmagamo, ne bo več davkov! Ali o zunanjem sovražniku, ki preži na nas in nam hoče vzeti vse, česar nimamo? Ali pa o obupno predragi državi Jugoslaviji? Skratka nacionalna država je tu – naredili smo korak nazaj v 18. stoletje, preskočimo 19., saj smo revolucijo že imeli... Stoj! To je tisto grozno!, vpijejo, nacionalna osvoboditev, za to smo se vsi borili! Revolucija je tisti peklenšček! Kot da bi zmagali v tistem deset-dnevnem ravnanju in sedaj bo vse, kot je bilo pred 55 leti. Zakaj pa ne, kot je bilo pred 81 leti? In končno – zakaj pa ne, kot je bilo v Karantaniji? Ali pa v času Potočke zijaške? Ejej. No pa saj smo v 20. stoletju – stoletju vojn. Vse gre kot po žnorc! Ujeli smo Evropo! Škoda da ta že tako zaostaja.

In zmagovalec je bil... komunizem. Uf, pred koliko časa že je bil komunizem proglašen za antikrista. To je bilo koristno in nujno. In kako se to prične? Janez se je zameril kakšnemu cerkvenjaku, ker mu je poflodral kuharico pa še kakšno Johanco povrh, ta mu je poslal na vrat zoprno teto in soseda mejaša... in na koncu, glej, zoro občega ideološkega nasprotja! Plodna tla za predsodke. Žal velike stvari nastajajo iz majhnih in nepomembnih in ne obratno. To je tista znana debata o povodih in vzrokih. Samo da je treba za znanost stvar obrniti – drugače ne bo nihče plačeval dragih raziskav vsakdanjosti. Prebral sem v spremnem dopisu o naročilu raziskave državnega zbora. To je le način, kako dodatno utemeljiti legitimnost oblasti prek stroke. Legitimnost sedanje (in vseh) oblasti temelji na zakonodaji, skratka na neki strokovno razjasnjeni ali

zamegljeni ureditvi državnega prometa. A kaj je temelj legitimnosti oblasti? Čemu sploh oblast? Oblast potrebuje formalno legitimnost in ne dejanske. Točno to pa se dobi z zakonodajo in raziskavami. Raziskave so nujne, saj je družboslovne inteligence preveč in ta bo, da dokaže svojo potrebnost in nujnost, s komentarji in prefriganim postavljanjem vprašanj najprej dokazala svojo vrhovnost in sposobnost "zapopadenja resnice" ter nato legitimnost oblasti. Kajti lahko se zgodi tudi narobe... In ker je povsod tako, je ta naša zemlja kot jabolko, ki se reže na pol, na tretjine, osmine... pa vendar je povsod isto jabolko. Eh ja, risanke za odrasle. In kaj ima tu komunizem, ta ideal boljšega in naprednejšega; Hja, tako kot vsaka oblast se je sfižil. Neverjetno je, kako je vsakdo, imenovan ali izvoljen, žrtev svoje pozicije. Ta je očitno pri nas močnejša od njegovih idealov in načrtov.

Eksplotacija prihodnosti za drobne dnevne koristi, kot so avto, stanovanje, ljubica, plačane počitnice in potovanja, je nuja za oblast, ker, prvič, iztisnejo denar od prebivalstva in, drugič, ker tako novačijo ljudi za svojo ekipo. Vsi ti razni izrazi, zlobni in privošljivi, za te nabornike in izvajalce države, so odsev vsakdanje fovšije in zamerljivosti. Ne vidim nikakršnega razloga in povoda, da bi bili za časa komunizma oziroma socializma ti ljudje hujši ali slabši od svojih sistemskih prednikov in predhodnikov ali zdajšnjih povzpnetkežev. Dokler bo država, bodo tudi ti sopihali z njo, ob njej in za njo. Konkretiziranje njihove krivde ima opraviti s splošnimi človeškimi vrednotami in pravnostjo, ki pa jo ti vedno, namerno in po logiki, kršijo, saj le tako ima njihov položaj obenem vrednost, korist in čar. Skratka njihova funkcija oziroma položaj določa to, kar so, in ne obratno! To so vedno isti, tisti, ki jim je važno le, da zastava plapola, pa je prav vseeno katera. Najprej je treba izločiti aparatčike in kar ostane, je običajno neverjetno bedno in predvsem je tega tako šokantno presenetljivo malo. Aparatčik je fenomen oblasti. A za ono malo, kar je ostalo, se vedno najde dosti takih, ki ko "kakega slepca ali belouško ubije, še ne ve, na kateri grm bi jo obesil, da bi jo videlo več ljudi". Smotrnejša v tem trenutku bi bila seveda hajka na demone sedanjosti. Ampak kdo bi se dajal za bodočnost, če pa se od preteklosti tako lepo živi? Postopačem in nastopačem je čisto vseeno, ali je oblast desna ali leva, samo da ima več od soseda. Pa ne samo tem. Saj ko ni drugega za povedat, se tolažimo: Veste kaj, samo da je mir in ni vojne! Človek je že z malim zadovoljen, kajne? Pri nas politična sfera, v kateri prevladujejo ravno ti sistemski ljudje, obvladuje gospodarstvo in kulturo, in tako so seveda isti obrazci kadriranja prisotni tudi v teh segmentih družbe. To je aksiom za cel svet, pravo zlato pravilo življenja: Kdor ima zlato, postavlja pravila. Če pa zlato zamenjamo z oblastjo, dobimo pravilo pravne države. Pri nas ni takih bogatinov, so le izpostave tujih. Sama lastnina ni tako zanimiva, kot je zanimivo pranje denarja nečednih poslov. Od tega živita Švica, Luksemburg idr. Apartčiki bodo že poskrbeli za uvrstitev Slovenije v ta klub, če ne drugače kot snažilko oziroma, kot temu reče mladež – snažico.

Delitev na levo in desno je zastarela. Pa vendar je pametno vedeti, da je desnica prav tako difuzna kot levica, predvsem zato, ker gre v temelju za delitev 19. stoletja, delitev, ki utemeljuje revolucijo. Pa vendar je desnica stalno prisotna v rumenem tisku, s škandali itd., a oni levi se nasmihamo – češ, pogled jih tepce. A kmalu ni več ničesar drugega – so samo še škandali, ljubiči, plaža, kič, trivialna umetnost... ni več primerjave z netepci, so samo še tepci kot pravilo in zakon. Če ljudje priznajo vsak dan to neobvezno vlado in zgodovinskost šundu, kiču in škandalom, potem bo desnica brez dvoma zasedla prestol. Tu se seveda ne da kaj dosti storiti, saj se mora ta povprečnost izliti, kot se je

elitizem. Vendar to ni desni ekstremizem, ampak topoglavi ekstremizem, ki konzervira moderni civilizacijski primitivizem. Predpostavke so tu popolnoma nepomembne, levo – desno, le spomin na minule tekme, kajti važen je sistem. Ta se organizacijsko ne razlikuje kaj dosti. Besede nekdanjega župana Sao Paula iz časa peronizma so dovolj zgovorne: Najprej bomo pobili vse nasprotnike, nato njihove simpatizerje, nato neodločneže in na koncu še vse nezainteresirane! Pionirji raziskujejo, večina miruje, drugi se ozirajo nazaj – v slavno preteklost. Področje Balkana, kamor spadamo, je žrtev tega in županove logike. Vojna je v teh prostorih normalno stanje. Mir je bolj naključje kot pravilo in zadnjih 40 let je eno takšno naključje. Obdobje multikulturalnosti in možnosti sožitja v Evropi je padlo z Jugoslavijo in Sarajevo je opomin vsem, ki imajo podobne iluzije. Dolgočasje univerzalnosti je za megapolise obvezno – saj je le takšno življenje predvidljivo in gospodarno za oblast. To nam dajo vedeti prav vsi na Zahodu. In če nas že vzamejo zraven, nas vzamejo zaradi koristi in nikakor ne zato, ker smo Slovenci ali pa smo kaj posebnega. A naša pot ni nič kaj izrednega. To bi si sicer želeli, a ni tako. Slovenska pot je pot oprezne riti – ali bolj učeno – zlate sredine. Spomini na dunajske kvartopirce, ki so bili obenem prvi slovenski poslanci, kažejo na veliko zavzetost za narodov blagor. Tako jih je sluga v avstroogrskem parlamentu poklical le za glasovanje, če in kadar je bilo to potrebno. Prav to “neznosno lahkost bivanja” zlahka razberemo tudi iz spominov Ivana Dolenca, ki sicer mimogrede, a milo, opisuje dogodke ob prvi svetovni vojni in po njej. Prav tako so tu Kocbekovi spomini. Prav izredna je zato v tej zgodovini priključitev Primorske nazaj k Sloveniji. Pa vendar je to v ožanju prostora slovenstva izjema. Tako da to slovensko drugačnost raje obesimo mački na rep in naj jo nese, kamor hoče. Kadar pa smo bili drugačni, je bilo to izraz strahu in šele dolgo zatem, ob kakšnem prazniku ali obletnici, so prišla na plan plemenita čustva, ki naj bi nas navdihovala “takrat”. Ko so ljudje v tistih slavnih desetih dneh trepetali po kletih za svoje avtomobile, hi-fi opremo, domače živali in gajbo piva, ki so jo pustili zgoraj v nezaklenjenem stanovanju, je prišla na dan ravno ta enostavnost in primitivnost. Velikih ciljev ni, so le šolarji, ki pišejo o velikih pojmi Svoboda, Demokracija itd. Edina abstrakcija, ki so jo ljudje zares sprejeli, je denar. Kje je plemenitost? Poraz jugoslovanskih mater na začetku te balkanske morije ni bil alarm, to je bil zadnji obupani krik utopljenca. Kakšna plemenitost neki, kakšno materinstvo, kaj razumevanje, kaj dogovori! Eno Sarajevo, ena Bosna – to so še majhne žrtve te erozije. Če matere ne morejo prepričati mož, sinov in očetov – potem se je še malo zgodilo od tistega, kar se ima zgoditi.

Kako pa bo kaj z nami? Čemu takšna črnogledost? Najprej je treba pomesti vse predsodke o Slovencih pod preprogo. Nato ali pa kar obenem še vse predsodke naših sosedov, manjvrednostne in večvrednostne. Nato pa še predsodke o racionalnosti svetovne politike. Šele ko bomo čisto goli in bodo goli naši sosedje in bo svet nag, šele potem lahko začnemo. Vse skrivanje za Evropo ne pomaga. Evropa ni nič drugega kot hvaleče penzionistično balinarsko društvo o mladostnih, jasno vrhunskih, ljubavnih dosežkih. Spimo s prekratko odejo – ko se pokrijemo do vratu, nas zebe v noge, ko pokrijemo noge, nas zebe v prsa in pleča. In kaj se godi? Neprespani smo in tečni in taki se odločamo. Spimo zverženi kot kriplji, in to, ne boste verjeli, na svojem!

Oto Luthar

CAPITANO RIVA NON PIANGERE

Tako kot mnogi drugi (v filmih) se je tudi capitano Riva začudil, ko ga je zadelo. Čeprav je ves čas slutil, da se bo to zgodilo, je vseeno gledal tako presenečeno, kot bi hotel reči: "Pa ne zdaj..." Vendar samo nekaj trenutkov. V naslednjem hipu smo v njegovih solznih očeh (vmes so mu kot v obžalovanju nad samim seboj in bednostjo trenutka, kajti partizanom je v tistem hipu šlo hudičevo za nohte, pritekale solze) razbrali novo grozo. In takoj smo videli zakaj. Zagledal je namreč, kako je ogenj zajel njegovo prijateljico, ki se je z molotovko spravila nad nemški tank. Ker ni bila dovolj oddaljena, so jo zublji gorečega železja oslepili in je kriče tavalala po bojišču... Konec.

Za oba. Nista več videla juriša in slišala pesmi ranjencev, ki so hrabrili borce na prelazu. Zamudila sta glavni prizor. Danica, Ivan in Novak, in ob njih še drugi napredujoči borci in borke, so na prelazu mleli Nemce in ustaše in solzni (znova solze) poslušali odmeve pesmi. Pesmi in Martinova povelja: "Ogenj! Fuoco!" Pa spet: "Ogenj!" in "Fuoco!" ...povelja, ki jih je vpil tudi za svojega pravkar padlega soborca. Pred seboj je namreč še vedno imel podobo umirajočega capitana Rive, svojega novega topničarja, ki je po bitki za Prozor (saj poznate tisto: Prozor nočas mora pastil!) zapustil svoje rojake in se pridružil partizanom. Poleg tega mu je Riva tik pred smrtjo dal še pismo za ženo ... Uf! ... in sedaj je zvilo tudi njega. "Slovenac", ki je bil do tega trenutka idealna podoba južnjaške predstave o Slovencih, ki da so poosebljeni "understatement", je pokazal čustva ... Kako dobro izpeljana tipizacija! Enostavno ... in učinkovito. Italijan je Italijan – sentimentalni šarmer, vedno pripravljen opaziti lepo žensko, poleg tega pa še idealist; Črnogorec – trmoglav in noro pogumen; Hrvat – skeptičen, zato pa vdan svojemu najboljšemu prijatelju Srbu, ki ga domala očetovsko vodi ... Zadnje razmerje je bilo še posebno dobro premišljeno.

V tem filmu so predstavljeni domala vsi poznejši jugoslovanski tipi in vsak skozi svojo značilno držo, pogosto celo pomanjkljivost, tematizira sporočilo povojnega časa. Vedno znova je ob poudarku različnosti prisotna tudi rešitev v obliki človečnosti, bratstva ... Ob njih so v prepoznavno določenih črtah predstavljeni tudi vsi drugi na drugi strani ... Nemci so uničevalno dosledni. Italijani bahaški in nesposobni, najbolj prefrigano pa so "plasirani" ustaši in četniki. Njihova demonizacija temelji izključno na angažiranju čustev. Samo prizorov bitke, v kateri končata Danica in Novak, se spomnimo ... veličastno, vsekakor pa dovolj, da Neretva ne bo znana zgolj po neki četrti nemški ofenzivi na Balkanu, temveč tudi po filmu Bitka na Neretvi, iz katerega so, kot ste lahko razbrali, tudi uvodni prizori.

Ti so namreč, in to je za tukajšnjo tematizacijo pomembno, verodostojnejši kot zgodovina tega dogodka. Na podlagi takšnih interpretacij smo namreč bili v polpreteklosti sposobni misliti zgodovino druge svetovne vojne. Film je deloval prepričljivejše, ne glede na to, da smo vedeli, da imamo pred seboj izrazito ideološko kontaminirano predstavitev. Kljub našemu zavedanju so bila osnovna dejstva neposredno prepoznavna. Vse dimenzije tega dogajanja: odpor,

kolaboracija, notranji konflikti ... so bile videti mogoče. Toliko bolj, ker se zgodovinarjem ni bilo treba soočati z relativizacijo skeptikov ali odgovarjati na interpretacijo druge strani, ki pa, nenazadnje, ni bila tako pogosta (ali drugačna) niti zunaj države. Toda slednje je že drugo vprašanje in nas na tem mestu zanima zgolj posredno. Boj za obstanek, ki je intenzivno potekal tudi znotraj odporniškega gibanja, ali zakulisje političnega razvoja znotraj dogodkov je bilo in bo še vedno predvsem predmet konkretnih raziskav v okviru zgodovine druge svetovne vojne na Balkanu.

Naše zanimanje velja predvsem vprašanju, ali je tedanja interpretacija kljub svoji ideološkosti omogočala realno historično eksistenco odporniškega gibanja oz. ali je bilo to kljub vsej pristranosti tudi objektivno verjetno ali pa bo obveljalo negacionistično stališče, ki ga bo s tem, ko bo to dogajanje relativizirano do točke nemogočega, oropalo njegove eksistence. Ob zadnjem gledanju filma *Bitka na Neretvi* sem se, kot že večkrat v zadnjem času, znova spomnil na francoski zakon, ki sankcionira zanikanje holokavsta. Predvsem pa sem pomislil na komentar, ki ga je k temu zakonu prispeval francoski filozof Jacques Rancière¹. Nenazadnje tudi zato, ker v veliki meri zadeva zgodovino-pisje oz. njegovo nemoč pred revizionističnimi blodnjami tistih, ki želijo relativizirati vsako krivdo, ki izhaja iz te vojne, tudi tisto, ki Nemcev niti malo ne zadeva.

Pomislil sem tudi na Habermasovo intuicijo. Ko je ta sredi osemdesetih let v nemškem časopisu *Die Zeit* napadel zgodovinarje in rusofobe, kot sta Ernst Nolte in Andreas Hillgruber, češ da skušata relativizirati nacionalistično obdobje, so mnogi menili, da v svojem značilnem (pre)hitrem sklepanju pretirava. Govorili so, da je apologija nacionalsocializma vendarle pretirana oznaka za nekatere mejne obravnave tega obdobja. Prepričevali so nas, da gre zgolj za posebno historično argumentacijo in ne za politično manifestacijo: še manj za morebitno premeno bonske politike... Slabih deset let pozneje ti glasovi niso več tako glasni in vedno več je zgodovinarjev, ki vidijo v Nolteju predvsem pa v Hillgruberju začetke revizije nacizma. Še posebno potem, ko je z razpadom Sovjetske Zveze Noltejeva trditev, da gre pri nacionalsocializmu le za ekstremno radikalizirano imitacijo sovjetske politike uničenja, postala verjetnejša. Vse pogostejše je bilo pomenljivo sklicevanje na krščanski etos, preverjanje števila žrtev holokavsta², dvomljive geopolitične koncepcije, neverjeten pa je predvsem podatek (Spieglova anketa 1994), ki pravi, da je vsak osmi Nemec med osemnajstim in devetindvajsetim letom antisemit. Vse bolj postaja očitno, da denacifikacija ni potekala niti približno tako dosledno kot "destasifikacija", tj. razčiščevanje, kdo in v kakšnem obsegu je delal za bivšo vzhodnonemško varnostno službo, in s tega stališča nenavadno, da je antisemitizem današnje Evrope najgloblje zakoreninjen v državi z najmanj Judov³.

Namesto denacifikacije je bila potlačitev, pri čemer je treba opozoriti, da je bil avstrijski obrat od protinacizma h kooptiranju bivših članov NSDAP še bolj ciničen kot nemško formalistično priznanje krivde. Slednji priča o tem, da je proces pozabljanja verjetno res potekal sočasno za razvojem dogodkov. Bržkone se Hannah Arendt ni motila, ko je nekoč rekla, da so ljudje skoraj sočasno pozabljali na storjene zločine – zdelo se ji je nemogoče, da bi s tem, kar so storili, lahko živeli še naprej.

Eno izmed teorij možnih načinov pozabljanja je prispeval že Nietzsche s svojim opisom zmaga ponosa nad spominom ("*To sem storil, pravi moj spomin. Tega nisem mogel storiti, pravi moj ponos... Čez čas se moj spomin uda...*"); treba pa je dodati, da to še zdaleč ni značilno samo za Nemce. Poleg tega je

tudi vse očitneje, da novejšje žrtve amnezije niso samo marginalci kot *popperfašoji*, *nacionalboljševiki*, *črnozeleni*, *hoolsi*, *parijski plešci* in drugi "neonacisti", temveč so klinični obliki podlegli tudi mnogi spoštljivi *udje* družbe. Univerzitetni profesorji, pesniki in pisatelji, vodilni politiki itd. To seveda kaže na to, kako nesmislen in kratkoviden je bil poskus marginalizacije preinterpretacije nacizma izpred dvajsetih let in kako nevaren je lahko spregled poskusov rehabilitacije kolaboracionizma danes. Postopek je, kot kaže zgornji Nietzschejev primer, dokaj enostaven; kar je neverjetno, je nemogoče, in kar je nemogoče, to ne eksistira... Zelo podobno razmišlja Rancière v svojem že omenjenem tekstu. Svoje razmišljanje pa povezuje z "dehistoriziranim zgodovinopisjem" svojih rojakov zgodovinarjev, ki da so nesposobni utemeljiti resničnost določenega dogajanja (beri holokavsta). Svojo trditev utemeljuje z argumentacijo Luciena Febvra v delu *Le problème de l'incroyance au XVI. La religion de Rabelais*. Predvsem pa z znamenitim vprašanjem: "Ali je subjektivna predstava nevere združljiva s človekom 16. stoletja. Ker je Febvre obravnaval Rabelaisa, se vprašanje glasi: ali je mogoče, da bi znameniti avtor z začetka novega veka sploh lahko bil brezverec?" Takšno izpraševanje je po Rancièrovem mnenju zelo poučno, predvsem pa nam pomaga razumeti, zakaj znanost o historičnih dejstvih ni sposobna doseči trdega jedra revizionistične argumentacije. Še pomembnejša pa je njegova trditev, da revizionistična provokacija radikalizira kategorije verjetnosti, to pa so kategorije, na katerih stoji znanstvena zgodovina današnjega časa. Preden nadaljujemo, moram poudariti, da je nekaj zelo podobnega pred približno dvema desetletjema načel pravzaprav Michael Serres, še en Francoz, ki pa ga med drugim kaže omeniti tudi zato, ker sodi v isti krog historičnega načina argumentacije kot Febvre, tj. v gibanje ti. *nove zgodovine*. Omembe vreden je predvsem zato, ker njegovo razmišljanje kaže, da so se *analouci*, ki jih Rancière na neki način kliče k odgovornosti, prav tako ukvarjali z vprašanjem pomena. Namreč, ko sta Georges Duby in filozof Guy Landreau razpravljala o mejah zgodovinskega in o tem, kako je Febvre, ta "hudič in zapeljivec", kriv za to, da vse postaja zgodovina, je prav Serres nastopil z vprašanji, ali je to vedno smiselno. Motilo ga je namreč, da se znotraj rastočega zanimanja zgodovinarjev za vse mogoče teme (od žemelj do rojevanj)⁴, pozablja na to, kaj je za zgodovino sploh še pomenljivo, in s tem je še dodatno odgovarjal na vprašanje, zakaj je v okviru historičnega proučevanja tudi vprašanje pomena treba opredeliti kot poseben predmet obravnave. Gledano na ta način tudi Carro vprašanje "What is history?" ne zveni nič kaj arhaično in prav mogoče je, da se bo napoved transformacije intelektualne zgodovine v *zgodovino pomena*, ki jo je na začetku osemdesetih izrekel William J. Bouwsma,⁵ vsaj deloma udejanila. Te vrste tematizacije Barthesove opredelitve strukturalistične dejavnosti, tj. spraševanja po specifičnem človeškem procesu, v katerem ljudje stvarjem podeljujejo pomen, so vse pogostejše, povzemajo pa jih predvsem antropološko usmerjeni zgodovinarji. Nekateri vidijo v tem še eno aneksijo zgodovinarjev, ki da so adaptirali na tisti del ti. novega mišljenja, ki novoodkritemu predmetu ne skuša pripisovati pomena, temveč želi spoznati, skozi kaj in za kakšno ceno je ta pomen mogoč. Ali kot pravi Barthes: "...objekt strukturalizma ni iz določenih pomenov domišljeni, temveč pomen producirajoči človek..." nekakšen *homo significans*.

Gornji nekoliko razširjeni vstop v teorijo zgodovinopisja se nam je zdel potreben, ker je mogoče na podlagi povedanega oporekati Rancièru, hkrati pa to v mnogočem potrjuje njegovo trditev, da se je zgodovina ob nastopu revizionizma znašla v resnem precepu.

Nemogoče je oporekati opredelitvi nezmožnosti zgodovine, če imamo opravka s stanjem, v katerem si pravo in znanost izmenično pripisujeta nalogo dokazati zločin, obenem pa je ta vtis nezmožnosti podkrepjen s primeri nekdanjega deportiranca. Rancière si na tem mestu sposoja sosledje vprašanj in odgovorov, ki skozi interpretacijo žrtve vedno znova dokazujejo, da kljub ugotovitvi vseh elementov določenega procesa celote nikoli ni mogoče obnoviti. Tako kot ni mogoče obnoviti njenega subjektivnega pomena. Primer je vzet iz knjige *Odisejeva laž* (1950), njen avtor, nekdanji taboriščnik Paul Rassinier, pa takole niza svoja vprašanja in odgovore: "*Prvo vprašanje*: Ali so obstajale nacistične razlage, da je treba pobiti vse Jude? *Odgovor*: Da, toda same razlage še nikoli nikogar niso ubile. Polega tega so tudi na nasprotni strani neomadeževani humanisti trdili, da treba nemški narod uničiti, pa to stališče tudi ni imelo nobenih posebnih posledic. *Drugo vprašanje*: Ali so obstajali načrti za plinske celice? *Odgovor*: Da, toda načrt za plinsko celico in plinska celica sta dve različni stvari, prav tako kot sto različnih tolarjev še vedno ni sto pravih tolarjev. *Tretje vprašanje*: So bile plinske celice res postavljene v taboriščih? *Odgovor*: Da, toda plinska celica ni nič drugega kot tovarna plina, katere izdelke ljudje uporabljajo na različne načine, in potemtakem ni dokaza, da so bile namenjene pobijanju ljudi. *Četrto vprašanje*: Ali so bili v taboriščih redni izbori taboriščnikov in da so izbrani nato brez sledu izginili? *Odgovor*: Da, toda nič nam ne dokazuje, da so izginuli bili uplinjeni. Mogoče pa so jih poslali v drugo taborišče, do smrti pretepli ali preprosto sestradali. *Peto vprašanje*: Ali so obstajale ali niso žrtve plinskih celic? *Odgovor*: Da, toda ni dokazov, da so ljudje bili umorjeni načrtno, po ukazu od zgoraj, lahko da jih je dal pobiti kak sadistični funkcionar..."

... In tako naprej v neskončnost se lahko vrstijo vprašanja in odgovori, ki ne pričajo samo o nemoči *prava* in *zgodovinopisja*, temveč je iz primera mogoče razbrati način negacionistične argumentacije revizionistov. Nekaj tako neverjetnega, nekaj tako mejnega se kratko malo ni moglo zgoditi...

To me spominja na neki primer Slavoja Žižka, ki zgovorno priča o tem, kako je z našimi predstavami. Zgodba, ki jo pripoveduje v nekem članku izpred dveh let (maj 1993),⁶ govori o antropološki odpravi, ki je v džungli Nove Zelandije skušala navezati stik z divjimi plemeni. Po nekaterih informacijah naj bi pripadniki enega izmed teh plemen poznali strah zbujajoči ples v smrtnih maskah. Raziskovalci so jih prosili, da ga uprizorijo za njih, in naslednje jutro so jim ti zares pokazali to, kar je ustrezalo njihovim pričakovanjem. Antropologi so se zadovoljni vrnili domov pisat poročila o mnogih divjih običajih tega primitivnega plemena. Minilo je nekaj časa in do istega plemena se je prebila druga odprava. Njeni člani so se naučili jezika njegovih pripadnikov in pokazalo se je, da plesa iz poročil prejšnje odprave sploh ni, da sploh ne obstaja. V pogovoru so ugotovili, da so domačini v stikih s prvo skupino raziskovalcev uganili, kaj ti tujci pričakujejo, in jim ustregli s plesom, ki so si ga izmislili na podlagi opisov iz njihove prošnje. Skratka, ti raziskovalci so od domačinov dobili natanko to, kar so od njih pričakovali. Žižek je s tem primerom ponazoril *zlo v pogledu* zahoda na jug. Krizo zadnjih let. Slednji namreč reagira predvsem na tisto, kar želi videti. Podobno je z zanikanjem holokavsta. Pri tem gre prav tako za (zavestno) gojenje neke predstave o tem, kaj je mogoče. In za nekatere je ta predstava potem resnica o dogajanju.

S tem se seveda ne diskreditira le vseh projektov (od dokumentacijskih centrov za proučevanje holokavsta do nacionalnih raziskav genocida), temveč se razprava preusmeri v preverjanje samega statusa dogodka, njegove verodo-

stojnosti oz. opredelitve, ali sodi med podobe realnega. Po drugi strani je revizionizem s svojim "razumom" verovanjem v neobstoj nemogočega pravzaprav jedro prevladujočega "realističnega" prepričanja. Prepričanja, proti kateremu se je francoski parlament izrekel z zakonom, s katerim pa je pokazal predvsem na to, kakšen status ima v današnjih političnih razmerah zakon. V tem primeru gre, tako Rancière, za tipičen primer zakona, ki priča o zamenjavi vlog: depolitizirano pravo in dehistorizirano zgodovino si drugo drugemu pripisujeta odgovornost za opredelitev resničnosti, ki je oropana svojega bistva, resničnosti brez stvarnega, političnega in zgodovinskega pomena. Po njegovem mnenju se v tem kaže soočenje dveh škandalov: škandala pravnega sistema, ki znanstvenikom prepoveduje lagati o nekem dogodku, in škandala pravnikov, ki bi se morali preleviti v zgodovino pisce, da bi lahko dokazali neki dogodek, obenem pa se do njega ne znajo (nočejo, ne morejo) opredeliti.

Še teže je seveda, kadar se podobne stvari dogajajo zgodovinarjem; namreč težave z dokazovanjem resnice nekega dogodka. Da so, kot jim očita Rancière, nesposobni zavrniti stališče, ki pravi, da se nekaj ni dogodilo zato, ker je to nemogoče ali nepredstavljivo. Po mnenju omenjenega filozofa tega stališča ne morejo (ne moremo) zavrniti preprosto zato, ker je del prevladujoče historične govorice, del protidogodkovne racionalitete. Zadnja trditev je v osnovi pravilna, vendar jo je nemogoče pripisati prerazporeditvi prioritete sodobnega (pa ne samo francoskega) zgodovino pisja, kot to poskuša Rancière. Preučevanje dolgotrajnih procesov oz. zgodovine v njenem dolgem trajanju ne pomeni isto kot izenačevanje dogodka in infitezimalne (neskončno majhne) kvantitete, problematična pa je tudi trditev, da historiografska racionalnost *analovske* tradicije terja podreditev dogajanja pogojem njegove vrednosti. Za privržence *nouvelle historie* je to precej bogokletna trditev. V krogu njenih zagovornikov prevladuje nasprotno mnenje, in sicer, da je prav ta novi historiografski način s svojim zajemanjem dogodkov skozi perspektivo dolgega trajanja omogočil pogled za običajno racionalistično rekonstrukcijo preteklosti.

Prej velja to za tisti del zgodovino pisja, ki govori o koncu zgodovine, kar pa je približno tako obstojno kot prepričanje, da je zgodovina lahko mesto za preverjanje resničnosti političnega. Znotraj tega interpretativnega modela se je namreč razvila nenavadno močna negativna interpretacija demokratičnih obdobj, ki si je nadela ime revizionizem. Revizionizem, ki je pred prelevitvijo v pretežno negacionistično "podjetje" večji del svoje energije posvečal prevrednotenju revolucionarne demokracije, tj. trditvam, da politični subjekti niso družbene skupine in da politični boj ni konflikt interesov med njimi. Nič čudnega, da je pozneje pristal predvsem pri posploševalni in onemogli meta-politiki, ki se je zapisala neskončni nalogi izginotja vsega, kar ne obstoja oz. kar se izmika racionalnemu izračunu delov in interesov družbe. Pravzaprav huje, razvil se je (tudi) v znani realizem "politike mogočega", ki pa ga je, kot ugotavlja Rancière, treba jemati resno, kajti to ni izraz realnega, temveč izraz mogočega. To je realizem, ki odpira lov na "neobstoječe entitete". Mogoče enači z *edino možnim*, ki je enako *nujnemu*, predvsem pa ima probleme z realnim, ali kot pravi Rancière, boleha za realnim.

Pri tem je resnično pomembno to, da se ta bolezen kaže skozi dva velika simptoma. *Prvega* srečamo kot vračanje izključenega realnega, ki ga ni moč simbolizirati, kaže pa se v obliki rasizma in ksenofobije. *Drugi* pa nič drugega kot revizionistični simptom. Oba sta na politični sceni med seboj prepletena. Toda če se tisti simptom, ki prevladuje v napadih na tujce, kaže tudi kot znanilec negacionističnih tez, to ni zgolj samo posledica tega, ker so pač vsi

rasizmi prepleteni, temveč je to predvsem dokaz, da obe dimenziji pripadata istim težavam: težavam z realnim t. i. realistični politiki. Obe izražata nihilistično logiko, ki je lastna prevladujočemu realizmu. "Lov ne 'neobstoječe' entitete političnega subjektiviranja pa se izostri v zahtevo, da se besede docela prilegajo stvarjem, stvari pa naj bi obstajale le kot celota pogojev njihovih možnosti. Po Rancièru je rasistični simptom simptom besed, ki se lepijo na stvari, simptom identitet, ki se lepijo nakožo. Revizionistični simptom pa je simptom dogodkov, ki so 'nemogoči', ker celota njihovih pogojev ne more biti nikoli razvita do točke, na kateri bi bilo mogoče zavriniti sosledje prepričanja o nemožnosti nemogočega.

Kako deluje ta logika, je bilo (in je) mogoče spremljati zadnje obdobje tudi pri nas v Sloveniji. Ena tipičnih izjav slovenskega revizionizma, ki pa je utemeljeval predvsem nemožnost zmote kolaboracionizma, je med drugimi bila tudi ta, da "je vendar nemogoče, da bi polovica slovenskega naroda živela v zmoti", ker se je pred nevarnostjo komunizma zatekla v bližino okupatorja. Gre za povsem isti postopek, o katerem smo že govorili: kar je nemogoče, to se ni zgodilo. Na podoben način je nato mogoče izjaviti skoraj vse, od sofizma, da fašizem oz. nacizem na našem prostoru ni bil nikoli tako globoko zakoreninjen kot komunizem, do trditve, da so partizanski komisarji na začetku vojne pobili na stotine slovenskih družin. Pri tem seveda ni važno, kaj se govori, temveč, kot smo ugotavljali že na začetku, kaj je kdo pripravljen prepoznati kot verjetno, kot del realnega. Zato tu ne pomagajo dejstva in zaradi tega se je težko v celoti strinjati s sicer odlično argumentacijo Jacquesa Rancièra, temveč, nasprotno, sosledje procesov v interpretaciji, ki je prešita s kar največ primerjav iz kar se da različnih okolij. Največji problem količjak objektivne historične predstavitve je namreč vedno bil v tem, da so zgodovinarji opisovali predvsem lokalne razmere. Francozi francoske, Slovenci slovenske.

Edino, kar je ob vprašanju rasizma ali revizionizma v Evropi mogoče deloma ločiti (pa še to samo skozi soodvisnost), je dogajanje v centru in dogajanje na periferiji. Periferija je namreč posamezne pojave (npr. antisemitizem) adaptirala v njihovi hujši obliki. Seveda pa ni šlo samo za rasizem, temveč za antiliberalizem nasploh, še posebej, ko je konec 19. stoletja Evropa z Renamom⁷, Gobineaujem, Lapougeom, Wagnerjem in Wahrmundom⁸ ter Winigerjem in Rohlingom⁹ dobila vrsto rasističnih in antisemitskih teorij. Deloma je ta val tematizacije rasne neenakosti sprožila postdarvinistična zmeda (Spencer, Haeckel¹⁰), v večji meri pa je bila del širše ksenofobije, ki jo je spodbudil začetek sodobnih migracijskih tokov konec 19. stoletja.¹¹ Ženske in moški niso potovali le čez ocean ali iz države v državo, temveč tudi iz dežele v mesto iz enega dela države v drugi – skratka "od doma" v deželo tujcev, ali drugače, kot tujci so prišli v domove drugih. Skoraj petdeset od stotih Poljakov (nam pripoveduje Hobsbawm) je za vedno zapustilo svojo deželo, pol milijona pa jih je vsako leto odhajalo na sezonsko delo v tujino, kjer so se pridružili tamkajšnjemu delavstvu. In če se s te plati posvetimo prehodu stoletja, ugotovimo, da je takrat začela ksenofobija v obliki rasizma (beri zaščite domačih ubogih par pred kontaminacijo ali celo subverzijo s strani invazije subhumanih hord) postala običajna praksa. Kako intenzivna je bila, pa nam med drugim pove tudi podatek, da se je v strahu pred poljsko imigracijo tudi veliki liberalni sociolog Max Weber zatekel v okrilje pangermanske lige.

Skupen "cement" (izraz je Hobsbawnov) takih in podobnih gibanj je bila reakcija malega človeka, v družbi, ki ga je "stisnila ob steno velikega businessa na eni strani in trdega nastopa nastajajočega množičnega delavskega gibanja

na drugi". V družbi, ki ga je oropala privilegiranega položaja, ki ga je zasedal in za katerega je verjel, da mu v dinamičnem razvoju pripada. Značilen izraz so kasnejša čustva razočaranja našla v antisemitizmu, ki je v zadnji četrtini stoletja začel oblikovati značilno politično gibanje. Judje so bili namreč res vsepovsod prisotni in kot taki so kot naročeno simbolizirali vse, kar je predstavljalo nepošten svet, tudi njihova pripadnost razsvetljenjskim idejam in francoski revoluciji, kar pa jih je delalo še bolj opazne. Obenem so lahko služili kot simbol osovraženega kapitalista/denarnika, revolucionarnega agitatorja, intelektualca brez korenin, konkurence (ki seveda "ni mogla biti poštena"), predvsem pa tipičnega tujca... Od "industrijskega" antisemitizma je bil hujši kmečki antisemitizem vzhodne srednje Evrope, kjer je bil Jud (običajno kot trgovec) zveza z zunanjim svetom. Kadar je v tej zvezi karkoli zaškripalo, so jo običajno skupili Judje, in to v pogromih, ki za zahod niso bili dojemljivi (Vilna 3.800 žrtev), kar morda deloma razloži kasnejše težave s številkami.

Vmes "se je zgodila" druga svetovna vojna in povojno obdobje novih velikih (ekonomskih) migracijskih tokov, ki so začeli preplavljati Evropo na začetku šestdesetih let. In podobno kot v obdobju, ko je fašizem še v inkubacijski fazi, je razizem znova začel naseljevati človeško interakcijo in znova so teorije začeli razvijati ljudje, ki niso nikoli imeli od dela umazanih rok...

Upajmo, da bo s tem tudi zrasla potreba po antirasizmu, internacionalizmu in idealih, zaradi katerih je imel capitano Riva vedno tako otožne oči...

OPOMBE

¹ S posredovanjem kolega Rada Rihe sem še pred natisom dobil nemški prevod (prevajalec R. Riha) besedila Jacquesa Rancièra, "Über den Nihilismus in der Politik", ki bo kot del širšega teksta predvidoma objavljen v založbi Turia&Kant na Dunaju.

² Relativizacija in zanikanje števila žrtev sta nečastna, tisti, ki ga spodbijajo, nimajo nobenih veljavnih argumentov, predvsem pa je takšno početje precej absurdno. Lep primer za to je nenazadnje tudi zgovoren podatek (dolgujem ga kolegu in prijatelju Igorju Grdini, preverbo pa dr. Vladu Nartniku) o tem, kako so v starocerkvenoslovanskem jeziku poimenovali število deset tisoč (tema) in s tem več kot jasno pokazali, da takšnega obsega ali vsote niso mogli zapopasti. Nič čudnega torej, da ima dandanes marsikdo pri številu šest milijonov težave s predstavo o njegovem obsegu, zelo čudno pa je, da kdo ta podatek brezvestno relativizira v smislu, saj ni važno, tega tako ali tako ne moremo dojeti...

³ Podobnemu fenomenu smo priča tudi v Avstriji in Sloveniji. Po podatkih iz javnomnenjske ankete (Slovensko Javno mnenje 1994) je razvidno, da si več kot 20% anketiranih Slovenk in Slovencev za sosede ne želi imeti Judov (glede na to, da je samo 4% vprašanih imelo sploh stik z njimi). Skoraj identično podobo ponuja (starejši) avstrijski primer, ki ga je v svojem delu *Antisemitismus im Mediendiskurz. Die Affäre "Waldheim" in der Tagespresse* analiziral Helmut Gruber (Wiesbaden, 1991). Še dodatno pa ga pojasnjujejo spomini Simona Weisenthala *Pravica, ne maščevanje* (Enotnost, Ljubljana 1994) predvsem pa poglavje 36 ("To je kazen za varšavske otroke", str. 286-291) in 39 ("Rjava žetev Kreiskega", str. 296-301).

⁴ Podobno v O. Luthar, *Med kronologijo in fikcijo. Strategije historičnega mišljenja*, ZPS, Ljubljana 1993, str. 18, 19.

⁵ Wiliam J. Bouwsma, "From History of Ideas to History of Meaning", v *The Journal of Interdisciplinary History*, 2/1981, str. 2.79.

⁶ Slavoj Žižek, "Der Stoff, aus dem die freunde Träume sind" *Du*, Maj 1993, št. 5, str. 27.

⁷ Max Müller (1823-1900) je bil tisti, ki je nič hudega sluteč, za poimenovanje indoevropske skupine jezikov izbral indijsko besedo "aryan", nato pa so jo začeli uporabljati za označevanje

skupin, ki so govorile "proto-arijski" jezik. Podobno se je zgodilo s pojmom "semitski jezik", frazo, ki jo je 1787. skoval J. C. Eichorn, da bi oplemenitil običajni izraz "orientalski" jezik. Problem pa je nastal v trenutku, ko je Ernst Rénan (*Historie Générale et Systeme comparé des langues Semitiques*, Paris 1847) (1823-1892) uvedel princip razlikovanja med "tevtonci" (ali arijci) in "semiti". Tega so nato povzeli neznanstveniki, ljudje, kot je bil nemški pamfletist Wilhem Marr, in začeli pojem semit uporabljati izključno za Jude. Izraz "antisemit" pa pripisujejo judovskemu avtorju Moritzu Steinschneiderju, ki je polemiziral z Rénanom.

⁸Robert Wahrmond (1827-1913) je v svojih spisih (mdr. *Das Gesetz des Nomadentums und heutige Judenherrschaft*, 1887) načrtoval podoben t. i. "večnega Juda", predstavnika tistih, pred katerimi bi se država morala organizirano obvarovati.

⁹August Rohling (1839-1931), praški profesor teologije, je Talmud označil za brevir krivice. zato ker Judom dovoljuje vse, ga uporabljajo za boj proti krščanstvu in prevzem svetovne oblasti. Edino rešitev je zato videl v izgonu Judov iz Evrope.

¹⁰Ernst Haeckel (1834-1919), najvplivnejši nemški socialdarwinist, prežet z idejo socialnega boja za obstoj in prevlado. Njegov spis nosi naslov *Die Welträtsel* (Uganka sveta), izšel pa je 1899.

¹¹Eric Hobsbawm, *Age of Extremes. The Short Twentieth Century 1914-1991*, Michael Joseph, London, 1994, str. 116-124.

Boris Mlakar

NEKAJ MISLI O FAŠIZMU, PROTIFAŠIZMU, PROTIKOMUNIZMU...

Vprašanje, ali je bil nacifašizem (sploh) poražen, pravzaprav lahko razumemo na dva načina. Prvič, ali je konec vojne pred 50 leti in njegov rezultat zares pomenil popoln poraz fašizma in nacizma, in drugič, ali danes po petih desetletjih, ki nam omogočajo pregled razvoja in stanja po vojni, res lahko sklenemo, da je fašizem (nacizem) bil in je dokončno fizično in zgodovinsko poražen in ali je morda povsem izginil s politično-ideološke scene. Na prvi del tako razumljenega vprašanja je po našem mnenju odgovor razmeroma enostaven. Leta 1945 je bil fašizem dejansko vojaško in politično pa tudi moralno poražen kot institucija, kot država in kot vojska, se pravi, poražen je bil fašizem kot realen politični in vojaški sistem, kot ena od realizacij totalitarizma 20. stoletja. Glavne fašistične sile so bile takrat s strani držav protifašistične koalicije okupirane, očiščene glavnih nosilcev te ideologije in vojnih zločincev, "navržen" jim je bil demokratični politični in gospodarski sistem. Pri tem seveda ostaja vprašanje Vzhodne Evrope z delom Nemčije, kjer je zavladal tudi totalitarni komunizem. V vsej njegovi konkretnosti, kot svetovna vojaška in politična sila, je bil torej fašizem nedvomno odločilno in, lahko rečemo, tudi dokončno poražen. To je še tolikanj bolj očitno, če pri tem uporabljamo sintagmo "nacifašizem". Namreč, prav ta edinstvena kombinacija konkretnih fašizmov ter njena vojaška in ideološka grožnja človeštvu je po vsej verjetnosti zgodovinsko neponovljiva. Zgodovina ni laboratorij, kjer bi se lahko ponovno ustvarile enake specifične okoliščine v globalnem merilu, da bi se lahko ponovil pojav fašizma in nacizma v takšni obliki in s takšnimi posledicami. Zdi se nam torej očitno, da je takšen nacifašizem izginil z zgodovinskega prizorišča.

Toda položaj ob koncu 20. stoletja nikakor ni takšen, da bi lahko diskusijo o fašizmu s tem tudi končali. Poudariti namreč gre, da je fašizem v bistvu eklektičen pojav oziroma sistem, svojevrsten zvarek oziroma kombinacija že pred tem obstoječih ali sicer nastalih družbenih pojavov, ideologij, gibanj. Ne zdi se nam niti potrebno opozarjati na to, da je fašizem ena izmed oblik reakcij na pojav komunizma oziroma boljševizma in da je po nekaterih novejših teorijah druga svetovna vojna potem bila vsaj v enem izmed svojih segmentov tudi evropska državljanska vojna. Znane sestavine in značilnosti fašizma so torej bile skrajni nacionalizem, rasizem, antisemitizem, revanšizem, populizem, socializem, antiboljševizem, antikapitalizem, iracionalizem, vitalizem, modernizem, imperializem itd. Pri tem je opazno, da so si nekateri pojavi, če jih medsebojno izločimo, v nedvomnem nasprotju, toda neoprijemljiva ideologija, razumljena z neke vrste nedoraslo domišljijo in ob karizmatičnih osebnostih, je to zlahka zlepila v nerazpoznaven amalgam. No, v povojnem in sedanjem času so razredna, ideološka, verska, socialna, kulturna in sploh civilizacijska nasprotja dovolj zaostrena, tako da so ugodna rastišča za določene ideologije, teorije in prakse, gibanja, tudi nekatera zgoraj že naštetá posamična ali pa v kombinacijah lahko ocenjujemo, da so fašistične oziroma da imajo fašistične značilnosti. Združena z moderno tehnologijo – kar je bilo sicer značilno že za

nacizem – in totalitarnostjo državne moči tudi dandanes lahko zadobijo grozljive razsežnosti. Spomniti gre na državni terorizem, na množične pokole, na moderna skvadristična gibanja, ki jim ne manjka tudi demagogije večji veliki vodja, na rasizem do tujcev in raznih manjših, na iracionalne in bolne ideologije. Vse to tudi dandanes uspeva in se kar ponavlja, k sreči v omejenih razsežnostih in vsaj s stališča demokratične mednarodne skupnosti še obvladljivo.

Določeni pojavi z značilnostmi fašizma se po svoji tradiciji ali ikonografiji še vedno navezujejo na prvotni fašizem ali nacizem izpred 50 let in več, drugi pa so seveda tudi po "formalni" strani otroci konca tisočletja. Vsekakor pa to pomeni, da tudi danes vprašanje antifašizma ni le formalno ali prazno vprašanje. Mednacionalna in medkulturna nasprotja, marginalizacija posameznih skupin ljudi, občutki prikrajšanja in krivic ipd., vse to bo tudi v bodoče ustvarjalo vzdušje kriz, katerih energija se v atomiziranem svetu zlahka usmerja v parafashiistične ali neofašistične oblike. Zato pravzaprav danes protifašizem v najširšem smislu pomeni predvsem aktivno zavzemanje in življenje za demokracijo. Danes je protifašizem na nekakšen samoumeven način stvar celotne svetovne kulture in civilizacije, pač na podlagi dejstva, da so 1945 izbojevali zmago nad nacifašizmom "združeni narodi". Demokracija je po drugi svetovni vojni črpala svoj moralni in kulturni kapital prav na podlagi omenjene zmage, zato je danes protifašizem del demokratičnih tradicij, čeprav morda to ni več na "operativni" ravni, glede na že omenjeno dejstvo, da klasičnega nacifašizma v glavnem ni več in da se problemi kažejo v bolj omejenem in drugačnem kontekstu. Pri tem slednjem pač gre za opozarjanje in tudi konkretno delovanje, seveda v okviru demokratičnih institucij, proti vsem pojavom nasilja fizičnega ali politično-ideološkega, ki ima po naši sodbi značilnosti fašizma.

Drugo vprašanje, ki je z gornjim nekako zgodovinsko povezano, je, ali še obstaja dediščina protinacistične koalicije kot skupni imenovalac svetovne politike? V odgovor lahko na prvi mah navržemo, da pač neke reminiscence v tem smislu obstajajo, kar je med drugim pokazalo tudi praznovanje 50-letnice zmage nad fašizmom in konca druge svetovne vojne. Toda preden gremo v nekatere podrobnosti, se moramo vprašati, ali je ta dediščina v desetletjih po vojni sploh imela kako konkretno, recimo operativno vlogo. Seveda pri tem obstajajo objektivni kazalci, npr. okupacijska razdelitev Nemčije in Avstrije, stalno članstvo v varnostnem svetu OZN, vojaška prisotnost obeh velesil v Srednji Evropi in morda še kateri. Toda hladna vojna, nasprotje med komunističnim in protikomunističnim taborom, je bilo v tem času takšnega značaja, da je po našem mnenju protifašistični naboj kot realna sila svetovne politike bil skoraj povsem splahnel in je igral določeno vlogo predvsem na manifestativni ravni. Ali bi bilo torej stvarno pričakovati, da bi se ta naboj po padcu berlinskega zidu oziroma po koncu hladne vojne obnovil? V nekem smislu bi bilo to logično pričakovati, toda prav v tej smeri kakšnih velikih psiholoških premikov ni bilo, namreč po zaslugi dejstva, da so se dogajale tudi druge stvari, ki so pritegnile nase večji del pozornosti... Neka misel, bolje pomisel, se je v tej smeri zbudila le ob dejstvu, da je prišlo do združitve Nemčije, ki je s tem spet postala vodilna sila v Srednji Evropi in v perspektivi v Evropi sploh; pač v smislu samogovora znanega Francoza, da ima Nemčijo tako zelo rad, da je zelo vesel, da sta (bili) dve! Omeniti je treba seveda tudi dejstvo, da je bila ob siceršnjih manifestacijah neofašizma demokratična zavezniška javnost posebej pozorna na takšne pojave prav v Nemčiji. Pogojni refleks pač. Drugače pa omenjena protifašistična dediščina (koalicija) obstaja predvsem v nekakšni demokratični protifašistični pozi, v tradiciji, v veteranskih združenjih in spominjanjih, v spomenikih, v

zgodovinopisju, pa seveda tudi v tem, kar smo z drugimi besedami zgoraj že omenili – v opozorilih: Nikoli več! Vse to in mogoče še več je prišlo do izraza prav ob slovesnostih ob 50-letnici konca druge svetovne vojne, predvsem v prestolnicah (bivših) velesil. Toda prav ob teh priložnostih se je tudi pokazalo, da je omenjena koalicija sedaj dokončno stvar preteklosti. Skoraj poglobitni moto teh proslav je bila namreč prav misel, da je sedaj priložnost za dokončno spravo med nekdanjimi nasprotniki in da je Nemčija priznana in sprejeta kot enakopravna članica družine demokratičnih narodov. Prav slovesnost v Berlinu in tamkajšnji poslovilni govor francoskega predsednika Francois Mitteranda sta to nazorno pokazala. Drugače pa je npr. danes jasno, da je v Rusiji več fašizma kot v Nemčiji.

Drugačna je stvar zgodovinskega odnosa in sosledja komunizma – protikomunizem. Stvar bi zahtevala širši pogled, zato na tem mestu zgolj nekaj ugotovitev in vprašanj. Povojno izhodišče komunizma je bilo seveda bistveno drugačno od poraženega fašizma. Z desetletji je izgubil svojo zgodovinsko bitko prav na polju, kjer jo je prišel – na področju družbene pravičnosti in v gospodarstvu. Vendar se nam zdi, da je nekolikanj prehitro reči, da realnega socializma ni več. Pri tem se je pač treba vprašati, kaj predstavljajo Kitajska, Koreja, Vietnam, Angola, Mozambik, Kuba? Jasno je, da je tamkajšnji socializem že "prestreljen" s kapitalizmom, toda po drugi strani je tudi jasno, da je ves realni socializem predstavljal le neke vrste državni oziroma partijski kapitalizem in perverzni korporativizem. Naslednje vprašanje je, kakšno realno silo in s kakšnim realnim predznakom predstavljajo milijoni pripadnikov (bivših) komunističnih partij in birokratskih in partijskih nomenklatur, o katerih nam zunanje-politični poročevalci, ki niso na notranjepolitični (slovenski) preži, brez ovinkarjenja sporočajo, da so v večini bivših socialističnih držav še vedno na oblasti oziroma si to uspešno prizadevajo. Komunizem kot sistem ni bil v vojni in ni bil fizično premagan, je le "implodiral" in nikakor ni jasno, kakšne so inovativne zgodovinske značilnosti postkomunističnih demokracij in "demokracij". Ali sploh imamo v zgodovini že kakšen podoben proces, da bi lahko potegnili z njim vsaj rahle paralele? Vsekakor dejstvo, da se komunizem ni zrušil v apokalipsi, temveč je bil "razpuščen", preklican, sestopljen ipd., kaže na možnost, da se ta pojav v socioloških in psiholoških oblikah lahko nadaljuje, prilagaja, prikriva. Tu smo seveda tudi pred vprašanjem, kaj je sploh to komunizem – ali je to zgolj ideologija in kvečjemu še politika ali pa je tudi objektivno stanje duha, kulture in seveda predvsem sistem državne moči. Kaj se je zgodilo z (nekdanjimi) komunisti? So zdaj nekaj povsem drugega in zakaj? Ali drži ugotovitev, da so vsaj nekdanji vodilni komunisti pretežno tudi sedanji vodilni kapitalisti v pravem in prenesenem pomenu besede? Če je to res, ali je tudi v tem eden od virov obstoječega protikomunizma? Kakšen naj bi bil idealen razvoj iz komunizma v demokratično družbo? Kakšen odnos gre zavzeti do komunističnih zločinov, ki so nedvomno obstajali; je potreben Nürnberg, neke vrste katarza? Kako komentirati dejstvo, da danes npr. realnega (državno organiziranega) fašizma ni, protifašizem pa je nekaj normalnega, po drugi strani pa obstaja še vedno tudi realni socializem, protikomunizem pa naj ne bi bil več upravičen? Vsekakor čakamo, da bodo tem svoje rekli še politologi, sociologi in psihologi. Dihotomija komunizem – protikomunizem je vsaj za zgodovinarje po svoji dogodkovni in tudi doživljajski plati še preblizu. Ni še za trezno analizo in primerjavo nujno potrebne generacijske in interesne distance.

Žarko Petan
AFORIZMI

Leta 1945 je bila Osvoboditev, petinštirideset let pozneje Osamosvojitve, zdaj čakamo samo še na Otreznitev.

Socializem je bil represiven režim, postsocializem je depresiven.

Hočete spoznati krivce? Oglejte si spomenike.

Vrnite mi to, kar sem vam vzel.

Tranzicija je žametni prehod iz socializma v socializem.

Preteklost je naša prihodnost.

Tisti, ki so v socializmu lagali, v demokraciji nakladajo.

Braco Rotar

Zaseben "odnos do 20. stoletja kot stoletja totalitarnih režimov" je primeren za neobvezne debate. Še več, neproduktivno se mi zdi ljudem predstavljati svoje simpatije ali antipatije do zgodovinskih pojavov, ki ta odnos prav nič ne pojasnjujejo, kvečjemu prav narobe, stopnjujejo že tako neverjetno mistifikacijo. Skratka, moja intervencija ne bo predstavljanje mnenja, ampak poskus, da bi opozoril na pozabljene ali kar neznane problematike v zvezi s konstitucijo novoveške evropske političnoideološke sfere.

Lahko začnemo kar z 20. stoletjem kot stoletjem totalitarnih režimov. Že o dvajsetem stoletju ni mogoče reči, da so se v vojaških spopadih na evropski celini soočile preprosto demokratične in totalitarne države in pri tem ne mislim zgolj na "napačno mesto" samozvane prve države proletariata med drugo svetovno vojno. Kakor je znano, je poskušala stopiti na "pravo stran", vendar se ji zaradi ekskluzivizma nesojenih zaveznikov ni posrečilo. Mimogrede, ta konkurenčnost in ekskluzivnost sodi k naravi totalitarnih ideoloških dispozitivov, zato so zavezništva med režimi in političnimi skupinami s tako ideologijo zgolj taktična, nikoli dolgoročna. Znano je tudi, da sta fašistično Italijo v Hitlerjev objem pahnila njena ekonomska politika in ravnanje zahodnih "demokracij", ne pa občutek idejne sorodnosti. Znane so tudi napetosti med tema dvema zaveznikoma, narava njunega zavezništva pa bi se pokazala, če bi bili vojaški nasprotniki poraženi. Zato noben izmed teh dveh režimov ni bil niti za las manj totalitaran. Totalitarni dispozitiv pa ni bil zgolj italijanska in nemška pridobitev: kako bi imenovali režime na Madžarskem v Hortyjevem času, v Aleksandrovi Jugoslaviji, na Poljskem, deloma tudi v Dolfussovi in Shuschniggovi Avstriji? Kako bi imenovali spekter političnih gibanj v Franciji od Action française do Ordre nouveau ali njihove homologe v Veliki Britaniji, v skandinavskih deželah, v deželah Beneluksa, da o Španiji, Grčiji in Portugalski sploh ne govorim?

Totalitarni dispozitiv je bil (in očitno je še) običajna sestavina politično-ideoloških dispozitivov v evropskem 20. stoletju. Prej povedano govori na prvi pogled v prid tezi o 20. stoletju kot stoletju totalitarnih režimov. Vendar tako razširjen pojav ni mogel nastati kot "reakcija na pretres" prve svetovne vojne, kar je ena izmed priljubljenih razlagalskih bližnjic, mogoče pa je, da se je zaradi posledic te vojne lahko bolj monolitno zavihтел na oblast v razmeroma velikem številu držav, zlasti, a ne zgolj, poražen.

Totalitarizem je potemtakem mentalni, se pravi ideološki dispozitiv, ne pa kar režim. Le z obstojem dispozitiva je tudi mogoče razložiti totalitarne politike in državne ureditve, saj ne morejo nastati iz nič. Hkrati lahko postavimo tezo, da so evropske družbe sproducirale totalitarni dispozitiv v nekem trenutku svoje zgodovine, medtem ko trenutka, ko bi usahnil navzlic evforiji po "zmagi nad fašizmom" še nismo doživeli. Res je le, da so po drugi svetovni v "demokracičnem svetu" nekatere posebej v oči bijoče prakse prišle iz rabe ali vsaj iz javne rabe, drugje pa si z njimi niso delali preglavic. Kajpada so osebe s totalitarnim dispozitivom v glavah manj represivne režime nemudoma razglasile

za gnile, skorumpirane in mehkuzne. Morebiti niti ne povsem brez podlage, a vsaj korupcija je bila očitna značilnot totalitarnih režimov navzlic vsemu morali-ziranju, ki je njihovo običajno propagandno strelivo.

Vendar lahko celo na podlagi tega, kar je mogoče ugotoviti o totalitarizmih 20. stoletja, rečemo, da totalitarni režimi nikoli niso totalni, saj za njihov obstoj zadošča politična in represivna moč nosilcev, medtem ko popolna soglasnost družbenega telesa ni bila nikoli dosežena, niti v tretjem rajhu. Zato je totalitarizem brez oblasti ali na oblasti vselej nikoli dokončan projekt. Ta eidetični del mu daje dinamiko, saj poslanstvo ni nikoli opravljeno. Ko politična grupacija s totalitarnim dispozitivom osvoji oblast, se družbeni korpus zaradi tega ne spremeni, pravzaprav se nikoli ne spremeni v taki meri, da ga ne bi bilo več treba prilagajati totalitarnemu dispozitivu. Spremenijo pa se vrednosti posameznih družbenih dejstev.

Totalitarni dispozitiv je potemtakem na eni strani vselej projekt in zato vzdržuje stopnjo ideološke (političnoideološke, moralizatorske, kulturnoideološke itn.) mobilizacije prebivalstva na kar se da visoki ravni, vsebine te mobilizacije pa so praviloma regresivne, čeprav zgolj na videz posnemajo neka prejšnja stanja. Zato ni korektno, če totalitarizem linearno povezujemo z revolucijami: revolucija za nastanek totalitarnega režima nikakor ni nujen pogoj, če pa sta dogodka blizu drug drugemu, gre za prvo etapo restavracije, za restavracijo (moralnih, estetskih, političnih) vrednot. Totalitarizem v takem primeru preusmeri revolucionarno evforijo v tisto stanje, zaradi katerega se po Marxu ljudstvo po revoluciji počuti kot norec.

Na drugi strani je totalitarni dispozitiv zgodovinska sestavina ideoloških konjunktur v moderni, t. j. posrednjeveški Evropi. Tudi zato ga ni legitimno povezovati s to ali ono revolucijo. Je produkt velike socialne, politične in mentalne preobrazbe v Evropi, ki je potekala od 14. do konca 17. stoletja, kajpada ni edini produkt. Totalitarizma navzlic številnim podobnostim ni zunaj moderne evropske civilizacije, čeprav je človeška socialna zgodovina zgodovina represije in podrejanja. Razumljivo je, da je režim svobode za marsikoga prej ko slej nenaravno ali iluzorno stanje, vzpon totalitarnega dispozitiva na stopnjo vladajoče ideologije pa je glede marsičesa prav učinek strahu pred individualno svobodo.

Represija in zatiranje potemtakem ni monopol totalitarnih režimov, prej gre za značilnost vseh znanih zgodovinskih hierarhičnih režimov na vseh znanih geografskih območjih. Niti stopnja represije v totalitarnih režimih ni zanesljiva indikacija: glede tega so med temi režimi in nekaterimi zgodovinskimi režimi, ki pa kljub temu niso bili totalitarni.

Očitno je potemtakem, da pri identifikaciji in obravnavanju totalitarizmov ne smemo izhajati iz pojavnih značilnosti, zlasti ne iz značilnosti totalitarnih režimov 20. stoletja, ki so bili kanonizirani kot totalitarni med drugim tudi zato, da bi za nazaj opravičili ali prikrili podobna dejanja nasprotnikov. Odločilni so elementi dispozitiva in njegova struktura. Glavni elementi pa so tile:

- karizmatični voditelj, ki ni nujno politik v današnjem pomenu besede, vselej pa je njegova oblast nad privrženci utemeljena s kako mistično entiteto, najsi je to prava vera, narodni duh ali zgodovinsko poslanstvo;

- velika socialna in iz nekega določenega zornega kota homogena družbena skupina, ki se dojema kot pars pro toto vsega prebivalstva v kaki državi ali kar civilizaciji; homogenost pomeni izenačenje posameznikov pri nekaterih oblikah javnega in zasebnega vedenja, pri vrednotah, v katere verjamejo, in v razmerju do voditelja;

- imaginaren ali realen, vselej pa diaboliziran zunanji in notranji sovražnik;
- skupnostnostna (gemeinschaftliche) koncepcija družbe, v kateri dominirajo avtentične, ne pa formalizirane relacije, pravo pa je zgolj sankcionirano dominantno prepričanje, zaradi česar domnevni ali realni nasprotniki ne bi smeli imeti nikakršne možnosti niti pred sodišči;
- tehnične možnosti za množično propagando;
- represivni ali ideološki aparati;
- projekt moralne, verske ali generične prenovе ali vse troje skupaj, privedel pa naj bi do izpolnitve zgodovinskega poslanstva (eshatologija);
- imaginarna zarota zoper identifikacijsko skupino (narod, razred, versko občestvo ali cerkev), ki ima več funkcij: trdneje poveže člane skupine in jih trdneje podredi voditelju; loči člane identifikacijske skupine (ki je hkrati skupina zaupnikov) od vseh drugih posameznikov in skupin; je trajno mobilizacijsko sredstvo in podlaga notranjega discipliniranja in uniformiranja identifikacijske skupine.

Konkretna vsebina posameznih elementov je za identifikacijo ideološkega dispozitiva očitno manj pomembna – in je tudi zares nespecifična – od razmerij med njimi, t. j. od strukture dispozitiva. Če pa uporabimo strukturo dispozitiva kot kriterij, kajpada ne moremo več govoriti o 20. stoletju kot o stoletju totalitarnih režimov, če te karakterizacije ne dopolnimo. Gre namreč za totalitarne režime v nacionalnih državah, ki so hegemoni, in v njim podrejenih geopolitičnih entitetah (državah z "omejeno suverenostjo" ali drugače organiziranih teritorialnih družbah). Totalitarizmi 20. stoletja so nacionalistični totalitarizmi, stalinistični režim glede tega ni bil nikakršna izjema, medtem ko je rasizem podzvrst nacionalizma 19. in 20. stoletja.

Totalitarni dispozitiv je ne glede na to, ali je nacionalističen, socialen ali religiozen, konec koncev vselej eden izmed odgovorov na zgodovinsko dogajanje, natančneje, vselej je utajitev, denegacija zgodovinskega dogajanja in prav kot tak je beg pred neznanimi možnostmi v navidezno znane forme ali imaginarne zgodovinske razmere. Totalitarni dispozitiv ni usmerjen v transformacijo, temveč v rekonstrukcijo zgodovinskih razmer, ki veljajo za zgledne in ki naj bi legitimizirale prihodnost in ravnanje identifikacijske skupine. Najbrž ni treba reči, da so ta rekonstrukcijska prizadevanja zgrešena srečanja in da je zgodovinska in aktualna legitimnost slehernega totalitarnega režima iluzorna. Rekonstrukcija se nikoli ne izvrši, zgodi pa se nekaj drugega, rekonstrukciji nasprotnega: nekatere tradicionalne družbene forme in relacije dokončno propadejo.

Če se opremo na strukturne značilnosti totalitarnega dispozitiva, lahko ugotovimo, da sta se prvi tak dispozitiv in režim izoblikovala približno ob koncu 15. stoletja, in sicer v kontinentalni in zahodni Evropi. To je bil religiozni totalitarizem ali fundamentalizem:

- bila sta dva tipa karizmatičnih voditeljev: tradicionalni verski poglavar z nebeškim mandatom in navdihnjeni obnavljalec prvotnega krščanstva v sporu s prvimi, projekt obeh je bila restavracija prave pobožnosti;

- s kultnimi reformami se je izoblikovala homogena množica vernikov – podložnikov, ki je izgubila kastne in regionalne (folklorne) značilnosti iz prejšnjega obdobja, ko je prevladovala diferencirana pobožnost ali neenakost v pobožnosti; obe veliki skupini vernikov – protestanti in privrženci rimske Cerkve – sta sami sebe razumeli kot pravoverni, t. j. kot zastopnici krščanstva, in se vzajemno ekskomunicirali, se pravi, druga drugo sta razglasili za herezijo;

- zunanji sovražnik je bil islam, ki so ga otomanska osvajanja reaktualizirala, ob njem pa še idolatri (malikovalci) Novega sveta; notranji sovražnik so bili

heretiki (protestanti) in neverniki ali ateisti (v prvi vrsti Judje in čarovnice), oba sovražnika sta bila Satanova agenta;

- družba je bila dojeta kot versko (idejno) homogeno občestvo, juridični instrumenti pa so bili v službi dominantne konfesije;

- prvi zares množični medij – tisk (podobe in besedila) je omogočil dotlej nesluteno in globoko v družbo segajočo homogeno propagando;

- formirane so bile državne najemniške, pozneje tudi naborniške vojske, ki so bile akterji verskih vojn, hkrati pa so izvrševale represivno funkcijo; ob njih so bile prvič ustanovljene državne in verske policije; med ideološke aparate pa moramo prišteti samo reformirano in poenoteno obredje, odpravljanje lokalnih ljudskih navad, predelavo praznikov in prvo sistematično šolanje prebivalstva;

- projekt obeh sekt je bil prenova vere in moralna prenova družb pred bližnjim Sodnim dnom ali začetkom milenija, s katerima se bo končala zemeljska zgodovina;

- zoper ta projekt so nastopali zunanji in notranji sovražniki kot izvrševalci peklenske zarote zoper pravo vero, zaradi česar mora Cerkev razviti posebno dejavnost (utelešeno v inkviziciji in misionarstvu), verniki pa morajo strniti vrste in izpričevati neomajno vero.

Razplet po krvavih in nekrvavih obračunih med obema velikima skupinama pravovernih (katoliška je bila bolj homogena od protestantske) je bilo načelo cuius regio, eius religio, ki je omogočilo verske (ideološke) čistke in radikalno homogenizacijo geopolitičnih območij. Na Kranjskem prisilno rekatolizacijo in izgon protestantskih elit, plačan izgon judovskega prebivalstva, eshatologija versko-moralne preнове pa je tja od srede 20. stoletja dajala dovolj goriva za fanatizem, zlasti pa sta se posrečila množična implantacija "krščanskih vrednot", kakršni sta preproščina in pohlevnost, in sprotno onemogočanje oblikovanja nekonfesionalne elite.

Totalitarizem potemtakem prebivalcem Kranjske ni bil nekaj tujega niti sredi 20. stoletja, ne kot mentalni dispozitiv ne kot stil političnega življenja, čeprav je tradicionalni dispozitiv kazal že nekaj razpok. Lahko bi celo rekli, da je bilo zgolj slovensko govoreče prebivalstvo temu dispozitivu bolj prepuščeno kakor nemško govoreče, ki ga jezikovna pregrada vsaj od dogajanj v Nemčiji ni ločevala v enaki meri, če ga je že endemični provincializem. Provincializacijo pa je treba razumeti kot obliko totalitarnega gospodovanja: bila je sistematična in uspešna, vrhunec pa je dosegla v drugi polovici 19. stoletja, ko kranjski časniki prekipevajo od nasršenosti zoper ateistični in judovski liberalizem in od ponosa spričo industrijske nerazvitosti dežele: niti prioritete ideologije pred ekonomskim razvojem in blaginjo prebivalstva za prebivalce osrednje Slovenije niso bile nič novega. Oblasti v drugi polovici 19. stoletja so očitno raje dopustile množično bedo in izseljevanje, kakor da bi dopustile vdor brezbožnega in židovskega liberalizma, četudi zgolj v ekonomski obliki. Primerjati je treba razvoj dveh po statusu enakih upravnih enot – Kranjske in Štajerske – v tem obdobju, pa dobimo presenetljivo različnost razvojev in pojmovanj industrije in prometa. Kratka epizoda Hribarjevega županovanja je sicer prinesla nekaj urbanizacijskih in ekonomskih posegov, ki pa so jih nasledniki poskušali vsaj prebarvati, če jih že niso mogli izbrisati: dovolj krepke indikacije za to je mogoče izluščiti že iz primerjave med Fabianijevim in Plečnikovim regulacijskim planom za Ljubljano, če pustimo vnmear neverjetno vedenje Narodnega sveta in posameznih velmož po koncu prve svetovne vojne in še bolj bizarno vedenje političnih predstavnikov "slovenstva" v monarhiji Karadjordjevičev. Indikativna je tudi razlika med tem, kako je nekdanji župan Hribar sprejel italijansko

okupacijo 1941, in tem, kako so jo tedanji oblastniki.

Prvo jugoslovansko obdobje je le utrdilo nekoliko razmajani dispozitiv verskega totalitarizma, ki se mu je po "pomladi narodov" posrečilo izvesti trik z identifikacijo konfesije in nacionalizma, kajpada s konfesionalno dominantno.

Utrdilo ga je, ker so od Ljubljane bolj liberalna, ali natančneje, bolj urbanizirana središča (Gradec, Trst, Dunaj) postala na mah nedostopna za državljane nove države, kar je seveda že samo na sebi stopnjevalo premoč tradicionalnega dispozitiva, a prišteti je treba še politično dejavnost Svete stolice, zlasti katoliško akcijo in evangelizacijsko nasilje versko fanatičnih skupin, denimo Mladcev Kristusa Kralja, pri zatiranju neortodoksnih mnenj in teroriziranju in onemogočanju vsemu navkljub čedalje bolj številnih nepohlevnih. Modernizacija je namreč vsej skrbi oblasti navkljub vendarle curljala v deželo z novimi mediji in zaradi slabega ujemanja med beograjskim in kranjskim totalitarizmom, poznali pa so se tudi učinki prve svetovne vojne, katere izkušeni generaciji slovenskih udeležencev ni bilo dovoljeno izživeti niti tako, kakor je bilo mogoče v poraženih deželah.

Razmere v jugoslovanskem delu Slovenije tik pred drugo svetovno vojno so bile na eni strani zadušljive, na drugi pa polne nakopičenih, a v nespremenjenih okoliščinah neuresničljivih aspiracij precejšnjega dela prebivalstva. Nesmiselno je potemtakem govoriti, da Osvobodilna fronta ni bila revolucionarno gibanje: ljudje se niso šli zgolj narodnoosvobodilnega boja ne glede na to, kdo bo po vojni zasedel oblast. Znebiti so se hoteli skrajno zatiralskega in represivega režima, ki je bil dobesedno ancien régime. Da so vodilno vlogo v gibanju zasedli komunisti, pa je neposredna posledica predvojnih razmer, v katerih nobena izmed normalnih evropskih političnih usmeritev ni imela možnosti, da bi jasno formulirala alternativno izbiro, medtem ko je komunistična partija ilegalna in mednarodna politična organizacija imela prav ta privilegij. Privrženec Osvobodilne fronte in njenim vojakom kajpada ni obljubljala novega totalitarizma, policijskega režima in novega primitivizma, ampak zmago v vojni, politično in socialno spremembo in svobodo. Skratka, Osvobodilna fronta je nastala iz razmer, ki močno spominjajo na razmere v kolonijah pred izbruhom protikolonialnih revolucij, procesi, ki so se zarisovali v njenem okrilju, so imeli vrsto demokratizacijskih, libertarnih in pravnodržavnih značilnosti, ki so bile z dejavnostjo policijskih služb zvečine sproti subvertirane, rezultat pa je summa summarum vendarle bil manj krvav od številnih osvobodilnih režimov v tretjem svetu.

Janez Rugelj

ZLORABA SLOVENSKE PSIHIATRIJE
V BOLJŠEVISTIČNEM OBDOBJU V POLITIČNE
IN ZASEBNE NAMENE*

“Uničujoča dediščina titoizma in udbovstva à la Bizanc – ‘byzantine’ pomeni v angleščini ‘devious’, torej perveržno nepošten – v kombinaciji z nezasluženim porabništvom in residualnim materinskim kompleksom v slovenski kolektivni psihi, to je morda zdaj najhujši davek, ki ga bomo Slovenci plačevali še generacije... Koliko univerzitetnih profesorjev, ki so – še kot študentje po vojni v usnjenih plaščih hodili po fakultetah in ovajali – in zato postali profesorji... Koliko psihiatrov je o anamnezah svojih klientov poročalo naprej... **Ali je sploh kaj takih, ki so sposobni in imajo voljo vse to razkrinkati?** (poudaril J. R.)... Po mojem je deviza tega trenutka v naši zgodovini, da ‘resnica osvobaja’...”

B. M. Zupančič

* Besedilo je delno predelana inačica besedila, objavljenega v knjigi dr. Janeza Ruglja *Dramatična pot*. V knjigi so navedeni ustrezni viri in literatura.

1.1. Preučevanja in raziskovanja zlorabe psihiatrije sem se lotil iz dveh razlogov.

- “Gibanje za človekove pravice” v bivši Jugoslaviji me je izvolilo za predsednika, kar me je zavezovalo, da sem se poglobljeno lotil posameznih primerov zlorabe psihiatrije v bivši Jugoslaviji, to pa me je privedlo do socio-psihiatrične analize sistema, ki je omogočil zlorabo psihiatrije.

- Tudi sam sem bil četrto stoletje v konfliktu z boljševisističnim jedrom v slovenski psihiatriji, ki je zlorabljal psihiatrične paciente v boju proti učinkoviti terapevtski metodi in proti meni osebno.

1.2. V nekaterih komunističnih deželah, zlasti v Sovjetski zvezi in v drugi Jugoslaviji, je bila psihiatrija zlorabljena v takšnih razsežnostih, da je moč to zlahka primerjati z zlorabo medicine v nacistični Nemčiji. Dokumentacija in literatura o zlorabah je obsežna, vendar bom za bralce navedel samo literaturo, ki je laže dostopna.

O zlorabah psihiatrije v Sovjetski zvezi sta najbolj avtentično pisala Žores Medvedjev in Bukovski, čigar knjiga je prevedena tudi pri nas.

1.3. Po vojni je bil prvi človek slovenske psihiatrije dr. Janez Kanoni zelo vdan politični policiji, vendar ne zaradi boljševiskega fanatizma, ampak predvsem zaradi mehanizma preplašenosti in ubogljivosti.

Zaradi tega je “dovolil”, da je policija med obiski pomembnih državnikov začasno pripirala problematične disidente in potepuhe iz Ljubljane na psihiatrični kliniki.

Leta 1968 je prevzel vodilno vlogo v psihiatriji dotedanji psihiater Uprave državne varnosti Miloš Kobal, dr. med., ki je bil med vojno komunistični agent v vrstah belogardistov. Do konca boljševiske vladavine v Sloveniji je bil tesno povezan z nomenklaturo, ki ga je delegirala tudi na druge pomembne položaje zunaj psihiatrije. Več kot dvajset let je skupaj s svojim prvim pomočnikom dr. Jožetom Lokarjem izvajal rafinirano psihološko nasilje v slovenski psihiatriji in s tem pripomogel k molku in konformizmu vse slovenske psihiatre (razen mene), kar sem podrobno prikazal v svoji knjigi *Dramatična pot*.

Slovenska psihiatrija je bila pod oblastjo teh dveh psihiatrov od vojne do leta 1990. Od tega časa si dr. Kobal ne upa več neposredno posegati v sprotne zadeve. Ta moža sta bila garanta, da s psihiatrijo v Sloveniji ne bi bilo kaj drugače kot drugod po Jugoslaviji.

Kljub temu pa se je dr. Jože Lokar zelo potrudil, da bi s svojimi članki slovensko javnost prepričal, kako v Sloveniji psihiatrija ni bila zlorabljena.

Lokar očitno poskuša braniti Kanonija in Kobala, pa tudi sebe, pred velikim sumom o zlorabi psihiatrije, podobno kot je v “ aferi Rugelj” branil Kobala, češ da on ni nikoli nič imel proti Ruglju, narobe: venomer da ga je le podpiral!

1.4. Struktura in način delovanja boljševisističnega klana v slovenski psihiatriji.

Boljševistični klan v slovenski psihiatriji in medicini sta več kot dvajset let vodila dr. Miloš Kobal in socialna delavka (!) Majda Gaspari, ki je bila dolga leta onipotentna politična funkcionarka, opolnomočena za rafinirano politično dirigiranje zdravstva, saj je na raznih položajih, od ministrice za zdravstvo do članice Predsedstva SRS, nemoteno upravljala to področje, pri čemer ji je najbolj izdatno pomagal dr. Miloš Kobal.

Dr. Miloš Kobal je bil na začetku Popitovega “svinčenega obdobja” z odločbo Majde Gaspari, tedanje ministrice za zdravstvo, imenovan za predsednika Zdravstvenega sveta SRS, čeprav takrat za takšen položaj ni imel prav nikakršnih strokovnih in znanstvenih referenc. Malo pozneje je Kobal brez doktorata znanosti, a s soglasjem tedanjih univerzitetnih učiteljev psihiatrije in ustreznih

organov Medicinske fakultete postal docent in predstojnik Katedre za psihiatrijo na Medicinski fakulteti v Ljubljani. V tem času je bil tudi od pravosodja pooblaščen psihiater za zapore in vzgojno-poboljševalne domove v Sloveniji.

Dr. Kobal si je že leta 1970 za zaupnika izbral dr. Jožeta Lokarja in ga po hitrem postopku "naredil" za docenta in profesorja. Za to njegovo naklonjenost mu je Lokar dve desetletji zvesto služil in mu tudi javno izrazil svojo brezmejno hvaležnost, ko je ob njegovi šestdesetletnici napisal, da je Kobal "v zdravniških vrstah prav izjemna osebnost... in... skoraj neznatno dejstvo je, da mu kljub pomembnim zadožitvam med NOB ni bilo treba nikogar ubiti..."

(S psihoanalitičnega stališča se naravnost vsiljuje vprašanje, zakaj se je Lokarju zapisalo, da "Kobalu ni bilo treba nikogar ubiti", saj do zdaj ni še nihče nikjer javno razglašal, da je Kobal med narodnoosvobodilno vojno kot dvojni agent res pobijal ljudi. Zakaj Lokar Kobala praska tam, kjer tega ne srbi? Sicer pa je dejavnost dvojnih agentov vedno skrivnostna, ker menda nihče ni samo dvojni, temveč vsaj trojni agent. Zato tudi ne moremo vedeti, za koga je, če je, Kobal delal, denimo po vojni. Nedvomno je velika škoda za slovensko psihiatrijo in medicino, ker je nomenklaturi uspelo, da je vrinila za šefa psihiatrije in **trikratnega** dekana Medicinske fakultete človeka z omenjenimi "zgodovinskimi zaslugami".)

Za dolgoletno zvesto služenje gospodarjem je bil Lokar kljub spremembi režima pred kratkim dokaj bogato poplačan: z odlokom Peterletove vlade je bil imenovan na isto mesto kot Kobal trideset let poprej z odlokom komunistične vlade, za predsednika Zdravstvenega sveta Slovenije (Uradni list RS, 11/92, s. 675). Proti imenovanju sem protestiral tako, da sem 23. marca 1992 ministru za zdravstvo poslal obširno pismo, v katerem sem podrobno prikazal škodljivo delovanje Lokarja v tandemu Kobal-Lokar.

Kobal in Lokar sta se po letu 1970 lotila navidezne modernizacije slovenske psihiatrije, zato sta postajala zelo nestrpna do ambicioznih in delovnih psihiatrov, ki bi s poštenim delom utegnili razdejati fasado njune Potemkinove vasi. Nista se spravila samo name, temveč tudi na dr. Ano Rojnik in dr. Jurija Zalokarja (slednjega Kobal ni prenašal predvsem iz ideoloških razlogov) in še na nekatere, a sta vse – razen mene – zlahka popolnoma pokorila, saj ni do zdaj proti njima javno nihče niti pisnil, tudi po spremembi režima (še) ne.

Ko sem v jeseni 1970, kmalu po protestnem odhodu (s pisno zahtevo po demobilizaciji) iz jugoslovanske vojske, prevzel na Univerzitetni psihiatrični kliniki odgovornost za razvoj alkoholologije in sem se razgledal po alkohololoških centrih v Jugoslaviji, sem spoznal, da je bila ta stroka v Sloveniji zelo zaostala in da takrat doma ni bilo psihiatra, ki bi poročal vsaj o minimalnih izkušnjah s skupinskim družinskim zdravljenjem alkoholikov, da bi se lahko nanj naslonil. Zato sem za svojega učitelja izbral enega najsposobnejših tedanjih psihiatrov v svetu, alkoholologa in socialnega psihiatra svetovnega formata prof. dr. Vladimirja Hudolina iz Zagreba, pri katerem sem kmalu tudi prijavil doktorat znanosti. Hudolina sem vabil na razna strokovna srečanja po Sloveniji in ga tako "napravil" za mentorja porajajoče se slovenske alkoholologije. Kobal in Lokar sta bila zaradi tega najprej prikrito užaljena, potem pa sta začela pritiskati name, sprva dokaj diskretno, pozneje pa vse bolj naravnost, naj se vendar ne družim s tem "ustašem in članom zatrtega maspoka". (Za to sta imela polno podporo nomenklature, tudi zato, ker sem kot zunanji Hudolinov sodelavec leta 1971 glasoval, da se nekaj funkcionarjev Matice Hrvške z Vladom Gotovcem na čelu vključi v predsedstvo Združenja klubov zdravljenih alkoholikov Jugoslavije, ki ga je vodil Hudolin.) Seveda se jima nisem uklonil, zato sta stopnjevala

pritiske name. Oba sta se zelo trudila, da bi Hudolinovo metodo diskvalificirala, ampak ne s strokovnimi argumenti, temveč z obrekovanjem, ki je bilo značilno za boljševistični sistem. Kobal je šel tako daleč, da je Hudolinov sistem razglasil za fašistoidnega, medtem ko je Lokar s podobnimi izrazi v svojih spisih nakazoval na domnevne nacistične in stalinistične primesi v Hudolinovem sistemu.

1.5. Zloraba slovenske psihiatrije v politične namene.

O tem se veliko šušlja, dejstva počasi prihajajo na dan, navedel bom samo nekaj zanimivejših.

– Zavadlav piše, da mu je dr. Kanoni leta 1948 apliciral elektrošoke, ker ni hotel priznati gestapovske in zahodne agenture.

– Vilčnik trdi, da so ga na sodnem procesu zaradi izvedenskega psihiatričnega mnenja (dr. M. Petelina) "prikazali kot človeka, ki se je zapletel v spore z družbenim okoljem zaradi svojih specifičnih osebnostnih lastnosti...". Dr. Petelin zavrača Vilčnikove navedbe, a ne dovolj prepričljivo.

– Dr. Jože Jakopič je 7. januarja 1991 omenjal, da mu je psihiatrinja dr. Marta Gostič-Kumar vpričo drugih ljudi razlagala, kako so v psihiatrični bolnišnici Polje po vojni pod narkoanalizo zasliševali belogardiste.

Glavni izvajalec pobojev v Kočevskem Rogu je bil Simo Dubajič. Jugoslovanski časopisi so leta 1990 objavili intervju z njim. Nikolaj Tolstoj ga je vprašal, kako je lahko množično pobijal ljudi leta 1945. Odgovoril mu je: "Takrat sem bil strasten komunist. Takrat je bil komunizem moja vera. Če pa tako veruješ, lahko storiš kaj takega." Omenil mu je (tudi) nekaj groznega: "Vsi, ki so šli ubijati, so bili prostovoljci. Več kot dvajset jih je kasneje poblaznelo, morali so jih zapreti v bolnišnico...". Upravičeno smemo domnevati, da je to bila takratna umobolnica v Polju.

PRIMERI ZLORABE PSIHIATRIJE. Navajam nekaj značilnih primerov, ki so bili pred zlorabo ali po njej vključeni v moj socialno andragoški program urejanja in zdravljenja "ljudi v stiski".

2.1. Psihiatrično-policijska zveza je poskušala uničiti kirurga.

Dr. sc. med. P. K. (roj. 1944) je bil kot študent in mlad zdravnik obravnavan kot nezanesljiv državljani, kritičen do boljševistične oblasti, zato so se "določene strukture" zanimale zanj malo bolj kot za indiferentne konformiste. Zaznamovan je bil tudi zaradi družinske označenosti pred vojno. Nekaj njegovih znancev je bilo pod takšnim ali drugačnim nadzorom. Tudi sam je imel nekaj nepojasnjenih nevšečnosti, predvsem pa nadlegovanj v službi, ki niso bila v nobeni zvezi z njegovo strokovnostjo.

Novembra 1984 je bila na grozovit način in v nepojasnjenih okoliščinah umorjena njegova tašča. P. K. je imel nekaj razlag o možnih ozadjih umora. Svoje domneve in namige o vpletenosti tajne policije (SDV ali KOS) je razložil dne 28. novembra 1984 popoldne na kriminalistični policiji v prisotnosti nekaj znancev in mene. (Mene so iz policije povabili, da sem bil zraven na željo P. K., čeprav se pred tem osebno nisva poznala.) Med razlago se je policiji zazdel sumljiv. Zato so odredili preiskovalni zapor. Čeprav je že dan po celodnevem zasliševanju imel neovrgljiv alibi – saj je v času, ko se je zgodil umor, operiral in je čas dokumentiran v protokolu – so ga zasliševali še cele tri dni. Med to policijsko obdelavo je šlo v glavnem za psihično mučenje, z grožnjami vred, da ga bodo fizično mučili in ubili.

Po štirih dneh ga je policija **brez zdravniške napotnice** s prevaro odpeljala na zaprti oddelek Univerzitetne psihiatrične klinike v Ljubljani. Tudi ženo so z

lažnimi podatki prepričali, da je premestitev potrebna. Pri tem ni imela možnosti, da bi se pred tem z možem pogovorila. Na psihiatriji so ga po skrajno pomanjkljivem, četrto ure trajajočem pogovoru proglasili za "norega" ter ga "prepričevali" o nujnosti zdravljenja z nevroleptiki (močnimi pomirili). Prvi zapis v popis bolezni je napisal dr. V. Matevžič, nadaljnje dekurzuse je napravil dr. Miklavž Kušej, medtem ko je popis bolezni končal dr. Matjaž Košorok.

Lečeči zdravnik je dopuščal dodatne obiske kriminalistov, ki so pacienta prihajali zasliševati na psihiatrijo, čeprav je alibi že imel. Nerazumljivo je, zakaj policija zbira podatke od človeka, ki ga je sama ocenila kot neprištevnega, saj ga v zaporu ni pregledal noben zdravnik. In še, kako si razlagati ravnanje psihiatrije, ki naj bi bolnika varovala, da doseže notranji mir, pri tem pa dopušča, da zasliševalci delajo naprej v bolnišnici, čeprav so bili končno sami tisti, ki so hoteli človeka duševno zlomiti?

Kolegom, kirurgom, ki so ga obiskovali, so govorili (dr. V. Matevžič, cit. po dr. Tinetu Velikonji), da gre pri njem za hudo duševno bolezen. Hoteli so jih inducirati, da je s P. K. konec in da bo moral v invalidski pokoj. Kljub alibiju je šlo še vedno za namigovanje na umor njegove tašče.

Ko me je P. K. s posredovanjem žene izbral za lečečega psihiatra (psihiater Matjaž Košorok in psiholog Rojc sta ga nalagala, da sem ga jaz spravil v umobolnico, kar je P. K. razčistil dne 10. decembra 1984 v soočenju z imenovanima in menoj), sem se z njim ponovno pogovarjal. Imel sem več pogovorov z njegovimi starši in sestrama, tastom, svakinjo in ženo, pa tudi skupinski pogovor s kolektivom, kjer je P. K. do preiskovalnega zapora delal.

(Odšel sem na njegov kirurški oddelek in zahteval, da se zberejo vsi kirurgi in višje medicinske sestre. Od vsakega sem zahteval, da jasno razloži svoja zapažanja in mnenje o vedenju P. K. /Nihče se mojemu dosledno avtoritativnemu vodenju sestanka ni upiral!/ Njihove izjave sem si delno zapisal delno zapomnil. Potem sem skoraj celo noč pisal zapisnik "srečanja" in ga dal naslednje jutro pretipkati in razmnožiti, da sem ga lahko nemudoma poslal njegovim sodelavcem v avtorizacijo. Nihče ni dopisal bistvenih pripomb. V tistem trenutku sem bil popolnoma prepričan, da bom P. K. rešil in zaščitil.)

Zlahka sem ugotovil, da je P. K. popolnoma zdrav, zato sem takoj odredil odpust iz bolnišnice in ga razglasil za delazmožnega.

Konzilij vodilnih psihiatrov in univerzitetnih učiteljev (prof. dr. Lev Milčinski, prof. dr. Branislav Cvetko, prof. dr. M. Vitorović, doc. dr. M. Tomori, as. dr. Vukosav Žvan ter dr. F. Štrus in dr. M. Košorok) in nekaj zdravnikov drugih specialnosti so vztrajali pri stališču, da se P. K. mora "zdraviti" z nevroleptiki in da ne sme operirati. Seveda sem se takšnim strokovno neutemeljenim predlogom psihiatrov odločno uprl.

Nadaljnji potek dogodkov je podoben najbolj napeti kriminalki (ki bo bralcem morda kmalu na voljo v posebni knjigi). Psihiatri so se trudili, da bi P. K. zlomili in ga diskvalificirali. Popustili so šele, ko sem jim zagrozil z mednarodno psihiatrično ekspertizo in seveda, ko so se prepričali, da jim P. K. ni uspelo zlomiti. Morali so črtati psihiatrično diagnozo in mu priznati delazmožnost brez vsake dodatne psihiatrične kontrole.

In od takrat je minilo že skoraj osem let. P. K. je ves ta čas telesno in duševno "nadzdrav" (sicer bi bil dekompenziral spricho raznih rafiniranih podtikanj), živi v vzornih odnosih s svojo družino, je zelo priljubljen zdravnik, v okviru naše ATS zelo uspešno vodi KZA Ljubljana-Poljane, dne 21. maja 1992 je uspešno zagovarjal doktorsko disertacijo, člani naše terapevtske skupnosti ga imajo zelo radi itn.

Če bi bil P. K. privolil v psihiatrično "zdravljenje", bi bila njegova usoda zapečatenata za vedno, saj v svetovni literaturi ni opisanega primera kirurga, ki bi lahko še normalno delal po zdravljenju z nevroleptiki. In ravno s temi okoliščinami sem leta 1984 in 1985 soočal vrh slovenske psihiatrije. Dobesedno so se požvižgali na vsa moja opozorila in prav obsedeno vztrajali pri svojem uničevalnem načrtu, kar sem jim takrat v brk povedal, v popis bolezni pa sem zapisal: "Ko kolege psihiatre poslušam, kaj nameravajo storiti s P. K., se mi nenehno vsiljuje naslednje spoznanje: 'Ubogi človek, ki pride v kremplje psihiatrije!'"

Kako bodo vodilni psihiatri ljubljanske klinike razložili okoliščine svoje "zmote" zdaj, saj je npr. dr. V. Žvan dne 30. januarja 1985 trdil: "Pri P. K. gre za **grozljivo patologijo**, moramo mu dati šanso, da se res **sodobno** zdravi, kajti dr. J. R. je nasledel P. K. in zato spregledal njegov paranoidni sistem." Dva druga profesorja psihiatrije pa sta mu pritrjevala.

Seveda ni šlo za zmoto. Saj vsi ljudje, ki P. K. poznajo, vedo, da je bil P. K. leta 1984 ravno tako zdrav, kot je dandanes. Le nekaj psihiatrov in policistov je menilo drugače.

Zelo zanimivo je bilo opazovati kolege sodelavce P. K. "Navadni" kirurgi (brez šefovskih stolčkov) so imeli P. K. za normalnega in so se strinjali, da lahko operira, medtem ko so razni šefi, med njimi tudi tedanji minister za zdravstvo (kirurg dr. Dinko Leskovšek), prikimali stališčem psihiatrije in policije.

P. K. je edini nekoč "politično sumljivi" človek v Sloveniji, ki se je iz krempljev psihiatrije rešil brez posledic. Še vedno pa se najdejo ljudje, ki v svoji zlobi izkoristijo policijsko označenost in namigujejo na umor, na zapor in "norišnico". To pa je zaželeni rezultat tiste označenosti, ki jo je uspela vcepiti policija z zaporom in premestitvijo na psihiatrijo.

Sklepne pripombe

a) Vrh slovenske psihiatrije je v "primeru" P. K. izgubil bitko z menoj na svojem glavnem strokovnem področju – obravnavanju psihoz. (Poraz bi verjetno malo lažje prenesli, če bi "primer" imel kakršno koli zvezo z alkoholizmom.) Te sramote nikakor ne morejo pogoltniti, zato se mi skušajo maščevati tako, a kujejo proti meni nove in nove zarote, da bi si oprali čast.

b) Kako ubog je lahko "navaden" človek, ki v sumljivih okoliščinah dospe na zaprt oddelek Univerzitetne psihiatrične klinike v Ljubljani in v kremplje omenjenih psihiatrov, ki zlepa niso popustili, čeprav so se ob P. K. znašli pred menoj in so dobro vedeli, da se bom do konca boril proti krivici in "psihiatričnemu zločinu"! Kaj grozi "navadnemu" človeku, ki je (ali bo) v sumljivih okoliščinah aziliran v ljubljanski "norišnici", prepuščam domišljiji bralca. Do zdaj so bili brez zaščite, saj so se jih oteпали celo odvetniki.

c) Ravnanje omenjenih članov psihiatričnega kolegija ne sodi v strokovno, temveč v moralno sfero. Zato bo silno zanimivo in poučno spremljati bodoči moralno-etični razvoj (razkroj?) vseh vpletenih psihiatrov.

č) Zelo intenzivni, skrajno resni in tudi napeti boj za P. K. je trajal od 10. decembra 1984 do 20. februarja 1985, medtem ko sem bil sam sredi vsestranskih in zelo natančnih priprav za prvo gladovno stavko in sem med drugim urejal dokumente in pisal uvod v zajetno tretjo Črno knjigo. Boj smo končali šele na seji specialnega interdisciplinarnega konzilija, 18. novembra 1985, z naslednjim izvidom, ki sem ga vpisal na str. 57 popisa bolezni P. K.: "P. K. je sposoben za svoje delo brez omejitev." V zapisnik seje pa smo na insistiranje prof. dr. Leva Milčinskega še dodali: "Lahko bi se reklo, da nekateri nadrejeni

P. K. niso bili naklonjeni in so naše mnenje izrabili za njegovo oviranje. Ljudje, ki z njim delajo, so dolžni, da nas obvestijo o morebitnih spremembah njegovega duševnega zdravja”.

To delo mi je samo na videz vzelo veliko časa, v resnici pa sem čas celo pridobil, saj so se mi zjasnila temačna ozadja raznoterega delovanja vrha slovenske psihiatrije. Zato sem se lahko mirneje pripravil na odločilen spopad z njim s pomočjo gladovne stavke, pa tudi ocene o njegovem delovanju v zadnjih dvajsetih letih lahko podprem z neovrgljivimi argumenti. Prav žal mi je vseh, v “primer” P. K. vpletenih psihiatrov. Če imajo še kaj vesti, ne bodo več imeli mirnih noči, čeprav sva jim s P. K. že zdavnaj odpustila.

d) “Primer” P. K. je zame največji poklicni in človeški uspeh v življenju, za vpletene psihiatre pa je neodstranljiv madež, ki jih diskvalificira kot zdravnike in potrjuje, da so res “žandarij v belem”.

Dr. sc. med. P. K.: Naknadni komentar.

“Spomin na taščino smrt in vse, kar je sledilo, ostaja v moji zavesti kot moraste sanje. Policijska obdelava cele družine, ogledi in preiskave, ki so se vlekli več mesecev, so pustili boleče sledi v naših medsebojnih odnosih. Trpeli smo vsi – midva z ženo, tast, otroci. Sin je pričel dobivati astmatične napade. Psihologija množice je zastrupljala doživljanje moje primarne družine z govoricami, da sta smrti kriva sam tast in moja žena. Kljub alibiju je v zraku ostajal sum moje krivde. Ob postopku, ki sem ga bil deležen, bi bilo vsako javno pojasnjevanje nesmiselno. Vprašanje pa je, ali bi mi bilo v tistih svinčenih časih sploh omogočeno.

Ostalo mi je edino sprejetje mojega neprijetnega stanja in čakanje, da se kolektivna norost umiri. Ta čas me je reševala ljubezen v moji družini, moja žena in otroci. Toda brez sprejetja v družbi bi bilo preživetje prav tako skrajneje težko.

Tu sem bil potešen z vključitvijo v terapevtsko skupnost dr. Ruglja. Tako kot je vsak, še tako zavožen pijanec, brezpogojno sprejet kot človek, sem bil sprejet tudi jaz. Terapevtska skupnost je nadomestila noro družbo, ki je mrhovinarsko čakala na senzacije, producirala govorice in pikantne zgodbe, ne da bi me sploh poznala. Ljudska zabava je postala sama sebi namen. Jaz nisem bil več potreben. Kljub temu pa so se me v družbi odmevi te psihologije množice še pogosto dotikali. Preživljati mi je pomagal vzorec družbe, ki me je brezpogojno sprejela – terapevtska skupnost dr. Ruglja. Ker sem doživel zdravljenost te skupine, čudovito moč zdravljenja ljudi z ljudmi, ji še danes z veseljem pripadam. Dajem tisto, kar sem prejel, sprejemam vsakega in mu s tem vračam občutek, da je človek.

Kaj naj rečem o kolegih s psihiatrije, ki so odločali o moji usodi? So res vsi natančno vedeli za vse, kar so delali z menoj na policiji? Kaj v štirih dneh lahko strokovnjaki delajo s človekom? So sploh vedeli, da imam najbolj verodostojen alibi, saj sem v času umora operiral? So sploh vsi prebrali moj popis bolezni ali pa so verjeli besedi enega samega človeka, ki je zlorabil njihovo zaupanje?

Svoj popis bolezni sem prebral, ker sem ga lahko – mnogi svojega niso videli nikoli. Če bi bil kot študent pri prof. dr. J. Kanoniju napisal takšen status in anamnezo, ne bi bil izpita iz psihiatrije nikoli naredil.

In tak zapis bi lahko zapečatil moje življenje, vplival na usodo moje družine. Zapis, dolg dvajset tipkanih vrstic – strokovni vtis o mojem duševnem stanju po štiridnevni policijski obdelavi – bi me mogel dokončno izločiti iz družbe.

Zakaj je en človek zlorabil zaupanje kolegov, zakaj so ti odločali o meni, ne da bi me sploh videli? Tisti pa, ki so me videli, so me na podlagi tega popisa edinole silili, naj pričem jemati moditen!

Morda je najbolj pomenljivo to, da me iz bolnišnice ni odpustil zdravnik takrat, kot je sklenil sam, ampak je moj odpust iz bolnišnice dovolila policija (dr. Vanko Matevžič, citirano po moji ženi). Če žena ne bi odločno posredovala na policiji in psihiatriji, če bi si pustila vsaditi dvome o moji prištevnosti, bi lahko bila moja usoda drugačna. Tako pa me je odpeljala s seboj "na lastno odgovornost". Čutim, da me je rešila ljubezen. Ker sem jo znal dajati sam, mi je bila vrnjena – po ženi, po družini, po moji primarni družini in po vzorcu družbe, ki me je sprejela – Rugljevi terapevtski skupnosti.

Na koncu je le res, da ljubezen lahko premaga vsako nasilje, samo verovati moraš vanjo".

2.2. "Psihiatrija bi rada 'zatušala psihiatrično aretacijo'".

V članku, ki sem ga leta 1984 objavil pod gornjim naslovom, sem poleg "primerja Žemve" (21. januarja 1.) opisal tudi "primer" izobražene mlade žene Metke Z., ki jo je njen mož nevropsihiater s pomočjo svojih sorodnikov in dr. J. Lokarja spravil v umobolnico. Metka Z. mi je v zajetnem pismu, z dne 22. 11. 1984, opisala, kako so jo "aretirali".

"– Ob pol enajstih zvečer, ko je Matiček že spančkal, zaslišim strašen trušč. Janez in Lojze Z., inž. S. in njegova žena ter dr. M. J. so vrgli opeko v terasna vrata, razbili šipo in vdrli v hišo. Mene so zgrabili, S.-jeva žena je odšla v Matičkovo sobo in Matička pred mojimi očmi odnesla. Poživinila sem, toda končno sem se vdala, kajti kaj sem mogla proti tolikim moškim. Pobrali so se, jaz pa sem odšla k sosedu T. in J., Lokarjevemu in J.-jevemu prijatelju in si dala duška s pripovedovanjem oziroma kričanjem, kakšna krivica se mi je zgodila. Ob enih ponoči je prišel dr. J. Lokar z rešilcem in me na silo (zgrabila sta me z bolničarjem) odpeljal v bolnišnico Polje. Bila sem ob prihodu tja spokorjena. Vzeli so mi torbico, denar, prstane in me napravili v njihove cote. Zaklenili so me v sprejemni oddelek. Bilo je strašno... Pričeli so z moditenom... Višali so mi dozo moditena do 3x10 mg/dan + artane 3x5 mg... Po 2 mesecih in pol sem bila odpuščena... Vsak mesec sem hodila k dr. Trtnikovi na kontrolo in po injekcijo moditen-depoja 25 mg. Bila in ostala sem ožigosana kot psihotik, ki vsak čas lahko spet 'zboli'... Mož mi Matička ni več zaupal... začel je hoditi s 15 let mlajšo socialno delavko, meni je kupil enosobno stanovanje... Stiri mesece po 'sporazumni' ločitvi se je poročil z njo..."

J. Lokar je upravičeno v skrbeh, da bom v tej knjigi razkril prikazano početje, zato pritiska na Metko Z., ta pa na razne konce pošilja pisne zahteve, naj se vendar Ruglju prepreči objava njenega "primerja". Kljub vsemu sem se odločil, da Metkin primer na kratko opišem. Slovenska javnost mora biti seznanjena z grozečo psihiatrizacijo družbe, ki sta jo začela psihiatra Kobal in Lokar, in z možnostmi, da se z institucijami civilne družbe zaščiti proti trajni nevarnosti zlorabe psihiatrije. Metka Z. je bila nad objavo svojega "primerja" navdušena, prišla je k meni in me prosila za pomoč. Med drugim mi je rekla: "V Polju sem veliko pretrpela, zato se bojim Lokarja in njegove mafije..." Vključil sem jo v svoj program, odlično je funkcionirala brez nevroleptikov, a so jo psihiatri po skrivnih poteh spet zmanipulirali in jo ponovno prepojili z moditenom. Odšla je in se 27. oktobra 1988 spet vrnila in me kot osebna razvalina na sestanku terapevtske skupnosti (pred 100 ljudmi) prosila za pomoč, toda v njej tedaj ni bilo več energije, ki je nujno potrebna za resnično "spremembo".

Primer je (bil leta 1984, ko je bil prvič objavljen) kot naročen za javnega tožilca. Toda leta 1984 je Kobal s pomočjo Centralnega komiteja Zveze komunistov Slovenije še zlahka obvladal celotno sceno, zlasti pa medije.

SKLEPNO RAZMIŠLJANJE. Pred kratkim je izšla knjiga "uporabnice (nadzorovalne) psihiatrije" prof. dr. Tanje Lamovec "Ko rešitev postane problem, ko zdravilo postane strup", ki na znanstven način razkriva tako rekoč vesplošno zlorabo psihiatrije. Na dan so prišla na znanstven način prikazana dejstva, ki nazorno razodevajo, da imamo v Sloveniji v glavnem nadzorovalni tip psihiatrije, ki onemogoča porajanje in razvoj terapevtske psihiatrije. V okviru nadzorovalne psihiatrije se dogaja, da psihiatri in drugi psihiatrični delavci doživljajo terapijo v tolikšni meri, da brez občutka krivde kršijo običajna načela človečnosti. Odtod je zdrs v zlorabo enostaven...

Dimitrij Rupel

PET LET POZNEJE: POL STOLETJA NAZAJ

IDEOLOŠKI VRVEŽ. Na današnjem političnem prizorišču je precej nejasnosti, ponekod lahko govorimo celo o zmešnjavi. Kaj danes in pri nas pomenijo tradicionalne ideološke oznake?

Temeljne politične izbire ali ideologije lahko primerjamo z vrednotnimi usmeritvami v vsakdanjem življenju. O **konservativnosti**, **liberalnosti** in **prevratništvu** (revolucionarnosti) lahko govorimo na primer v zvezi s človekovim ravnanjem s predmeti, v zvezi z njegovim odnosom do drugih ljudi ali npr. partnerjev in v zvezi z njegovim odločanjem o kraju naselitve. Vzemimo uporabni predmet ali orodje: dokler stol, ura, gramofon, bicikel, avtomobil... funkcionirajo, jih bolj ali manj brezbrizno uporabljamo in pričakujemo, da bo vedno tako. Na nekatere predmete se celo čustveno navežemo, jih hranimo za spomin, kot okras itn. Do teh predmetov ali orodij imamo, denimo, **konservativen** odnos.

Če se naprava pokvari, imamo dve možnosti: ali jo poskušamo popraviti ali pa jo zamenjamo, jo zavrzemo in si dobimo novo. Te izbire so povezane s premoženjskim stanjem, ideološko naravnanoostjo in kulturo. Industrijski čas in potrošništvo spodbujata radikalne ("revolucionarne", "prevratniške") postopke. Proizvodov za kratkotrajno ali enkratno uporabo je vedno več. Posebej tehnični predmeti naglo zastarevajo in jih je mogoče nadomestiti z boljšimi, bolj naprednimi. To ne velja za umetnost, čeprav je ravno za moderni čas značilno stališče, da je za določen čas primerna le določena umetnost, prejšnja pa je za v staro šaro. To je avantgardistično (**revolucionarno**) stališče. Marinetti je, denimo, zagovarjal požig knjižnic, uničevanje stare umetnosti itn. **Kot liberalno** bi lahko označili tisto stališče, ki spoštuje staro in dopušča novo; kar se pokvari, je mogoče popraviti, reformirati itn.

Podobno lahko razmišljamo o človeških in naselitvenih odnosih: konservativci se držijo tistega, kar (ali kogar) imajo; liberalci so nagnjeni k prilagajanju in izboljševanju svojih družabnih in "stanovanjskih" razmer; revolucionarjem pa ne ustreza obstoječi **sistem**, zato ga poskušajo zamenjati, v temelju spremeniti, podreti in na novo zgraditi ali pa se preseliti drugam ("revolucionar nima domovine")...

V politiki skušajo konservativci z gosto mrežo zapovedi in zakonov čim bolj zmanjšati možnost zlorabe svobode; tisto, kar obstaja, je tabuizirano, prizadevanja za spremembe so označena kot skrunitev. Za revolucionarje niso problematični ljudje, njihova neodgovornost ali nerazumnost, ampak sistem: treba je spremeniti pravila igre. Odtod pojmi kot "novi red", "nova družba", "novi svet" itn. Za liberalce je značilno prilagajanje sistema vedno novim izzivom, sprotno dopuščanje sprememb, spodbujanje ljudi k odgovornemu ravnanju in njihovo "prosvetljevanje". **Konservativci so za "zaprt" sistem, liberalci za "odprtega", revolucionarji za rušenje starega in za postavitev novega sistema.**

Vsi ti pojmi pa so relativni oziroma le približno točni. Neke sorte revolucionarno zgodbo so imeli celo liberalci ("meščanska revolucija"), v socializmu

smo poznali "revolucionarne tradicije"; Reagan je bil zagovornik "konservativne revolucije", v Mehiki imajo "revolucionarno-institucionalno stranko", v Kanadi "progresivno-konservativno"; angleški konservativci so v marsikaterem pogledu liberalni; japonski liberalci so konservativni, Haiderjevi pa ultrakonservativni. V novejši zgodovini strankarstva smo poznali vse mogoče kombinacije. Celo na Slovenskem smo imeli liberalne komuniste, na Hrvaškem imajo social-liberalce, Hitler je bil nacional-socialist... Najbolj slavna je bila seveda socialistična (oktobrska) revolucija. Na Zahodu so se socialisti (in celo komunisti) odrekli revoluciji in so postali social-demokrati.

V 19. stoletju so se slovenski politiki (ki so bili večinoma domoljubi razumniki) učili liberalizma pri Nemcih in z njim spodkopavali togi in konservativni, za človekove in narodne pravice relativno neobčutljivi avstrijski državni sistem. Toda nemški liberalizem je bil tudi nacionalno agresiven in si je prizadeval za razširitev nemštva na vso, večinoma slovansko Avstrijo. Ko je šlo za ohranitev multikulture Avstrije nasproti pruskemu nemštvu, so slovenski (liberalni) politiki postali bolj konservativni. Avstrijske oblasti so bile vendarle preveč konservativne, kar je povzročilo izseljevanje (izstop iz sistema) in "revolucijo" (1848), ki je sicer uveljavljala liberalizem, ni pa bila liberalen proces, za katerega revolucija načelno ni sprejemljiva. Položaj je bil tako daleč "zavožen", da ga ni bilo več mogoče popravljati.

Dvajseto stoletje je bilo obdobje revolucij in z njimi povezanih vojn. Evropejci so izgubili potrpljenje, družbeni spori so bili prehudi, krize premočne. Vse kaže, da je bilo (ob začetku druge svetovne vojne) tako tudi na Slovenskem. Slovenski konservativci (SLS) so naredili bistveno napako, ko v nemškem, tj. Hitlerjevem "konservativizmu" niso prepoznali **konservativne revolucije**. Fašizem ni bil običajen konservativizem, ampak revolucionaren konservativizem, v katerem sta se združili desnica in levica tako, da sta vsaka s svoje strani stisnili liberalizem oziroma liberalno demokracijo. Družbene sile in stranke so se **polarizirale**.

Druga svetovna vojna je – v Srednji Evropi – pomenila velik poraz liberalizma. Stare družbe v Srednji Evropi ni bilo več mogoče reformirati. Vojaško-politično prizorišče je ponujalo dva tipa **novega reda: komunizem in fašizem**. Padec fašizma je sprostil pot angloameriški liberalni demokraciji, tako je po koncu vojne na drugi strani ostal en sam novi red, tj. komunizem, ki je segal do Srednje Evrope. Na Zahodu je zavladal liberalni politični sistem, ki so ga uvedli Angloameričani, in ki je vseboval vse prvine mirnodobnega in predvojnega političnega življenja (konservativce, liberalce, socialiste) – s to razliko, da socialistov-komunistov praktično nikjer niso spustili na oblast (Italija), ker so preveč spominjali na vzhodni novi red.

Leta 1990 je skrahiral tudi ta novi red (komunizem), bipolarni sistem se je sesul, vsepovsod je bila zmagovita liberalna demokracija, ki se je najprej organizirala v obliki gibanj (madžarski "Demokratski forum", češki "Državlanski forum", poljska "Solidarnost", slovenski "Demos"...). Konservativni (desni) del Demosa je napačno prebral znamenja časa, saj je fašizem in kolaboracijo z njim (za nazaj) preinterpretiral v odenek konservativizma ali celo liberalne demokracije; v nekakšno predstražo boja proti (komunističnemu) novemu redu. Najbolj zanimivo je, da se je pri tej interpretaciji navzel nekaterih prvin in veščin komunizma – sistema, ki ga je tako ostro napadal.

Ondan sem bral pisni izdelek prvaka neke napadalne slovenske stranke. Že na prvi pogled sem ugotovil, da nekaj ni v redu, nato sem ugotovil, zakaj. Mož je zapisal stavek: "To, kar pravite, je vaša **subjektivna** ocena, **objektivno** pa so

stvari drugačne." Sledile so domneve, o katerih sem vedel, da ne ustrezajo dejstvom.

DANAŠNJI POLITIČNI POLOŽAJ. Preko desnice se na Slovensko vrača način argumentacije, ki so ga komunisti prvič opustili že v šestdesetih letih, dokončno pa v začetku osemdesetih. Kako se stvari vračajo, sem prvič (v dobi demokracije) zaslutil v neki razpravi pred osamosvojitvijo. Sam in še nekateri ministrski kolegi iz gospodarskih resorjev smo trdili, da nam bo zaradi osamosvojitve padel standard in da bodo ljudje težko sprejeli pomanjkanje na različnih področjih, od kulture do sociale. Eden od naših radikalnih politikov pa je odločno ugovarjal: "Denarja je vedno dovolj, če ga znaš pravilno razporediti. Poglej Miloševića. Ali se kaj ozira na standard in kulturo? Država si vzame, kolikor potrebuje."

Na Slovenskem so politične razmere vedno bolj napete. K temu so precej prispevali mediji, še najbolj televizija, ki za diskvalifikacijo svojih političnih nasprotnikov (da, TV Slovenija je skrajno ostro politično opredeljena, najbolj pa proti vladi in njeni glavni stranki) ne izbira sredstev. Točke kristalizacije so: sprava in praznovanje osvoboditve 1945, denacionalizacija, cerkvena kritika države in parlamentarne demokracije, udbomafijsko polaščanje bank, igralnic in gospodarstva sploh... Pomembna tema je tudi **slovenski odnos do tujcev in še posebej tujih vlagateljev**. V Sloveniji se danes začenja kampanja za izbris vseh domačih pravnih oseb, katerih večinski lastniki so tujci, iz sodnih registrov. Na podlagi nekega, na žalost in na moje veliko začudenje, uradnega pravnega stališča danes Slovenija malodane odreja gostoljubje in prvotno zajamčene pravice tujcem, ki so pri nas ustanovili slovenska podjetja (Mac Donald's, Dairy Queen, Porsche...). Ta kampanja je povezana z našo **evropsko debato**, ki se zaostre, čim bolj se približujemo Evropski zvezi. Nekateri posamezniki in stranke ne organizirajo kampanje iz načelnih razlogov, saj bi sami prav radi sklepali pogodbe s tujci, ampak iz strankarskih. Narodne koristi jim niso važne, važno je povzročiti težave vladi!

Zdi se, da si danes na Slovenskem stojita nasproti dve strankarski politiki. Eni je do tega, da ostane na oblasti ne glede na ideologijo in politične cilje, drugi pa do tega, da za vsako ceno zruši oblast, ne glede na to, če to škodi nacionalnim interesom. Prva hoče uspeh za vsako ceno, druga hoče za vsako ceno zmagati. Za slednjo ni važno, če to pomeni neuspeh države v celoti.

NACIONALNE PRIORITETE. Za majhno državo, kot je Slovenija, so najpomembnejše nacionalne prioritete povezane z mednarodnimi odnosi.

Dejstvo je, da smo Slovenci v 20. stoletju polagoma opuščali zadržanost, ki se je izražala predvsem v pojmovanju nezadostne moči naroda in njegove nepriljubljenosti za lastno državnost. Naši predniki so omahovali v položaju, ki ga je že leta 1869 Fran Levec označil kot izbiro med Rusi in Prusi. Po tem času so naši politiki "preigravali" različne kombinacije. V njih Slovenija nastopa kot **del zahodnoslovanske države v okviru ali zunaj okvira Avstro-Ogrske**, kot **del južnoslovanske skupnosti ali celo kot enota slovanskega socialističnega bloka**; **Slovenija naj bi postala del srednjeevropske katoliške skupnosti** itn.

Vsekakor se je v 20. stoletju s Slovenci dogajalo marsikaj usodnega. Leta 1918, ko se je Evropa preurejala v skladu s konceptom narodne samoodločbe, še nismo bili uspešni, čeprav so bili mnogi zadovoljni zaradi združitve s slovanskimi narodi. Po eni strani smo se rešili germanskega pritiska, po drugi je velik del Slovencev ostal pod Italijo; nato se je kot neprimerna pokazala še jugoslovanska rešitev.

Ob začetku druge svetovne vojne so bile slovenske stranke zmedene in zadržane. Jugoslavija se je razsula, Slovenija se je znašla med fašistično Italijo in nacistično Nemčijo, kar seveda ni bila nobena izbira. V začetku so bili za Slovence liberalno-demokratske usmeritve edino upanje Angleži oziroma zahodni zavezniki, ki pa so delovali onstran fašističnih posestev, torej zelo daleč od Slovenije. Glede na sovjetsko-nemško paktiranje je bil položaj tako rekoč neznosen; antiimperialistična fronta, ki je obsojala tako Nemce kot Angleže, pa ni mogla biti bogvekakoli uspešna. Možnost povezovanja v srednjeevropsko (katoliško) skupnost je postala za večino nesprejemljiva, ker je takšno skupnost čutno-nazorno predstavljala nacistična Nemčija, ki je skušala Slovence preprosto podjarmiti ali celo uničiti; poleg tega pa se je zoper Nemčijo odločil ves demokratični svet. Opustiti (južno)slovansko izbiro je v konkretnih razmerah pomenilo izbrati Nemčijo. Računati na srednjeevropsko skupnost je tedaj pomenilo popuščati okupatorju ali sodelovati z njim.

Osvobodilna fronta bi bila – kot rečeno – slaba možnost, ko se junija 1941 ne bi bilo razčistilo vprašanje sovjetsko-nemškega pakta. Mnogi Slovenci so utemeljeno menili, da je narodnoosvobodilnemu boju na Slovenskem tako rekoč usojena jugoslovanska in ruska izbira. Ko se je ta povezala z zahodnimi zavezniki in ko je Osvobodilna fronta kazala pluralističen obraz, so bili najhujši politični pomisleki odpravljeni. **Zavedni Slovenci, ki niso hoteli vdano prenašati okupacije, so bili večinoma za Osvobodilno fronto.**

Osvobodilna fronta je v okoliščinah nereda, zmede, stiske in nejasnih geopolitičnih orientacij prevzela nase odgovornost za prekinitev tradicije **zadržanosti**, o kateri sem govoril. Kako je to počela, kakšne iluzije je zbujala, kakšni so bili revolucionarni procesi in ekscesi, ki so jo spremljali... so druga, sicer važna vprašanja. Bila je vsekakor uspešna v tem pogledu, da je zbrala slovensko neposlušno, narodno zavedno in državotvorno moč, ki je prepričala zavezniške sile, da so ob koncu vojne Sloveniji (oziroma Jugoslaviji) odmerili večje narodno ozemlje, kot ga je imela pred tem. Ob vsem, kar je treba kritičnega povedati o prevzemu oblasti leta 1945, je vendar treba priznati, da je pred tem slovensko narodnoosvobodilno gibanje Slovenijo osvobodilo okupacije in sprostito marsikatero ustvarjalne energije.

Zaradi **slabe vidljivosti** Slovenije so za naše uveljavljanje potrebni posebno intenzivni napor. Naša pomanjkljivost je v tem, da smo majhni in neopazni, najbolj pa nas ovira naša sporna preteklost (dolgoletno razmerje z Jugoslavijo, ki je simbol nereda, nespoštovanja mednarodnih norm, agresivnosti in zaostalosti).

Ena od slovenskih prednosti je v tem, da smo med drugo svetovno vojno sodelovali z zavezniki in veliko žrtvovali v boju zoper fašizem. Določeni slovenski krogi zagovarjajo tezo, da smo bili uspešni pri mednarodnem uveljavljanju tudi zato, ker smo (od Avstro-Ogrske naprej) spadali v zahodni ali katoliški kulturni krog. Ta teza ima svoj pomen, vendar je treba naše zgodovinske "dosežke" navesti v pravem zaporedju: v zahodni ali srednjeevropski krog smo spadali, preden se je ta dokončno vdal nemškemu nacionalizmu. Nemški nacionalizem je bil vedno smrtno nevaren za Slovence. Mednarodno priznanje smo prav gotovo dobili od tistih Srednjeevropejcev, ki so bili protinacisti. V 80. in 90. letih so Nemce in Avstrijce očarali naša sposobnost gospodarskega preživetja in naša demokratična prizadevanja zoper balkansko agresivnost. Naše težave z Italijo izvirajo iz zgodovine naših odnosov, ki so v veliki meri povezani s fašizmom ali vsaj italijanskim nacionalizmom. Italija je bila po drugi svetovni vojni stranski faktor pri ustanavljanju Evropske skupnosti, vendar je bila deležna enakega zdravlila kot njena medvojna zaveznica. V ES/EU so se nekdanji nasprotniki zbližali in danes ne razmišljajo o medsebojnih spopadih.

Slovenci različnih ideologij in nasprotniki v času okupacije smo si leta 1991 ustanovili skupno slovensko državo. S tem naj bi bilo vprašanje zmagovalcev in poražencev oziroma **vprašanje sprave** rešeno, kot je bilo v petdesetih letih rešeno vprašanje sovraštva med Nemci in Francozi. Za spravo med partizani in domobranci je bila potrebna samostojna slovenska država; **za spravo med Slovenci in Italijani je potreben vstop Slovenije v EU**. Nasprotniki tega vstopa so na neki način istovetni s tistimi slovenskimi strankami, ki obujajo in uprizarjajo medvojna in povojna nasprotja.

Pri označevanju zmagovalcev in poražencev vlada velika zmešnjava. **Zastopniki ali zagovorniki tistih slovenskih sil, ki so med vojno sodelovali z okupatorjem in bili z njim vred poraženi (kar so manifestirali s tem, da so bežali pred partizani in se predali v ujetništvo Angležem), so iznašli "teorijo", po kateri so danes, po petdesetih letih, postali zmagovalci boja proti komunizmu; kot da bi bila druga svetovna vojna strankarski in ne nacionalni spopad.** Nedavno sem bral izjavo nekega ruskega veterana; ob obisku Berlina (50 let po koncu vojne) je ugotovil, da so zmagovalci danes berači, poraženci pa se kopljejo v izobilju!

BIPOLARNOST. Železna zavesa je bila v svojem času vsekakor zelo neprijeten pojav za narode v Vzhodni in Srednji Evropi. Neprijetna je bila tudi za Zahod, ker je živel (vzemimo npr. Zahodni Berlin) v stalnem strahu pred navalom komunizma in njegove vojske. Gotovo pa je bila ta napetost konec koncev tudi primerno orodje za **vzdrževanje ravnotežja** in interpretacijo številnih političnih vprašanj. Razmerja so bila v glavnem jasna in razločna, izbira preprosta. Po koncu dvopolnega sistema so potrebni novi razmisleki. Nekaj o tem sem pisal v knjigi **Čas politike** (Ljubljana 1994).

Po eni strani je mogoče reči, da je **nastal nered**; naraščati je začelo število "umazanih" rešitev in manjših, težko razločljivih sporov, ki jih ni mogoče spraviti v predale komunizma in protikomunizma. Po drugi strani bi se motili, če bi mislili, da Zahod že kar slepo zaupa Rusom. Zaupa jim približno enako, kot Slovenci zaupamo Srbom. Na neki način še vedno obstaja meja med Zahodom in Vzhodom; med bolj ali manj ugaslimi in živimi ognjeniki etničnega sovraštva in vsakršnih nacionalnih frustracij. V zadnjem času zasledimo veliko teorij o težavah, ki naj bi napolnile "praznino", ki je nastala zaradi neaktualnosti spora med komunizmom in liberalno demokracijo. Ena od teh teorij temelji na prepričanju o odločilnosti spopada civilizacij oziroma verstev. Zase o tem nisem čisto prepričan, čeprav se zavedam različnih medsebojnih državnih simpatij, ki imajo pravoslavno, katoliško in muslimansko komponento.

Ob tem je še vedno uganka Srbija. Je njeno napadalno delovanje posledica spora med pravoslavjem in islamom; gre za ruske načrte na Balkanu? Po moji sodbi gre za nekaj drugega: Srbi so bili podobno kot Rusi ali katera druga gospodovalna sila v preteklosti **nezadovoljni** z izbiro demokracije in enakopravnosti, ki jo je prinesel novi čas (po letu 1990). Srbska politika je na neki način reakcija na demokratični upor podrejenih narodov bivše Jugoslavije.

Kakorkoli že: strinjam se z Brzezinskim, ki je prihodnost Evrope in politične obete današnjega sveta definiral kot izbiro med "umazanim" ("messy") in "svinjskim" ("nasty") svetom. "Umazani svet" je kljub neprijetnosti in težavnosti obvladljiv. Bistveno sporočilo te pesimistične teze je, naj si ne želimo revolucije, novega reda, radikalnih preobratov. To je tudi sporočilo **liberalizma**. Vsak nered ali vsaka nepospravljenost sta boljša od tega, da se nam poruši cela hiša.

V okviru tega razmišljanja vidim tudi brezizhodnost slovenskih političnih radikalizmov. Protikomunizem se je s tem, ko so prišle v parlament in vlado

številne in različne (nekomunistične) stranke in ko so si komunisti ustanovili normalno stranko, postal nesmiseln!

Nevarnosti "desnega ekstremizma" ne vidim v njegovi privlačnosti ali načrt-nem naraščanju, ampak v odsotnosti jasne politike in v neodločnosti aktualne koalicije (LDS, SKD, ZLSD), ko gre za posamezna načelna in civilizacijska vprašanja, ki sem jih navedel že prej. Pisca teh vrstic posebno prizadeva, da svoje politike razločneje in prizadevneje ne razlaga liberalna demokracija. V njej je veliko pametnih in razsodnih ljudi, ki imajo jasne predstave o slovenski prihodnosti, vendar živijo pod pritiskom ljudi, ki imajo jasne predstave o slovenski prihodnosti, vendar živijo pod pritiskom domneve, da je za večje število volivcev bolj sprejemljiva tista stranka, ki se prilagaja javnemu mnenju in pritrjuje mnogim. Takšna stranka postaja vse manj prepoznavna in lahko v nekaterih primerih celo zbujajo nezaupanje.

PRAVICE IN KRIVICE. Gotovo je občutek pravičnosti oziroma legitimnosti temelj sleherne pravne ureditve. Tisto, kar večina državljanov in volivcev (ali poslancev) razume kot pravično rešitev, postane **zakon**. Zakonite so lahko (za določen čas) tudi rešitve, ki so za večino državljanov krivične. Seveda pa je ključno vprašanje, kako se ugotavlja **večina**. V demokraciji je večina ugotovljiva na relativno preprost način in praviloma iz te ugotovitve izhajajo pravne oziroma pravične rešitve.

Tu bi rad poudaril, da je bil **Demos** leta 1990 precej uspešen, ker je dejansko znal razbrati voljo večine, ki je bila že spet dokaj preprosto ugotovljiva in tako rekoč čutno-nazorno navzoča na vsakem koraku. Toda ko se je Demos zapletel v spore o radikalno "pravičnih" rešitvah, je naglo izgubil moč. Demos je lahko izpeljal prelom s komunizmom in centralizmom, ni pa mogel prepričati večine z znanim geslom "**Ni važno, ali je pismen, važno je, da je naš!**". V tem geslu in s takšno politiko je bil revolucionaren in maščevalen.

Eden od naših problemov leta 1990 je bilo popravljjanje krivic. Sprejeli smo načelno stališče, da s tem popravljjanjem (ki je **liberalno** geslo) ne bi smeli povzročiti novih krivic. Mnogi so to preslišali, pred očmi so imeli maščevanje za prestane krivice: "Bili smo nič, bodimo vse!" "Prvi naj bodo zadnji!"

Na tej točki sva se jaz osebno in moja tedanja stranka (SDZ) razšla z radikalnimi elementi v Demosu. Spoznal sem, da so se mnogi pridružili Demosu zato, da bi počeli tisto, kar so nekoč drugi počeli njim!

SDZ je bila liberalni del Demosa. Zanimivo, da so ji bili najbližji Pučnikova SDSS in Plutovi Zeleni, najbolj nasprotni pa SKD in SLS. Od tistega časa se je marsikaj spremenilo.

Naročnik tega pisanja je zapisal dilemo: Ali je boljši "primitivni socializem" ali "demokratski primitivizem"? Po moji sodbi socializem ob vseh svojih napa-kah in katastrofah ni bil primitiven, temveč je bil po teoriji (kot bi rekel sociolog Luckmann) "kontrafaktičen", po praksi pa revolucionaren, ker so bile takšne pač družbene okoliščine, v katerih se je uveljavil. Socializem je celo preveč sofisticirana ideologija, da bi bil sprejemljiv za urejanje vsakdanjih življenjskih problemov. Po drugi strani pa je demokracija vselej in nujno "primitivna", ker je v bistvu kvantitativna. Demokracija je boljša od socializma, ker je v njej mogoče **popravljati napake**. V njej se uveljavlja povprečje, ki obstaja v družbi, in je potemtakem lahko tudi **primitivna**. Alternativna demokracija so – kot pogosto slišimo – strokovne, znanstvene, pametne, duhovite, bistro **vizije**. Vizije so potrebne, vendar jih je najbolj preskušati in popravljati v parlamen-tarnih procedurah demokratske in pravne države.

Dediščina protinacistične koalicije živi, čeprav ni več skupni imenovalec evropske in svetovne politike. Izkušnje borbe in zmage nad nacifašističnim totalitarizmom so v dobrem in slabem postale neizbrisen, sestavni del skupne zgodovine in zahodne civilizacije, na podoben način kot izkušnje francoske revolucije.

Protifašizem (protinacizem) obstaja v javnem mnenju kot moralna in politična norma, kultura in vrednota zavračanja kvizlinške kolaboracije, narodnih izdajalcev in genocidnih (holokavst) režimov. O tem priča več dejstev. Protifašizem, globalna zgodovinska izkušnja, je marsikje stimuliran v zakonodajah, predvsem evropskih držav. Po drugi strani le izjemoma srečamo javno strinjanje z nacifašistično ideologijo pri posameznih desničarskih politikih, ko se jim zareče (nam bolj znani so primeri iz soseščine, recimo izjave Joerga Haiderja o zaposlovalni politiki ali kazenskih taboriščih v tretjem rajhu, ki jih je bil prisiljen zaradi nasprotovanja javnega mnenja demantirati). Ekstremni neonacisti in neofašisti so kot politiki "salonunfähig" – neprimerni, pa naj gre za nemške republikance, avstrijske Schimanek & Schimanek organizatorje, italijanski MSI ali celo ruskega Žirinovskega. Tudi sodno jih marsikje onemogočajo kot subverzivne, protiustavne, protidržavne in protidemokratske. Vstop neofašistov v italijansko vlado je zbudil negativne odmeve v Evropi in Ameriki (tudi zato je MSI na zadnjem kongresu spremenil ime). Drugo je, da so rezerva za protikomunizem in protilevičarstvo. Vendar smo v Ameriki, v odnosu na Slovenijo, vsaj dvakrat ugotovili, da tamkajšnja javnost in del državne administracije goji protifašistično tradicijo (prapor 10. korpusa na razstavi o holokavstu, razstava o partizansko enobejevske reševanju zavezniških pilotov med vojno, neupoštevanje protesta nekaterih ameriških državljanov, desničarjev slovenskega porekla, ki, obremenjeni s kolaboracionistično in protikomunistično miselnostjo, odklanjajo narodnoosvobodilni boj. Kolaboracionisti nosijo nepatriotsko in nepopularno nalepko looserjev, ki so bili na napačni strani in izgubili vojno. Po drugi strani javnost hkrati sprejema (pogosto z omahovanjem, tudi odporom), da jih občasno uporabljajo za protikomunistične in obveščevalne namene, kadar je prepričana, da gre za ameriške državne koristi. O tem govorijo medvojne usluge Cosa nostre in mafije ali usluge kubanskih beguncev in drugih, celo kriminalnih in desničarskih skupin ob raznih priložnostih, vojnih konfliktih in obdobjih, kot je bila hladna vojna. (Kaže spomniti, da so, nasprotno in sprevrženo, posamezni slovenski politiki, ki (so) se ukvarjajo(li) z zunanjo politiko, a jih muči kompleks kolaboracije in protikomunizma, zaradi strankarskih in osebnih koristi zanemarili ali podcenili mednarodno prepoznavnost slovenske protifašistične tradicije. Kratkovidno so se opirali ali se še opirajo predvsem na strankarske – po pravilu desničarske – somišljenike v tujini, pri tem se občasno spozabijo in lobirajo proti lastni domovini in državi, tudi na račun pristnih nacionalnih interesov, namesto da bi patriotsko gojili protifašistično tradicijo kot priznano prednost pri reševanju zunanjepolitičnih nalog v korist svoje dežele.) V Ameriki in še marsikje nepatriotskega ravnanja ne odobravajo.

Nacifašizem kot institucionalizirana družbeno državna praksa je bil poražen globalno – kar je mednarodnopravno sankcionirano – in v državah, v katerih je deloval. Kot ideologija totalitarnega vodenja države pa je latentno še prisoten. (Tudi sicer ni čistih vzorcev, ne demokracije – razen morda v programih, scenarijih, zamislih in željah, v praksi pa so tehnike vladanja, odločanja in načini izvajanja oblasti mešane – ne totalitarizma, kot ni čistega tržnega ali čistega planskega gospodarstva.) Družbe z daljšo civilno tradicijo se zdijo bolj demokratične, denimo skandinavske demokracije, celo bolj kot anglosaksonske, saj podpirajo vsebinsko soodločanje in so socialno solidarno obrnjene k ljudem in niso le preglasovalno formalno demokratične. Predvsem “nove” družbe, po revolucijah, prekucijah, pa tudi prelomnih volitvah, ko se menjajo režimi ali prevzema oblast, so obremenjene s težavami, ki jih prinaša val uveljavljanja povzpeticov, arivistov, populistov. Ti uporabljajo tudi “nasilne” bližnjice za osebno oblast in oblast svoje stranke, smeri, ideologije. Po svetu je kar nekaj desnih diktatur in režimov v marsičem podobnih totalitarno nacifašističnim, čeprav nosijo razna demokratična imena. (Kot vrednota je torej ideja protifašizma globalno tako uveljavljena, da nekatere diktature raje uporabljajo drugo ime.)

V hladni vojni sta bolj kot dva bloka in dve velesili globalno antagonistično tekmovali dve ideologiji, demokratično soodločanje in totalitarizem. To tekmovalje so spodbujale ali/in podpihovalе državne birokracije in razčlovečene institucije, kljub drugačnemu javnemu mnenju in odporu do totalitarizma pri mnogih velikih duhovih na obeh straneh. Posamezni politiki čerčilovske ali trumanovske sorte bi morda celo prignali do svetovne katastrofe, če ne bi pametnejši, Brandt, Gorbačov in drugi (pametni popušča), iskali mirnega izhoda. Alibične možnosti za pritisk na nasprotnika še vedno gojijo, čeprav starega nasprotnika ni več. Bipolarnost kapitalističnega in socialističnega načina reševanja družbenih vprašanj še živi. S tega vidika je ponavljanje teze o koncu zgodovine prej pripraven slogan za trženje Fukuyamine knjige kot pa res konec bipolarizma in razlogov za spopade. Tudi pri nas nekateri poenostavljeno razlagajo konec take bipolarnosti. Ta bo prisotna, morda v blažji obliki, toliko časa kot ideji kapitalizma in socializma. Vidimo, da protikomunizem živi. In ker je stara navada železna srajca, so ponovno pripravljeni uporabiti weimarski način proti globalni levici (ki že dolgo ni več globalno totalno organizirana kot v razvpiti internacionali). Za tak poskus lahko štejemo italijanski primer, ko se (ne le domača, temveč morda tudi “globalna”) desnica boji nihanja italijanske politike v levo in skuša preprečiti, da bi levica prevzela oblast (tam tradicionalno niso levice nikoli pustili na oblast, morda zato, ker je sposobna, bolj prosvetljena in bi lahko postala prenevaren uspešen presedan v politiki). Celo posamezniki v cerkveni hierarhiji ravnaajo nerazumno (škofovska konferenca ali milanski kardinal, recimo, favorizirajo Finijevo in Berlusconijevo desnico, nasprotujejo pa demokratični levici). Zdi se, da oživljanje starih idej o ideološko obrambnem sanitarnem kordonu proti tako imenovani ekstremni evropski vzhodni levi nevarnosti tudi ni le marnja, temveč nadaljevanje stare prakse preprečevati, če ne uspe “demokratizirati” in obvladovati. (Ta bi narekovala favoriziranje morebitnih desnih režimov, denimo v Avstriji, Sloveniji, Hrvaški in Italiji). Nihajev v levo je v Evropi več, tudi na Vzhodu, zato se paranoja nadaljuje. Zanimivo je, da celo posamezni predstavniki Cerkve – ne le tradicionalno – spodbujajo protikomunizem, se opredeljujejo za neonaciste ali neofašiste prej kot za demokratizirano levico. Morda nasedajo upom, da bi na ta način zavarovali obstoj institucije, Cerkve. Na slabe izkušnje z ekstremno desnico pozab-

ljajo posebno zato, ker je zmaga nad nacifašizmom preprečila razplet, ki bi bil tudi za Cerkev verjetno fatalen, če bi na njej preizkusil "dokončno" rešitev kot na Judih. Tudi pri nas se del cerkvene hierarhije ne obnaša modro in svoje pristno poslanstvo zanemarljivo, čeprav ima ravno v Sloveniji pozitivne izkušnje s sodelovanjem z bivšim režimom, ki je bil do nje (po prvih letih nestrpnosti) vsako leto bolj fer in v veliki meri toleranten (res pa je tudi zaradi civilizacijske pridobitve francoske revolucije vztrajal pri striktni ločitvi cerkve in države). Morda je del cerkvene hierarhije trenutno toliko zanesen in nerealen, da kljub spremembam v javnem mnenju in trendu libertarnosti, kljub velikim spremembam pogledov na svet in vrednotam mladih generacij meni, da bo kaj dosegel z nagrizenjem celo zahodnih civilizacijskih uzanc. Pri tem ti posamezniki zanemarljivo pristne interese družbe za miren razvoj in stabilnost, kar niti Cerkvi ne koristi. Verjetno pa protikomunizem nima opor. Strašenje z rdečim hudičem bo izpuhtelo, saj je javnost kljub manipulacijam dokaj informirana, posebno mlade generacije, ki doživljajo nove subkulture tako, da spreminjajo tudi interese in vrednote.

Zahodne demokracije in realsocialistični, komunistični totalitarizem nista bila idealen par. Bilo je to partnerstvo v sili, v danem razmerju moči, ko so nacifašisti postali odkriti nasprotniki in resna vojaška grožnja. Da v protinacifašistični koaliciji ni šlo za prijateljstvo, kaže latentno nerazpoloženje proti komunizmu na eni in proti demokraciji na drugi strani. To je odsevalo tudi v oprezovanju državnih agencij, kot so obveščevalne, in razpoloženju nekaterih politikov ter višjih oficirjev. Celó v medije so prodrle takratne "apolitične" izjave zaveznških poklicnih vojakov, generalov, ki bi po padcu Berlina najraje korakali proti komunistom (ukori in začasni suspenzi za generala Patona med vojno zaradi ponovljenih protisovjetskih izjav). Protikomunizem je tlel v delu javnosti in v politiki. To potrjuje poznejša, z lahkoto in zelo hitro organizirana "menjava zaveznika", uporaba razpoložljivih nacifašističnih kadrov za hladnovojno raboto. Verjetno tudi Vzhod ni vsiljeval kapitalizmu socialnih korektivov. Zasluge imajo razvitejša tradicija idej in prakse zahodne socialdemokracije ter delavskega gibanja.

Izvori totalitarizma so podedovane izkušnje iz monorežimov Sredozemlja. Tudi iz arhaičnih teokratizmov, despotizmov, cezaropapizmov, raznih ideologij, cerkva in diktatur. Totalitarizem je monistično centralizirano odločanje in nasilje – ki ga perfektuira, totalizira šele tehnologija – za reševanje družbenih vprašanj, predvsem vprašanj oblasti, hitrega vsiljenega odločanja brez soodločanja večine ljudi.

Zdi se, da pri nas trenutno vznikajo poskusi klerikalizacije, kar je pravi paradoks v luči svetovnih trendov. Sicer pa je večji del prebivalstva še, kot bi se opisno reklo, človeško, pogansko pluralistično prademokratičen in libertaren, še neokužen s prezirom do medsebojnih ljudskih odnosov, globinsko še ni prepojen z zasvojenostmi, kot so preponderantna žeja po oblastniškem samouveljavljanju ali moderna potrošniška ali tehnološka zasvojenost z deformirano informatiko (televizija, film). (V Italiji so pred tednom organizirali poskusne dneve brez televizije in dobili zanimive ocene, ki govorijo o izboljšanju medčloveških odnosov v takšnih dnevih!)

Demokracija ima prav tako dedno osnovo in se je pri nas v polpreteklem času začela že pred osemdesetimi. Po eni strani res s protestniki – ti se

oglasijo, ko je že manj nevarno zaradi svobodnejših uzanc in norm – po drugi pa že s pristopi, ki so imeli demokratizirajoč učinek (prekinitev s kominformom, delavsko samoupravljanje, relativno svobodnejša kulturna scena, tudi mediji). Danes eni promovirajo revanšizem, drugi pa razglašajo, da smo veliko dlje od Vzhoda in drugih delov Jugoslavije, zato naj napredujmo v EU brez njih (kar morda tudi ni dobro). Če je tako, kdaj smo postali razvitejši, če nismo že v prejšnjem režimu delali drugače? Totalitarizem v Sloveniji nikoli ni polno zaživel, nasprotno, hiral je od vsega začetka, pospešeno pa, odkar smo se izkopali iz Golih otokov, Gerovov in podobnih prisil. Odkar poznamo zakonsko omejen preiskovalni pripor, ki postaja splošno spoštovan, podobne norme, advokate, odkar lahko kupimo potni list, protestniško z njim odidemo v tujino, odkar smo ostali Jugoslaviji vsilili teorijo in prakso odprte meje pa še česa.

Slovenska pot v jugoslovanskem socializmu je res bila dokaj avtonomna in samosvoja, kar ve iz lastnih izkušenj množica slovenskih turistov iz primerjav tako zahodnih kot vzhodnih držav in drugih republik. Uvajali smo – sramežljivo, a vendar – podjetniško obrtno privatno iniciativo, medtem ko so se druge republike raje ukvarjale z levantinskimi načini sive ekonomije. Stopnja in tempo demokratizacije sta bila višja, tudi svobodnejše normative možnosti osebnega gospodarskega uveljavljanja, razlike v osebnem in družbenem standardu (dosežene s solidarnim odrekanjem), kar je vse na svojevrsten način krčilo pot demokratizaciji.

Da prihajamo iz primitivnega socializma, je le pol resnice. Socializem še ni bil razvit, vendar pri nas bolj in liberalnejši kot v drugih delih prejšnje države, predvsem pa Vzhoda. Da smo prišli v demokratični primitivizem, je razumljivo. Demokratična tradicija je revna. Vse večje družbene spremembe pa naplavijo stremuhe, diletante, šarlatane in povzpeticke brez primerne kulture in znanja, odločilo prepričance, ki verjamejo v svoj prav.

Premagan je stalinizem, primitiven in grob totalitarizem nasilnega samovoljnega urejanja državnih in družbenih zadev, ki je teptal voljo ljudi, soupravljanje in osnovne človeške pravice. Odgovor pa je drugačen, ko gre za idejo socializma. Ta ne le da v svetu živi, nadaljuje se in je prisotna, celo dodobra preizkušena v praksi v državah socialne solidarnosti (Skandinaviji, deloma v Nemčiji, Avstriji, celo Angliji). Povsem pa je odprto vprašanje, ali se lahko pojavi "višji" totalitarizem tehnološke dobe, z novim iskrenim ali namišljenim uresničevanjem reda, socialne in drugačne pravičnosti. Nevarnost totalitarnosti ne tiči le v stremljenjih o osebnem uveljavljanju in oblasti, temveč tudi v razkoraku med eksponentno hitrim razvojem tehnologije in znanosti ter relativnim zaostajanjem človekove zavesti, izobrazbe, vzgoje, spoznavnosti in sposobnosti absorbiranja vseh potrebnih informacij in/ali izredno povečujočih se možnosti za manipulacijo posameznika, ko ta najde samo še čas za lahkotno površne sanje, kako mu bo samoumevno vsak dan bolje. Ob vseh težavah, ki jih prinaša na eni strani paradigma permanentnega uspešnega razvoja, na drugi pa vidne, ponekod morda celo že nepopravljive (ireversibilne) posledice takšnega razvoja. Nekontrolirano naraščanje svetovnega prebivalstva, nerazumno ravnanje z neobnovljivimi viri, z vodo in zrakom, skrivajo posledično nevarnost, da se o reševanju teh vprašanj človeštvo ne bo znalo, moglo ali hotelo dogovarjati. Močne države in sistemi bi s silo diktirali načine reševanja (še huje kot ob sedanjem ponarejanju konsenza za slabotne in ob nasilju močnih), svoje zamisli. Ali je ob sedanjem stanju zavesti in znanja političnih in vodilnih elit v obstoječih nacijah realno pričakovati, da bo prevladal dogovor o socialnejši in solidarnejši razvojni paradigmi? Udejanjanje interesa za ustvarjalno (ne težaško, kulaško) delo in zaposlovanje?

Namesto večnega lova za profitom, zmerneje donosni tehnobiološki projekti, ki bi dovoljevali primeren globalni razvoj. Zaposlovanje s koristnejšim delom kot so oboroževanje in vojne. Je pred nami "stalinizem" ali "nacifašizem" na višji ravni, tak, kot ga gledamo v nekaterih futurističnih filmih, o njem beremo v futuristični literaturi? Čeprav je dovolj tudi literature, ki prepričuje o nujnosti zmage razumne alternative, socialnejše, solidarnejše, bolj humane družbe vsestranskega sodelovanja. Oba trenda sta prisotna v dnevni politiki.

V tej luči je treba gledati tudi na naše razmere. Udbomafija, mladiči, nečaki prejšnjega režima, njihovi strici so le posamezne uporabne oznake in opisi domačega protikomunizma, ki je boj proti nekdanji, sedanji in morebitni novi levici – le oblika vsesplošnega nerazsodnega driblinga in pehanja za oblast.

Totalitarna potencia komunističnih oziroma realsocialističnih režimov ni več grožnja (prej gre, po doživetih izkušnjah, za iskanje tržno soupravljalno demokratičnega socializma). "Rdeča recidiva" je bolj izkušena, tudi bolj prosvetljena in voljna v politiko presegati evolucijsko, dogovorno, po pravilih, za nadaljevanje, kontinuiteto pozitivno uporabne dediščine. Vpitje "Primate tatu!" s strani oblastniško okužene desnice je le prikrivanje morda resnejše nevarnosti za desni totalitarizem. Neizkušeni in neizživeti aspiranti bi se oblasti tudi zgrda polastili.

Upanje, da uspe populistični ekstremizem, je premo sorazmerno napakam, neuspehom in oddaljevanju vladajoče koalicije ali kakšne nove vladne garniture od ljudi, njihovih pristnih potreb in utemeljenih stremeljenj za izboljšanje položaja. Pomembna je korektna, a spodbudna informacija za tiste, ki jim je najteže (120 tisoč brezposelnih, 70 tisočih na robu eksistence). Obenem s hkratnim zagotavljanjem ravnotežja s socialnimi transferi, dokler se ne izboljšajo eksistenčni pogoji predvsem za najbolj prizadete. (Se kdo vpraša, zakaj je samoimenovana socialistična stranka uspela na jeseniškem koncu in še kje? Ne le zaradi protesta zapostavljenih in razočaranih, bolj zato, ker ljudje res ne vidijo stimulativnejše možnosti za prihodnost. Zato se obnašajo s svojimi upi na "odrešile preroke".)

Izražanje pogledov, mnenj in sodba je v družbi sicer večje, a tudi bolj enostransko, nestrpno vznemirjevalno in destabilizirajoče. Zdi se, da so pomembne le senzacije, parcialni interesi, manj pa celovitost in skupne koristi. Tu odgovornost ni toliko na medijih kot na posameznikih, ki ujčkajo svoje ali sugerirane resnice, ki jim prilagajajo informacije. Kljub vpitju o nepristranskosti, samostojnosti in neodvisnosti je premalo res takšnih medijev.

Zdi pa se, da se le kažejo znaki streznitve. V vsej krizi vrednot zagotavljajo relativno stabilnost poleg nekaterih gospodarskih uspehov predvsem podegovane in v življenju uveljavljene vrednote. Osnovna poštenost in sposobnost presoje, kateri politiki so verodostojni, kateri le koristolovne muhe enodnevnice. Protifašistično tradicijo upora mnogi zanemarjajo. Libertarna opredeljenost ljudi in svobodnejše razmišljanje je dediščina, ki jo je enobejevska doba reafirmirala. Tudi težnjo po soodločanju, kljub individualizmu. Medčloveška solidarnost je danes ogrožena zaradi grabeža, čeprav je pri ljudeh globoko zakoreninjena, negovana in afirmirana v številnih urejanjih skupnih zadev s samoprисpevkami. Smisel za socialno skrb je oplemenitena prav v povojnih desetletjih. (V krizi sta, zaradi neprimerne upravljanja s sredstvi in parcialnih interesov, generacijski sporazum o zdravstveni in pokojninski politiki. To odskakuje od norm v socialno solidarnem delu Evrope.)

Meja med Vzhodom in Zahodom naj bi bila še tam, kjer jo je videl Bismarck. Na dunajski Landstrasse, ki pelje na Vzhod. Tam jo začrtuje zahodni svet, čeprav je fluidna, ta obrambna meja blaginji zahodne civilizacije, pred siromašnejšimi, "neciviliziranimi barbari". Pred množicami, ki neustavljivo vrejo z Vzhoda Evrope in Azije in so že nekajkrat podrle samozadostne civilizacije "rimskih imperijev". Ne gre pa le za zahodne materialne vrednote, temveč tudi za duhovne vrednote in globalno dediščino raznih kultur in civilizacij. Kratko in srednjeročno nas lahko utrjevanje zahodno-vzhodne meje spet ogrozi s katastrofami. Uporaba slogana o človeških pravicah proti realsocialističnemu nasprotniku za rušenje "berlinskega zidu", brez scenarija in namena, da te pravice zagotovi "osvobojenemu" Vzhodu, je tudi pustila za seboj fatalno zmešnjavo, nestabilnost in še več odprtih vprašanj kot prej. To potrjuje že vprašanje beguncev, emigrantov, iskalcev lepšega življenja, ki so zaslepljeni od varljivega blišča ogledal potrošništva zahodne civilizacije blaginje. Meja med Vzhodom in Zahodom pa deli tudi prividno blaginjo (ni za vse državljane) in rakasto bolno nepopolno demokracijo in njeno množično eksistenčno negotovost, od sanj o lepšem življenju (ki naj bi bilo kvalitetnejše, obenem pa eksistenčno vsaj tako varno, kot je bilo v realsocializmu). West can not deliver, Zahod svojih (sanjskih) obljub (seveda) ne more (in ne namerava) izpolniti. Porušil je berlinski zid in nasprotni blok za ceno negotove prihodnosti. Stremel je le za zmago, za dokončno solucijo, za prevladovanjem, za premaganjem in uničenjem nasprotnika. Ni pa pripravljen in sposoben izvesti evolucije življenjskih in političnih razmer na Vzhodu. Zdi se, da tudi ni sposoben solidarno pomagati Vzhodu, ki bo tako ali drugače moral sam sanirati svoj položaj, čeprav pogreva tezo ponovnega maršalovega plana. Stanje se eksponentno poslabšuje, veliko zadreg opozarja na slepo ulico (ireverzibilnost procesov).

Zamisli o spravi se je sprevrgla v dober namen, želje in sanje, ki tlakujejo pot v pekel. Danes se sprašujemo, ali je sploh kdaj bila realna. Morda je bilo razumljivo prizadevanje, da se spravo še "umetno" pospeši, ko je že spontano tiho in naravno medčloveško tekla. Gotovo pa to ni bilo več modro, odkar je postajala sluga politike. Odkar so jo številne zainteresirane skupine v potegovanju za novo oblast instrumentalizirale in politizirale v golo sredstvo za totalno kompromitiranje prejšnjega režima, se je vse bolj spreminjala v svoje nasprotje, v povečevanje razkola med prebivalstvom. Sprevrila se je v protikomunistični slogan, ponesrečeno temo in nasprotje ideala, da naj konsenz o preteklosti omogoči bodočnost drugega ob drugem, ne drugega proti drugemu. Interesi so bili preveč različni, tudi osebni, neoblikovani, nedorečeni in nerealni. Premnogim se je mudilo, pa so se začeli uveljavljati z vpitjem in nasilnim onemogočanjem političnih tekmecev. Ni šlo več za sporazum ali tihi premislek, odpuščanje, temveč za ritualno raševinasto spokorniško katarzo, za posipanje s pepelom, za zločin in kazen, greh, priznanje in spoved, pokoro in revanšizem, eliminacijo ali nadvladovanje. Zamisli o sporazumevanju bi bolj koristilo, če ne bi brskali le po tragični preteklosti, ampak iskali tudi resnico o pozitivni drugačnosti že Jugoslavije v odnosu na totalitaristični Vzhod, posebej pa še o drugačnosti Slovenije. Saj je v to drugačnost vlagala svoje napore velika večina prebivalstva. To je vredno vsaj tolikšne pozornosti kot razčiščevanje pobojev in procesov, če nam je res do celovite resnice o preteklosti kot osnovi za dogovor o bodočnosti. Izmeriti tudi, kaj je prejšnji režim koristnega ustvaril

in kaj je uporabno kot pozitivna kontinuiteta, dediščina za prihodnost. A revanšisti, zamerljivci in užaljeni bi raje uporabljali le (stare) grehe proti političnim tekmečem. Tako bredemo v medijsko propagandno politikantsko medstrankarsko, res "državljansko vojno". Nismo se zgledovali po nacijah, ki znajo živeti s svojo zgodovino, s podobno in še težjo preteklostjo, a je ne politizirajo, ne zlorablajo nacionalne patologije za ideološke spore. Kdo danes v Evropi še trdi, da je bil kvizlinški kolaboracionizem prava odločitev. In kdo še zagovarja povojne poboje, recimo oživlja francoske, zavezniške, ne le ruske likvidacije kolaboracionistov ali le vojnih ujetnikov, kdo jih uporablja v politični igri? Le pri nas jih zlorablamo za obtoževanje, izključevanje ali pokoritev tekmeča, nasprotnika (ki to niti več ni).

Večino Slovencev sprava osebno ni zanimala niti v povojnih letih, ni se jim bilo treba z nikomer spravljati. Ni jim bilo do razčiščevanj in igrice med rdečimi in belimi. Bili so preveč zaposleni z obnovo, vsakdanjimi skrbmi, s prihodnostjo, solidarni v skupnih koristih (kar so dokazali z referendumom za osamosvojitve). Umetno razdvajala in hujskala jih je peščica posameznikov, ki je zasledovala neke parcialne in zasebne cilje. Maloštevilne, tako za kolaboracijo kot za poboje neposredno odgovorne osebe so tudi že pod rušo. Tema je postala še bolj iracionalna. Ostali so le nekateri za oblast zainteresirani posredovalci med ljudmi in institucijami ali Bogom. Če je vsa razprava o preteklosti sploh prinesla kanček koristnega, je to v novih priložnostih reafirmirano javno spoznanje, da partizani niso notorični morilci in grešniki, domobranci pa le zapeljane nedolžne ovčke. Da je kolaboracija bila napačna odločitev, upor pa prava. Tisti pa, ki še naprej bredejo po godljah preteklosti, delajo medvedjo uslugo tako sebi kot Sloveniji. Komunističnega režima kot institucije ni več. Cerkev kot institucija je še edini udeleženec pretekle tragedije. Nojevsko zganjanje protikomunizma postaja še za njo težka cokla, saj mora varati, si neverodostojno izmišljati neobstoječega nasprotnika, komuniste v novi oblasti in sploh preveč očitno ponarejati dejstva. Zaradi obremenjujočega medvojnega odnosa rimo-katoliške cerkve do fašizma in nacizma, pri nas pa (so)odgovornosti za kolaboracijo, je še bolj ranljiva. Primitivno vztrajno trmasto jurišanje o svojem prav prepričanih posameznikov iz cerkvene hierarhije preveč očitno podcenjuje javno mnenje o pozitivni protinacifašistični tradiciji. Zamera zaradi uspešne osvojitve oblasti, po kateri je bolj stremela nasprotna stran, a ji zgodovina ni dala prav, je očitno še en slab razlog za napačno ravnanje in politiko. (Sicer pa, zakaj naj bi bilo, denimo, protirevolucionarno ali protikomunistično stremljenje po oblasti ob sodelovanju z okupatorjem bolj sprejemljivo ali celo bolj pravično, pošteno in legitimno kot pa revolucionarno osvajanje oblasti zmagovitih borcev proti okupatorju?) Tehnologija in množičnost informiranja, razmerje sil, relativna bližina dogodkov, preveč (še) živih prič, dokumentacija in globalna obsodba nacifašizma ne morejo reafirmirati nacifašistične propagande črnobukevskih lajn. Prepozno je laž stokrat ponavljati, saj ne zagotavlja več učinka resnice.

Tudi kvazi teme o revoluciji in državljanski vojni so kot spremljevalne oblike revanšističnega protikomunizma postale tako prozorno smešno zavajajoče, kot je bil napis "Got mit uns" na pasovih "feldgraue" uniforme Wehrmachta. Ker stran, ki je s tem začela zaradi pritiska na javno mnenje in tekmece spoznava, da je zašla v slepo ulico, a le ne odneha, temveč skuša nervozno z ihto, s silo doseči zastavljeni cilj, je vse manj uspešna. Tragikomično pri tem je, da je (bila) za promocijo zamisli o spravi zlorabljena dobronamerna intelektualka, tezo o državljanski vojni pa naj bi verodostojno potrdil celo bivši partizan in s protikomunizmom opravičil kolaboracijo.

Tisti, ki spravo propagandno še oglodavajo, je nočejo več in ne potrebujejo (do nje jim niti ni bilo). Mlade generacije pa zares niso bile nikoli sprte, ampak so v povprečju podobno družno živele, doživljale so drugače tudi prejšnji režim, živele (kot pravi Marko Crnković) vsestransko skupno preteklost, radovedno, veselo nefrustrirano, neignorantsko, optimistično. Povestice o spravi jih ne zadevajo. Potemtakem morda trenutno res gre le še za ponesrečen poskus umetno sprtega dela stare generacije, kako naj si partizani in domobranci v nekakšni "instantni" ceremoniji podajo roke, in poraženci postanejo zmagovalci. (Celo italijanski pisatelj in pastor anglikanske cerkve sta v objavljenem intervjuju o spominih na 25. april 1995 italijanski dan upora in osvoboditve – RAI UNO, 23. 4. 1995 – družno odklonila mešanje lastnih partizanov in fašistov.) Tega pri nas ne dovoljuje in ne opravičuje osnovna razlika, ki je v tem, da je kolaboracija med vojno bila dejstvo, prevzem oblasti od strani komunistov pa med vojno le namen nekaterih voditeljev upora, ustvarjen posledično šele po zmagi protinacifašistične koalicije. Sklicevanje na poboje pa zanemarja dejstvo, da vojne niso (več) le romantično junaštvo, temveč postajajo vse bolj zločinske, z vse večjim uveljavljanjem umazane vojne, dirty war, na vseh koncih sveta, celo v miru in z državnim terorizmom. Zavajanje in žrtvovanje domobrancev je bila tragična zmeta. A zanjo je odgovorna druga stran tudi zato, ker jih je prevarala in izdala, z udejanjanjem razkola pa družno z okupatorjem v boju proti enobeju povzročila več, ne manj žrtev.

Mrtve torej kaže dokončno pokopati, na način, ki je običajen v civilizaciji, v katero smo vpeti. Predvsem pa prenehati politikantsko barantanje s kostmi.

KAKŠEN JE MOJ ODNOS DO PRETEKLOSTI? Ne bom objokoval nečesa, kar ni pokazalo sposobnosti življenja, če sem še tako veroval v to stvar. V nas so tičale stare dogme, ki jih je bilo v novih preoblekah slišati lepo, čeprav se v življenju niso obnesle. Verjeli smo, da pomeni spopad z informbirojem začetek širjenja za demokratično zorenje in evolucijo. Žal nismo o pravem času ugotovili, da se je partijski vrh ustrašil lastnih reform, ker se je bal, da bi brez enopartijskega modela in partijskega tutorstva izgubil primat v državi.

Toda ni bilo vse slabo. Tisto, kar je bilo dobro, bo v takšni ali drugačni obliki preživelo, čeprav ne vedno pod istim imenom. Nemogoče je, da bi bilo v teh petdesetih letih, v zgodovinskem bivanju in delovanju treh generacij, vse samo slabo ali da bi vse lahko spravili na skupni imenovalc – zločinski sistem. Kdor tako misli, se morda niti ne zaveda, da pustoši v njem sovražstvo, ki se že jutri lahko spremeni v zločin!

Ponovil bom, kar sem nekje že zapisal: Ne zanikam tega, da sem se v življenju hudo motil. Toda vedno je bil moj ideal boj za človeško med ljudmi, za odpravo vsega, kar je stoletja bilo pregrada humanemu, pravičnemu in solidarnemu odnosu med ljudmi in narodi. To je bila moja ideja tudi tedaj, kadar sem jo poimenoval z besedami, kot so bile komunizem, socializem, samoupravljanje in druge. Še kot mladeniču mi je bila nadvse všeč misel francoskega socialista Jeana Jaurèsa, ki se je glasila:

“Hrabrost je razumeti lastno življenje, da se znajde, prebudi in uredi – pa tudi uskladi z življenjem skupnosti. Hrabro je delati in se prepustiti velikim stvarim...”

Vrnitve v nekdanje čase si ne želim, čeprav se nekateri bojijo, da se bom izneveril socialistični ideji. Tudi sam mislim, da prizadevanja, da bi nekoč v prihodnosti našli skladje med individualnostjo in socializacijo človeka, ne bodo nikoli umrla. Ta ideja res ni tako stara kot krščanstvo, a spet dovolj, da lahko živi naprej. Seveda ne popačena kot doslej.

Nikoli pa ne bi več podstavil svojega hrbta za nobeno idejo brez demokracije. To pa ne pomeni, da mislim, da je zahodna demokracija sam božji blagoslov. Lahko bo sledilo tudi kaj boljšega. . . Takšna politična družba, kakršna je sedaj, gotovo ni zadnja beseda demokracije, saj zgodovina stalno preverja obstoječe rešitve in jih po potrebi spreminja.

Edini zares nevaren recidiv preteklosti je polarizacija Slovencev na dva sovražna si tabora: na klerikalce in liberalce ali, če hočete, na črne in rdeče; med slednje so konservativci že v prejšnjem stoletju štel vse mogoče, od komunarjev do liberalcev. Zgodnja Danica je na primer pisala, da je prekucuh tak duh, ki ljudi obsede, da hočejo vse prekucniti. “Ta duh ima svoja gnezda, ki imajo različna imena: socializem, demagogizem, demokratizem itd. Po takih smrdljivih gnezdi se na tihem reže ter skrivaj ’državniški mir spodjeda, kakor malopridni bramor na spomlad’.”

Kdor hoče izbrisati preteklost iz naše zavesti, kakor da je ni bilo, bo namreč kmalu raztrgal tudi prihodnost, zlasti še, ker smo slabo izkoristili prednosti, ki smo jih imeli pred drugimi vzhodnoevropskimi državami.

Ne bo se mogoče dolgo izgovarjati na preteklost. Kdor nove napake na silo opravičuje s preteklimi, pozablja, da ljudje teže prenašajo tiste napake, ki šele prihajajo, od onih, ki so že za nami.

Sicer pa je najbolje, da citiram Vasjo Predana, ki je v eni od številkk Sodobnosti med drugim zapisal nekaj, česar jaz ne bi mogel bolje povedati:

“Res, da čas to globoko, temno rano slovenstva zlagoma celi, res, da se namesto sprave kotijo nevarna sovraštva in včasih se zdi, ko da se ta sovraštva le še poglobljajo, a po drugi strani je hkrati res, da je tako imenovano preštevaje kosti, pa naj ga pojmuje kot simbol ali kot resnico, ki ga zganjajo nekateri pregnani, od znova vzniklega sovraštva oslepeli in oglušeli, militantno in maščevalno nastrojeni sodobni slovenski ‘arheologi’, pripeljano že do grotesknega absurda. . .”

Strinjam se tudi z dr. Levom Kreftom, da se tudi demokracija lahko naleze totalitarizma, kadar nečistuje. Za podkrepitev si bom izposodil nekaj let stara vprašanja nekdanjega hrvaškega oporečnika Zvonimirja Čička, ki sicer govorijo o “hadezejevskem nečistvovanju”, a deloma veljajo tudi za marsikoga pod našim slovenskim podnebjem:

“Še pomnite, gospodje... kako ste pred volitvami govorili in kako še vedno govorite o demokraciji z veliko začetnico? . . . Kako ste venomer poudarjali, da tam, kjer je enoumje, ne more biti dialoga? Kako je beseda patriotizem pomenila čudežno magično formulo, ki je v sebi nosila smisel vseh naših teženj in stremeljenj? Bodo zdaj vsa ta lepa gesla postala zatočišče vseh mogočih barab in ničvrednežev, ki s svojo sebičnostjo packajo lepoto teh načel?”

ODNOS DO NARODNE SPRAVE? Grozodejstva so bila na obeh straneh. Ne bi jih smeli tehtati s številkami in velikostjo kraških jam. Pokopljimo že enkrat mrtve, njihove kosti, ki niso ne črne ne rdeče, in dovolimo, da prekletstvo, ki je dolgo viselo nad nami, postane samo preteklost, če se ne pomirimo, se bo sovraštvo prenašalo iz roda v rod. Resnica naj bo temelj sprave, toda o njej se pogovarjamo tako, da nas bo naredila boljše in ne slabše!

Tisti, ki ne znajo drugega kot samo sovražiti, so od sprave dlje kot nebesa od pekla, četudi morda nosijo duhovniško oblačilo – dopetačo! Nihče – ne partizan ne domobranec, ki je kdaj potopil roko v človeško kri, kot bi jo na kolinah mesil za krvavice, vseeno, ali po ukazu ali na lastno pest – se ne bi smel obnašati, kakor da mu ni treba prositi za odpuščanje!

Ne uničujmo tiste oblike sprave med ljudmi, ki je bila dosežena v preteklosti, ko so se, da uporabim prisposodob, hiše rdečih in belih poženile med seboj, ker so čutili, da bodo skupaj lažje pokopali preteklost in da se bo jeza v njihovih pesteh sčasoma ohladila. Desetletja pozneje se mladi v bitki za samostojno Slovenijo niso spraševali po političnem poreklu svojih dedov in očetov.

Zame je idealna oblika sprave tista, ki jo zagovarja nekdanji poljski disident Adam Michnik. Je proti brskanju po preteklosti zaradi pridobivanja političnih točk ali kot ščuvanje ljudi. “Jaz že od nekdaj menim,” je dejal, “da diferenciacija političnega prostora na Poljskem ne sme izhajati iz tega, kar je bilo, ampak iz tega, kar bo. Helmut Schmidt je bil v nacistični vojski, Willy Brandt je bil (v odporniškem gibanju) na Norveškem in Herbert Werhner je bil komunist. Toda vsi trije so se zbrali v imenu tega, kar bo in kar bi moralo biti...”

Naši vnuki nam bodo hvaležni, če bomo vztrajali pri nebolečem prehodu v nov sistem, in nas bodo preklinjali, če bo uveljavljen model, ki je sprt z duhom resnične sprave. Da ne bo nesporazuma: tudi sam sem pred šestimi leti prenoviteljskemu slovenskemu cekaju pisno predlagal, da se je treba izogibati

pavšalnih ocen o preteklosti, češ, vse je bilo dobro ali – vse je bilo slabo, zločinsko. Zavzemal sem se za to, da že CK opravi temeljit in povsem konkreten obračun s preteklostjo, s tem da poimenuje stvari s pravimi imeni. Če je treba reči, da je bilo neko obdobje zločinsko, naj to odkrito reče, prav tako pa naj naredi distinkcijo med sistemom pri nas in sistemom à la Brežnjev, Honecker in Ceausescu. Gre mi na bruhanje, ko prebiram slavospeve zahodnih politikov "demokratu" Borisu Jelcinu kot edinemu rešitelju demokracije v Rusiji; nekoč sem ga slučajno srečal v Sverdlovsku in takrat je bil vse kaj drugega kot demokrat. Življenje pri nas so bila kljub vsemu prava nebesa v primerjavi s tistim, kar sem videl tam.

Kako pa je s pripravljenostjo nekdanjih slovenskih izgnancev (1941–1945) na spravo s kočevarskimi Nemci? Ko je vodstvo društva v sporočilu poslancem (tedaj še Skupščine Republike Slovenije) navedlo, kako si na razne načine prizadeva, da bi nemške oblasti pokazale dolžno spoštovanje žrtvam genocida, ki ga je izvajala nacistična Nemčija nad slovenskim narodom, je med drugim zapisalo:

"Izgnanci ne bi radi doživeli, da bi prišlo na dnevni red vprašanje odškodnine nemškim Kočevarjem, ki so se večinoma prostovoljno naselili v domove slovenskih izgnancev, prej kot pa moralni dolg do trpljenja slovenskih izgnancev..."

Takšen dvom je bil povsem upravičen, kajti izgnanci so videli, da je bil del nove slovenske oblasti naklonjen kočevarskim Nemcem in njihovem hrepenenju po krajih svoje očetnjave. Izgnanci so se nemalo začudili, ko so videli, da so nekateri najvišji predstavniki Slovenije prisostvovali raznim slovesnostim v počastitev kočevarskih Nemcev. Na njih so govorili o tem, kakšna krivica se je godila Kočevarjem, pri tem pa z eno besedo niso omenili usode več kot 80 tisoč slovenskih ljudi iz Spodnjega Posavja, Obsotelja in tistega dela Dolenjske, ki je pripadal tretjemu rajhu. Če nič drugega, bi se morali pobrigati vsaj za to, da bi nemške oblasti končno omogočile vsaj skromno obeležitev nekaterih taborišč in predvsem grobov slovenskih izgnancev.

Slovenski izgnanci gotovo ne bi bili proti temu, da po tolikih letih pride do sprave tudi s Kočevarji, toda ti doslej še niso pokazali niti najmanjše pripravljenosti, da bi prosili odpuščanja, ker so tako ali drugače sodelovali v načrtu za pregon naših ljudi z njihovih domov in pri ponemčevanju delov Slovenije, ki so jo okupirali Nemci. Pripravljenost odpuščati mora biti obojestranska, če naj se osvobodimo okov sovraštva, "kajti sovraštvo je rušilna sila, odpuščanje pa ni slabost," kot je pred leti dejal sedanji papež ob svojem obisku na Poljskem.

PROTIKOMUNIZEM? Kdor se kot humanist in demokrat iskreno bojuje za kaj, je socialni demokrat, krščanski socialist, socialist, demokrat ali kar si že bodi, če se za svoje ideje bojujejo s prepričanjem, zgledom in argumenti. Protikomunist je po mojem tisti, ki hoče spodnesti komunistično idejo s prepovedmi, linči in pogromi, čeprav za zdaj še v retorični obliki.

Imamo seveda več različic protikomunizma, od Mussolinijevega in Hitlerjevega v Evropi do McCarthyjevega v ZDA. Tudi v Sloveniji ni malo nacistoidnih radikalnežev, ki se množijo v premem sorazmerju s številom nezadovoljnih ljudi. Ne smemo pozabiti, da se ljudje navdušujejo nad svobodo in demokracijo le dotlej, dokler jim ne začne kruliti v želodcu, ko obe vrednoti v njihovih očeh naenkrat izgubita svoj prvotni sijaj. Sam sem to doživljal neposredno po drugi svetovni vojni, ko sem se vračal iz nemškega taborišča. Na dolgi poti proti domu smo govorili, da bomo pripravljeni vsak dan jesti koprive, če ne bo

drugega, le da bomo svobodni. Ko pa je mati drugega ali tretjega dne življenja v prazni, opusteli domači hiši začela brskati po prtljagi, če bo še kak košček kruha ali prgišče moke, smo se naenkrat zavedeli, da je tudi v svobodi treba jesti.

Sicer pa so najhujši protikomunisti tisti, ki so bili nekoč goreči komunisti. Kar naprej jih je strah, da se v novem položaju niso dovolj izkazali, zato si prizadevajo, da bi bili radikalnejši od najhujših skrajnežev. To pomeni, da se morajo kar naprej potrjevati, kot star možak, ki se poroči z mlado žensko. V določenih okoliščinah bi bili celo za pogrome, pri tem pa se ne zavedajo, da je logika takšnih in podobnih pogromov povsod ista: prej ali slej pridejo na vrsto tudi tisti, ki takšno preganjanje ljudi sprožijo. Jutri, ko bo zmanjkalo žrtev takšne gonje, bodo po tej logiki prišli na vrsto tudi oni sami, če bodo tudi v njihovi krvi našli vsaj nekaj promil "boljševiške preteklosti". Malo je namreč svetnikov, ki bi lahko uporabljali svetopisemski izrek: "Če imaš čiste roke, vrzi prvi kamen name!" Celó katoliška revija 2000, ki sta jo urejala Peter Kovačič kot glavni in Lojze Peterle kot odgovorni urednik, je ob Titovi smrti zapisala, da je Tito "kot revolucionar in vojskovodja uvedel perspektive za razvoj naših narodov v državni zvezi enakopravnih in suverenih narodov".

Če bom še kdaj napisal kakšno knjigo, bom pisal o sovraštvu tega časa in ga primerjal s tistim tik po vojni in povsod, kjer se pojavljajo prenapeti in maščevalni zmagovalci ter ponižani in pohojeni poraženci. Priznam, da je bilo takšnega sovraštva neposredno po vojni kar precej, zdaj pa ga ponovno razpihujejo. Če že iskreno obsojajo tisti čas, naj se glede metod obračunavanja z nasprotniki (sovrážniki) vsaj ne zgledujejo po njem! Jaša Zlobec je bil pošten in iskren, ko je kmalu po spremembah v Sloveniji rekel nekako takole: "V prejšnjem sistemu sem bil preganjan, toda ne želim biti maščevalen, ker to ne bi vodilo k dobremu."

JE NACIZEM DOKONČNO PORAŽEN? Nacizem je bil leta 1945 vojaško poražen, ideološko pa ne, saj na vseh koncih sveta v raznih oblikah in novih preoblikah še vedno živi. Dolgo sem verjel, da se krvave morije iz leta 1941 ne morej več ponoviti, a so me mnogi dogodki, ki so sledili, prepričali o nasprot-nem. Neonacizem, četudi si nadeva drugačna imena, ohranjajo tudi poskusi, da bi eno nasilje opravičili z drugim: nacizem ali kolaboracijo s komunizmom, ubijanje Muslimanov s svetimi pravicami Srbije, moritve Srbov pa spet z obrambo Muslimanov kot žrtev agresije. To se ne dogaja samo pri nas. Nedolgo tega sem gledal nemško televizijsko oddajo, v kateri so se pogovarjali, kaj 8. maj, dan zmage nad nacizmom, pomeni Nemcem. Večinoma so soglašali, da je v civilizacijskem smislu dolgoročno pomenil osvoboditev tudi za večino nemškega naroda. Izjema je bila le ženska iz nekdanjega Königsberga, ki je vztrajno ponavljala, da je bil to zanjo in je še vedno črn dan. Nekateri sogovorniki so si zaman prizadevali, da bi jo prepričali, da je bilo tudi njeno trpljenje v ruskem taborišču posledica krutega nacizma. Čeprav ni razmišljala na glas, je bilo očitno, da bi se po njenem zahodni zavezniki in nacisti morali vsaj leta 1945, ko so se sovjetske armade bližale Berlinu, združiti in skupaj udariti proti "aziatskim komunističnim hordam", češ da so bile večje zlo od nacizma.

Tudi pri nas je kar precej politikov, ki se podobno kot nekateri povojni belogardistični emigranti zavzemajo za to, da bi morali priznati, da so bile napake na obeh straneh, potem pa bi si v znamenju sprave segli v roko in drug drugemu oprostili vse, kar je bilo v preteklosti. Če bi šlo samo za napake, zlorabe, samovoljo in podobno, bi ta formula bila še kar sprejemljiva. A ne gre

samo za to. Ljudje, ki so včasih stali na dveh bregovih, se lahko spravijo, nimajo pa pravice, da načelno izenačijo narodnoosvobodilni boj in kolaboracijo, da tudi jaz uporabim tujko, ki je menda prizanesljivejša od besede izdaja.

Nekatere najbrž že bolijo usta od vztrajnega ponavljanja, češ, da so se belogardisti morali zateči pod zaščito okupatorja in na koncu celo sodelovati z njim, ker so jih oborožene komunistične tolpe življenjsko ogrožale.

Kako poskušajo zmanjšati nacistična zločinska dejanja, dokazuje pismo dr. Petra Urbanca iz Kanade, objavljeno v Vestniku, glasilu Društva izgnancev Slovenije 1941–1945, kot odgovor na članek Franceta Mihalovčana "Izgnani iz zgodovinskega spomina" v Vestniku, št. 1, april 1992.

Naj najprej navedem vsebino Mihalovčanovega članka:

"Nekaterim seveda ne gre v račun, da so Nemci začeli izvajati genocid nad slovenskim narodom mnogo pred nastankom večjih partizanskih enot. Ta nevarnost je bila takrat tako velika, da je nujno terjala množični odpor proti nameri okupatorja, da uniči slovenski narod. Nemška vojaška sila je bila od leta 1940 do leta 1944 res ogromna in učinkovita, kot piše 7. februarja 1992 v Pismih bralcev časnika Delo Peter Urbanc, Don Mills, Kanada. Toda če bi vsi okupirani narodi Evrope takrat sprejeli Urbančevo previdnost, kdaj in kako začeti upor, bi Nemčiji zagotovo uspelo uresničiti načrt izгона 260.000 Slovencev ali vsakega tretjega v nemškem delu okupirane Slovenije. Če namreč v Evropi ves ta čas ne bi bilo resnih znamenj odpora, je tudi vprašanje, če bi ZDA sploh stopila v vojno, to pa bi pomenilo zanesljivo zmago tretjega rajha. Zato je Urbančeva trditev, češ da je bil vse do leta 1944 vsak resen upor v Vzhodni Evropi obsojen na poraz s tragičnimi posledicami, močno dvomljiva in zgolj v funkciji opravičevanja sodelovanja slovenske kolaboracije z nemškimi nacisti in italijanskimi fašisti.

Po Urbančevi logiki so bili potemtakem povsem odveč poskusi partizanov, da bi preprečili zločinski načrt izгона naših ljudi iz Spodnjega Posavja in Obsotelja. Znano je, da je Štajerski bataljon dobil jeseni 1941 nalogo, naj odrine na kozjansko in bizeljsko področje, si priključi še Brežiško četo in z napadom na postojanke in nemške kolone zaneti na tem področju splošen odpor. Vendar je iz raznih vzrokov prišlo le do napada na Bučko, ki pa, kot vemo, ni zanetil množične vstaje. Toda to nikakor ne pomeni, da narodnoosvobodilni boj v celoti ni bistveno vplival na nacistične načrte o izgonu več kot četrta milijona Slovencev. Lahko bi navedli številne dokumente, iz katerih je razvidno, da so 'nacisti morali marsikateri ukrep v zvezi z množičnimi deportacijami spremeniti ali odložiti zaradi narodnoosvobodilnega boja slovenskega naroda' (glej knjigo dr. Toneta Ferenca "Nacistična raznarodovalna politika v Sloveniji v letih 1941–1945", Obzorja, Maribor 1968)."

Upal bi si trditi, da bi do "izseljevanja" spodnještajerskega obmejnega prebivalstva prišlo tudi, če ne bi bilo partizanskega oziroma narodnoosvobodilnega odpora; v tem primeru bi bil obseg "etničnega čiščenja" le še večji, ker ne bi bilo nikogar, ki bi ga oviral. Razkosanje Slovenije je bilo določeno še pred napadom na Jugoslavijo, saj je vrhovno poveljstvo nemške vojske že 3. aprila 1941 sporočilo Hitlerjeve "splošne namene za prihodnjo organizacijo uprave v jugoslovanskem prostoru". Po teh navodilih se nekdanji avstrijski deli, ki na Jugu mejijo na pokrajini Koroško in Štajersko, priključijo k tema pokrajinama. Za obe pokrajini je Hitler izbral okupacijski sistem, kot ga je pred tem uvedel v Alzaciji, Lotaringiji in Luksemburgu. To pomeni, da je gaulajterje in državne namestnike sosednjih pokrajin postavil za šefe civilne uprave.

O ponemčevanju slovenskega življa so razmišljali že davno pred prihodom Hitlerja na oblast, ki je usodo Slovencev (kot Slovanov) jasno nakazal v svoji zloglasni knjigi "Mein Kampf". Teoretiki nemškega življenjskega prostora so namreč menili, da je treba na preureditev jugovzhodne Evrope gledati kot na sestavni del problema celotne nemške politike v vzhodni Evropi. Nacisti so samo do skrajnih meja potencirali velenemško politiko do Slovencev, ki je stara približno toliko, kolikor je star nemški nacionalizem. Njegova prizadevanja za germanizacijo segajo stoletja nazaj, čeprav je dobil ta proces svojo zavestno usmeritev šele v drugi polovici 19. stoletja.

Dr. Peter Urbanc je v odgovoru napisal, da ga je članek Franceta Mihalovčana osebno prizadel, posebno pa naslednji odstavek: "Nekaterim ne gre v račun, da so Nemci začeli izvajati genocid nad slovenskim narodom..." Potem pa je nadaljeval, ne da bi jasno ločil, kaj je njegova misel in kje povzema vsebino Mihalovčanovega članka: "Nemštvo tistega časa in še posebej Hitler sta bila našemu narodu smrtno nevarna. Zgodovina zaznamuje namen izselitve 260.000 rojakov, za preostale asimilacijo. Razvoj 1941–1945 je omejil izselitev na 80.000, sledile so neusmiljene represalije, ubijanje talcev, pošiljanje ljudi v lagerje. **Genocid, ki pomeni biološko, načrtno uničenje celega naroda, cele rase, pa hvala Bogu, Nemci nad Slovenci niso izvajali, niti so to poskušali ali nameravali.**

V članku navedena misel, da je narodnoosvobodilni boj preprečil Nemcem izgon še večjega števila rojakov, ni prepričljiva. Nihče ne zanika, da je narodnoosvobodilni boj oziroma revolucija občasno blokirala transportne možnosti, osvobodila sem in tja nekaj ozemlja. Po drugi strani je nesporno, da so Nemci okupirano ozemlje v Sloveniji vse do srede aprila 1945 obvladali v taki meri, da so mogli (in bi mogli) slovensko ozemlje počistiti v taki meri, kakor so počistili Varšavo ali Slovaško tik pred koncem vojne.

V nasprotju z mnenjem pisca o velikem vojaškem pomenu partizanstva v Evropi je dejstvo, da tega pomena zahodni zavezniki narodnoosvobodilnega boja niso pripisovali. Zavezniki so želeli in priporočali mirne priprave za udar in upor, ki bi se izvršil šele skupaj z zavezniškimi akcijami druge fronte.

In končno še o kolaboraciji: v slučaju okupacije je kolaboracija nujno zlo. Davkarija, šole, sodnija, policija, prehrana, transport itd. delajo tudi pod okupatorjem. Sodelovanju se enostavno ne moreš izogniti. Obstajajo mednarodne haške konvencije, ki med drugim določajo, da mora okupator pustiti na svojih mestih bivšo administracijo, vključno z najvišjimi uradniki. V slučaju terorja, s tisoč in več likvidacij in mučenj nedolžnih, ki je nastal v Sloveniji takoj po 22. juniju 1941, iste konvencije določajo ustanovitev paravojaških domačih enot."

Nekaj let pozneje beremo v Dnevniku (Nepreslišano, 12. aprila 1995) naslednjo misel poslanca krščanskih demokratov Ivana Omana:

"Seveda se strinjam, da so nacifašistični okupatorji imeli genocidne namene. Če bi sile osi zmagale, potem po nekaj desetletjih slovenskega naroda ne bi bilo več. Vse to je jasno, nekoliko manj pa je razumljivo naivno pričakovanje večine Slovencev, da bo nekaj sto ljudi vrglo Nemce čez Karavanke. To je omenjeni genocid samo pospeševalo in povečevalo."

Med navedenima avtorjema je bistvena razlika. Urbanc namreč zanika nacistične genocidne namere, Oman pa jih vsaj priznava, čeprav očitno ne odobrava tako zgodnjega narodnoosvobodilnega boja. Dr. Peter Urbanc ni bil prepričljiv in ni ovrgel trditev Franceta Mihalovčana, ki temeljijo na zgodovinskih dejstvih, ampak je le še enkrat dokazal, da nekaterim res ne gre v račun, da so

Nemci začeli izvajati genocid nad slovenskim narodom veliko pred nastankom večjih partizanskih enot. Z desettisoči slovenskih izgnancev že pred nastankom večjih partizanskih enot se namreč podira premisa, po kateri so mnogi zaradi "nezaslišanega komunističnega nasilja" morali poiskati zaščito pri okupatorju in nato celo sodelovati z njim.

Neprepričljiva je tudi trditev o Slovencih, ki so se bojevali za Kristusa kralja, kot da to samo po sebi dokazuje, da so bili na pravi strani, četudi so sodelovali z okupatorjem. Tudi nemški vojaki so na zaponkah svojih pasov imeli napis "Got mit uns" (Bog z nami), pa to v ničemer ne zmanjšuje zločinov njihovih enot nad ljudstvu okupirane Evrope. V Sovjetski zvezi je nemška vojska s svojo okrutnostjo (prizadevanjem, da bi uničili čimveč Ukrajincev, Belorusov in Rusov) spodbujala sovjetsko domoljubje in prof. dr. Z. Ditrich, eden od avtorjev knjige o drugi svetovni vojni, je moral priznati, da je nemško upravljanje okupiranih območij s svojo okrutnostjo in samovoljo preseglo stalinizem, ki je bil za večino sovjetskih ljudi manjše zlo od nacizma.

Kar pa zadeva Omanovo misel o "naivnem pričakovanju večine Slovencev, da bo nekaj sto ljudi vrglo Nemce čez Karavanke", je zaradi zgodovinske resnice treba reči, da se je leta 1941 zdelo naivno še marsikaj drugega: ganljive besede angleškega premiera Churchilla, ko je leta 1940 sporočil javnosti: "General de Gaulle je v majhnem letalu prinesel francosko čast v Anglijo"; pripravljenost Angležev, da se na življenje in smrt postavijo po robu morebitni nemški invaziji na Otok; obramba skoraj docela obkoljenega in sestradanega Leningrada; pričakovanje, da bo Rdeča armada zaustavila pohod zmagovitih nemških armad pred Moskvo; grožnja nekoč pacifistično razpoloženih Američanov, da bodo "zdrobili" Japonsko, s čimer se bodo maščevali za svoj strašni poraz v Pearl Harborju, hkrati pa se oddolžili spominu na trenutke, ko je japonski zahrbtni napad povsod po ZDA izzval obup, črnogledost in otopelost... "Naivna" je bila tudi vera tisočev izgnancev v nemških taboriščih, ko so ob vsakem novem božiču izražali vero, da bodo naslednji božič praznovali že v svobodni domovini. Tako so v izgnanstvu preživeli štiri božiče, "naivna vera" v skorajšnjo osvoboditev pa jim je pomagala, da so lažje vzdrževali in s pokončno držo ter z ljubeznijo in mislijo na dom in domovino poskušali preživeti lakoto, apele in mrličje ter preglušiti zavijanje siren.

KAKŠNI SMO IN V KAKŠNO EVROPO ŽELIMO? Pri nas ni malo takšnih, ki bi bili radi podobni evropskim, posebej nemškim socialnim demokratom, čeprav se v domačih logih obnašajo kot Schönhuberjevi republikanci v Nemčiji. To so ljudje, ki začnejo vsak pogovor o prihodnosti v sami srčiki Evrope, končajo pa ga v tem našem podalpskem nižavju, kjer že od nekdaj Janez ne kupuje kruha pri Petru, ker je liberelec, in Peter ne pri Janezu, ker je klerikalec. Hočejo, da Slovenija pride v družino razvitih, visoko civiliziranih, sodobno organiziranih evropskih držav, toda s Haiderjevimi plašnicami na očeh. Isti ljudje, ki se na moč hvalijo s tem, češ da so podrli zid, ki jih je ločil od Evrope, zdaj sovražijo, kar ima kakršnokoli zvezo s preteklostjo, razen z belogardistično. Pripravljeni so prositi gospo Evropo, naj nam bo dobra gostiteljica, sami pa v svojem okolju niso pripravljeni gostiti nikogar, ki je levo od njih, čeprav so med njimi tudi taki, ki so tudi sami nekoč bili partijci. Pri tem ne pomislijo, da se pomikajo na skrajno desni rob naše družbe, tam pa je že stična točka s skrajnim levim radikalizmom.

Si lahko predstavljamo, da bi se v Sloveniji zbrali Janez Janša, dr. Jože Pučnik, Ciril Ribičič, Jože Smole in Vinko Hafner? Kot ljudje, ki so nekoč,

čeprav nekateri malo dlje kot drugi, nosili partijske knjižice, bi odložili prtljago preteklosti in se pogovarjali o lepši prihodnosti. Bili bi za amnestijo in proti amneziji, kot bi rekel Poljak Michnik! Namesto da bi se neprestano ozirali v preteklost, naj bi se raje vsak pri sebi ne glede na to, kateri stranki pripada, vprašal, kaj je doslej že storil za stabilizacijo našega gospodarstva in za napredek vse družbe. Stari pregovor pravi, da se v primeru, če vleče vsak k sebi nikoli ne pride na kraj! Kajti le z delom za prihodnost je mogoče premoščati prepade preteklosti! Sovraštvo se mora umakniti pred skupno skrbjo, da si kot Slovenci in drugi, ki kot sodržavljeni živijo z nami, uredimo boljšo državo od tiste, ki jo imamo!

V Sloveniji to preprosto ni mogoče. Pučnik bi, če bi mogel, storil natanko to, česar Michnik noče: dekomuniziral bi državo, v kateri so komunisti izročili oblast za okroglo mizo. Pri tem je Slovenija celo na boljšem, ker ni obremenjena s poljskim paradoksom, da so isti ljudje, ki so vpeljali vojno stanje, dovolili deželi brez revolucij, barikad in vešal zapustiti komunizem. Zato se Milanu Kučanu ni treba bati, da bi se po zgledu nekdanjih nasprotnikov generala Jaruzelskega in misleca Michnika moral spoprijateljiti z Jožetom Pučnikom...

Zamislite si, da bi pri nas koga vprašali, kaj misli o socializmu in samoupravljanju. Brž bi odgovoril: "Trizoba pošast, ki je, hvala bogu, že za nami!" Ko so nemškega socialdemokratskega voditelja Hansa Vogla vprašali, kaj misli o socializmu, je dejal, da socializma ni treba zavreči samo zato, ker so ga v preteklosti zlorabljali. "Tudi krščanstvo je bilo ničkolikokrat zlorabljeno, pa nikomur niti na misel ne pride, da bi ga venomer preklinjal ali da bi ga oblila zona že ob spregovorjeni besedi krščanstvo..."

Če bi se z nemškimi socialnimi demokrati pogovarjali o zgodovini njihove stranke, se nikakor ne bi izgovarjali na izgubo spomina, temveč bi sogovorniku odkrito povedali, da so bili nekoč množična, sodobno organizirana politična stranka, katere frankfurtski program je še v veliki meri temeljil na marksizmu.

"Torej ste naslednica delavske stranke?" bi jih začudeno vprašal sobesednik. "Če ne bi bilo nje, tudi nas ne bi bilo," bi odgovorili kratko, a pošteno. "Bili smo celo prva socialdemokratska stranka na svetu, ustanovljena že leta 1869," bi se še pohvalili.

Spoštovani urednik! Tu mi je zmanjkalo prostora in časa. Ravnal sem se po Vaši sugestiji, da ni treba nujno odgovoriti na vsa vprašanja. Namenoma sem napisal več o izgnanstvu, ker se mi zdi, da so prav izgnanci največji kamen spotike vsem, ki trdijo, da se je del Slovencev odločil za kolaboracijo, ker se jim je zdel komunizem večje zlo od nacizma. Začetek genocida nad slovenskim narodom leta 1941 dokazuje prav nasprotno. Celotno načrtovanje za ponemčenje večjega dela Slovenije so bili dovolj velik razlog za narodnoosvobodilni odpor že prvo leto okupacije in ne na koncu, če bi Hitlerju slabo kazalo, ko bi bilo že več kot četrto milijono Slovencev v izgnanstvu, v primeru nacistične zmage pa na dobri poti, da izginejo kot narod.

Ivan Štuhec

Dediščina protinacistične koalicije kot skupni imenovalec evropske in svetovne politike ne obstaja in govoriti o tem je nesmiselno, saj je nacifašizem kot sistem propadel. Živ pa je kot ideja in kot taka obstaja koalicija političnih prepričanj, ki pa seveda ni formalno deklarirana. To pa pomeni, da obstaja stalna nevarnost formalnih in internacionalnih povezav, kakor hitro bi te ekstremne grupacije videle možnost za to.

V vašem vprašanju bi bilo treba pridevnika idealističen in materialističen najprej opredeliti. Z vidika uspešnosti in neuspešnosti nekega družbenega reda je seveda bil komunistični Vzhod idealističen in ekonomsko razviti Zahod materialističen. Z vidika svetovnega nazora je bil Vzhod materialistično usmerjen, medtem ko je Zahod dopuščal vse možnosti. Zame idealizem plus materializem ne pomeni enako kot realizem in iz tega izhajajoč idealen par dveh političnih blokov. Polarizacija med idealizmom in materializmom je nerealna, nestvarna, saj je v nasprotju s človekovo stvarnostjo.

Mislim, da "pritisk" Vzhoda ni silil zahodnega kapitalizma v socialni korektiv. Ta korektiv je vgrajen v demokratični sistem tako z vidika različnih strank, kakor z vidika obstoja civilne družbe. Demokracija obstaja v različnih odtenkih. Zahod jo lahko podpira, ne more pa je ustvariti tam, kjer je do sedaj ni bilo, če je ljudje v svojih okoljih ne bomo ustvarili sami.

Demokracija je predvsem drugačen način razmišljanja o skupnih stvareh. Stalinizem je bil poražen kot sistem, to pa seveda ne pomeni, da se ne more prebuditi v novi izdaji, tako kot nacifašizem.

Pravite, da je ob antagonizmu Vzhod-Zahod prišlo do polarne napetosti med komunizmom in protikomunizmom na Vzhodu. S to tezo ne soglašam, ker je v nasprotju z zgodovinskim dejstvom. Komunizem in protikomunizem sta obstajala v Evropi pred zadnjo vojno in med povojno delitvijo na Vzhod in Zahod. Protikomunizem je razumljiv ravno tako kot protifašizem, saj gre za nasprotovanje idejam, ki v družbi vodijo v nasilje. Zato je protikomunizem na idejni ravni enako pomemben kot protifašizem. V bistvu sta oba varuha demokracije in pravne države.

Nova meja med Vzhodom in Zahodom je meja med revščino in bogastvom; lahko pa je tudi več meja, kulturne, verske, zgodovinske, geografske itd.

Kar zadeva podiranje stare in nove zaves, pa je tako, da smo sodelovali tudi pri postavljanju stare železne zaves.

Novo zaveso vidim v dveh variantah; ena je tista med bogatimi in revnimi, in tu, mislim, smo krepko na strani prvih, druga pa je lahko med demokratičnimi in nedemokratičnimi družbami. Ta meja še ni jasna in od nas je odvisno, ali bomo dosledno na strani demokratičnega dela Evrope in sveta.

Katere so bile rdeče revolucionarne preteklosti, ki so dejansko nevarne za demokracijo? To so vse tiste sile, ki uporabljajo pri upravljanju oblasti laž, prevaro, krajo ali korupcijo, osebne zveze namesto pravne države in denarja nekontroliranega izvora. To so tudi sile, ki se ne opredelijo z enako odločnostjo do vseh družbenih ekstremizmov, ampak jih uporabljajo za ohranjanje svoje pozicije na oblasti. To so tudi tiste sile, ki v Sloveniji ves čas blokirajo proces lastninjenja ali pa pospešujejo v korist natančno določene politične orientacije. Res bi bili naivni, če bi verjeli, da so stare totalitarne metode izumrle na dan deklariranosti za demokracijo.

Demokracija je vedno ogrožena in takšna tudi bo, saj se prav po tem razlikuje od t. i. dokončnih družbenih rešitev. Javna kontrola oblastnikov je nujna in je vsakdanji kruh demokracije. Razlika med našo demokracijo in starejšimi pa je, da drugod nosilci oblasti sume ali ovržejo ali pa so sodno izpričani. Pri nas pa jih spretno prikrijejo. Problem mladih demokracij je, da je v njih veliko megle, nejasnosti in izmikanja, ki ga zrelejša demokracija ne prenese.

Ekstremna desnica je danes v Sloveniji nacionalistično militantna. V parlamentu je prisotna po zaslugi Zmaga Jelinčiča, ki uspešno združuje nacionalizem z libertinizmom in prenovljenim komunizmom. Prisotna pa je tudi zunaj parlamenta in že patroljira po naših ulicah v imenu varnosti državljanov. Možnosti za to, da bi se ekstremna desnica povzpela na oblast, so. Odvisne pa so od več dejavnikov. Nihče ne more zagotoviti, da v določenem zgodovinskem trenutku ne bi nastala takšna politična konstelacija, ki bo tem grupacijam omogočila priti na oblast po demokratični poti. Zato in zaradi svoje varnosti bi morala biti mlada demokracija veliko bolj odločna do takšnih pojavov, kot je. Nekateri si namreč razlagajo demokracijo kot anarhijo. Anarhija in totalitarizem pa sta siamska dvojčka.

Kako ocenjujem delo Državnega zbora pri sprejemanju aktov o popravah krivic? Slabo, ker smo tik pred obletnico in se ni še nič zgodilo. Za razjasnjevanje nekaterih detaljnih odločitev v preteklosti je potrebna znanstvena ekspertiza. Dejstva komunističnega terorja na začetku vojne in po njej pa so evidentna. Evidentna je tudi drža vsega demokratičnega sveta do komunizma kot državne ideologije, za to ni potrebna nobena znanost, ampak volja. Dejstvo je tudi, da velik del Slovencev protikomunistov in protifašistov ni imel opraviti z nobeno prisego komurkoli, a so kljub temu bili deležni komunističnega terorja ali pa vsaj šikaniranja po vojni. Za vse to nam niso potrebne ekspertize, ampak odločitev, da je vsak politični ekstremizem kakršnegakoli porekla nesprijemljiv in obsodbe vreden. Če pa nekateri mislijo, da jim bo pri stranskih vratih zmage nad fašizmom uspelo vsaj delno omiliti sodbo o komunizmu, potem seveda načelne sprave ne more biti. Na ravni odnosov med ljudmi pa je uresničena tam, kjer so ljudje s svojo omiko prerasli zgodovinske politične in vojaške konflikte.

Boj proti nacizmu in okupatorju je v našem prostoru nujno relativizirati zato, ker je bil desetletja mistificiran in lažno predstavljan. Ta relativizacija pa ne bo več potrebna od tistega trenutka naprej, ko bo postavljena ločnica med bojem

proti okupatorju in bojem za komunistični družbeni red. In samo v tem je ključni problem in jabolko spora. Vrednote zgodovinske dediščine Slovencev na podlagi izkušenj 20. stoletja so zame najprej nedotakljivost človekovega življenja, spoštovanje drugačnosti in iskanje medsebojnega sožitja, buden nadzor nad oblastjo in odločno preprečevanje njene zlorabe.

Meja med demokracijo in totalitarizmom je res težko določljiva. Morda je po strahotnih izkušnjah 20. stoletja lažje določljiva, kot je bila pred drugo svetovno vojno. Etični kriteriji s človekovimi pravicami so vsaj na načelni ravni jasnejši, kot so bili med vojnami. Kljub vsem slabostim mednarodnih organizacij imajo te vendarle svoj pomen. Tudi medvojna Jugoslavija je imela težave z razlikovanjem med demokracijo in totalitarizmom, o tem ni dvoma. Toda ali je za te težave bila revolucija res zdravilo. Sam seveda tega ne verjamem.

Slovenska pot v jugoslovanskem socializmu ni bila nič samosvoja, ampak je bila vedno primer uresničevanja tega socializma. Samosvoji pa so bili ves čas slovenska kultura, geografski položaj in vera. Vse to je seveda pripravljalo Slovence na demokracijo drugače kot narode južneje od nas. Poleg tega pa smo bili v bivši Jugoslaviji pravzaprav edini narod, ki ni imel nacionalno-zgodovinskih obremenitev s svojimi sosedi, in to je bilo morda najodločilneje in tisto, kar je bilo samosvoje. Kardeljevo samoupravljanje seveda ni bilo samo-svoje.

Izjava, da prehajamo iz primitivnega socializma v demokratični primitivizem, mi pove, da nas ima nekdo za primitivce na celi črti. V bistvu je ta izjava sama najbolj primitivna. Socializem je pač imel svoje mehanizme družbenega urejanja, ki so pokazali, da ne funkcionirajo. Demokracija ima svoje, in če so ljudje nanje pozorni, potem lahko funkcionira. Demokracija ni možna, če v načelu ne pristanemo na sobivanje različnih meja, sprejemljivih znotraj pravnega reda. Pričkanje v parlamentu ni primitivno, ampak sta primitivni potuhnjenost in zahrbtnost. Rajši vidim sprte poslance za šankom parlamentarnega bifeja kakor makiavelistične stremuhe, ki stresajo roko papežu. Meja med demokracijo in totalitarizmom je zato tam, kjer je meja med lažjo in resnico.

Doslej se nisem hotel udeleževati razpravljanja o narodni spravi, ker je bilo že po prvih nakazanih prijemih videti, da to bodisi ni bilo resno, bodisi je zaradi enostranosti bolj vodilo h krepitvi razdeljenosti kot k pomiritvi napetosti. V Borčevi anketi leta 1990 sodelavci niso govorili drug drugemu, ampak drug mimo drugega. To ni bil pogovor, to so bili trdo uokvirjeni monologi. Veliko več dialoga je bilo v vseh letih v Dragi, kjer so se ljudje različnih zorišč vsaj poslušali. Za resno razpravljanje je lahkotno uporabljanje gesel, terminov in samosvoje označevanje zgodovinskih izkušenj huda ovira. Govorci prepogosto prepričujejo le sami sebe. Iztočnica vaše ankete je dovolj jasen primer takšne nejasnosti. Preden se lotim osrednje točke svojega prispevka k anketi, naj najprej komentiram to iztočnico.

Ali ne bi bilo koristneje govoriti o ljudeh, ki delujejo v takem ali drugačnem sistemu, kot o sistemih samih? Kakšen naj bi bil moj odnos do 20. stoletja kot stoletja totalitarnih režimov? Ljudje v totalitarističnem sistemu, ki naj bi bil po Kreftovi trditvi perfekcionističen, morajo tak sistem sprejeti le, če se v njem odpovedo svoji osnovni pravici do svobode in s tem pravico do drugačnosti. Kajti vsako odstopanje od tesno odmerjene vloge v perfektnem sistemu bi podrlo perfekcionizem. Demokracija odstopa od perfekcionizma. Kot sistem je nepopolna, nedovršena in neizdelana, ker daje človeku svobodo lastnega odločanja, neperfektnega obnašanja, s tem pa mu daje zavest, svobodo in ponos. Večjo trajnost ima prav zaradi dopuščanja osebne vrednosti in svobodnega odločanja, človeku prepušča pravico sodelovanja ali odstopanja. V sodobni znanosti je sprejeto gledanje, da so perfektni sistemi togi in ne preživijo niti notranjih, še manj pa zunanjih pretresov. Demokracija kot sistem naj bi se našla "totalitarizma... strašno hitro vse pomeša in pozabi". V resnici pogosteje pozablja totalitarizem, saj v preteklosti, ki jo nosi v spominu, ni bil perfekten in zato raje molči o realnosti, ki je na vseh straneh kazala na odstopanje od idealnega perfekcionizma. Za ovire in nepopolnosti je krivila preživele ostanke fevdalizma, buržoaznega liberalizma in seveda kapitalizma. Če v tem razmišljanju sprejememo človeka kot ustvarjalca, ohranjevalca in izvajalca sistema, ne le kot nemočno kolo v od zunaj postavljenem sistemu, če človeka postavimo v osredje in ne na periferijo, če porabljamo človeka kot merilo uspešnosti, pravilnosti, sprejemljivosti sistema, potem se hitro zavemo, kako so si na zunaj nasprotujoči sistemi v marsičem podobni: s podobno brezobzirnostjo negirajo človekovo svobodo in dostojanstvo, najsi nosijo naslov fašizma, komunizma ali kakega drugega systemskega "izma". Naslov ankete: **1945–95 ali protifašizem in sodobnost** nosi v sebi nejasnost, ker insinuira na več kot polstoletni obstoj protifašizma, menda v slovenskem okviru, in mu daje neki pomen, ki iz razpisa ankete same ni razviden. Vsaj meni, ob obali Pacifika, pomen ni jasen in se ga še vedno drži jutranja megla. Ljubljanska in pacifična sta si podobni. Večina vprašanj, ki jih anketa zastavlja, je zamegljena zaradi premajhne preciznosti terminologije, zaradi sloganov, ki naj bi se sklicevali na dokazano resničnost preteklosti, a v resnici sprejemajo le zunanje podobe, ne da bi se spuščali v

iskanje globlje resničnosti. Preveč preprosto je postaviti nasprotje med demokratičnim "idealističnim" Zahodom in totalitarnim "materialističnim" Vzhodom. V obeh se prepletata idealizem in materializem, vendar je naivno samo enemu pripisovati pravo demokratičnost, drugemu pa totalitarnost. Zato je tudi sklicevanje na "polarno napetost med komunizmom in protikomunizmom" vidnejše v političnih pamfletih kot v realnem življenju. Če si je komunizem desetletja nadeval videz enotnosti in uglašene programa, tega protikomunizem ni imel, saj so se v njem zbirale dejavnosti, ki so si med seboj pogosto nasprotovale, a jih je povezovalo odklanjanje komunizma. Vsemu temu nadevati naslov fašizma in nacizma, je zgodovinsko neupravičeno. Celo začetna Osvobodilna fronta si je nadela ime Protiimperialistične fronte in je šele kasneje odkrila fašizem in nacizem kot svoja tekmeca. Končno tudi: protikomunizem v nasprotju s komunizmom. Katerim? S komunizmom Komunistične partije Združenih držav? Ali komunizmom iz vseh verzij sedemdesetih let Sovjetske zveze? Komunizmom slovenskih ideologov? Začnimo vendarle resno razpravljati!

Koliko je možnosti, da pride v Sloveniji do nadvlade desnega ekstremizma? Manj kot do levega. Slovenija danes nima nosilcev desnega ekstremizma, a skrbno ščiti množice preživelcev levega. Javni klici na pretečo nevarnost so le zakrili, kako se v okviru današnje leve nevtralnosti utrjujejo na oblasti nosilci levičarskih ekstremizmov. Strašenje pred desnim ekstremizmom je le krinka, pod katero ostajajo totalitarci nekdanjega režima na mestih, na katerih neovirano odločajo mimo tega, kar bi v svobodnem in odprtem svetu imenovali demokratični proces. Vinko Vasle piše v *Slovenskem almanahu* 93: "Vidite, sistem se je res spremenil, ljudje pa ne." Nimam dostopa do *Almanaha* 94, da bi videl, ali je leto pozneje ta zapis preklical. Sistem se je spremenil, ljudje v novem sistemu so ostali isti, morda manj zadovoljni, ker jim je vsaj včasih treba misliti z lastno glavo in zaman čakajo na vsakodnevna navodila. Ljudje namreč v vseh razredih tako imenovane "brezrazredne družbe": ljudje v vodstvu, Djilasov novi razred; množica v sredini, ki se je v pol stoletja naučila molčati; in nižji sloj, ki pobira drobtine, najsij je režim take ali drugačne barve. Bučarjev referat v *Novi reviji* 150 dovolj odkrito opisuje prelevitev vodstvenih levičarjev v nove liberalce. V današnji Evropi ni verjetno, da bi se totalitarna leva diktatura kot sistem mogla na novo utrditi. Saj se ji niti ni treba; za nekdanje izvrševalce levega ekstremizma je dovolj, da so si pridobili svobodne roke v "demokratičnem svetu", v katerem ni več treba dajati odgovorov kadrovskim komisijam in krajevnim skupščinam, v svetu, kjer je nastavljanje in predstavljanje ljudi na odločilnih položajih v rokah "demokratično izvoljenih predstavnikov", ki so v glavnem levičarji z novimi legitimacijami. V razgovorih z odličniki beremo, kako se jim ni bilo treba ničemu odpovedati, da še danes sledijo istim ciljem, le metode so malo manj grobe.

Slovenci so večji del svoje zgodovine preživljali brez demokratičnih struktur in zunaj njih. Samo v dveh prav kratkih obdobjih je bilo zaznati začetke graditve oblasti na samostojnih osnovah, namreč na ljudeh: v mesecih ob koncu prve svetovne vojne (Kardelj jih označuje za temno obdobje, v katerem je slovenska buržoazija pokazala popolno nerazumevanje zgodovinskih zakonitosti), ko so se ustvarjali začetki slovenske avtonomnosti, a so hitro prešli ob sprejetju prve jugoslovanske ustave; in v kratkem razdobju pred kočevskim zborom leta 1943, ko naj bi se ustvarjala nova ljudska oblast, pa se je hitro sprevrgla v teroristično vsiljevanje oblasti partije, pri čemer je bilo ljudstvo le potrebna kulisa. V današnji Sloveniji je prehod od totalitarizma v smeri demokratične svobode šele v povojih. Javni razpisi naj bi sicer kazali k uresničitvi

demokraciji, vendar se ta opira na zunanje, marsikdaj le iluzorno pobarvane kulise brez resne vsebine. Morda je najpomembnejša zapeljiva trditev, da je tržno gospodarstvo (market economy) identično z demokracijo, da je uvajanje konkurenčnosti v gospodarstvu isto kot demokracija. Posebno v Sloveniji, ko je pod krinko svobodnega gospodarstva prišlo do sproščenega pollaščenja javnega premoženja, danes v privatnih rokah, ki jim ga "demokracije" ustanove ne morejo niti omejevati, še manj pa odvzeti. Ta paradija in načrtna izmaličenost postavlja Slovenijo za primer sistema, v katerem ni etičnih vrednot in osebne odgovornosti in poštenosti. Narodu je zdaj na razpolago le še ostanek; ta naj bi bil razdeljen vsem "državljanom", ki naj bi bili po ustavi solastniki teh bogastev slovenske države. Zato je razumljivo, da je v tej anketi več vprašanj o "vrednotah zgodovinske dediščine... ki imajo... trajno veljavo...". Temu bi bilo spodobno dodati vrednost slovenskih voda, hribov in gozdov, podjetij in slovenskih izumov, slovenskih kulturnih in družbenih stvaritev (tudi vrednost samouprave socialistične družbe, kakorkoli naj bi jo definirali), ter presoditi, kaj bi bilo treba ali vsaj mogoče ohraniti za bodoče rodove. Ni dovolj ohranjati samo samozavest o lastni pomembnosti, ker se hitro razblini, ko zapiha veter.

Anketa sprašuje, kaj naj bi Sloveniji ponujal Zahod, kje naj bi bila meja med Vzhodom in Zahodom in podobno. Petdeset let poveljne dobe je utrdilo mejo med Vzhodom in Zahodom in je potisnilo na Vzhod Češko in Slovaško, Poljsko in vzhodno Nemčijo, Madžarsko, pa tudi Slovenijo in Hrvaško. Če izbrišemo te meje na zemljevidu, ne izbrišemo realnosti delitve. V Združenih državah je po 140 letih še vedno vidna meja med Jugom in Severom, kljub več kot stoletnemu preseljevanju ljudi in mešanju kultur. V petdesetih letih poveljnega totalitarizma je slovenska družba nadomestila nekdanji zgodovinski spomin z novim. Tega spomina in polstoletnih izkušenj ne more odpraviti noben odlok državnega zbora in nobena parada. Zgodovinska dediščina je slovensko družbo vrhu vsega otežila z deljenostjo, ker je pač slovensko občestvo od leta 1866 bilo prisiljeno priznavati več kot eno in enotno državnost. Začelo se je s Slovensko Benečijo in se nadaljuje vse do danes. Na sklenjenem ozemlju slovenske družbe obstajajo tri suverenosti in tri družbene vezanosti, tudi če v tem razpravljanju pustimo ob strani pomembno zdamsko skupnost. Zgodovinska dediščina Ziljana ali Tržačana, Prekmurca ali Goričana je povsem drugačna, kot je zavestna dediščina Gorenjca ali Notranjca. Slovenci v matični Sloveniji so posebno v poveljnem času s trdom spravljal v sklad slovenstvo z jugoslovanstvom, Ziljan je iskal spravo med slovenstvom in avstrijsko lojalnostjo, Prekmurec z Madžarsko, Tržačan z mednarodnostjo Svobodnega tržaškega ozemlja in kasneje z Italijo. Potni list ali rdeča izkaznica ni drobnarija, ki bi jo lahko zavrnil kot nepomembno. Slovenci zunaj meja administrativne Slovenije so se prej spoprijeli z demokratičnostjo in živeli z ugodnostmi in omejitvami tega svobodnega sistema. Seznanili so se tudi z odgovornostjo zase in za svojo skupnost, kjer ni bilo mogoče pričakovati zunanje podpore. Zato tudi marsičesa niso zmogli. Televizijski programi v Kopru za italijansko govoreče in napovedani slovenski programi tržaške televizije kažejo na to problematiko.

Začetki slovenskega demokratičnega presnavljanja so pač šele začetki. V teh štirih letih nove "svobode" so se nedemokratična nasprotstva po prvih poskusih pomirjenja začela spet ostriti. Do uspešnega uveljavljanja bo prišlo šele tedaj, ko bo sedanjo nestrpnost nadomestilo spoštovanje osebne svobode in seveda osebne odgovornosti. Ko bo jezik v pogovorih in zapisih postal bolj spoštljiv in manj žaljiv. Ko bo v časopisnih polemikah izražanje različnih mnenj nadomestilo zmerjanje in grožnje. Za to bo treba počakati, da zraste nova generacija. Upajmo, da bo še slovenska.

Namesto ponavljanja zahtev o tem, kdo in na kakšen način naj popravi krivice, ki so bile v imenu "oblasti" storjene "žrtvam" najrazličnejših barv, bi bilo koristneje oceniti, kaj sta konec partijske diktature in začetek demokratizacije prinesla Slovencem, ne Sloveniji, kaj je sprememba, ki zagotovo ni ustvarila skladnega demokratičnega sistema, pokvarila ali uničila v teh štirih letih. Morda je najpomembnejša svoboda govora. Lastninjenje je bilo – gledano od daleč – od vsega začetka tatvina. Ohranjanje nekdanjih struktur in uvajanje demokratične omejitve vanje je bilo farsa. Poznam predvsem slovenske univerze in Akademijo znanosti. Vse skupaj je norčevanje, če govorijo o svobodi znanstvenega dela in ustvarjanja. Menda ni treba biti več zagovornik socialističnega sistema, da si lahko izvoljen za akademika. Vendar so vsi zagovorniki sistema ostali v častnih seznamih umskih velikanov, od Tita do Kardelja in desetih še živečih. Svoboda osamosvojitve je odprla vrata svobodnemu izrabljanju. Sodišča bi imela za nekaj let dela dovolj samo s presojanjem neupravičenih posegov in bi imela v rokah opravičilo, da zaradi teh sedanjih obveznosti ne utegnejo iskati "krivcev preteklih obdobj" v plesnivih zapisnikih povojnih procesov. Ogorčenost zaradi počasnosti popravljanja krivic ni toliko v tem, da se malokdo resno meni zato, da bi jih v resnici dognal in nakazal, kako naj bi jih popravili, ampak zaradi brezobzirnosti, s katero isti ali podobni ljudje, ki naj bi nosili vsaj del zgodovinske odgovornosti, še naprej podobno mislijo in svobodno delajo. Zame je pač nerazumljivo, kar se še danes godi s teharskim uničevalnim taboriščem, ne to, kar sta moja brata tam doživljala leta 1945; tja še zdaj, ne v letih enoumja, vozijo in odlagajo industrijske odpadke, ker imajo pač dovoljenje za to. Nisem še bral, da bi Teherčani ustavili tovarnjake z odpadki, niti ne, da bi mestni očetje teharske ali celjske občine javno rekli: "Tega mora biti konec!" Kje je tukaj osnovno spoštovanje do grobišča in do vseh sorodnikov tamkaj pokopanih? Lahko je najti opravičila, da je bilo uničenje "razrednega sovražnika" v negotovosti leta 1945 nujno. Nobenega opravičila pa ni, da se proces zločinskega prekrivanja z industrijskimi odpadki nadaljuje še danes. Kje so vsi "zeleni", ki naj bi reševali naravo? Kje so vsi ugledni zagovorniki "človekovih pravic"? Kam so se skrile helsinške komisije, ki jih je bolj prizadela Rizmanova afera kot odlaganje žlindre na teharska grobišča? Spodobna pravna država takih skrunitev ne bi dovoljevala.

To je sodobnost, ki je boleča: sodobnost, za katero ni sprejemljivega opravičila. Ciničen nasmeh se mi vsiljuje, ko berem v *Slovincu* (31. marca 1995) trditev Danice Simšič, da Slovenija ni le pravna, temveč tudi socialna država. Ali ne bi bilo koristno pojme definirati? Ali ne bi bilo koristno izvesti premik v sodobnost in se omejiti na to, kar slovenski ljudje v svoji mladi slovenski državi zmorejo? Zgodovine ni mogoče spremeniti, bodočnost nam je pa še vedno odprta. Zanje se je vredno truditi.

Kljub časovni in prostorski odmaknjenosti so problemi Slovencev in Slovenije živi in boleči tudi za nas po svetu. Pogovor o njih je prvi korak do reševanja. Veliko sreče na dolgi poti!

Zelo ljubeznivo od vas, da ste me povabili k anketi, o kateri moram reči, da sem se je sprva ustrašila zaradi obilice vprašanj, pa vendar nekako moram prispevati svoje misli. Toda le kje začeti?

Res je, da dvajseto stoletje obvladujejo razni totalitarizmi, vendar se nihče ne vpraša, odkod ti totalitarizmi pravzaprav izvirajo. Moja stara teorija je, da vsi izmi izvirajo iz patriarhalno-poljedelske družbe in ne temeljijo na urbano-konsenzni civilizaciji. Razlike med tema civilizacijama je iskati v načinu razmišljanja v odnosu do soljudi. In ker so izmi po svojem bistvu posesivni, okupatorski, in če so dovolj dobro organizirani ter nasilni, dosežejo, da v družbi ni več nobenega korektiva, nobene oblike družbenega življenja, ki bi bila sposobna tak način držati na vajetih. Tak je imperializem pa fašizem, nacizem in stalinizem. Letos torej praznujem zmago nad patriarhalno-ruralno civilizacijo, ki je v resnici stara že najmanj dva tisoč let in ne le petdeset, da pa je še zmeraj hudičevo živa, nam kaže pokol v Bosni. Hkrati pa se spominjamo civilizacijskega stanja, ki je pač staro petdeset let. Zato v ničemer ne vidim, da bi bilo porušeno ravnotežje med Vzhodom in Zahodom. Stalinizem je samo ena od oblik patriarhalno-poljedelske civilizacije. Tudi protikomunizem je ena od oblik patriarhalne civilizacije, ki se kaže predvsem v tem, da je to izročilo desnih strank ob npr. nepriznavanju ženske soudeležbe v javnem življenju, delu in odločanju o svojem telesu.

Podmena, da je bila blokovska razdelitev utemeljena na "materialistični" in "idealistični" paradigmi, je nevzdržna. Mene pri vsem tem zanima samo, koliko zmagujejo v kakem okolju leve (urbano-konsenzne) in koliko desne (ruralno-patriarhalne) sile. Veste, dvajseto stoletje je tudi stoletje največjega razvoja demokratične misli za vse ljudi. Da gre trend prav v urbano-konsenzno smer, nam dokazuje cela vrsta zgodovinskih dejstev: uvedba ženske volilne pravice, vpliv žensk (Clara Zetkin ipd.) na odnos socialnih demokratov do delavnih, dekolonizacija, osvobodilna gibanja (tudi naše) itd.

Pri razvoju demokracije pa moramo biti pozorni na dvoje: koliko je proces množičen in kakšno kvaliteto prinaša v tuzemsko življenje. Naj ilustriram s slovensko zgodovino. Kmečki upori so bili množični, pa vendar brez ideološkega, kaj šele civilizacijskega naboja. Pri tem je bila uspešnejša reformacija, ki je bila sicer začeta z mednarodnim dogovorom, je pa na Slovenskem pustila trajne sledove. Soška fronta in Maister sta bila množična, toda ker nista dobila ideološke osnove (predvsem general), sta bila okrnjena. Nasprotno pa je imel narodnoosvobodilni boj tako množičnost kot ideološko podporo, zato je bil uspešen, in to trajno. Je ni sile, ki bi te vrednosti izničila. Seveda se dvigujejo glasovi proti narodnoosvobodilnemu boju. Ampak to je nekaj takega kot "narodna sprava". Petinštirideset let je ta "sprava" imela zalizane rane v strpnem sožitju in s privolitvijo, da je važna prihodnost in ne preteklost. Danes se dogaja tista skrajnost, ki spravlja človeka v kretensko situacijo: namesto da bi bili strpni do ljudi, ki so umrli za tostranstvo ali onstranstvo, ki pa imajo predvsem pravico do poslednjega počivališča, se bojimo svojo preteklost vrednostno

javno priznati, večinske žrtve partizanov in drugih zavezniških borcev, pregnancev, taboriščnikov itd. pa vrednostno pretvarjamo v tolarčke. Tudi razpravljanje med tostranstvom in onstranstvom ima hude posledice. Pri tem onstranstvo kaže na patriarhalno paradigmo, saj vsi vemo, odkod izvira uniatsko-rimokatoliška cerkev. Ne me napačno razumeti: spoštujem boj za tostranstvo in onstranstvo, toda ta boj ne sme biti omadeževan z moralno izdajo.

Tudi med najnaprednejšimi so stare usedline! Če vzamemo Dolomitsko izjavo ali pa izjavo Borisa Kidriča iz leta 1945, da odpravijo vse ženske in mladinske profesionalce v Narodnoosvobodilnih odborih, potem je jasno, da zadeve vendarle niso tako črno-bele. Hkrati pa je tudi res, da vsako gibanje nosi v sebi okorelost, če njegovo delovanje ni sproti preverjeno, ali v samem gibanju ali na volitvah. In če si ogledamo dediščino prejšnjega režima, pridemo do sklepa, da vendar ni bilo vse tako črno: imeli smo dobro socialno državo, zdravstvo, odlično varstvo otrok in mater, varno delovno razmerje itd. Ampak vse to temelji na tistih vrednotah, ki smo jih pridobili v narodnoosvobodilnem boju. Slovenska posebnost je ravno v tem, da ni bila ekstremistično komunistična, recimo raje prevladujoča socialdemokratska. Slovenska posebnost je bila tudi v tem, da ni smela in mogla zanemariti več kot 45-odstotne udeležbe žensk med delavstvom, ki ima več desetletij staro tradicijo... To pa so še danes največji kamni demokratične spotike.

Prehajanje iz primitivnega socializma v demokratični primitivizem so politikantske izjave. Če bo demokracija, bo tudi desnica imela zmeraj dovolj močno uzdo. Demokracija bo zaresna, če bodo veljavne njene temeljne podstavke: enakopravnost/enake možnosti, svoboda in solidarnost. Te podstavke pa so najbolj odprte v odnosu do manjšine. Pa smo spet na začetku, pri večini, pri izmih.

Franci Zagoričnik

ONKRAJ UPORABE LJUDI, ONKRAJ LET

Inkvizicija v prostem slogu

Ali denimo onkraj zgodovine. Ne mislim na zgodovino kot znanstveno panogo. Pač pa na zgodovino, ki je ljudem sovražna, znotraj katere so ljudje samo gradivo, samo material, ki ga je moč uporabiti, izkoristiti, z njim rokovati, kot se lepo slovensko reče, ga zlorabiti in nazadnje zavreči in izničiti, u-nič-iti.

V svojem življenjskem krogu se človek obrabi po naravni poti. Vendar je njegovo porabo mogoče pospešiti in tako iztisniti iz njega tako pridobljeni presežek njegovih življenjskih moči. Mu podeliti smisel, da mu ni treba živeti tjavendan in se mu življenje ne izteče samo po sebi, tako rekoč brez haska in brez vsakršnih višjih ciljev. Ravno iz njegove dozdevno neznatne materialne koristnosti in navidezne neekonomičnosti posamičnega življenja se nazadnje sešteje velika korist. Zato človeku **vzeti** življenje ali **oropati** ga življenja zmeraj pomeni v hipu doseči neki višji cilj. Čeravno ta cilj, ki so ga zmeraj pripravljene podeliti umnejši, ponosni, močnejši, zmagoviti, ni identičen s cilji ali brez-ciljnostjo "manjvrednih". Plemenitost pravega **vrednotenja** človeka in njegove uporabnosti je v tesni zvezi z zgodovino človeštva.

Dve zgodovini sta. Je prazgodovina in tridelna sodobna ali moderna zgodovina. V daljši prazgodovini smo v premagovanju gladu pospravili s sveta neandertalce in veliko drugih vrst nižjih živih bitij. Krajša sodobna zgodovina, toda v pospešenem ritmu, se pričinja z neizogibnim prehodom na kanibalizem in na vse bolj intenzivno človeško in živalsko bitjerejo in po socialnem razrednem statusu sužnjerejo. Sodobna zgodovina pa je tudi na ta način, da se nenehno deli na včeraj, danes, jutri. Pri čemer jutri ne pomeni tudi konca zverodobnosti človeštva, tako značilne za celotno dosedanje človeško zgodovino. Nasproti temu je komajda le upanje na konec zgodovine, ki naj bi bil obenem tudi konec uporabe ljudi pri izgradnji in (o)hranjenju višjih družb, držav, cerkva in piramid ter vseh drugih stremeljenj k višjim donebnim in vesoljnim ciljem. In kakor se sodobnost v vsakem trenutku deli na preteklost, zdajšnjo preteklost in prihodnjo preteklost, je tudi to upanje ves čas – in seveda vse čase – prisotno, čeprav ne najde ne pravega časa ne pravega prostora, kamor bi se lahko dokončno umestilo in trajno zaživel.

Nekoliko dovtipni pojem zverodobnosti se je pojavil v nekem odgovoru na anketo Književne akademije ob stoletnici Andričevega rojstva, knjižno v antologiji Tihomirja Pinterja Portreti sodobnih slovenskih pisateljev, Studio Etic, Ljubljana 1993, in aprila letos v dveh prevodih beograjskega časopisa Magnet, v srb. in angl. ("zemljevid" akademije predstavlja trapezoid, čigar koti so Kranj, Split, Novi Sad, Novi Beograd).

Človeška zgodovina je le zgodovina vojn, z vmesnimi obdobji premirij. Tudi daljša obdobja med vojnami, kot npr. med prvo in drugo svetovno vojno ter drugo in tretjo so le daljša premirja. Zadnjega pol stoletja smo živeli pod uzakonjeno sugestijo, najsi še tako nesmiselno. Da naj delamo, kot da bo sto let mir – kaj pa potem?! in kaj "samo" čez petdeset let? In se pripravljamo, kot da bo jutri vojna! Pametnejši v Sloveniji so se odločili, naj bo vojna rajši kar takoj, vsekakor pa čimprej. Če bomo vojno prehiteli, bojo žrtve vojne veliko

manjše in bo potem bolj zanesljivo mir. Zdi se, da vojna niti ni tako sramotna, kot so takšna nesramežljiva nešteta sklenjena premirja – na vojnih področjih nekdanje Jugoslavije. Gre celo tako daleč, da so razločki med vojno in mirom-premirjem neprepoznavni. Z drugimi besedami, semantika vojne in semantika miru-premirja sta tukaj povsem odpovedali.

Vsaj to bi bilo treba razlikovati, da ni vojne na Balkanu, tako kot tudi Slovenija ni na Balkanu, in upamo, da se tja nikoli ne bo "vrnila", kot kakšna skesana balkanska dežela. Spreminjanje geografije je ravno cilj vojne. Vojna je preveč utesnjena. Vojne tudi ni v Srbiji, ki bi si jo mogoče najbolj zaslužila. Naj se malo sprosti. Naj bo cel hudič na Balkanu. Naj bo vojna v Evropi. Naj bo svetovna vojna. Le da ne v naši miroljubni deželi, kot je miroljubna Srbija, miroljubna Rusija in kar je še tako miroljubnih dežel po svetu.

Dežela v balkanščini pomeni "zemlja", to razumemo kot posest, ki je seveda za-posedena najprej vojaško; vsaka "zemlja", ki pomeni tudi "državo", temelji na vojaškem priposestevanju, za-posedanju, in šele na tej posesti je mogoče utemeljiti tudi večno državo. Vojna na Hrvaškem in v Bosni spada v kamenodobno kanibalsko zverodobje človeštva. Na drugi strani tega gre za tisti pol mednarodnih prizadevanj omahljivega uspeha, za katera je bolj značilno kulturno civilizacijsko sožitje v svetu. Pri tem se nam zastavlja vprašanje, zakaj je svet tako nemočen pred človeško zverjo in to zmeraj? Spomnimo se propada številnih civilizacij, ki so končale pod navalom divjih hord, barbarov močnih za ubijanje in uničevanje. Človek-zver se pojavi zmeraj tudi znotraj kitajskih zidov in drugih limesov, piramid, babilonskih stolpcev, da postane obramba zoper zunanjega sovražnika pogosto brezpredmetna, ker je "svoj" lasten sovražnik veliko bolj sposoben, hujši in bolj uničujoč.

To, da je človek po svoji naravi zver, temu primerno človeška zgodovina tudi je zverska, predpostavlja še neko drugo zgodovino, zdaj še v sferi upanja in dokazov njenih občasnih in sporadičnih realizacij. Dosedanje stanje človeštva, pri katerem žrtev svetovnih vojn ne kaže podcenjevati in si misliti, da so te stvar preteklosti, v prihodnosti tega tako ne bo, kot da se to ne dogaja tudi zdaj in se ne ve, kdaj bo tega konec, pozna tudi svojo semantično (ne)utemeljenost. Reči, da smo še zmeraj v kameni dobi, bi bila žalitev za ljudi kamene dobe. Tako kot je za zveri iz živalskih vrst žaljiva primerjava s človekom-zverjo. Mnoge jezikovne primerjave in metafore so za druga zemeljska bitja žaljiva; npr. človek človeku volk; kot bolj verjetno se kaže tisto duhovičenje, ki pravi, da je človek človeku človek; naj tako žalitev vsaj izrazno ostane na pravem mestu (pri tem ni mišljen Dunantov človek človeku, ta sodi zunaj kroga tega razmišljanja); volk je pri tem v dejansko človek-volk, tudi v svoji množinski obliki – kot volk-folk, podivjana množica, statistična manipulativna masa (ljudi).

Biti moramo pozorni na to, da so bili v zadnji svetovni vojni med prvimi preganjanimi in vojnimi žrtvami izobraženci, učitelji in duhovniki. Obenem je bilo na prvem mestu tudi preganjanje in zatiranje jezika-materinščine, se pravi tistega, kar je ljudem pri-rojeno, dano ob njihovem rojstvu, dano v zibel. Človek, ki mu je odvzet jezik, pa je pohabljen, invaliden, in to se počne, da bi ljudi prevzgojili v idiote, v popolnejše zveri, vedno pripravljene na vsakršen zločin na zapoved gospodarjev, pripravljene na vsako zaukazano frenetično tuljenje firerju, zmagi, zveri brez sočutja do vseh "manjvrednih", ožigosanih, naznanjenih, namenjenih iztrebljenju. Idejni nasprotniki spadajo v isto kategorijo odvečnih ljudi, vendar jih lahko uvrstimo šele na tretje mesto: razum(ništvo), jezik (kot poglavitno konstituant človeka med vrstami zemeljskih bitij) in ideologijo (kot človekovo politično mišljenje).

Zavedati se moramo tudi tega, da je brezglavo poneumljanje ljudi, njihova kretenizacija, tudi danes (v času premirja, ko vemo, da naš čas sploh ni čas mirja in pri-mirja (hrv.), najbolj obči pojav in smo do njega lahko samo skrajno nezaupljivi. Dokler živimo v demokraciji, ki je še kar naprej v fazi brezzakonja, živimo v kaosu, za katerega bojo bolj značilne armade odvečnih kot pa sam izhod iz tega kaosa. Na tej točki se ponuja že kar zaključek tega razmišljanja, a zapisani bi bil lahko tudi na začetku: Nehajmo se slepiti s povzdigovanjem žrtev, bodisi mitskih, bodisi modernih. V njih vidim samo priprave in predestinacijo za nove "mitske" in "moderne" žrtve.

Estetski prevod žrtve na ravni vizualne umetnosti v simbolno najdemo v rabi pojma "odvečni ljudje" iz nekega drugega vica. Zamislil sem si ga leta 1988 najprej kot razstavni projekt v okviru kranjskega Studia signum. Projekt je bil razstavljen v galeriji v Prešernovi hiši v Kranju in tudi v naslednjem letu v Paviljonu NOB v Trziču na samostojni razstavi pod naslovom Obsedno stanje. Projekt s fotografskimi posnetki odvečnih ljudi je nastal kot umetniški odgovor na takratno politično otoplitev in "mehčavo" imenovano "socializem po meri ljudi". Ker so tako izpostavljeni ljudje vedno ljudje s pozitivnimi oznakami, vedno samo določeni ljudje, je bil potreben semantični premik in korektiv, ki je navrgel humanejšo sintagmo – "socializem po meri odpisanih", tako da so bili ljudje zdaj natančneje določeni, namreč kot nezaposleni, upokojenci, mladina, posebno študenti, ki predstavljajo samo odlašanje na poti do njihove bodoče neizogibne nezaposlenosti, in tudi mrtvi. Kar je bilo takrat samo neka estetizacija problema odpisanih, o njih lahko danes govorimo kot o armadah odpisanih. Začetni korak tega projekta je bil med osmrtnicami v časniku Delo, kar je bilo potem uporabljeno tudi na razstavi. Na razstavi v Trziču je organizator v tej osmrtnici sam prispeval venec s spomenika NOB pred paviljonom, verjetno v znak soglašanja z domisljico in solidarnosti z "žrtvami" sodobne politike. Druga neposredna pobuda za projekt je bil podoben projekt z osmrtnico pesnika Janeza Ramovša iz skupine Ne bom oprala teh krvavih madežev, tudi najprej v Delu in potem na razstavi. Na isti razstavi je sodelovala še kranjska skupina Železteatr, ki je napovedovala celo ritualni umor na sami razstavi, tako da je bila razstava v celoti pod vtisom neke neizrekljive more, sredi katerega ni bilo nič kaj jasno, kaj se lahko zgodi, čeprav nemara tudi vtisom ustvarjalne vsemogočnosti in svobode in slutnje slovenske pomladi (glej tudi Slovenski gambit iz tistega časa, v reviji Dialogi 1988 in pozneje v knjigi enakega naslova, 1994).

Prispevek "samoodpisanih" na razstavi je bil torej v razločevanju med ljudmi, ki jih je od nekdaj – pa tudi takrat in zdaj še posebno – odpisovala, tako da so bili med odpisanimi v igri na poseben način tudi mrtvi, ki so sicer le manipulativna človeška prвина sodobne kvazi demokracije. Pri tem je zanimivo, da se "krvavi madeži" ne pripisujejo kar "vsem" povprek in s tem narodu v celoti. "Krvavi madeži" niso madeži naroda ampak madeži neidentificiranih, varovanih zločincev, ki se skrivajo med mrtvimi. Med mrtvimi so med sabo enaki, čeravno so z vseh strani. Toda, in v tem je tudi eden od ključev narodne sprave. Morilci so tudi med mrtvimi, za katere ni odpuščanja in sprave. Sami ne morejo pred sodišče, pa morajo biti obsojeni v "odsotnosti", da tudi živi poravnajo njihove dolgove. Tudi med mrtvimi je treba ločiti med zločinci in tistimi, ki to niso. Le manjšina takšnih ljudi med živimi in mrtvimi preprečuje za življenje naroda prepotrebno narodno spravo. Do nje je že prišlo, ko se je slovenski narod na volitvah 1990 odločil za samostojno državo svoje Dežele (srbohrv. "zemlje").

Pozneje se je izkazalo, da demokracija ni enoten pojem in za vse enakega pomena. Osamosvojitve Slovenije je bila najprej "zmaga" vseh. Ta zmaga pa je bila že v tistem zmagovitem trenutku za mnoge Slovence predvsem "naša" zmaga. In če naj bi šlo pri tem za zmago nad komunizmom, bi bila to potem kvizlinška belogardistična zmaga. Takšen zaključek ni toliko verbalističen, kot se tako tudi v resnici kaže, in to se je najodločnejše pokazalo ravno letos, ob 50. obletnici zmage nad fašizmom. Govori se o zmagi nad nacifašizmom, kar implicira, da je bila premagana samo neka oblika fašizma in da fašizem v resnici še zdaleč ni premagan, čemur žal ne moremo oporekati. Sodstvo nad zločini in njihovimi akterji bo moralo biti enotno, ne da namesto tega ostajamo pri tem, da eni in drugi tajijo in prikrivajo zločince iz lastnih vrst. Sprave in iz tega izhajajoče višje ravni in svetosti "slovenšne cele" ne bo mogoče doseči po neki polovični poti. Če se žive še da prepričati, mrtvi se za to ne bojo menili. Tu je potem samoblokada in stagnacija naroda, ki lahko sam v sebi gnije in kolapsira tudi brez neke nove vojne.

Totalitarizma nalašč ne omenjam in tako ponujam možnost zaključka, da pravzaprav sploh ne odgovarjam na zastavljeno anketno vprašanje. Vendar mi je najbrž dovoljeno, da se lahko miselno prekopicujem, kot sem tega vaju, da iz besed iztisnem pomene, kakor nanese, tako kot Beckettov Molloy cuza svoje kamenčke, ne ve se zakaj, ali zaradi žeje ali zato, da iz sebe iztisne slino in se ubrani občutka lakote. Najprej iz samega pojma ankete poskusim z delitvijo na anche-(tudi in)-tiranje, tako postane anketa tudi neko tiranje. To me seveda prav nič ne moti ali odvrča od napora pri artikulaciji nekaterih svojih misli ali pomislekov. V slovarju najdem, da je anketa: 1. poizvedovanje, zbiranje podatkov v določen namen, npr. kaj misli javnost o čem, 2. obravnavanje, pretresanje kakega, zlasti javnega vprašanja. Po tej poti pridem do inkvizicije, kajti anketa izhaja iz lat. *inquesita*. Pod inkvizicijo najdem nekaj več od tega, a zelo pomembno (lat. *inquisitio* preiskovanje, zasliševanje). Pristajam pa pri samospraševanju, četudi monologu.

Spraševanje o totalitarizmu je po mojem brezpredmetno, če nam ne more biti jasno, da moramo biti zoper prav vsak totalitarizem, z edino izjemo simbolnega, umetniškega. Vsako drugo totalitaristično obredje je za človeka-človeštvo nevzdržno. Obravnava le enega totalitarizma, lahko je tudi mnogostranska, je brezpredmeta, dokler ne priključeno v zavest mnogih totalitarizmov vis-à-vis temu enemu. Ni samo (bivši) stalinizem, ali kvečjemu tudi fašizem, ki je bil pred petdesetimi leti samo začasno in navidez premagan. Nasproti njima je tudi zahodna demokracija utemeljena na etničnih čiščenjih, kar posebno velja ravno za ZDA kot prvo med sodobnimi demokracijami zahoda. Pa nič zato, če etnična čiščenja genocidnih razsežnosti pojmovno niso ravno totalitarizmi. Vojna v BiH je vojna med različnimi totalitarizmi, verskimi, nacionalističnimi in ideološkimi. Toliko je teh totalitarizmov, da se za enega samega od njih ni mogoče odločiti in tudi ne, upoštevajoč demokracijo, za vse skupaj. Kvečjemu za nacionalizem, ki je skušal rešiti svoje ozemelske apetite s takoimenovano ljudsko armado. Kaj je ta bila in kaj ta po orožju še vedno je, ni treba ponavljati. Vsak totalitarizem ima svojo ljudsko armado za svoje svete vojne in svoje tovarne za izdelavo vojnih kolajn. Stalingrad in Dresden, Hirošima in Vukovar, ali globlje v zgodovino vse do mitskih časov, Troje ali Kartagine – in do kod v prihodnost? – koliko tisočerih ali desetisočerih mest si je podobnih v svojem uničenju, bolj kot je med njimi rasnih in verskih, kulturnih in govornih razlik. Planetarni totalitarizmi v luči sedanjih in nadaljnjih razpletov prve in druge svetovne vojne na južnoslovanskih tleh samo ponovno trčijo drug ob

drugega in se ne razrešujejo ne posamič (kot antikomunizem ali postkomunizem) in ne vsi skupaj. Samo narodi trpijo v tem že tosvetnem peklu. Koristi se očitno obetajo le cerkvam, vatikanski in bizantinski in islamski, in je tudi te treba obravnavati kot totalitarizme, ne le enega samega. Prav današnja situacija kaže na to, da totalitarizem ni en sam, da so vsi hkrati, v skupnem kontekstu in skupno razrešljivi ali nerazrešljivi.

Jurij Zalokar

BREZ SLEPOMIŠENJA

Kar več vprašanj uredništva se medsebojno povezuje, zato bi se ne dalo omejiti le na eno. Poleg tega se ob njih porajajo nova. Zakaj je omenjena le hajka zoper "udbomafijo" in bivši režim, ki ju vprašanje označi kot demone preteklosti, niso pa omenjeni demoni, ki zdaj vstajajo iz grobov, se pravi medvojna kolaboracija z nacizmom in okupatorjem, kakor tudi klerikalizem in še poprejšnje hlapčevanje nekdanji sprijeni Srednji Evropi, habsburški Avstriji? Zakaj poudarjati totalitarizem 20. stoletja in pri tem pozabiti na veliko starejše pojave in poreklo te vrste nasilja? Čemu zoperstavljati totalitarizmu demokracijo kot nekaj, kar naj bi bilo "neskončno boljše", čeprav je v današnjem svetu tudi demokracija neozdravljivo bolna zaradi totalitarizma?

Samo ugibamo lahko, ali pomeni izbor enih vprašanj in neomemba drugih, dandanes izrinjenih v ozadje, da nas je tuja propaganda že povsem omrežila in zavedla. Je poudarek zastranitvam socializma usluga novemu svetovnemu redu, da bi ne opazili, kako gradi na starih temeljih izkoriščanja človeka po človeku in naroda po narodu? Take domneve je treba zavreči, saj vendar ni mogoče, da bi revija Borec kot glasnik najsvetlejšega obdobja v novejši slovenski zgodovini postala zgolj podaljšana roka nekdanjega Slovenca in Slovenskega doma. Glavni razlog, zakaj vprašanja niso širše zastavljena, želimo zato videti v težnji po katarzi v lastnih vrstah in po odpravljanju naplavin nam tujih misli in dejanj. Lastno zlo, kolikor ga je bilo, je namreč treba omeniti, če hočemo ohraniti in razvijati naprej pridobitve osvobodilnega boja, tako narodnega kot socialnega.

Zgodovinsko popolnoma nevzdržno bi bilo pojem totalitarizma zožiti le na dve ali tri oblike družbenega življenja in nato v tem okviru vzporejati komunizem s fašizmom. Enačenje obeh ni upravičeno, saj vemo, da se zlo primeša tako dobremu kot slabemu. Žal tudi dobremu, kot to pričajo giljotine francoske revolucije. Ali pa: v vsaki vojni zagrašita krutosti tako napadalec kot stran, ki je prisiljena k osvobodilnemu boju proti agresorju. To pa nam ne dovoljuje, da bi boj ene in druge strani izenačili, kot se npr. dogaja zdaj, ko zlasti mlajša generacija v svoji nevednosti enači partizane in domobrance ter potem z vnemo nezrele uporniške ihte proti svojim očetom zavrača oboje. Enačenje komunizma s fašizmom, delavskega upora s policijskim nasiljem odtujene oblasti, osvobodilne vojne z agresorjem in domačimi izdajalci je enako, kot če bi enačili kirurga z rakom, ki ga poskuša odstraniti z operacijo.

Sicer pa pri današnji propagandi nikakor ne gre le za kako enačenje dveh neprimerljivih stvari. V bistvu gre za poskus rehabilitacije narodne izdaje in z njo vsega zla, ki je pripeljalo do nje. Kot piše Pleterski,¹ služi temu namenu črnjenje vsega, kar je v kakršni koli zvezi z narodnoosvobodilnim bojem. To je taktika, kakršno so uvedli novonacisti v Nemčiji.

Gre za sprevrženo logiko, ki jo je današnji čas reakcije vsilil posebno mlajšim, ki sami niso doživljali okupacije. Ko iščemo pota lastne katarze, je treba posebej pokazati na to, da bi katarze kdo ne jemal kot slabost ali pa jo

zaobrnil v kapitulacijo. So primeri, celo v organizaciji borcev, ki jih ni mogoče tolmačiti drugače kot beg in izobešanje belih zastav.

V tako sprevrženi logiki prevladuje idejna zmeda, v kateri jemljemo kot čisto zlato tudi sedanje krilatice o slovenski "srednjeevropski kulturni preteklosti" ali o civilizacijski vlogi nekdanje Avstrije in potem temu primerno silimo nazaj v okvir tvorb, ki so nas več kot tisočletje dolgo maličile v hlapce in nam jemale osnovno človeško dostojanstvo.

Del tako sprevržene logike so tudi manipulacije s spravo. Kaj to je, nam pove vzorec sprave med Slovenci in Nemci na Koroškem, ki si jo je v sedemdesetih letih izmislila katoliška akcija. To je sprava, ki tolče po "ekstremistih na obeh straneh" in enači žrtve in napadalce. Njen rezultat je porazen upad tistih Slovencev, ki so se še upali pri popisih prebivalstva priznati svoj materni jezik. Sprava na Koroškem je torej samo še en, ponovni zalet velikonemštva, sedanja sprava na Slovenskem pa ni drugega kot nekakšna repriza **protireformacije**, ki bo segla po najbolj surovem revanšizmu tisti trenutek, ko se bo čutila dovolj močna v sedlu.

Ne smemo se čuditi, da smo v tej zmedi pozabili na prave korenine zla. Med drugim tudi po zaslugi nekaterih zgodovinarjev, ki so pohiteli prebarvati se v duhu sedanjega "refleksa preteklosti", ki kliče na dan mrličje preteklosti, skupaj s cesarji in fevdalno gospodo. Odtod hvala drobtinam, ki sta nam jih navrgla Marija Terezija in reforma cesarja Jožefa II., nič ali skoraj nič pa o totalitarizmu v 19. stoletju in nasilju veliko starejšega fevdalnega reda. Nasprotno, okupacijo s strani Bavarcev in pozneje Frankov nam danes kažejo kot vstop v zahodno civilizacijo (glej politični pamflet najslabše vrste, ki naj bi bil "kratek kurz" slovenske zgodovine za tujce – A brief history of Slovenia).²

Že od poprej, posebno pa v 19. in v začetku 20. stoletja, imamo opravka s privzgajanjem nesvobode in slepe poslušnosti in pokorščine do države in cerkvenih predstojnikov. Treba je le seči po knjigah, ki so jih o tem napisali naši starejši kulturni delavci oziroma tuji kulturniki, saj tudi pri njih ni bilo veliko drugače. Znani slovenski rojak, slavist in profesor londonske univerze Janko Lavrin, je takole orisal neko malo gimnazijo ob meji slovenske Istre, kakršna je bila v času avstro-ogrske monarhije: "...njeno namrščeno pročelje je izdajalo birokratsko nadutost. Na prvi pogled je bila podobnejša kruti ječi kot zakladnici znanja. Šest juter na teden so na široko zazijale čeljusti njenih vrat in pogoltnile kakih tristo razgrajaških mladcev pod nadzorstvom ducata učiteljev, katerih metode so se komaj kaj razlikovale od metod izučnega ječarja."³ Opis je potem dopolnil s podobo ravnatelja, kateheta in profesorjev, ki so bili v večini "reve" in moralni sprevrženci. Glavni cilj jim je bil zabičati poslušnost in "...sprejeti tradicionalni vzorec... Sankrosanktna je bila cela vrsta drugih predpisov, ki so nam jih vsiljevali. Vsak odklon je veljal za nepokorščino in celo za upor."³ Tako je bilo v začetku stoletja. Enako stanje je nekaj desetletij prej opisal Janez Trdina, med drugim v svojih spominih in v Rahovih huzarjih in Ilirih.

V isti okvir sodi ozkosrčno preganjanje Gregorčiča s strani cerkvene hierarhije, sežig Cankarjevih knjig itd. Škof Mahnič je takrat pisal o dolžnosti "...cerkvi se podvreči, kakršna je. ...Škofovska avtoriteta bodi nam nedotakljiva, uže radi samega principa avtoritete. Brez avtoritete je državni in družbeni red nemogoč. Ta princip je še najkonkretnije izražen v papeževi in škofovi službi."⁴ Ob vsem tem mraku je Aškerc vseeno z zaupanjem gledal v bodočnost: "Upajmo, da je to zatiranje vsake svobodne misli poslednje vstrepetavanje pošasti, ki se ji pravi verski fanatizem in da pošast mora cerkniti ..." ⁵ Žal se je motil. Točno po sto letih njegovega zapisa je pošast še živa. Še več, podobnega

zla te ali one cerkve se bomo morali otepati še dolgo, kajti dokler traja svet, traja tudi zlo. Skala, s katero hočejo poudariti trdnost cerkve, pač ni drugega kot okamenina duhovnosti, preddverje smrti.

Nasilje nad mladino je bil del splošne nesvobode. Ta pa je med drugim pripeljala do obubožanja slovenskega kmeta, ki je ginil v revščini enako kot njegovi šolani otroci v stari ljubljanski Cukrarni ali pa je bil prisiljen iti v emigracijo. Maselj Podlimbarski je tako pisal proti koncu 19. stoletja: "Kar ne pade v žrelo duhovske, to pade v žrelo deželne oblasti. Ne vem, da bi teh nesrečnikov kdo gladen umrl, ali revščina je, ki jih večinoma tira v krute bolezni in prezgodnjo smrt ali pa v prostovoljno pregnanstvo v Ameriko."⁶ Ne pozabimo, da je emigracija v tako imenovanih zlatih časih Franca Jožefa zadala usoden udarec slovenski biološki trdnosti. Takrat je začela tudi slovenska rodnost padati bolj kot drugod v Avstriji (A. Zalokar).⁷ To se je nadaljevalo med obema vojnama in po njej, tja do pojava suicidalnosti. Vse to ni nikakršna slovenska narodna značilnost, ampak posledica krize baje tako osrečujoče sodobne civilizacije. Tudi sicer se je duh preteklosti vlekel pozno v naše stoletje. J. Rus v svojih spominih piše, kako je klerikalni ban Natlačen ovadil naprednega učitelja Lubeja svojemu enako klerikalnemu notranjemu ministru Korošču v Beograd: "Potrebni so nujni ukrepi, da se temu za državo škodljivemu stanju napravi konec."

Kakor omenjeno, tako ni bilo samo pri nas. Veliki humanist Romain Rolland je npr. napisal: "Kaj še ostane? Duhovščina? Ti ravna jo z najmočnejšim eksplozivom: z idejami pravičnosti, resnice, dobrega, Boga; in vsi to artilerijo postavljajo v službo svojih nagnjenj. V nesmiselnem napuhu, ki se ga niti ne zavedajo, si prisvajajo božjo lastnino, da trgujejo z njo na drobno in debelo... To so pošasti ošabnosti."⁸ Zato je še toliko bolj iskal svobodo: "Prost vsakršne prisile, prost vseh predsodkov, prost vsakršnega idola, vsake razredne ali kastne dogme, vsakega verstva..."⁹ Nič drugačna ni misel njegovega indijskega sodobnika Tagoreja: "Vidimo torej, da se vsaka religija začenja z vzgonom osvobajanja, konča pa kot neznanska ječa. Zasnovana je bila na odpovedi svojega ustanovitelja, spremenila pa se bo, v rokah svojih duhovnikov, v sredstvo prisvajanja in grabeža... Zato pa vidimo, da na področju verstva v večini sveta vladajo docela fašistične metode, ki pod svojo brezčutno peto zatro sleherni vzgib svobodno mislečega duha."¹⁰

Pošast, o kakršni je tu govor, je nosila s seboj seme fašističnega nasilja in razkroja, saj je svoj pohod pričevala že pri otrocih s svojimi metodami pouka in verouka. Medvojni kolaboracionizem na Slovenskem je bil samo ena veja tega drevesa. Eden od njegovih predstavnikov je bil takrat škof Rožman, ki se je 1941. leta zahvalil Mussoliniju za okupacijo, pozneje pa je sodeloval pri domobranski prisegi Hitlerju in SS. Po pričevanju generala Rösenerja mu je škof takrat dejal: "Želim prisostvovati paradi, da bi ves slovenski narod videl, da soglašam z vašo politiko."¹¹ General Rupnik je bil vrhu tega prvi na Slovenskem, ki je v istem duhu pričel korakati v Evropo. Trosil je misli, ki so neverjetno podobne, ne, celo istovetne s sedanjimi: "Vsi pošteni in pametni Slovenci naj vedno mislijo na to, da naš narod že 1500 let pripada evropski družini narodov in stoodstotno živi, misli in čuti po evropsko. ... Najmočnejše korenine so nas vezale z nemškim rajhom, s katerim smo v različnih državno-pravnih sestavih in oblikah živeli skupno življenje enajst stoletij... Tudi mi moramo napeti vse sile... da si priborimo in izoblikujemo trajen nacionalni obstoj, pravičen družbeni red, napredek in blagostanje v družbi pomirjenih in zblizanih evropskih narodov."¹² Ko tako predvidi tudi že spravo, nadaljuje: "Če

pa zmaga Evropa, ki se pod vodstvom Nemčije bori proti komunizmu, bomo mogli tudi mi Slovenci kot najmanjši narod zavzeti svoj odgovarjajoči prostor in si pridobiti možnost za ohranitev in prost, neoviran razvoj našega naroda. Seveda le, če bomo že sedaj odvrkli že vso prej omenjeno nesnago in pristopili k pozitivnemu sodelovanju z graditelji nove Evrope.”¹³ Ko to beremo, se moramo vprašati, ali današnji politiki ne nadaljujejo Rupnikove izdaje, ko sledijo njegovi politiki, ki je imela dve bistveni postavki: zrušitev komunizma in vstop v Evropo pod nemškim vodstvom.

Tudi v podrobnostih se Rupnikova senca dviga nad nami. 22. junija 1944 je govoril po ljubljanskem radiu ob proslavi zmage nad Turki pri Sisku. Seveda ni mislil Turkov, ampak “boljševistične horde z Vzhoda”.¹⁴ Petdeset let pozneje je nova slovenska oblast skupaj z nekaterimi zgodovinarji in kulturniki spet obudila Rupnikovo proslavljanje zmage pri Sisku. Ob tej priložnosti smo spet slišali besede o “obrambi krščanske Evrope pred divjaki iz Vzhoda”.

Res je sicer, da današnja slovenska politika ne sodeluje s tretjim rajhom, ampak s “četrtim”, vendar ta razlika ni bistvena. Neki nemški napredni novinar nas je namreč že dolgo tega opozoril na dejstvo, da je nemška geopolitika pred drugo svetovno vojno stavila eno karto na Hitlerja, drugo pa na zahodne zaveznike, zato je tudi k njim poslala svoje moštvo z nalogo, da uresniči njene zamisli, kolikor bi se zgodilo, da bi bil Hitler poražen. Rupnikovi koraki v Evropo so zato v bistvu enaki kot so sedanjí.

Razmišljanje o Rupniku in sedanjí inčiči “Evropa zdaj!” ni skok na stran od naše teme: to je samo ilustracija, kako hudo je stoletni totalitarizem zveržil slovensko zavest. Pri tem lahko Rupnika celo do neke mere opravičimo: bil je otrok avstro-ogrske monarhije in oficir avstrijske vojske. Huje pa je, če se pustijo istemu strupu voditi politiki, ki so odrasli v svobodi po drugi svetovni vojni.

V okvir takega “refleksa preteklosti” pa ne sodi samo nasilje totalitarizma, ampak tudi prilagajanje nanj, nekaj, kar smo včasih imenovali hlapčevstvo in kar si je zaradi lepšega nadelo ime modrost. V pravo modrost se je tako zalezla kača, ki nam še kar naprej govori: “Modro je pokoravati se svetni in cerkveni gospodi. Poslušaj cesarja in duhovnika in dobro se ti bo godilo na svetu...” V dolgih letih nesvobode je bil refleks preteklosti ponotranjen in ga lahko opazujemo celo pri tistih, ki se trudijo ali pa so se trudili odpraviti nasilje nad človekom. Prav zaradi refleksa se jim je zgodilo, da so nosili v sebi več strahu in večji občutek negotovosti, kot bi to bilo potrebno. Strah pa je tisti, ki potem poraja nonšalanco in pri nekaterih izzove tudi slepo agresivnost ali maščevalnost. Posebno velja to za motene osebe, ki v prelomnih časih rinejo v ospredje. Tako je poreklo povojnih grozovitosti pa tudi pretirane previdnosti v kasnejših letih, ko bi bilo potrebno vmešavanje tujine ostro zavrniti in ne dopustiti subverzije, ki je pripeljala do razkroja. Refleks preteklosti je obenem izoblikoval hlapčevski odnos do nove oblasti in jo s tem notranje razkrojil. Na mesto komunistov so stopili partijci. Že v prvih povojnih letih smo lahko opazovali povzpeticke, ki so še včeraj pritrjevali okupacijski oblasti, kako so se znali zriniti v vse odločujoče kroge nove družbe. Ta ali oni je s posebno grobostjo preganjal in mučil “reakcionarje”, da bi tako legitimiral svojo “naprednost”. Postopno ni bilo nič lažje kot v vrste “samoupravljalcev” itd. vriniti nasprotnike tako samoupravljanja kot socializma ter oboje do temeljev razkrojiti.

Enak strah prevladuje danes. Ravnanje današnje oblasti ogroža isti refleks preteklosti, le da ne gre več samo za protikomunizem, ampak tudi za restavracijo podobnih državnih združenj, kot so dušile narode Evrope od svetega

rimskega cesarstva naprej. Modrost, o kakršni smo govorili, je npr. razvidna iz priporočil enega od tipičnih člankov, ki agitira za vstop v Evropo. V članku Končno Evropa npr. beremo: "Naj si o Evropi in njenih institucijah mislimo kar koli, je vendarle jasno, da za majhno državo na robu nestabilnega območja kratko malo ni boljše izbire (kot Evropa, op. pis.). Tako je namesto kakršnega koli tehtanja o tem, ali je Evropa za nas sploh primerna, ustrezno samo iskanje modalitet in kompromisov z evropsko ureditvijo."¹⁵ Ali z drugimi besedami, ker smo privedeni v položaj nemočnega hlapca, nam ne preostane drugega, kot da izprosimo kako drobtinico, previdno ozirajoč se, da bi pri tem ne razžalili cesarja. Že hitimo po nareku prepisovati njegove zakone, pozabljajoč, da smo še včeraj s Prešernom govorili in zato imeli tudi Prešernovo brigado: "Največ sveta otrokom sliši Slave, tja bomo našli pot, kjer nje sinovi si prosti voljo vero in postave." Toda Prešeren je pozabljen, njegova Zdravljica je ostala zgolj kot nalepka. Nova oblast se previdno uklanja "cesarju" in "duhovski gospodi", predvsem pa tisti Evropi, ki že zahteva ne samo spremembo naših zakonov, ampak same ustave, ki naj omogoči dokončno razprodajo slovenske zemlje. Rupnikov krog izdaje je s tem sklenjen. Evforija "neodvisnosti" se je tako sfrknila v modaliteto smrtnega objema odvisnosti.

Bilo bi seveda povsem zgrešeno, če bi take posledice totalitarne vzgoje in okoliščin imeli za nekakšno slovensko posebnost. Tako namreč dostikrat zgrešeno sodimo. Pojav je veliko bolj splošen. Totalitarizem je najprej zlomil narode velikih nacij in šele potem z imperializmom in kolonializmom tudi druge. Refleks preteklosti je pri kakem Angležu, Nemcu ali Francozu še veliko izrazitejši kot pri Slovencih. Ljudi spreminja v črede, ki pohlevno sledijo svojim vodnikom. Njihova svoboda in odpornost sta bili prvi strti. O tem lepo spregovoril Messnerjeva črtica o gimnazijcu, ki ga je povozil avto, ker spričo v desno zavitega vratu ni mogel opaziti, kaj prihaja z leve. Bil je pač žrtev vzgoje, ki ga je neusmiljeno vkalupljala le v eno smer.

Messnerjev nesrečni dijak je podoba človeka, kakršnega rabi demokracija, da brez večjih pretresov izkorišča svojo čredo. Strah in poslušnost sodita k njenim osnovam. Vse to pa korenini v totalitarizmu prejšnjih časov, tako verskem kot svetnem. V pretekli nesvobodi je izvor pojavov, kot je npr. fašizem. Toda v njej je tudi vzrok, zakaj je revolucija zopet pošast, tako francoska kot ruska, sama zaplodila nove pošasti. Karkoli pa so te pošasti storile hudega, moramo pripisati predvsem preteklosti, ki jo danes poskušamo nespametno obujati. Krivda tudi za take pojave, kot je poboj domobrancev, ne leži torej na nobenem komunizmu pa tudi ne stalinizmu, ampak na duhu nesvobode, ki ga je prav cerkev pomagala ustoličiti in vzdrževati. Če bi kak pošten cerkveni hierarh resno mislil spravo, bi moral nad grobovi v Rogu izreči besede: *Mea maxima culpa!*

V pretresljivi pripovedi Zadnji valček na Dunaju o uničenju neke židovske družine, sledi pisec Clare (izvirno Klaar) demone preteklosti daleč nazaj, tja do krščanskega sovraštva do Židov, ožigosanih kot morilcev Jezusa, pa preko angleškega, francoskega, nemškega, ruskega itd. antisemitizma, med drugim Dreyfusovega procesa, do Hitlerja in Maidaneka, Treblinke in Auschwitza. Clare pa vendar vprašuje: "Zakaj so morali moji starši, Ernst in Stella Klaar, umreti skupaj z milijoni drugimi, ki so bili enako kot onadva uničeni kot golazen? Kdo je kriv? Poenostavljen odgovor je več kot očiten: Adolf Hitler. Čeprav je resničen, je to prazna resnica, resnica brez vsebine, prav kot je bil tudi Hitler prazna posoda, napolnjena ne z lastnimi, ampak s tujimi idejami."¹⁶ Za zločin totalitarizma in nacizma je tedaj kriv ves svet, svet, ki se kiti kot demokratičen in zgrajen na podlagi krščanskega etosa.

Sledi vprašanje demokracije. Javnost ima – ne samo v našem prostoru – o njej zelo zmedene pojme, polne iluzij. Kompleks manjvrednosti, ki je tako pogost pri majhnih narodih in narodnih manjšinah, nam riše vse, kar je tuje, kot nekaj dobrega, domače pa kot nezrelo, slabo, ničvredno itd. Ker nam je bila demokracija zahodne vrste tuja, jo je iluzija risala kot nekaj lepega in odrešujočega, kot nekaj, kar je kljub pomanjkljivostim “neskončno boljše”. To je seveda slepilo, ki se ga zmanipulirana javnost ne zna otresti, saj ji občila iz dneva v dan prinašajo slavospeve demokraciji, učeni in manj učeni bralci pa hitijo ponavljati, kako smo še daleč od Evrope in njene demokracije. Ni dolgo, kar je neki nemški bankir laskal Sloveniji, da se je že veliko naučila v zadnjih letih, in ni daleč čas, ko bo zrela za vstop v novo Evropo. Javnost niti opazila ni, da je bilo laskanje v resnici poniževanje, saj je v bistvu rekel, da smo še nezreli in brez zadostnega znanja.

Vendar je resnica drugačna, kot jo hočejo prikazati slavospevi. Z demokracijo je enako kot z vsakim gibanjem, ideologijo ali verstvom: če je sprva kaj dobrega, se prej ali slej vplete zlo in vse skupaj pokvari. Kakor je krščanstvo za vedno mrknilo že s konstantinizmom in se iz vere spremenilo v ideološko prisilo in hipokrizijo, je demokracija mrknila s prvo svetovno vojno in še bolj z Münchnom 1938, komunizem pa s Stalinom. V vse se je vgnezdil totalitarizem. Zato je risanje demokracije kot nasprotje totalitarizma povsem nevzdržno. Demokratični totalitarizem je od fašističnega samo bolj prikrit in v marsičem še bolj zavraten. Kiti se z lepimi, vabljivimi kulisami. Kdor ima odprte oči, lahko med daljšim bivanjem in delom na Zahodu zlahka odkrije, da so tamkajšnje hibe še veliko hujše, kot so bile kdaj koli pri nas, in da so ljudje veliko bolj zastrašeni in nesvobodni: ne trepetajo sicer pred nočnim obiskom politične policije, trepetajo pa pred izgubo hiše, dela, denarja itd. Ogromne so razlike med redkimi, ki imajo, in večino, ki nima. Revni, večinoma črnski predeli New Yorka, so v bednejšem stanju kot Kalkuta. Sploh ni redko, da se človek čez noč znajde brez hiše in stanovanja, dobesedno na cesti. Slike nam rišejo brezdomce in duševne bolnike, ki prenočujejo po klopeh, prekriti s kartonskimi škatlami, zloženimi v nekakšno odejo, ki jo moči dež, pozimi pa prekrije sneg. V revnih četrtih je človek prepuščen bodisi policijskemu nasilju, bodisi nasilju kriminalnih band, prekupčevalcev mamil in izsiljevalcev vseh vrst. Nekoliko više na družbeni lestvici pa prevzemajo vlogo policijskega nadzora na videz dobredelne ustanove in organizacije, ki se kitijo kot službe za socialno varnost, za zaščito otrok pred nasiljem, zaščito žensk pred spolnim nasiljem itd. Vse to sodi v okvir neformalne kontrole prebivalstva, kar je daleč od tistega, za kar se take ustanove ali uradi razglašajo. Številne pravice, ki jih razglašajo demokracije, so neuresničljive. Glede tega gre navadno po kopitu: če hoče tujec dobiti delo, mora imeti delovni vizum. Delovni vizum pa dobi, če ima delo... Izigravanje pravic je splošen pojav. Kdor hoče biti uspešen, se mora naučiti lagati in goljufati. V neki federalni enoti velike zahodne demokracije je trajalo več kot desetletje, da je bila končno razkrinkana tesna zveza med narkomafijo, lastniki igralnic in tretje obrti ter policijo, skupščino in predsedstvom vlade. Razne pogodbe so praviloma diktat (ekonomsko ali družbeno) močnejšega. Človek kratko malo nima izbire in mora sprejeti, kar mu vsilujeta oblast in njen stroj. Tudi v odnosih med državami je govorica ljudskih pravic nema ali pa so besede o pravicah samo krilatice. Tudi tu so pogodbe diktat. Demokracije so uzakonile sistem groženj in sankcij: če ne boš tak in tak in če ne uresničiš tega in tega, bodo naša letala zbombardirala vaša mesta. Ob obalah nepokornih dežel zberejo demokracije velikanske letalonosilke, ki govorijo, da mislijo

resno. Združeni narodi so pri tem le orodje velikih, ki pomagajo k legalizaciji njihovih zahtev, ki so dostikrat še hujše od vojaške sile, saj z orožjem "deli in vladaj" rušijo huje od granat. Mednarodna telesa se tedaj spreminjajo v glasovalne stroje brez kakršne koli svobode odločanja.

Kot policaj takšne svobode nastopajo ZDA. To je država, ki je z najvišjega mesta zaukazala vojaški napad na zabarikadirane pripadnike neke zmedene (ekstremistične) sekte, ki je povzročil smrt 72 članov sekte in njihovih družin. Med njimi je bilo sedemnajst otrok.¹⁷ Napad so izvedli z oklepniki, helikopterji in plinskimi bombami. Niso pa pripravili gasilnih avtomobilov, ki bi veliko žena in otrok rešili pred smrtjo, ko je izbruhnil požar. Isti "policaj" je 1995. leta privolil v pohod smrti turške vojske proti Kurdom v Iraku, medtem ko je Zahod sočasno oboroževal podobne izvrševalce "pravice" v Bosni, obenem pretakajoč krokodilje solze ob žrtvah njihove vojne. Jasno je, da vse to ni demokracija, enako kot ni krščanstvo razglašanje miru "urbi et orbi" ob hkratnem hujskanju k nasilju nad državo, ki nekemu verstvu ni všeč.

To je podoba zahodnih demokracij, ki so zrasle na sadovih imperializma in kolonializma, krive genocida preprosto živečih narodov in oddaljenih miroljubnih kultur. To pa ni kaka oddaljena preteklost. V knjigi Mavrična kača¹⁸ sem opisal genocid domačega prebivalstva v Avstraliji s strani angleške kolonialne uprave, genocid, ki se je nadaljeval do današnjega dne. Razne parlamentarne komisije in ombudsmani so tako tam kot drugje samo državna kulisa, ki omogoča, da se preveč očitno zlo pomete pod preprogo in spravi spred oči kritične javnosti. Tudi slovenski ombudsman bo moral ravnati enako, če bo hotel slediti svojim zahodnim vzornikom. Ustanova ombudsmana ni namenjena drugemu kot zavljanju javnosti.

V praksi demokracije torej sploh ni, enako kot ni krščanstva. Zato 1991. leto ne pomeni vstopa v demokracijo, ampak pomeni usoden korak z dežja pod kap. Razen tega ta korak ni bil narejen naprej k osvoboditvi človeka, ampak nazaj v odvisnost od totalitarizma trga. Raztrgal je Jugoslavijo in namesto resnične osamosvojitve in demokratizacije ogrožil narodni obstoj. Pri tem je imela Slovenija pomembno vlogo. Na Hrvaškem se je razsulo pričelo z Maspokom. Neki avstrijski novinar je takratno korakanje študentov po Zagrebu primerjal s predvojnimi nastopom Hitlerjugenda v Nemčiji. Pri nas pa smo imeli cestno afero. S kritiko, ki jo je ob tem pojavu izrekel Kardelj, se lahko popolnoma strinjamo. Velja tudi za kasnejše dogodke. O kampanji, ki se je sprožila v javnosti ob cestni aferi, je zapisal, da so "...zavest dobršnega dela slovenskih ljudi prvič po vojni v takem obsegu impresionirala izrazito sovražna reakcijska gesla. ...Noben človek, ki se s kampanjo ni strinjal, ni smel ničesar reči proti njej, saj je bil takoj proglašen za človeka, ki nima smisla za slovenske nacionalne interese. Tovariši, ali je to demokracija? Zame je to bližje posebni vrsti pogromaštva. ...V vsem tisku, radiju in televiziji je bilo vse storjeno, da se mobilizira ulica."¹⁹

Pogromaštvo seveda ni moglo biti uvod v demokracijo. Še manj to velja za gonjo po letu 1989, s svojim vrhom 1991. Batič²⁰ je npr. o plebiscitu pravilno zapisal, da je bil prevara. Isto velja za vse, kar mu je sledilo.

Občila pišejo po diktatu ene smeri. Če poslušamo zjutraj Ljubljano, Zagreb, Dunaj, London (BBC), Ameriko (VoA) itd. je pri mednarodnih novicah običajno isti razpored novic, uporabljajo celo iste stavke in poudarke. To je samo majhen dokaz, ki zanika kakršno koli demokratičnost. Drug tak dokaz v našem prostoru je usoda tednika Nova doba konec leta 1994. Vse leto je prinašal odkrita in svobodna mnenja, ki so bila v nasprotju z uradno propagando. Toda

na koncu je bil tednik brez cenzuriranja pahnjen v položaj, ko je moral prenehati izhajati.

Uredništvo Borca na koncu ankete sprašuje, ali je mogoče komentirati izjavo "da prehajamo iz primitivnega socializma v demokratični primitivizem". Kot smo videli, ne gre za nikakršen demokratični primitivizem oziroma za demokracijo, ki bi je ubogi Kranjec ne znal in mogel doseči, ampak za neumno vstopanje v sistem, ki je notranje gnil in se razkraja oziroma že drvi na poti k svojemu razpadu. Prej bi bilo zato smiselno vprašati, ali ne prehajamo iz že ne uresničenega socializma nazaj v izkoriščevalski kapitalizem in srednjeveški mrak? Nemške fevdalce, ki so razgrabili slovensko zemljo, prikazujemo kot del slovenske zgodovine in državnosti, njihove grbe pa razobešamo na krajevnih zastavah in avtomobilskih tablicah. Vstopamo v Evropo, ki ima staro ime – sveto rimsko cesarstvo nemške narodnosti. V njem za slovenščino ne bo prostora. K sreči je vse to vstopanje smo mora, ki jo bo nova zarja razblinila v nič. B. Kremžar je že zapisala, da bo zahodni ideal "popolnoma zbledel". Saj bo Evropa "nerešene in varnostne težave plačala z večjo nestabilnostjo kot drugi".²¹ Mora, ki nas teži, se imenuje reakcija in restavracija. Vemo pa, da je v zgodovini restavracijam kmalu odzvonilo: tako tudi restavraciji cesarstva, ki je sledilo francoski revoluciji.

VIRI IN LITERATURA

- ¹ J. Pleterski, Čaščenje kolaboracije – podlaga za prihodnost? Delo, 4. marca 1995.
- ² J. Prunk, A brief history of Slovenia. Založba Mihelač, Ljubljana 1994.
- ³ J. Lavrin, Med osem in osemdeset. Slovenska matica, Ljubljana 1987.
- ⁴ M. Boršnik Škerlak, Aškerc. Modra ptica, Ljubljana 1939, str. 110 in 177.
- ⁵ J. Rotar, Socialna in politična misel Podlimbarskega. Slovenska matica, Ljubljana 1969, str. 65.
- ⁶ A. Zalokar, O ljudskem zdravju. Tiskovna zadruga, Ljubljana 1918.
- ⁷ J. Rus, Pričevanja in spomini. Založba Borec, Ljubljana 1989, str. 57.
- ⁸ R. Clerambault Rolland. Cankarjeva založba, Ljubljana 1976, str. 318.
- ⁹ R. Rolland. L'esprit libre. Albin Michel, Pariz 1953, str. 214.
- ¹⁰ R. Tagore, Spevi Sadhana. Mladinska knjiga, Ljubljana 1984, str. 196.
- ¹¹ Proces proti vojnim zločincem in izdajalcem. Slovenski knjižni zavod, Ljubljana 1946, str. 77.
- ¹² D. Željeznov, Rupnikov proces. Cankarjeva založba, Ljubljana 1980, str. 154–215.
- ¹³ D. Štrajn, Končno Evropa! Dnevnik, 13. marca 1995.
- ¹⁴ G. Clare, Last Waltz in Vienna, Pan Books/Macmillan, London 1982, str. 255.
- ¹⁵ Republika, 20. aprila 1993; 4. maja 1993; Delo, 21. aprila 1993.
- ¹⁶ J. Zalokar, Mavrična kača. Didakta, Radovljica 1991.
- ¹⁷ I. Omerza, Cestna afera. Magellan, Ljubljana 1989, str. 195–200.
- ¹⁸ S. Batič, Zažgali smo Balkan – skrijmo se v Evropo. Nova doba, 2. in 16. novembra 1994.
- ¹⁹ B. Kremžar, Zbledeli blišč Evrope. Svobodna misel, 10. februarja 1995.

NEMINLJIVA IDEOLOGIJA STRPNOSTI

Če večina Slovencev nima nobene skupne predstave o tem, kaj se je zgodilo davnega 9. majnika 1945 v Ljubljani, in niti na ravni preproste simbolike ne najde več nikakršne povezave s tem preteklim obdobjem, potem naj enkrat za vselej prepusti praznovanja in druge oblike tega nesmiselnega zaznamovanja petdesetletnice zmage nad nacizmom vsem tistim narodom, ki takratne procese še vedno zgodovinsko ponotranjajo in tako dovršujejo tisto, kar so sprožili z zmago svojega orožja v drugi svetovni vojni in česar se ne sramujejo. Kajti le javnost brez spomina in razmišljanja lahko stopi v čisto, s preteklostjo neomadeževano demokracijo, o čemer dovolj zgovorno priča že sama t. i. negativna mitologija tretjega rajha.

ČISTA DEMOKRACIJA ALI PREVREDNOTENJE VSEH VREDNOT – LETO 2004. Ker torej demokratični in obenem tudi praktični Slovenci že dobro desetletje nočejo več nečistovati, seveda po duhu in črki naravnega prava, ko ne-sebično skrbijo za varnost demokracije, razglasijo za svoj največji državni praznik 20. mali traven, dan slovenske zaobljube enot Slowenische Landeswehra, da ohranijo svojo evropsko, bistveno protikomunistično identiteto. Na velikem Kongresnem trgu so postrojene bojne skupine in napadalni oddelki iz vseh slovenskih pokrajin, zbrani pod zastavami svojih slavnih, a tragično preminulih prednikov. Pred nekdanjim kranskijskim deželnim zborom pravkar odkrivajo spomenik esesovskemu generalu Ervinu Rösenerju, skrbnemu očetu devetih arijskih otrok in naravnost preroškemu pobudniku slovenskega protikomunističnega upora, znanilcu svobodne, združene in nedeljive Evrope, ki so ga komunistični krvoloki na montiranem procesu obsodili na smrt in nato obesili kot navadnega vojnega zločinca. V prvih vrstah sedijo veterani osamosvojitvene vojne, pomešani med visoke tuje goste, predstavnike prijateljskih armad. Inšpektor logistike Bundeswehra pokroviteljsko prikimava gostobesednemu sogovorniku, štabnemu častniku slovenskih oboroženih sil. Na podstavek Kidričevega spomenika so že pred leti namestili kip štirikrat zapriseženega generala Leona Rupnika, tako da kot večni pomnik stoji pod oknom svoje zadnje pisarne in pred očmi vseh prezidentov. Glavo Kardeljevega spomenika so preprosto zamenjali s Krenerjevo, kajti ozadje brez obrazov zdaj simbolizira anonimno množico pokončnih landeswehrovcev, ki so imeli manj srečno roko pri preboju do Argentine. Slavnostni govornik zagotavlja množici, da je državni zbor sprejel zakon o popravi posledic komunističnih grozodejstev nad rajhovskim vojaštvom in policijo, čeprav so kot zasedbene enote povsem legitimno skrbele za javni red in mir, predvsem pa preprečevale revolucijo, ne da bi pri tem kaj bistveno kršile mednarodno vojno pravo na zasedenih slovenskih območjih. Multimedijske predstavitve tisočletnega slovensko-nemškega partnerstva morajo prepričati še zadnje skeptike. Bivši, sedaj že precej ostareli partizani se pripravljajo na svoje veselice po zakotnih gostilnah in mišjih luknjah, kjer s svojih šestdesetletnih praporov odstranjujejo znamenja odvratnega boljševizma, ker ne želijo vznemirjati čustev domoljubnih Slovencev, od nekdanj odločnih protikomunistov. Tistih pet ali šest nekdanjih

jurišnikov, kolikor jih je pač še ostalo, trepetajo od strahu, da jim ne bo odvzet status na obelisku žrtvam druge svetovne vojne. Nekaj šepetajo med seboj, menda o tem, da niti demografska plima na svetu ni naklonjena pravični razdelitvi dobrin. Južnonemška televizija neposredno prenaša dogajanje na ljubljanskem prizorišču. Pripravlja se na morebitno snemanje odkritja spomenika Pierru Lavalu sredi Pariza, če bi slovenska skušnja le spametovala oholodekudentne Francoze. Pivo in vino tečeta v potokih, mladci pa se zabavajo z navidezno resničnostjo, češ da jim bolj ali manj slavna preteklost zmanjšuje potenco.

ALI LAHKO PROBLEMATIZIRAMO PRAV VSE VREDNOTE? Blago rečeno, presenetljivo aksiološko vprašanje na prelomu tisočletja. Ali celo anahronistično za čas nevronske mreže, umetne inteligence, t.i. nejasne logike, informacijske povezanosti sveta, preštevanja genomov, visokih tehnologij ali jedrske energije, ko se podmene o kibernetični epohi čedalje hitreje spreminjajo v določila bivanja naše generacije, osmišljeno totaliteto življenja ljudi. Napeljuje na hipotezo o tem, da ideološke govornice znova preplavljajo svet, čeprav jih verjetno mnogi uporabniki, recimo, Internetove mreže vseh informacijskih mrež komaj razločijo, razen maloštevilnih poznavalcev aksiologije, etike in estetike. Nizanje izključno vrednostnih vprašanj namreč ustvarja podobo, kot da nam po vseh viharnih stoletjih ni prišlo do zavesti, zakaj vrednote šele s posredovanjem človekove predmetne dejavnosti soustvarjajo tehniko, kulturo, civilizacijo – podobno kot dejstvo, da je preteklost preprosto mrtva. Dan za dnem si ustvarjamo nove predstave o minulih dogodkih, kolikor nam pač dopuščata spomin in tehnika, vendar jih ne moremo spreminjati. Seveda lahko v kakem krajšem časovnem razmaku in manjšem prostoru prevrednotimo vse vrednote, toda takšno početje redko ohrani svojo prenicljivost daljše obdobje na širšem geografskem območju, kjer praviloma izginevajo vsa neznosna vprašanja o provincialni identiteti. Drugače povedano, tudi v liberalnem kozmosu je zgodovina včasih muhasta, saj večinoma ne dosega ideološko zaželenih hitrosti. Prevrednotenje vseh vrednot torej omogoča znosno preživetje s pomočjo mimikrije, če upoštevamo vsakokratno politično konjunkturo, manj pa je prepričljivo zunaj ideološkega polja – označuje razpad civilizacije. Ne glede na to, kako spodbudno so v šestdesetih letih zvenele zamisli o koncu ideologij, napetosti med parolarskim nasiljem in dobrodušnim pragmatizmom, je njihova prvotna miselna prodornost danes že močno načeta.

MNENJA O PRETEKLOSTI SO V PLURALNI DRUŽBI KAR NAJRAZNOVRSTNEJŠA, TUDI NESPAMETNA IMAJO SVOJO FUNKCIJO IN PRAVICO DO IZRAŽANJA, ČETUDI SE OB VSEH TEH NAPETOSTIH POSTAVLJA VPRAŠANJE, ALI SMO SE DOTAKNILI TOČKE, KO JE TOVRSTNO IZRAŽANJE MNENJ KRŠENJE OSNOVNIH NORM. Vprašanje o toleranci, kakršno sicer postavljajo "prisrčni inkvizitorji", preden svoje preiskovance prepričajo, da je bistvo demokracije eno samo soglasje in harmonija. Ali niso prav enostrankarski politični sistemi z negativno kadrovske selekcije naravnost spodbujali pravico do nespametnega izražanja? Na kakšni podlagi naj normativno opredelimo "funkcijo nespameti"? Z nikoli dovršenim ločevanjem dogodkovne zgodovine od veljavnih vrednot, kognitivnega spomina od drugih miselnih operacij ali s podporo ustaljenemu seciranju živega tkiva našega habitusa? Naslikajmo partizana brez rdeče zvezde ali domobranca brez kokarde, in videli bomo, kako bodo drugi, s spravo neobremenjeni ljudje razumeli našo slikarijo. Kakor da pogoji za udejanjanje t. i. tranzicije vsebujejo tudi pozabo kritične

razdalje do trenutne politične prakse, ki se je nekoč upirala nesmiselni toleranci. Univerzalna strpnost se namreč imenuje Ravnodušnost – dekla slehernega gospostva. Če torej kje obstaja represivna strpnost, potem mora zakrivati tudi nekakšno osvobajajočo nestrpnost. Freud je nekje zapisal, “da resnica nikakor ne more biti tolerantna”. Pravzaprav znotraj aksiologije skoraj ne poznamo kake posebne zadrege z nespametjo, pač pa je toliko bolj očitna v vsakdanjem žargonu politične pravdnosti in njegovih morebitnih izpeljavah.

Kakšen človek je lahko strpen do vojnega zločinca? Zakaj vojni zločini nikoli ne zastarajo? Četudi so bili nemški in japonski vojni zločinci večinoma kaznovani na podlagi pravnih določil zmagovalcev, nihče ni bil obsojen brez svojega imena, potopljen v anonimnost kolektivne krivde, obenem pa sta bila oba naroda deležna pravne in zelo realne katarze. In vendar se takratni zmagovalci iz te izkušnje niso ničesar naučili, misleč, da je mogoče heroizirano živeti tudi z zločinom. Niti pol stoletja kasneje ne izražajo še nobene volje do kaznovanja svojih zločincev, ne glede na staro resnico vojaške umetnosti, da vsak vojni zločin neogibno zasenči še tako bleščečo zmago. Če bi torej Slovenci kaznovali storilce povojnih množičnih pobojev vojnih ujetnikov in drugih zločinov, seveda brez parlamentarne kazuistike o kolektivnih krivdah, smemo upati, da bodo nekoč kaznovani tudi zločinci nad prebivalci Dresdena ali Hirošime. Skratka, vsem na črednega človeka degradiranim osebnostim iz bližnje preteklosti, žrtvam usodnih okoliščin brez lastne volje in vsakršnih možnosti izbire, bi povrnili človekovo dostojanstvo, subjektivno neokrnjenost: vojnim hudo delcem zločinsko, dokler ne prestanejo kazni, domobrancem zgodovinskokvizlinško, udeležencem narodnoosvobodilnega boja partizansko, oboroženi sili zaveznikov protinacistično, komunistom pa revolucionarno, vsaj za čas, ko še niso zapravili svoje verodostojnosti. Priložnost ali utopija? Naj bo kakorkoli že, v obeh primerih bi se hitreje približali narodni sprostitvi z “domobranksko napotnico” današnji demokraciji, češ da je njena uveljavitev pred petimi leti nekakšno samoumevno potrjevanje landeswehrovskega duha.

Katere so sile oziroma recidive rdeče revolucionarne preteklosti, ki so po vašem mnenju resnično nevarne? Če lahko recidivirajo domala že pozabljene kužne bolezni, ozdravljeni alkoholiki ali narkomani, ne vidim nobene možnosti, vsaj ne na načelni ravni, za trajno odpornost proti rdeči nevarnosti. Tistim pa – teh ni več kot desetina – ki ne verjamejo v presežnostne okraske pripovedi o večnem uspehu, preostane le izbira: organizirana potlačitev njihovih življenjskih zgodb v globoko podzavest, da bi jih obvarovali pred nesnago kasnejših racionalizacij, česar spričo vsesplošne amnezije za čas od začetka druge svetovne vojne do prvih znamenj t. i. socializma po meri človeka nihče ne bo opazil; ali pot preizkušenega akademskega upora, povezanega z mnogimi bivanjskimi neprijetnostmi. Demokracija je pač tudi politična sodomija, a vseeno živa in nedeljiva. Kar danes še ostaja od marksizma, gotovo ni njegova gospodarska teorija, ampak zlasti njegov ideološki radikalizem – borba proti vsem oblikam zatiranja in manipuliranja. Ni skrivnost, da je takoj po padcu komunističnih režimov prevzel skoraj vse pobude civilne družbe, organizacij za varstvo človekovih pravic, mirovniških ali feminističnih gibanj, raznih združenj davkopla-

čevalcev in nasprotnikov ksenofobije. Spodbuja vse tisto, kar ne podpira povečevanja učinkovitosti. Spravil se je s svojim opozicijskim, subverzivnim položajem, zaradi česar se verjetno ni treba bati skorajšnje restavracije totalitarnega komunizma, če se bo sploh še kdaj zgodila. Na Slovenskem zagotovo ne! O vsem drugem pa lahko samo ugibamo.

B O R E C

César Vallejo ■ Miquel Hernandez ■ Pablo Neruda

ŠPANIJA V TREH TESNOBAH IN ENEM UPANJU

Prevod in spremna besedila: Ciril Bergles

B O R É C

PERO IN MEČ

Je čas vojne in je čas miru.
 Zgodovina poroča predvsem o vojnah.
 O perzijskih vojnah in peloponeških vojnah...
 o punskih in križarskih vojnah...
 o vojni med rdečo in belo rožo...
 o tridesetletni in stoletni vojni...
 o balkanskih vojnah...
 o prvi in drugi svetovni vojni...
 o korejski vojni in vojni v Vietnamu, Afganistanu, na afriškem rogu ...
 o vojni v Sloveniji, na Hrvaškem, v Bosni in Hercegovini...
 Vseposvod Guernice: Vukovar, Sarajevo, Grozni...

In kdaj je čas miru?
 Kaj človek res laže sovraži kot ljubi?
 Laže ruši kot ustvarja?
 Laže ubija, kot objema ljubljeno bitje...

Zgodovinarji govorijo o vzrokih in posledicah vojn, o velikih bitkah,
 o slavnih vojskovodjih... govorijo o številu padlih na eni in drugi strani...
 Zgodovinarji ne govorijo o požganih domovih,
 o trpljenju mater, žena, otrok, o praznih zakonskih posteljah,
 o ranjenih bojnikovih, o trpečih jetnikih, izgnancih...
 o pogumu in hrepenenju po miru in svobodi...
 O tem lahko govori samo poezija.
 Poezija pomaga vrniti človeku dostojanstvo in upanje.
 Razkriva najbolj razčlovečeno podobo vojne.

Odgovornost pesnikov v vojnem času je velika.
 Pesnik se ne more in ne sme umakniti v slonokoščeni stolp
 svoje umetnosti in zreti samo vase.
 Če dela tako, razkriva svojo tragično osamljenost,
 svojo pesniško nemoč, svojo človeško slabost, ne zaveda se,
 da vojna ogroža tudi njega, da mu lahko vzame jezik, identiteto,
 mu ubije ljudstvo, iz katerega izhaja in črpa svoj ustvarjalni navdih;
 vojna ogroža celotno pesnikovo bit.
 Španski pesnik Rafael Alberti je zapisal:

“Zdaj pišem s puško in ne vem,
kdaj bom nehal tako pisati.”

Kadar pesniki molčijo, je nekaj hudo narobe s poezijo.

Kadar mirno gledajo na ekranu prizore razmesarjenih trupel,
krvavih cestnih tlakov, posiljenih deklic in žena, izmučenih starcev,
4 porušenih hiš, cerkva, mostov...

Pesnik je ob pomoči poezije dolžan potrkat na vest človeštva.

Kajti Guernice se ponavljajo: Vukovar, Sarajevo, Grozni...

Leta 1936 je izbruhnila španska državljanska vojna; trajala je tri leta.

To so bila leta umiranja, razdejanja, krvavih bojov, obupov in upov.

Tragična leta za špansko ljudstvo in velika preizkušnja za vest človeštva
in za poezijo.

Španski pesniki so šli na bojišča, in bojevali so se tudi ob pomoči poezije.

Z njimi so se bojevali pesniki Evrope, Amerike.

Ko so morali številni španski pesniki po končani vojni v izgnanstvo,
njihova poezija ni utihnila.

Spregovorili so največji španski ustvarjalci: Machado, Alberti, Lorca, Prados,
Hernández, Aleixandre...

Frankisti so se zavedali, kakšno moralno moč ima poezija, zato so že na
samem

začetku te vojne zverinsko umorili največjega pesnika našega stoletja
Federica García Lorco: s puškinimi kopiti so mu zmaličili glavo in ga potem
pokopali neznano kje v bližini Granade.

Številni španski pesniki so končali v ječah, mnogi so odšli v izgnanstvo.

Pesnika Rafaela Albertija ni nikoli nehala spremljati puška, v izgnanstvu na-
daljuje

družbeno in politično dejavnost.

Bojuje se ob pomoči poezije, z njo nenehno opozarja svet na Španijo.

Pesnik ne more živeti zunaj življenjske stvarnosti.

“Ta stavek so iznašli ljudje podzemskega življenja, da bi zmedli ljudi.

Prijatelji! Ne pustite, da vas goljufajo.

Pesnik govori prav z ravni človeka.”

Tako je zapisal pesnik León Filipe.

In kubanski pesnik in literarni kritik Retamar:

“Verjamem v poezijo tveganja in resnice,

ki nujno izhaja iz določenega položaja, ne pa iz modelov in obrazcev.

Verjamem v vročično zapletenost človeškega bitja in življenja.

Zato je poezija lahko, morda celo mora biti, politična in intimna, upajoča in
trpka, vesela in boleča.

Če mislim tako zaradi teh velikih izkušenj, ki se nas dotikajo in imamo srečo,
da jih živimo, kakšna naj bo potem naša poezija, če smo poštteni?

In če nismo, nam Bog pomagaj!”

Trije veliki pesniki, Vallejo, Hernández in Neruda, so z izjemno pesniško močjo izpovedali svoje videnje vojne, njeno grozo, pogum in ponos ljudstva, ki brani svobodo. Čeprav gre v tej poeziji za špansko tragično izkušnjo, je njen namen predvsem pokazati na mračne razsežnosti vojne, ki v svoj vrtinec potegne vsakogar in vse. Z veliko, preveliko zamudo prihaja zdaj njihova bridka in iskrena poezija v zavest slovenskega bralca.

5

CÉSAR VALLEJO

6

*V Španiji ubijajo, nekateri ubijajo
otroka, njegovo negibno igračo,
mater Rosendo, vso žarečo,
starega Adama, ki se naglas pogovarja s svojim konjem,
in psa, ki je rad spal na pragu.
Ubijajo knjigo, požigajo njene pomožne glagole,
na prvi strani, ki se ne more upirati!*

(1892 - 1938)

Ésar Vallejo velja za enega največjih pesnikov španske Amerike. Njegova bridka življenjska usoda in samoniklost njegove pesniške govorice še danes navdihujeta pesnike vsega sveta. Tega perujskega pesnika sta vznemirjala psihološka resnica o človeku in njegov metafizični družbeni položaj. Je torej hkrati metafizično in družbeno angažiran pesnik. Šteje se za predstavnika vseh trpečih na svetu, trpečih zaradi antagonistične usode in družbenih krivic. Svojo solidarnost s trpečimi je oprl na konkretno politično dejavnost: bil je član komunistične partije, revolucionar, iskreno prepričan o možnosti uresničenja novega človeškega občestva. Prizadeval si je kar najbolj prepričljivo izraziti svojo zapleteno vizijo sveta. Zato je prevzel postopke evropske pesniške avantgarde, zavrzel ustaljene metrične obrazce, namerno zane-marjal sintaktične in logične zveze, izkoriščal tipografske in gramatične nepravilnosti, vnašal elemente pogovornega jezika in neologizme.

Rodil se je leta 1892 v Santiagu de Chuco, visoko v severnih perujskih gorah. Študiral je književnost in filozofijo, kasneje tudi medicino. Študij je moral večkrat prekiniti zaradi revščine, s katero se je otepal vse življenje. Nekaj časa je delal na nekem posestvu in nato v rudniku. Tako je zgodaj spoznal bedo in izkoriščanje perujskih delavcev. Leta 1923 se je odpravil v Evropo, v Pariz, kamor so tedaj romali mnogi španskoameriški intelektualci z namenom, da razširijo svoje duhovno obzorje in se uveljavijo. V Franciji je spoznal evropske politične in socialne razmere. Vse bolj se je ogreval za marksizem. Pozneje je trikrat potoval v Sovjetsko zvezo in o tem dosti pisal. Leta 1927 je prvič obiskal Španijo. Tu se je vključil v špansko KP. Toda Vallejo je razumel marksizem predvsem kot nekakšen kozmični zakon in ne kot ekonomsko teorijo. V njem je bilo preveč vere biblijskih prerokov, ki so govorili o kaosu sveta in njegovem apokaliptičnem koncu. Ta vera prestopa meje resničnih možnosti, ki jih obeta komunizem. Vallejo izhaja iz perujskih razmer, iz neskončnega hrepenenja starih Indijancev po izgubljeni zlati dobi. Blizu mu je evangelijska pravičnost in ljubezen do bližnjega. Zaradi politične dejavnosti v Parizu je bil pregnan iz Francije. Umaknil se je v Španijo. V Pariz se je smel vrniti šele potem, ko so nekateri njegovi ugledni francoski prijatelji dobili posebno dovoljenje, da se sme vrniti. Ko je leta 1936 izbruhnila španska državljanska vojna, je Vallejo pomagal ustanavljati Obrambne komiteje. Decembra 1936 je odpotoval v Barcelono in nato v Madrid. Udeležil se je raznih akcij, obiskoval bojišča, pisal, nastopal. Naslednje leto se je kot predstavnik Peruja udeležil svetovnega kongresa antifašističnih pisateljev. Kongres je bil v Madridu. Ves čas bivanja v Evropi je bolehal, preboleval je hude telesne in duševne krize. Pogosto je dobesečno krvavel. Zato ni dočakal konca španske državljanske vojne. Po hudi bolezni in daljši agoniji je leta 1938 umrl v Parizu in tam je tudi pokopan.

Vallejo je za časa svojega življenja izdal samo dve knjigi poezije, vse drugo je izšlo posthumno. Leta 1919 je v Limi izdal *Temne glasnike* in dve leti

pozneje še *Trilce*. Njegova poezija je naletela najprej na precej hladen sprejem. Perujskim bralcem in kritiki je bila bliže poezija, kakršno je tedaj pisal novoromantični nikaragovski pesnik Rubén Darío. V Parizu je potem napisal pesmi, ki so jih po njegovi smrti izdali pod naslovom *Poemas humanas - Pesmi o človeku*. V njih se pesnik pogovarja s samim seboj in s svojim bližnjikom. Razkriva svojo neizmerno bolečino. V Vallejovi poeziji vse boli, bolita pesnikovo telo in oblačilo, bolijo predmeti in boli čevelj in število in cesta. Pesnik je zgodaj izgubil mater. Občutek sirotinstva ga potem spremlja do konca življenja. Vsi ljudje so po njegovem sirote. Zato je v Španiji našel drugo mater. Mater odrešenico. Ki bo pesnika in vse človeštvo odrešila sirotinstva in bede. Španska državljanska vojna je pesnikovo stisko še poglobila, razkrila je vse njene razsežnosti. Vojno, trpljenje ljudi, ki se bojujejo za svobodo in prihodnost, je upesnil v svoji zadnji pesniški knjigi *Španija, vzemi ta kelih od mene*, ki je izšla po pesnikovi smrti v Mehiki 1940.

Naslov za to delo je vzet iz Evangelijev. Gre za dogodek, ko Jezus na Oljski gori doživlja privid svoje smrti in poti krvavi pot. V obupu se obrača k Očetu z vzklikom *Oče, vzemi ta kelih od mene*. Vallejo svojo Španijo, ki krvavi, simbolizira z likom Jezusa Kristusa v pravičnem človeku, v španskem borcu, prostovoljcu. Španski prostovoljec je pravzaprav Kristus sam. Pesnik ne govori o vojaku običajne vojske, govori o človeku, ki se je prostovoljno odločil za boj, ki je pripravljen trpeti in se dati križati in umreti za življenje Španije, za njeno vstajenje. V tej poeziji ni nobenega poveličanja bitk, vojnih zgodb, je samo pesnikovo razmišljanje o tej strašni izkušnji pesnika in španskega ljudstva. Pesnikove besede govori svetovni brat, ki trpi in hkrati prižiga luč upanja.

V Vallejovi poeziji in tudi v tej zbirki je veliko biblijskih simbolov, biblijske govorice. Brez razumevanja teh simbolov bi bilo pesnikovo sporočilo precej zastrto. Španija je za Valleja tista dežela, kjer se že rojeva novo človeštvo. Španija je postala druga mati vseh človeških sirot. Varuje dom in postaja zatočišče vseh ponižanih in razžaljenih. Njeni sinovi bodo, če bo treba, tudi z največjo žrtvijo odrešili svet. To so španski prostovoljci, pogumni in čisti. Spričo njih se čuti pesnik nebogljjen, neodločen, zmeden. Španski prostovoljec stoji na koncu dolge vrste velikih Špancev: umetnikov, svetnikov, znanstvenikov, ki poosebljajo špansko dušo. Ta bo humanizirala svet. Iz nje se rojeva duša nove množice. Ta se bo sposobna upreti izkoriščanju, boriti se za novo človeštvo, ki ne bo poznalo trpljenja ne nasprotij in bo celo narava solidarna s človekom. Smrt bo mrtva. Vse stvari bodo v nekem bratskem odnosu. Vsem bo vladala ljubezen, kozmična in božanska. Tisti, ki zdaj ubijajo ljudi in knjige in spomenike, bodo premagani. Z zmago bo rešena tudi človeška kultura (*Hvalnica za prostovoljce Republike*). Prostovoljec, ki odhaja v bitko, odhaja proti prihodnosti, čeprav ga spremljata kri in dim pogorišč sedanjosti. Pod njegovim korakom končuje pretekli človek, ki je bil človeku volk, z diktatorjem Rima, Berlina... se končuje tudi lažna meščanska demokracija Pariza. In tudi pesnikova sterilna smrt. Pesnik obžaluje, da ni vključen v ta boj za prihodnost, v to junaško tekmo za novega Človeka. Oratar iz Extremadure namreč zdaj orje človeška srca, v katera bo posejal semena novega človeka. Bije boj za vse ljudi, za vsakega posameznika in za celo človeško občestvo. Poseduje kozmično zavest in ljubezen. Osamljeni človek, egoist, trpin, vsi bodo postali novi ljudje. Celo živali in stvari bodo dobile človeški značaj. To je tista velika vera v novo človeštvo, ki je v središču Vallejove poezije, napisane zadnja leta pesnikovega življenja v Parizu. Tej prihodnosti piše himne in molitve, napoveduje jo s preroškimi besedami biblijskih prerokov (*Mož iz Extremadure*).

Boj za Španijo je doživljal zmage in poraze. Vallejo je umrl, ko je bilo še dosti upanja, da se bo posrečil boj španskega ljudstva. Posamezni porazi in umiki ne demoralizirajo pesnika. Umik samo poveže borce, utrdi njihovo vero v pravičnost, za katero se bojujejo (*Potem, umikajoč se iz Talavere*). 26. aprila 1937 so Nemci bombardirali malo baskovsko vas Guernico. Temu tragičnemu dogodku je Vallejo namenil eno svojih najlepših pesmi. V tej vasici se bojujejo vsi, s svojim trpljenjem, s svojo nemočjo, s svojo čisto moralno. Zato je sovražnik moralno premagan. Trpljenje je lahko najmočnejše orožje. Šibkost braniteljev bo nekoč njihova moč. Brez možnosti za obrambo so tudi mrtvi na pokopališčih Madrida, Bilabaa in Santandreja. Bombardiranje pokopališč je povzročilo pre- 9
zgodbne vstajenje od mrtvih, ki ga napoveduje Biblija. Mrtvi vstajajo kot nekakšna apokaliptična množica. Branijo se z obsodbo. V Vallejovi vojni poeziji je dosti apokaliptičnega, dejanj, ki spominjajo na evangelijske čudeže, na vstajenje od mrtvih, na obujanje mrtvoudih in umirajočih. Tako vzdusje je tudi v pesmi, posvečeni Malagi, ki je februarja 1937 doživela svoj sodni dan, svoj kaos in holokavst. Malago, svojo ljubljeno Malago, pesnik nagovarja kot osebo, junaka (*Malaga brez očeta, brez matere...*).

Vallejo je prav v tej knjigi ustvaril nekaj najlepših mitov. Tako v pesmi *Majhna molitev za mrtvega junaka Republike* iz smrti anonimnega ljudskega bojevnika, iz njegovega mrtvega telesa, raste cela biblioteka: vesoljna kultura, medčloveška, ki bo od vseh in za vse. Bojevnik bo umrl, da bi vsi dobili knjigo. Njegova žrtev je poezija, etika, kultura. V Španiji gre za bitko vsega človeštva. Ob pomoči trpljenja Španije drži pot v prihodnost. Zanj se bojujejo vsi, tudi tisti z družbenega dna: berači. Kot je Mati Španija simbol prihodnega sveta, je tudi špansko bojišče simbol svetovnega bojišča revnih. Berači na vseh koncih sveta stegujejo roke z namenom, da bi pokazali na krivičnost tega sveta, tako kot je to počenjal Kristus in apostoli. Oni uresničujejo moralno revolucijo brez orožja. Nenasilno, po gandijevsko ubijajo krivice. Valleju pomeni trpljenje nekaj smiselnega, plodnega. Čisto v smislu Kristusovega trpljenja in njegove smrti. Trpljenje se spreminja v nenasilno orožje.

Vallejova poezija o vojni v Španiji je polna krvi, je križev pot Španije, ki drži na Golgoti in v vstajenje. Nekatere od teh pesmi so napisane v obliki molitve. Taka je pesem *Pogrebni boben za ruševine Duranga*, ki je molitev za prah ruševine, cest, žrtev, za sveti prah, ki je sandal parijev, znoj ljudstva, junakov, kot so Pedro Rojas, Ramón Collar in Ernesto Zuñigo. Pedro Rojas je junak v pravem pomenu besede. Iz takih bo nastala množica prihodnosti, Množica - Ljubezen, in je zdaj vidna v posameznikih, v junakih španskega ljudstva. Pedro Rojas je železničar, na pol pismen, a poln vere in dejanj, preprost človek, družinski, a predvsem Človek, vesoljni proletarec. In je hkrati tudi Kristus, kajti njegov dvignjeni prst kaže proti prihodnosti človeštva. Vstane od mrtvih, da bi nadaljeval svojo pot v onstranstvo. Njegovo telo je človeško in bo vstalo v prerojenje. Ramón Collar je dninar iz Extremadure, ki je zapustil družino in šel branit Madrid. Pesnik nam razkriva njegovo dvojno dimenzijo: družinsko in plemensko. Ernesto Zuñigo pa je še eden od junakov bojujoče se Španije. Lahko spominja na Murillo, Velázqueza, Goyo ali Cervantesa, na množico trpečih in plemenitih Špancev, bojnikov iz vseh časov.

Vallejev mit množice doseže svojo kulminacijo v pesmi *Množica*. Gre za nadrealistično vizijo, za preroški sen, za evangelijsko zgodbo o Lazarju. To množico sestavljajo vsi ljudje sveta, ki posedujejo kozmično zavest. Kraljestvo Človeka bo kraljestvo Množice. Usoda bo premagana, to, kar se danes zdi čudež, bo nekoč resničnost. Samo množica bo sposobna narediti tak čudež.

Množica bo usmrtila Smrt, posameznik je nemočen, množica vseh ljudi bo zmogla toliko moči, da bo kot Kristus premagala Smrt. Samo v množici je dovolj solidarnosti, ljubezni, kozmičnega objema vseh za vse. S koncem smrti bo premagano tudi trpljenje. Ljubezen sveta bo premagala bolečino.

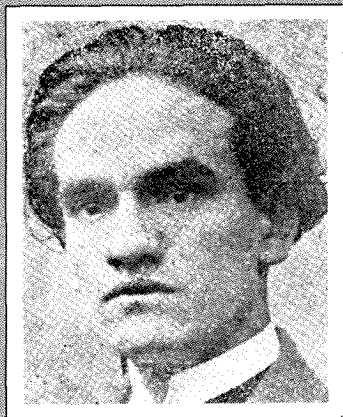
Španija je simbol novega človeškega občestva, varnosti in ljubezni, dóma, ki prejema svetlobo in življenje od matere. Mati Španija je torej mati vseh otrok sveta. Če otroci sveta izgubijo svojo mater, so jim usojeni sirotinstvo, beda, trpljenje. Upanje še ni izgubljeno. Otroci svojo mater lahko rešijo, svojo Mater Španijo, da ne *pade s sveta*.

10

César Vallejo

ŠPANIJA, VZEMI TA KELIH OD MENE

Hvalnica za prostovoljce republike

I Španski prostovoljec, bojevnik
z zanesljivimi kostmi, ko tvoje srce koraka v smrt,
ko koraka s svetovno smrtjo, da bi se bojevalo,
zares ne vem,
kaj naj storim, kam naj stopim; tečem, pišem, ploskam,
jočem, zasledujem, rušim, ugašajo, rečem
svojim prsim, naj nehajo, dobremu, naj pride,
in se hočem sesuti;
si razkrijem neosebno čelo, dokler se ne dotaknem
žile, se zadržim,
zadrži jo moj obseg tisti slavni padci arhitekta,
s katerimi me počasti ta žival, ki časti sama sebe;
moji instinkti bežijo nazaj k svojim predsodkom,
radost izpuhti pred grobom,
in ker ne veš, kaj bi naredil, sploh nič ne veš, me pústi,
stran od praznega nagrobnika, pusti me
samega,
četrtonožca, tamkaj, čim dlje,
moje roke presegajo tvoj ekstatični trenutek,
ob tvoji dvorezni naglici izničujem
svojo majhnost, odeto v veličastno oblačilo!

Nekega dnevnega dne, jasnega, budnega, plodnega
(o, dvoletje, tista mračna beraška polletja,
ko je smodnik grizel komolce!
o, trda bolečina in še trši kremen!
o, uzde, ki jih je grizlo ljudstvo!)
je ljudstvo prižgalo svoj ujeti fosfor, molilo
od jeze
in polno suverenosti, krožno,
zaprl svoj rojstni dan z volilnimi rokami;
že so despoti privlekli verige
in v verigah svoje mrtve bakterije...
Bitke? Ne! Trpljenje! Trpljenje, ki je sledilo
bolečini z rešetkami upanja,
bolečini ljudstev s človeškim upanjem!
Smrt in trpljenje za mir, za človeški mir!
Smrt in trpljenje bojevnikov med oljkami, razumete!
Tako v tvojem dihu vetrovi spreminjajo zračne igle
in grobovi ključ v tvojih prsih,
tvoje pokončno vstajenje k prvi moči mučeništva.

Svet vzklika: "To je španski problem!" In res. Pomislimo,
 medtem ko dvomimo, na ožgana oblačila,
 ali na Calderona, spečega na repu mrtve dvoživke,
 ali na Cervantesa, ki pravi: "Moje kraljestvo je od tega sveta,
 a tudi od drugega": točka in ostrina v dveh vlogah!
 Razmišljajmo o Goyi, klečečem v molitvi pred zrcalom,
 o Colli, paladinu, v čigar kartezijanskem skoku
 je imel znoj oblaka počasni korak,
 o Quevedu, tem miniaturnem predniku dinamitarjev,
 o Cajali, ki ga je pogoltnila njegova mala neskončnost, in tudi
 o Tereziji, ženski, ki je umirala zato, ker ni mogla umreti,
 ali o Lini Odeni, ki se prepira s Terezijo ne samo na eni točki...
 (Vsako dejanje ali genialni glas pride iz ljudstva
 in gre proti njemu, naravnost ali pa ga nosijo
 neskončna vlakna, rožnati dim
 bridkih neuspelih gesel.)
 Tako se tvoja stvaritev, bojevnik, tako se tvoj slabokrvni otrok,
 ki ga je izzval negibni kamen,
 žrtvuje, stopi vstran,
 razpada navzgor in se dviga z nezgorljivim plamenom,
 se dviga do slabotnih,
 porazdeljuje Španijo bikom,
 bike globlicam...

Proletarec, ki umiraš od veselja, v kateri vzvišeni harmoniji
 se bo končala tvoja veličina, tvoja strašna beda, tvoj spodbujajoči vrtinec,
 tvoje premišljeno nasilje, tvoj teoretični in praktični kaos, tvoja dantejevska
 želja, tako zelo španska, ljubiti, čeprav je to izdajasko, svojega sovražnika!
 Osvoboditelj, zaviti v okove,
 brez njegove moči bi se do današnjega dne nadaljevala
 ta obsežnost brez oprijemljivosti,
 žebli bi brezglavo blodili naokrog,
 dan, davni, počasni, zardel,
 naše ljubljene lobanje, nepokopane!
 Padli kmet z zelenimi listi za človeka,
 s socialnim upogibom tvojega mezinca,
 s tvojim volom, negibnim, s tvojo fiziko,
 tudi s tvojo besedo, pripeto na palico,
 in tvoje najeto nebo
 in z ilovico, vrinjeno v tvojo trudnost,
 in s to, ki je ostala za tvojim nohtom, medtem ko korakaš!
 Agrokulturni
 graditelji, oboroženi in neoboroženi,
 aktivne, gomazeče večnosti: bilo je pisano,
 da boste prižgali luč, zaprli
 v smrt svoje oči,
 da bo ob krutem padcu vaših ust
 prišlo razkošje na sedmih pladnjih, vse
 na svetu bo nenadoma iz zlata,
 slavni berači vašega lastnega krvavega izcedka,
 zlato sólo bo potem zlato!

Vsi ljudje se bodo ljubili
 in bodo jedli, držeč se za konce vaših žalostnih robcev,
 in bodo pili v imenu vaših nesrečnih grl!
 Počivali bodo, hodili po robu te ceste,
 ihteli in mislili na vaše krožnice, srečni
 bodo in ob zvoku
 vaše grozne vrnitve, cvetoče, urojene,
 bodo jutri prilagodili svoja dejanja, svoje izsanjane
 in opevane podobe.

14

Isti čevlji se bodo prilegli tistemu, ki se vzpne
 brez sledi k svojemu telesu,
 in tistemu, ki se spusti do oblike svoje duše!
 Držeč se drug za drugega, bodo nemi govorili,
 hromi hodili!
 Slepí, ko se bodo že vračali, bodo videli,
 in gluhi se bodo dotikali in slišali!
 Nevedni bodo modri, modri nevedni!
 Poljubljali bodo tisti, ki niso nikoli poljubljali!
 Samo smrt bo umrla! Mravlja
 bo prinesla drobtino kruha slonu, priklenjenem
 k nerodni vljudnosti, splavljeni otroci
 se bodo spet rodili, popolni, prostorni,
 in vsi ljudje bodo plodili,
 vsi ljudje se bodo razumeli!

Delavec, naš odrešenik in rešitelj,
 odpusti nam, brat, naše dolge!
 Kot pravi boben, ki se trklja po svojih pregovorih:
 nič ni tako enodnevnega kot tvoj hrbet!
 nič ni tako spremenljivega kot tvoj profil!

Italijanski prostovoljec, med tistimi bojujočimi živalmi šepa
 kot etiopski lev!
 Sovjetski prostovoljec, ki korakaš na čelu svetovnih prsi!
 Prostovoljec z Juga, Severa, Vzhoda,
 in ti, Zapadnjak, ki o jutranjem svitu nehaš peti pogrebno pesem!
 Znani vojak, čigar ime
 defilira v zvoku objema!
 Bojovník, ki ga je zredila ta zemlja, oboroži se
 s prahom,
 obuj pozitivne magnete,
 nadeni si osebno vero in moč,
 odločni karakter, osebno palico,
 nenadno kožo,
 jezik, ki se giblje okoli tvojih ramen,
 in dušo, kronano s kremenom!
 Prostovoljec, ovit s svojo mrzlo cono,
 toplo ali vročo,
 vsenaokrog junaki,
 žrtve v vrsti zmagovalcev:

v Španiji, Madridu, kličejo jih
v bitko, prostovoljce za življenje!

Kajti v Španiji ubijajo, nekateri ubijajo
otroka, njegovo negibno igrāčo,
mater Rosendo, vso žarečo,
starega Adama, ki se na glas pogovarja s svojim konjem,
in psa, ki je rad spal na pragu.
Ubijajo knjigo, požigajo njene pomožne glagole,
na prvi strani, ki se ne more upirati!
Ubijajo kip
modreca, njegovo palico, prijatelja,
brivca - morda me je urezal z britvijo -
berača, ki nam je včeraj prepeval,
bolniško sestro, ki je šla danes v joku mimo,
duhovnika, obremenjenega z vztrajnim veličastnim kolenom...

15

Prostovoljci,
za življenje, za dobre ljudi, ubijte
smrt, ubijte zle ljudi!
To napravite za svobodo vseh,
izkoriščanih in izkoriščevalcev,
za neboleč mir - dvomim vanj,
ko spim ob vznožju svojega čela,
in še bolj, ko krožim,
in ko to počenjam, še naprej govorim,
za nepismenega, za katerega pišem tole pesem,
za bosega genija in njegovo jagnje,
za padle tovariše;
njihov pepel objema telo te ceste!

Da bi vi,
prostovoljci Španije in sveta, da bi prišli.
Sanjal sem, da sem dober, in želel sem videti
vašo kri, prostovoljci...
Od takrat je bilo tam dosti prsi, dosti strahu,
mnogo kamel v času molitve.
Danes, dobri zaradi vas, korakajo v plamenih,
plazilci s prikritimi vekami vam vdano sledijo,
z dvema korakoma, z enim,
v smeri vode, ki teče, da bi videla svoj konec, predno zgori.

Bitke

II MOŽ IZ EXTREMADURE,

pod tvojimi koraki slišim dim volka,
dim človeške vrste,
dim otroka,
osamljeni dim dveh žit,
dim Ženeve, dim Rima, dim Berlina
in dim Pariza in dim tvojega razbolelega slepiča
in dim, ki končno prihaja iz prihodnosti.
O, življenje! O, zemlja! O, Španija!
Unče krvi,
metri krvi, razlita kri,
kri na konju, peš, na steni, brez polmera,
kri od štirih do štirih, kri iz vode
in mrtva kri iz žive krvi!

Mož iz Extremadure, o nisi še tisti človek,
za katerega te je življenje ubilo in ti smrt poklonila rojstvo
in je oostalo samo zato, da te vidi takega, iz tega volka,
kako kar naprej orješ v naših prsih!
Mož iz Extremadure, poznaš
skrivnost v obeh glasovih, v ljudskem in tipljivem, iz žita!
Ker ni nič boljšega kot velika korenina na začetku druge!
Mož iz Extremadure, oprt na komolec, kot spokojna duša,
oprt zato, da vidiš obseg življenja v smrti!

Mož iz Extremadure, in brez zemlje, ki bi imela
težo pluga, ne drugega sveta
razen barve jarma med dvema vekovima; brez reda
mrtvih čred!

Mož iz Extremadure, dovolil si mi,
da sem te videl iz tega volka, kako trpiš,
kako se boriš za vsakega in se boriš,
da bi vsak postal človek,
da bi gospodarji postali ljudje
in da bi celo živali postale ljudje,
konj, človek,
plazilec, človek,
jastreb, spoštovan človek,
in celo rečni breg, človek,
in samo nebo, en sam mali človek!

Potem, ob umiku iz Talavere,
po skupinah, oboroženi z lakoto, z množico,
oboroženi s pogumom do čela,
brez avionov, brez vojne, brez srda,
izguba zadaj
in zmaga
niže od svinca, smrtno ranjeni od časti,
nori od prahu, roka ob nogi,
prisiljeni ljubiti,
zmagovati po vsej deželi, po špansko,
se spet umakniti in ne vedeti,
kam bi položili svojo Španijo,
kam bi skrili njene orbitalne poljube,
kje bi posadili njeno žepno oljko!

-
- 18 Toda od tu, pozneje,
s stališča te zemlje,
zaradi žalosti, proti kateri teče satanska blaginja,
lahko vidimo veliko bitko Guernice.
Borba a priori, nenavadni,
borba v miru, borba slabotnih duš
s slabotnimi telesi, borba,
v kateri se bojuje otrok,
ne da bi mu kdo rekel, naj se bojuje,
pod okrutnim diftongom
in pametno plenico,
v kateri se bojuje mati s svojim krikom,
z bocom solze,
in v kateri se bojuje bolni z boleznijo,
s tableto in sinom,
in v kateri se bojuje starček
s sivimi lasmi, stoletji in palico,
in v kateri se bojuje duhovnik z Bogom!
Molčeči branitelji Guernice!
O, slabotni branitelji!
Kdo bo hranil, vzgajal in napolnil ta svet
s silnimi nemočnimi branitelji!

V Madridu, Bilbao, Santandreju
 so bombardirali pokopališče,
 in nesmrtno mrtve,
 z budnimi kostmi in večnimi ramami, vrgli iz grobov,
 nesmrtno mrtve, da se je videlo, čutilo, slišalo,
 kako nizkotno je zlo, kako mrtvi so bedni napadalci,
 potem so obnovili svoje nedokončane žalosti,
 dokončali svoj jok, dokončali
 svoje upe, dokončali
 svoje muke, dokončali svoja življenja,
 dokončali, nazadnje, svoje smrti!

In je bil smodnik nenadoma ničn,
 žigi in podpisi so prekrili drug drugega,
 in je k eksploziji stopil korak
 in k poletu z vsemi štirimi, drug korak,
 in k apokaliptičnemu nebu, drug korak,
 in k sedmim kovinam, enotnost,
 preprosta, pravična, skupna, večna.

20 Málaga brez očeta, brez matere,
brez kremenca, brez krušne peči, brez belega psa!
Málaga brez obrambe, kjer se je rodila moja smrt in shodila
in je moje rojstvo umrlo od trpljenja!
Málaga hodi za teboj, izgnana,
od zla, slabičarstva, konkavno neizgovorljive zgodovine,
z jarmom v tvoji roki: organska zemlja!
In belina na koncih tvojih las: en sam kaos!
Málaga beži
od očeta k očetu, družinsko, od tvojega sina k tvojemu sinu,
vzdolž morja, ki prihaja iz morja,
vzdolž kovine, ki prihaja iz svinca,
tik nad zemljo, ki prihaja iz zemlje
in po ukazu, oj!
Iz globine, ki te je ljubila!
Málaga, bičana, preroško koagulirana, banditsko napadena, peklensko strta,
nebeško tepena,
hodi po krutem vinu, v množici,
po vijolični peni, od ene do druge,
po mirujočem viharju in še bolj vijoličnem,
in proti štirim stranem neba, ki ljubijo,
in od dveh reber, ki ubijata druga drugo!
Málaga, vse manjša zaradi odtečene krvi
in moje barve, na veliko razdaljo,
življenje teče z bobnom, tvoja temnorjava čast,
z raketo, tvoj večni otrok,
in s tišino, tvoj zadnji udarec bobna,
z ničem, tvoja duša,
in s še večjim ničem, tvoja genialna prsnica!
Málaga, ne odhajaj s svojim imenom!
Kajti, če greš ti,
greš
vsa, proti sami sebi, neskončno vsa z vsem,
skladna s svojim stalnim obsegom,
ki me dela norega,
s svojo plodno prstjo in votlino
in s svojim starim nožem, pripetim na tvoj bolni srp,
in s tvojo bruno, nasajeno na tvoje kladivo!
Dobesedna in malaška Málaga,
bežeča v Egipt, križana, podaljšuješ svoje trpljenje v plesu,
v tebi se zožuje volumen sveta,

izgubljaš svoj vrč za vodo, svoje hvalnice, bežiš
s svojo zunanjo Španijo in s svojim nerojenim svetom!

Málaga po vsej pravici

in v biološkem vrtu, še bolj Málaga!

Málaga v vrlini

poti, v pogledu volka, ki ti sledi,

in zaradi volčiča, ki čaka nate!

Málaga, ki te objokujem!

Málaga, ki te jočem in kar naprej jočem!

III Navadno je pisal s svojim velikim palcem po zraku:

“Viban los compañeros! Pedro Rojas!”
iz Mirande na Ebru, oče in človek,
mož in človek, železničar in človek,
oče in še bolj človek, Pedro in njegove smrti.

Papir iz vetra, ubili so ga: pojdi!
Pero iz mesa, ubili so ga: pojdi!
“Obvesti vse tovariše, takoj!”

Palica, na katero so obesili njegov križ,
ubili so ga:
ob vznožju njegovega velikega palca!
Ubili so istočasno, Pedra in Rojasa!

“Viban los compañeros”
ob vznožju njegovega izpisanega zraka!
“Viban” s tistim oslovskim *b* v trebuhu
Pedra
in Rojasa, junaka in mučenika!

Preiskali so ga, mrtvega, našli so
veliko telo v njegovem telesu,
za dušo sveta
in v njegovem jopiču mrtvo žlico.

Pedro je navadno jedel
v družbi bitij iz njegovega mesa, okrasil in porisal
mizo in živel prijetno
kot predstavnik v družbi vsega sveta,
in ta žlica je bila v njegovem jopiču,
ko je bil buden in ko je spal, vedno,
mrtva živa žlica, ona in njeni simboli.
Tako obvestite vse tovariše!
Naj večno žive ob vznožju te žlice!

Ubili so ga, prisilili so ga umreti,
Pedra, Rojasa, delavca, človeka, tistega,
ki se je rodil kot otroček, strmeč v nebo,
ki je potem zrasel, pordel
in se boril s svojimi celicami, s svojimi *ne*,
s svojim še, s svojo lakoto,
s svojim koščkom kruha.

Ubili so ga previdno,
ko je bil v laseh svoje žene, Juane Vázquez,
ob uri ognja, v letu topovskih strel
in ko je že bil blizu vsega.

Tako je Pedro Rojas, po smrti
vstal, poljubil svojo okrvavljeno krsto,
se zjokal nad Španijo
in spet napisal s palcem po zraku:
"Viban los compañeros! Pedro Rojas!"
Njegovo telo je bilo polno sveta.

23

IV Berači se bojujejo za Španijo,
prosjačijo v Parizu, v Rimu, v Pragi
in tako preverjajo, z moledujočo gotsko roko,
noge Apostolov, v Londonu, New Yorku, Mehiki.
Berači se bojujejo in po satansko prosijo
Boga za Santander,
za tisto bitko, v kateri že dolgo ni bil nihče poražen.
Izročajo se staremu trpljenju, neusmiljeno jokajo socialni svinec
ob nogah posameznika
in s stokom napadajo tisti berači
in ubijajo samo s svojo beraško bitjo.
Prošnje pehote,
v kateri orožje prosi kovino za navzgor,
in prosi jeza, na tej strani togotnega smodnika.
Tihi so ti eskadroni, ki streljajo,
s smrtno kadenco, njihova milina,
s praga, iz njih samih, ej! iz njih samih.
Potencialni bojevniki
brez nogavic, da bi obstreljevali strelo,
satanski, številni,
trgajo svoje nazive moči,
drobtina pod pasom,
dvokalibrska puška: kri in kri.
Pesnik pozdravlja oboroženo trpljenje!

Španska podoba smrti

V Tam gre! Pokličite jo! To je njen bok!
 Tam gre smrt za lrun:
 njeni koraki harmonike, njena kletev,
 njen meter blaga, ki sem ti ga omenil,
 njen gram tiste teže, ki sem jo zamolčal... če so to!

25

Pokličite jo! Pohitite! Išče me v puškah,
 ker dobro ve, kje jo porazim,
 pozna mojo spretnost, moje obsežne zakone, moje strašne kodekse,
 Pokličite jo! Koraka kot moški med divjimi zvermi,
 opira se na roko, ki preplete naše noge,
 ko spimo na stopnišču
 in obstoji ob raztegljivih vratih sna.

Kričala je! Kričala je! Kričala je svoj prirojeni senzorični krik!
 Kričala je od sramote, zato ker je videla, kako je padla med rastline,
 ker je videla, kako se je umikala pred zvermi,
 ker je nas slišala, ko smo rekli: To je Smrt!
 Ker je ranila našo največjo pozornost!

(Ker njena jetra izdelajo kapljo, ki sem jo omenil, tovariš;
 ker pojé dušo našega sosedu.)

Pokličite jo! Moramo za njo,
 do podnožja sovražnih tankov,
 ker je smrt bitje, ki biva v naši moči,
 katere začetek in konec nosim vrezan
 v glavi svojih prividov,
 čeprav bi hotela pospešiti sedanjo nevarnost,
 ki jo ti poznaš,
 in čeprav bi se pretvarjala, da me ne pozna.

Pokličite jo! Nasilna smrt ni bitje,
 je komaj majhen dogodek,
 bolj je podobna sama sebi, ko napada,
 meri na preprost hrup, brez orbite ali blažene hvalnice,
 njen predrzni čas raje meri na stotinko
 in njeni gluhi karati na despotski aplavz.
 Pokličite je! Kajti če jo kličete z jezo, z grimasami,
 ji pomagata presleči njena tri kolena,
 kot včasih,
 ko bolijo, ko ranijo zagonetni ulomki, globalni,
 kot včasih, ko se otipam in čutim samega sebe.

Pokličite jo! Pohitite! Išče me,
s svojim konjakom, z moralno ličnico,
s koraki harmonike, s kletvijo.

Pokličite jo! Ne smem izgubiti ene same solze, s katero jo objokujem.

Od njenega vonja navzgor, gorje mojemu prahu, tovarišica!

Od njenega gnoja navzgor, gorje moji palici, poročnik!

Od njenega magneta navzgor, gorje mojemu grobu!

Sprejem po zavzetju Bilbara

VI Ranjen in mrtev, brat,
zanesljivo bitje, republikanec, zdaj hodijo po tvojem prestolu,
ker je tako slavno padla tvoja hrbtenica;
zdaj hodijo, bled si, po tvojih letih, suhih in enoletnih,
marljivo zavzetih z vetrovi.

27

Bojevnik v obeh bolečinah,
sédi in poslušaj, lézi k nogam strašne palice,
poleg prestola;
obrne se,
glej nove, čudne rjuhe;
zdaj hodijo, brat, zdaj hodijo.

Rekli so: "Kako! Kje!"... govorili so
z drobtinami za goloba,
in otroci so se brez joka povzpeli do tvojega prahu.
Ernesto Zúñigo, spi z roko na sebi,
z mislijo na sebi,
tvoj mir miruje, tvoja vojna miruje.

Smrtno ranjen od življenja, tovariš,
tovariš jezdec,
tovariš konj med ljudmi in zverjo,
tvoje krhke kosti iz plemenite in otožne risbe
sestavljajo špansko razkošje,
ovenčano z najlepšimi cunjami!

Sédi, torej, Ernesto,
poslušaj, kako hodijo, tu, po tvojem prestolu,
odkar je tvoj gleženj dobil sive lase.
Kakšen prestol?
Tvoj desni čevelj! Tvoj čevelj

VII Že nekaj dni, tovariši,
že nekaj dni veter menjava zrak,
pokrajina, svoje obzorje,
republikanska puška nivo.
Že nekaj dni je Španija španska.

Že nekaj dni ureja zlo
svoje krožnice, miruje,
kroti svoje oči in jim prisluškuje.
Že nekaj dni molijo oznojeni,
ljudski bojovníki, obešeni na človeka.
Že nekaj dni, svet, tovariši,
je svet španski, do smrti.

Že nekaj dni je, odkar je tu umrlo streljanje,
in je umrlo telo v svoji duhovni vlogi
in je duša, tovariši, naša duša.
Že nekaj dni nebo,
tole nebo, pripada dnevu, pripada tej ogromni šapi.

Že nekaj dni Gijón;
že mnogo dni, Gijón;
že veliko časa, Gijón;
že veliko zemlje, Gijón;
veliko človeka, Gijón;
in veliko Boga, Gijón;
zelo veliko Španije, ej!, Gijón.

Tovariši,
že nekaj dni veter menjava zrak.

VIII Tukaj,
 Ramón Collar,
 tvoja družina hodi od vrvi do vrvi,
 tako je tudi takrat,
 ko si na obisku, ti, tam nekje, pri sedmih mečih, tam, v Madridu,
 na madridski fronti.

Ramón Collar, dninar
 in vojak, dokler nisi postal zet svojemu tastu,
 mož, mejaš starega Sina Človekovega!
 Ramón bolečine, ti, pogumni Collar,
 vitez Madrida, in zaradi svoje moškosti, Ramón,
 tam, doma,
 tvoji dostikrat omenjajo tvojo pričesko!

Zaskrbljeni, na robu joka, v času solze!
 In v času bobnov, gredo; govorijo
 vpričo tvojega vola, v času zemlje!

Ramón! Collar! Tebi! Če si ranjen,
 bodi dober, ne vdaj se, brzdaj se!
 Tukaj,
 tvoja surova moč je v majhnih škatlah;
 tukaj,
 tvoje temne hlače, se počasi
 učijo hoditi čisto same, in biti obrabljene;
 tukaj, Ramón, te tvoj tast, starec,
 izgubi ob vsakem srečanju s svojo hčerko!

Povedal ti bom, da so jedli
 tvoje meso, nevede,
 tvoje prsi,
 tvojo nogo;
 a vsi razmišljajo o tvojih stopinjah, okrašenih s prahom!

Častili so Boga,
 tukaj;
 sedli so na tvojo posteljo, govorili na glas,
 med tvojo samoto in tvojimi nepomembnimi stvarmi;

ne vem, kdo je vzel tvoj plug, ne vem, kdo
je zamenjal tebe, ne kdo se je vrnil s tvojim konjem!

Tukaj, Ramón Collar, navsezadnje, tvoj prijatelj.
Pozdravljen, Človek božji, ubijaj in piši!

Majhna molitev za junaka republike

IX Knjiga je ostala na robu njegovega mrtvega boka,
knjiga je brstela iz njegovega mrtvega telesa.
Odnegli so proč tega junaka
in njegova telesna in nesrečna usta so vstopila v naš dih;
vsi se znojimo, pod bremenom svojih popkov;
lune so peš hodile za nami;
mrtvec se je tudi znožil od žalosti.

In knjiga, med bitko za Toledo,
knjiga, knjiga zadaj, knjiga zgoraj, je brstela iz trupla.

Pesem o vijolični ličnici, med izgovorjeno
in neizgovorjeno,
pesmijo v pismu o morali, ki je spremljalo
njegovo srce.
Ostala je knjiga in nič drugega, ker ni
nobenih insektov v njegovem grobu,
in je ostal v rokavu njegove srajce vlažen zrak,
ki se je uplinjal, neprestano.

Vsi se znojimo, pod bremenom naših popkov,
tudi mrtvec se znoji od žalosti
in knjiga, knjiga zadaj, knjiga zgoraj,
je nenadoma vzbrstela iz njegovega trupla.

31

Lima med bitko za Terent

X Voda pada z umitih revolverjev!
Prav to
je kovinska milost vode,
v poznem popoldnevu, v Aragoniji,
kljub izmišljenim travam,
gorečemu sadju, umetnim rastlinam.

Prav to
je resno področje Kemije,
področje eksploziva v enem samem lasu,
področje avtomobilov v izobilju in poslavljanju.

Tako odgovarja človek, tako, smrti,
tako gleda naprej in posluša z bokom,
tako je voda, nasprotno od krvi, iz vode,
tako ogenj, nasprotno od pepela,
gladi svoje premrzle prežvekovalce.

Kdo gre tam, pod snegom? Ubijajo? Ne.
Prav to
je življenje, ki gre in maha z repom,
s svojim drugim konopcem.

Grozljiva je ta vojna, zmedena,
nas podaljša, nam izbuli oči,
ponuja grob, padec,
zaradi nje poskoči antropoid!
Vohaš jo, prijatelj, natančno,
ko nepazljivo stopi
na tvojo roko med trupli;
vidiš jo; ker si otipal svoje testise in močno zardel;
slišiš jo v svojih pravih vojaških ustih!

Pojdiva, torej, tovariš;
tvoja budna senca naju pričakuje,
tvoja nastanjena senca naju pričakuje,
poldan kapitan, noč navadni vojak...
Zato, ko kažem na to umiranje,
se odmikam od samega sebe, z glasnim krikom:
Dol z mojimi truplom!... In jočem.

XI Ogledal sem si to truplo, njegov opazni nasilni red
in počasni nered njegove duše;
videl sem ga preživeti; v njegovih ustih je bila
načeta starost dveh ust.
Kričali so mu število: grižljaji.
Kričali so mu ljubezen: to bi bilo bolje zanj!
Kričali so mu kroglo: prav tako mrtvo!

33

In njegov prebavni red je vzdržal,
a nered njegove duše, zadaj, zaman.
Pustili so ga in poslušali, in potem
je truplo
komaj še živel, skrivaj, za trenutek;
in so ga mentalno osluškovali, samo datume!
Kričali so na njegova ušesa, še več datumov!

Množica

XII Ko se je bitka končala
in ko je umrl bojevnik, pride k njemu človek
in mu reče: "Nikar ne umri, zelo te ljubim!"
A truplo, joj, umira naprej.

Prideta človeka in krikneta:
"Ne zapuščaj nas! Pogum! Vrni se v življenje!"
A truplo, joj, umira naprej.

Pride jih k njemu sto, tisoč, pet sto tisoč
in kriknejo. "Toliko ljubezni, a smo tako nemočni pred smrtjo!"
A truplo, joj, umira naprej.

Milijon ljudi ga obkroži
in prosi: "Vstani, brat!"
A truplo, joj, umira naprej.

In potem ga obkrožijo vsi ljudje
sveta; truplo jih gleda, vznemirjeno in žalostno;
počasi vstane,
objame prvega človeka in začne hoditi...

Pogrebi boben za ruševine Duranga

35

XIII Oče prah, ki se dvigaš s Španije,
Bog naj te odreši, osvobodi in ovenča,
oče prah, ki se dvigaš iz duše.

Oče prah, ki se dvigaš iz ognja,
Bog naj te odreši, te obuje in ti ponudi prestol,
oče prah, ki si v nebesih.

Oče prah, pravnik dima,
Bog naj te odreši in povzdigne do neskončnosti,
oče prah, pravnik dima.

Oče prah, v katerem so pravkar končali pravični,
Bog naj te odreši in vrne na zemljo,
oče prah, v katerem so pravkar končali pravični.

Oče prah, ki postajaš palma,
Bog naj te odreši in prečisti v svojih prsih,
oče prah, groza nič.

Oče prah, sestavljen iz železa,
Bog naj te odreši in ti dá obličje človeka,
oče prah, ki korakaš ves žareč.

Oče prah, sandal parija,
Bog naj te odreši in naj te nikdar več odveže,
oče prah, sandal parija.

Oče prah, ki te izpodbujajo barbari,
Bog naj te odreši in te obda z bogovi,
oče prah, ki te spremljajo atomi.

Oče prah, mrtvaški prt ljudstev,
Bog naj te odreši zla za vekomaj,
španski oče prah, oče naš!

Oče prah, ki odhajaš v prihodnost,
Bog naj te odreši, te vodi in ti podari krila,
oče prah, ki odhajaš v prihodnost.

XIV Boj se, Španija, svoje Španije!
Boj se srpa brez kladiva,
boj se kladiva brez srpa!
Boj se žrtve zaradi žrtve,
obešenca, ker je obešen,
brezvestneža, ker je brezvestnež!
Boj se tistega, ki te je zaradi petelinjega grebena
trikrat zatajil,
in tistega, ki te je potem še trikrat zatajil!
Boj se lobanje brez piščali
in piščali brez lobanje!
Boj se novih oblastnikov!
Boj se tistih, ki jedo tvoja trupla,
tistega, ki mrtev žre tvoje življenje!
Boj se tistega, ki ti je do kraja zvest!
Boj se neba onkraj zraka
in zraka onkraj neba!
Boj se tistega, ki te ljubi!
Boj se junakov!
Boj se mrtvih!
Boj se Republike!
Boj se prihodnosti!...

Španija, vzemi ta kelih od mene

XV Otroci sveta,
 če pade Španija, tako samo rečem,
 če pade z neba, naj jo primejo za laket,
 prestrežejo na povodec, na dve zemeljski plošči;
 otroci, koliko let v tistih konkavnih sencih!
 kako zgodaj v soncu tisto, o čemer sem vam govoril!
 kako nenadoma v vaših prsih ta stari hrup!
 kako stara 2 v vašem zvezku!

Otroci sveta, glejte
 mater Španijo z njenim trebuhom na plečih,
 glejte našo učiteljico z njenimi palicami,
 glejte mater in učiteljico,
 križ in les, ker je vam dala vsoto, otroci;
 vrtoglavico in deljenje in vsoto, otroci;
 na razpolago vam je, sodni očetje.

Če pade, tako samo rečem,
 če pade Španija z zemlje,
 otroci, kako boste nehali rasti!
 kako bo leto kaznovalo mesec!
 kako bo, če ne boste imeli nikoli več kot deset zob,
 kako bo diftong ostal v palici, medalja v solzah!
 Kako bo malo jagnje še naprej
 z nogo privezano za velik črnilnik!
 Kako se boste spustili po stopnicah abecede
 do črke, v kateri se je rodila bolečina!

Otroci,
 sinovi bojevnikov,
 zdaj govorite tiše, ker mati Španija pravkar razporeja
 moči med tem živalskim kraljestvom,
 drobnimi rožami, kometi in ljudmi.
 Govorite tiše, ker ona drži v rokah,
 s svojo veliko strogostjo, s katero ne ve kaj početi,
 lobanjo, ki neprestano govori,
 lobanjo s tistimi kitami,
 lobanjo, nekdanj polno življenja!

Govorite tiše, vam rečem,
 govorite tiše, pesem iz zlogov, jok
 snovi in mlajši hrup piramid in celo tega
 vaših senc, ki hodijo z dvema kamnoma!

Vzdihujte tiše, in če
roka omahne,
če palica zazveni, če je noč,
če se nebo prilega obema zemeljskima pekloma,
če škripljejo vrata, če zamudim,
če ne vidite nikogar, če vas straši
neošiljeni svinčnik, če mati
Španija pade, tako samo rečem,
pojdite, otroci sveta, pojdite in jo poiščite!...

38

MIGUEL HERNÁNDEZ

*Postlikana, ne prazna:
postlikana je moja hiša
z barvo hudega trpljenja
in nesreč.*

39

(1910 - 1942)

Njegov pesniški opus je nastal sredi najhujše vojne vihre in je eno najiskrenejših pesniških pričevanj tega nemirnega časa. Že njegovo življenje samo posebej trpljenje španskega ljudstva med državljansko vojno. Hernández je bil edini od svoje generacije pesnikov dovolj nadarjen, da je zapolnil praznino, ki je nastala po tragični smrti F. G. Lorce.

Rodil se je leta 1910 v Orihueli, v pokrajini Alicante, v revni kmečki družini. Otroštvo je preživel kot ovčji pastir v domači vasi. Ko mu je bilo deset let, ga je oče poslal v jezuitsko šolo, da se je naučil brati in pisati. Njegov učitelj je kmalu opazil dečkovo izredno nadarjenost in je svetoval očetu, naj omogoči sinu šolanje. Toda očetova želja je bila, da ostane pastir. In tako je mladi Miguel še naprej pasel ovce. Na paši je veliko bral, vse, kar mu je prišlo v roke, zlasti poezijo. Imel je srečo, da se je spoprijateljil z mladeničem iz bogate družina, ki mu je posojal knjige in se z njim veliko pogovarjal. To prijateljstvo je bilo usodno za Miguelovo literarno usmeritev. Kmalu je začel tudi sam pisati verze in je z njimi napolnil nekaj debelih zvezkov. Želja po uveljavitvi ga je gnala v svet, hotel je priti v Madrid. Nekega dne je pisal velikemu pesniku Juanu Ramónu Jiménezu. Prosil ga je za pomoč. Ne vemo, ali mu je ta odgovoril ali ne. Vemo le, da se je proti koncu leta 1931 Miguel odpravil z vlakom v prestolnico, s kovčkom, polnim poezije, bosonog in plah. Iskal je zaposlitev in koga, ki bi mu objavil pesmi. A iz tega ni bilo nič. Razočaran se je vrnil v domačo vas. Zdaj je še bolj vneto bral in pisal. Končno se mu je leta 1932 posrečilo objaviti prvo knjigo pesmi *Izvedenec v mesečini*. Kritiki so njegov prvenec ugodno ocenili. Dve leti pozneje je objavil svojo drugo pesniško zbirko *Ranjeni piš vetra*, v kateri se ljubezensko čustvo prepleta s čudenjem naravnim lepotam rodne pokrajine. Leta 1934 se je Miguel spet odpravil v Madrid, zdaj ne več kot plah mladenič. Urednik literarne revije *Križ in žarek* je objavil njegovo dramsko delo *Kdo te je videl in kdo te vidi* in mu s tem odprl vrata v madridske literarne kroge. Osebnostno je nato spoznal velike španske pesnike, med njimi tudi Lorco, ki ga je od vseh najbolj cenil. Leta 1936 je objavil zbirko *Žarek, ki ne ugasne*, knjigo sonetov o ljubezni, osebnih stiskah in socialnih krivicah. S to knjigo je dokončno vstopil v sodobno špansko poezijo.

Državljska vojna je pesnika zatekla v Madridu. Takoj se je z vsem srcem pridružil tistim, ki so branili demokracijo. Sodeloval je v dolgi in junaški bitki za Madrid. Kot komisar za južne pokrajine je obiskoval južna bojišča. Udeležil se je svetovnega srečanja antifašističnih pisateljev in ob tej priložnosti spoznal mnoge znamenite osebnosti svetovne literature. Kljub šibkemu zdravju je dosti obiskoval borce, jim prebiral svoje pesmi in jim vlival pogum in upanje. V tem času se je tudi poročil.

V treh letih državljanske vojne je Hernández napisal večji del svojega pesniškega opusa, svoje najlepše pesmi. Pesmi na temo vojne in trpljenja je zbral v dveh knjigah. Leta 1937 je objavil *Veter ljudstva* in čez dve leti še *Človek na preži*. V obeh opeva boj španskega ljudstva, ljubezen do domovine, žene in sina. Pesnik *sredi ljudstva* občuti njegove stiske in bolečine. Z epsko

zvzišenostjo ali pa z njemu lastno melanholijo opeva bridke izkušnje španskega ljudstva, razkriva nečlovečnost vojne nasploh. V njegovi poeziji se oglašajo trpki in junaški toni starih španskih romanc. Pesnik je videl toliko pogumnih, ranjenih in mrtvih in vse to se je nabralo na dnu njegovega pesniškega in človeškega čutenja. Vojna je zanj velika človeška drama, drama sveta, drama vsakega posameznika, družine, moža in žene, otroka. Že naslovi nekaterih pesmi dovolj jasno kažejo na vsebino Hernándezovih pesmi, nastalih v teh težkih letih: *Veter ljudstva*, *Sedim na mrtvih*, *Pesem ženina vojaka*, *Elegija za F. G. Lorco...* Njegova poezija je strastna obramba svobode: *Zapri urata, zapahni jih, ječar, / krepko zveži tega človeka: duše mu ne boš zvezal. / Dosti ključev je, dosti zapahov, krivic: / duše mu ne boš zvezal*. Njegovo sočutje za trpeče je strašna bilanca vojne: *Ranjen sem, glejte: potrebna so mi še druga življenja. / Tole, ki ga imam, ne zadostuje za ta veliki napor / krvi, ki hoče izteči iz ran. / Povejte, kdo ni bil ranjen? Vojni čas je čas razčlovečenja: Kakšen prepad se odpre / med oljko in človekom. Kajti danes je ljubezen smrt / in človek preži na človeka*. Po dveh strašnih letih državljanske vojne pesnik ugotavlja: *Kri je, ne toča, kar mi biča senca. / Sta dve leti krvi: sta dve poplavi. / Kri nemirnega sonca, prihajaš požrešna, / dokler ne pustiš praznih in zadušnih vseh balkonov*. Vojna je čas nemladosti, vdovstva, osamljenosti, krst.

Po končani vojni je pesniku uspelo pobegniti na Portugalsko, vendar ga je portugalska policija vrnila na špansko ozemlje. Ko se je vrnil k svoji družini v Orihuelo, ga je civilna garda vtaknila v ječo. Potem so ga premeščali iz ječe v ječo. Za politično aktivnost med vojno so ga obsodili na smrt in samo zaradi posredovanja njegovih prijateljev so sodbo spremenili v trideset let zapor. Ječa ga je počasi izčrpavala. Njegovo telo ni moglo prenesti telesnih in duševnih muk. 27. marca 1942 je v jetnišnici v Alicanteju umrl za tuberkulozo. Njegovi prijatelji so poskušali dobiti dovoljenje za premestitev v sanatorij, a ko jim je že skoraj uspelo, je bilo prepozno. Pripovedujejo, da so pa smrti ostale njegove oči široko odprte in nikomur ni uspelo zapreti jih.

Med letoma 1938 in 1941 je Hernández napisal *Kancioner in romance odsotnosti*, morda svoje najzrelejše delo, ki pa je ostalo dolgo časa neobjavljeno. V tej knjigi je upesnil svoje odsotnosti v času vojne in prvega obdobja v ječi. To je nekak intimni dnevnik najintenzivnejših trenutkov njegovega življenja teh let. V njem so pesnikova bridka spoznanja o vojni, človeku, Španiji, ženi in otroku, o sovraštvu in ljubezni. Tolikokrat je pesnik gledal smrti v oči in jo premagal z vero v življenje, v zmago ljudstva, ki je branilo demokracijo in svobodo, v ljubezen, obče človeško in tisto osebno. V ječi se pesniku dozdeva, da ni časa, da je samo neka prozornost, skozi katero vidi ljudi, ki jih ljubi in zaradi katerih vztraja v bivanju.

V zaporu so nastale tudi pesmi, ki so jih posthumno objavili pod naslovom *Poslednje pesmi in Neobjavljene pesmi*. Čisto nazadnje, ko je že čutil hladni dih smrti, je Hernández napisal še pesem *Sin svetlobe in mraka*. Gre za bolečo ljubezensko izpoved človeka, ki mu življenje teče v mračni in ozki ječi. Le misel na sina in ženo je še lahko sanjsko lepa in nepomirljivo boleča. Poslednje Hernándezove pesmi so kot rane, so kot krila, s katerimi poskuša pesnik še enkrat vzleteti. V poslednji pesmi *Večna senca* zapiše *Samo ta senca. Brez obraza. Brez neba. / Bitja. Prostori. Telesa se dotikajo v zraku, ki nima kril, / v drevesu, ki nima nobenih možnosti več*. Pesnikovo življenje se je izteklo, njegova roka je omahnila, v nas zdaj gleda s široko odprtimi očmi svoje poezije, lepe in bridke.

Miquel Hernández

PEPELNAST VETER

Prva elegija

Federicu Garcii Lorcú 43

Smrt z rjastimi kopji, oblečena
v top, prečka planjave,
kjer goji človek korenine in upanja,
in dežuje sol in seje lobanje.

Zelenje v gredah,
v katerem času se razraste veselje?
Sonce razjeda kri, jo skriva v zasedah
in prisili senco, da brsti še bolj temna.

Bolečina in njen črni plašč
prideta nama še enkrat naproti.
In še enkrat deževno stopim
na ulico joka.

Vedno sem znotraj
te sence, pobeljene z alojami,
zgnetene z očmi in odpevi,
da ima lučka umiranja prostor pri vhodu
in jezljivo ogrlico iz src.

Jokati v vodnjaku,
v isti neutolažljivi korenini
vode, ihtenja,
srca, ki si ga želim:
kjer bi nihče ne našel mojega glasu ne pogleda,
ne sledi mojih solz.

Vstopim počasi, počasi
se skloni moje čelo, počasi
se mi trga srce in počasi z grenkobo
spet zaihtim ob vznožju kitare.

Od vseh mrtvih, ki jih opeva ta elegija,
ne da bi pozabila na odmeve drugih,
roka mojega joka izbere enega,
tega, ki najbolj odmeva v moji duši.

Federico García,
tako mu je bilo ime do včeraj, danes mu je ime prah.
Včeraj je imel prostor pod soncem,
danes ima grob pod rušo.

Takšen je bil! Takšen si bil in ni te več!
Svojo razposajenost,
ki je stresala stebre in drobne igle,
pregrizneš z zobmi in jo zmrviš
in že si žalosten in hočeš
samo še raj iz krst.

Oblečenega v skelet,
v snu iz svinca,
44 oboroženega z brezbriznostjo in spoštovanjem,
takega te vidim med trepalnicami, če te ugledam.

Odšlo je tvoje življenje golobice,
ki se je obdajala s peno,
z nežno uspavanko neba in oken,
s slapom iz peres,
vetrom, ki odnaša tedne.

Bratranec jabolk,
črv ne bo premagal tvoje krvi,
jezik črva ne bo premagal tvoje smrti,
da bi jabolko ozdravilo zver,
bo jabolko raje izbralo tvoje kosti.

Zaprto je studenc tvoje sline,
sin golobice,
nečak slavca in oljke:
medtem ko se bo zemlja vrtela,
boš ti večni ženin suhocvetnice,
plodni oče kovačnika.

Kako enostavna je smrt: kako enostavna,
a kako krivično jezljiva!
Ne zna hoditi počasi in zabode nož,
ko najmanj pričakujemo njen vbod.

Ti, najtrdnjša zgradba, zrušen,
ti, najvišje leteča ptica, zadet,
ti, najglasnejše rjojenje,
molčec in še bolj molčec in še bolj.

Tvoja vesela kri granatovca
naj kot udarec težkega kladiva
zadene tistega, ki te je smrtno ustavil.
Pljunki in srpi
naj vržejo madež na njegovo čelo.

Pesnik umre in njegova stvaritev
je ranjena in umira v njegovih prsih.
Kozmični drget hladu
rahlo zamaje gore,
blisk smrti maternico rek.

Slišim množico vzdihovanja, doline tožbá,
vidim gozd oči, nikoli suhih,
avenije solza in črnih plaščev:
vrtinec listov in vetrov,
žalost sredi druge žalosti in še druge,
jok sredi drugega joka in še drugega.

Vetrovi ne bodo raznesli tvojih kosti,
vulkan gorčice, grom panjev,
pesnik, zavzet, nežen in bridek,
ki si ob vročici poljubov,
med dolgima vrstama bodal,
občutil veliko ljubezen, veliko smrt, visok plamen.

Da bi postala tvoja smrt spremljevalka,
prihajajo jate harmonij in naseljujejo
vse kote neba in zemlje,
bliski sinjih drhtenj,
kastanjete kot kupi toče,
bataljoni flavt, bobni in ciganje,
sunki ragelj in violin,
nevihte kitar in klavirjev,
izbruhi trobent in klarinetov.

A tišina lahko preglasi vsa glasbila.
Tih, zapuščen, zaprašen
v zapuščeni smrti,
se zdi, da jih je tvoj jezik, da jih je tvoj vzdih
utišal s sunkom vrat.

Kot da bi hodil s tvojo senco,
hodim s svojo, po zemlji,
ogrnjen v plašč tišine,
da si cipresa želi še več sence.

Grlo mi stiska tvoja smrt
kot železo sekire
in pijem pogrebno pijačo.
Ti veš, Federico García Lorca,
da sem eden tistih, ki vsak dan okušajo smrt.

Sedim na mrtvih

46 Sedim na mrtvih,
ki že dva meseca molčijo,
poljubljam prazne čevlje
in grabim z jezo
za roko srca
in duše, ki ga podpira.

Naj se moj glas vzdigne do gora
in naj se spusti na zemljo in grmi,
to hoče moje grlo,
od zdaj in na vekomaj.

Približaj se mojemu kriku,
ljudstvo iz istega mleka kot jaz,
drevo, ki me objemaš
s svojimi koreninami,
tu sem zato, da bi te ljubil
in da bi te branil
s to krvjo in s temi usti,
ki so kot zvesti puški.

Če odidem s te zemlje,
če sem se rodil iz trebuha,
nesrečnega in lačnega,
je bilo zato, da bi postal
slavec nesrečnih,
odmev krive sreče,
da bi pel in ponavljal
tistemu, ki bi moral slišati,
koliko bolečine, koliko bede
je na tem svetu.

Včeraj se je prebudilo ljudstvo,
golo, ker ni imelo kaj obleči,
lačno, ker ni imelo kaj jesti,
in danes vstaja
zares užaljeno
in do krvi razjarjeno.
V njegovih rokah se hočejo puške
spremeniti v leve,
da bi se spopadle z zvermi,
ki so ga do zdaj trgale.

Čeprav nimaš dovolj orožja,
ljudstvo s sto tisoč rokami,
se tvoje kosti ne bodo vdale,
kaznuj tste, ki kaznujejo,
saj imaš pesti,
nohte, pljunke in imaš
srce, prsi, drobovje,
stvari moža in zobe.

Pogumen kot neustrašni veter,
lahek kot lahki veter,
ubij tistega, ki ubija,
sovraži tistega, ki sovraži
mir v tvojem srcu
in trebuh tvojih žena.
Ne daj se raniti od zadaj,
glej iz oči v oči in umri
s kroglo v prsih,
v prsih, vzravnanih kot stena.

Pojem z glasom žalostinke,
ljudstvo moje, za tvoje junake:
tvoje stiske so tudi moje,
tvoje nesreče so tudi moje,
iz iste kovine je najin jok,
bolečine v mojih sencih,
iz istega lesa
sta tvoja misel in moje čelo,
tvoje srce in moja kri,
tvoja bol in moja slava.
Predzid nič
se mi zdi tole naše življenje.

Tu sem, da bi živel,
medtem ko bi zvenela moja duša,
in tu sem, da bi umrl,
ko pride ura
po strugi ljudstva,
od zdaj in na vekomaj.
Življenje je iz dosti požirkov,
smrt iz enega samega.

Veter ljudstva

48 Veter ljudstva me nosi,
veter ljudstva mi sledi,
mi širi srce
in diha skozi grlo.

Govedo guba čelo,
ubogljivo v onemoglosti,
pred kaznijo:
levi ga dvigajo
in obenem kaznjujejo
s svojo hrupno šapo.

Nisem iz ljudstva govedi,
sem iz ljudstva, ki ga očarajo
ležišča levov,
soteske orlov,
kordiljere bikov
s ponosom v rogu.
Nikoli ni raslo govedo
po pustotah Španije.
Kdo je rekel, da je treba nadeti jarem
na vrat tega ljudstva?
Je kdo že kdaj nadel viharju
uzdo ali jarem?
Je že kdo kdaj zaprl
plamen v kletko?

Asturijci iz poguma,
Baski iz potemnelega kamna,
Valencijanci iz radosti,
Kastiljanci iz duše,
razorani kot zemlja,
vihravi kot krila,
Andaluzijci iz bliska,
rojeni med kitarami,
prekaljeni v nalih solza,
Extremadurci iz rži,
Galičani iz dežja in molka,
Katalonci iz vztrajnosti,
čistokrvni Aragonci,
Murijci iz dinamita,
posejani kot sadeži,

Leonci, Navarci, lastniki
lakote, znoja, sekire,
kralji rudnikov,
gospodarji kmetij,
možje, ki hodite med koreninami,
kot krepke korenine,
iz življenja v smrt,
grete iz niča v nič:
jarme vam hoče nadeti
svojat iz zlih zelišč,
jarme, ki ste jih zgarani
odvrgli na njihova pleča.

49

Somrak govedi,
svita se že dan.

Govedo umira oblečeno
v ponižnost in vonj hleva:
orli, levi, biki, okrašeni s pogumom,
in nad njimi nebo,
ki se ne skali in ne skonča.
Smrt govedi
ima beden obraz,
ta, možete živali,
poveliča vse stvarstvo.

Če umrem, naj umrem
z visoko dvignjeno glavo.
Mrtev in dvajsetkrat mrtev,
z usti na travi,
bom stiskal zobe
in brada bo odločna.

S pesmijo čakam smrt,
že pojejo slavci
na vrhu pušk
in sredi bitk.

Mati Španija

50 Objemam tvoje telo kot drevo objema
zemljo,
z vsemi koreninami in z vsem pogumom,
kdo naj me loči, odtrga od tebe,
mati?

Objemam tvoj trebuh, kdo me lahko od njega odtrga,
če njegovo titansko dno daje začetek mojemu telesu?
Objemam tvoj trebuh, ki je moj večni dom.
Nihče!

Mati: od nekdanj prepad, od nekdanj zemlja:
drobovje,
kjer se steka vsa kri,
kjer vstanejo vse padle kosti,
mati.

Reči *mati* je isto kot reči *zemlja*, ki me je rodila,
kot reči mrtvim: bratje, vstanite,
kot čutiti kri v ustih in jo slišati
pod zemljo.

Druga mati je most čez tvoje reke,
nič več.
Druge prsi so vodni mehur tvojih morij.
Ti si mati z vso svojo večnostjo,
mati.

Zemlja: zemlja v ustih in v duši in vsem.
Zemlja, ki jo jem, ki me bo nazadnje
pojedla.
Se z večjo voljo kot prej me boš spet rodila,
mati.

Ko bo na tvojem telesu lahna sled,
me boš spet rodila, še z večjo voljo kot prej.
Ko je sin sin, živi in umre s krikom:
Mati!

Bratje: branimo njen napadeni trebuh,
na katerem se zbirajo vrane od vsepovsod,
kajti, čeprav letijo zla krila, še vedno
ostanejo vetrovi..

Vrzite na bregove vašega srca
zadržana čustva, del svojih uspehov.
Majhne zgodbe ob njenem boku
so vedno velike.

Slika in prgišče prsti,
pismo in gora včasih pomenijo isto.
Danes si steblo, ki rase nad vsem,
mati.

51

Družina te zemlje, ki nas povezuje z lučjo,
najbolj mračni mrtveci se bojujejo, da bi vstali,
da bi se združili z nami in rešili
prvo mater.

Španija, stoični kamen, ki se je razprl
v dva kosa
bolečine in temnega kamna, da bi se mu daroval:
ne bodo me ločili od tvojih velikih prsi,
mati.

Ker vem, da bom umrl zate, zato te prosim:
da gresta žena in sin, ko umreta,
prebivat v kotiček tvojega trebuha,
mati.

Pesem ženina vojaka

52 Tvoj trebuh sem napolnil z ljubeznijo in setvijo,
podaljšal odmev krvi, kateri pripadam,
in upam na brazdo, kot nanjo upa orač:
prišel sem do dna.

Rjavolaska z visokima stolpoma, polna luč in odprte oči,
žena moje polti, velik požirek mojega življenja,
tvoje nore prsi rasejo proti meni
in poskakujejo kot mladi košuti.

Zdi se mi, da si kot krhko steklo,
bojim se, da se ne streš ob najbolj previdnem koraku;
ko razgrevam tvoje žile s poltjo vojaka,
si na zunaj kot češnja.

Zrcalo mojega telesa, spodbuda mojih kril,
življenje ti dajem s smrtjo, ki mi jo ponujajo in je ne sprejemem.
Žena, žena, ljubim te, obkrožen od krogel,
v nevarnosti zaradi svinca.

Nad krutimi mrtvaškimi odri na preži,
nad istimi mrtvimi, za katere ni rešitve in ne groba,
te ljubim in bi rad poljubljal tvoje prsi,
dokler ne bi postal prah, žena.

Ko na bojišču misli nate
moje čelo, ki ne pozabi na tvoj lik in se ne poteši z njim,
se mi približaš kot ogromna usta
z lačnimi zobmi.

Piši mi na bojišče, misli, kako mi je v strelskih jarkih,
s puško se spominjam tvojega imena in ga ponavljam,
branim tvoj trebuh, draga, ki čaka name,
in branim svojega sina.

Rodil se bo najin sin s stisnjenimi pestmi,
povit v krik zmage in kitar,
položil bom svoje vojaško življenje pred tvoj prag,
brez podočnikov in brez krempljev.

Potrebno je ubijati, zato da bi živeli.
Nekega dne bom odšel k senci tvojih daljnih las

in bom spal na poškrobljenih rjuhah,
ki si jih sešila s svojimi rokami.

Tvoje neizprosne noge hite naravnost k porodu
in tvoje neizprosne ustnice
in pred mojo samoto iz jarkov in eksplozij
ti pretečeš pot neizprosni poljubov.

Za sina bo ta mir, ki ga zdaj kujem.
In končno v oceanu nepopravljivih kosti
se bo potopilo tvoje in moje srce in bova
mož in žena, s katerima se gostijo poljubi.

53

Prva pesem

54 Polje se je umaknilo,
ko je videlo podivjati človeka,
vsega naježenega.

Kakšen prepad se odpre
med oljko in človekom!

Žival, ki poje:
žival, ki lahko
joka in poganja korenine,
se je spomnila svojih krempljev.

Krempljev, ki so bili prikriti
v nežnosti in v rožah,
in so se zdaj razkrili
v vsej svoji krutosti.

Prasketajo v mojih rokah.
Ogiblji se jih, sin.
pripravljen sem zagrebsti jih
v tvojo nežno kožo.

Vrnil sem se k tigru.
Umakni se ali pa te raztrgam.

Danes je ljubezen smrt
in človek preži na človeka.

Pismo

55

Jata poštnih golobov
se spusti v nemogoč let
s trepetajočih miz,
na katere se opira spomin,
teža odsotnosti,
srce, tišina.

Šlišim utrip pisem,
ki plovejo proti svojemu cilju.

Kamorkoli grem, naletim
na ženske in moške,
z globoko rano odsotnosti,
skrušene od časa.

Pisma, sporočila, pisma:
razglednice, sanje,
drobci nežnosti,
projicirani na nebo,
kri namenjena krvi,
želja namenjena želji.

Čeprav v črni zemlji
počiva moje ljubeče telo,
tja, draga, mi pošlji pismo,
od tam bo pismo zate prišlo.

Stara pisma molčijo
tam v kotu, med drugimi,
z barvo časa
na črkah.
Zdi se, da so ta pisma
polna drhtenja.
Da umira črnilo
in omedleva papir
in se kruši
kot majhno pokopališče,
od prejšnjih strasti,
od poznejših ljubezni.

Čeprav v črni zemlji
počiva moje ljubeče telo,

tja, draga, mi pošlji pismo,
od tam bo pismo zate prišlo.

Kadar ti pišem,
se črnilniki razbolijo:
črni hladni črnilniki
zardijo in zadrhtijo
in prava človeška toplina
se dvigne iz črnega dna.
56 Ko ti bom pisal,
ti bodo pisale moje kosti:
pišem ti z neizbrisljivim črnilom
mojih bolečin.

Tja odhaja moje goreče pismo,
z golobico prikovano k ognju,
z razpetima kriloma
in smerjo v sredi.
S ptico, ki sledi samo
gnezdu in vetru in nebu,
telesu, roki, tvojim očem
in prostoru s tvojim vzdihom.
Ostala boš gola
s svojimi čustvi,
brez obleke, in ga boš
čutila na prsih.

Čeprav v črni zemlji
počiva moje ljubeče telo,
tja, draga, mi pošlji pismo,
od tam bo pismo zate prišlo.

Eno pismo je včeraj ostalo
zapuščeno in brez lastnika,
letelo je nad očmi nekoga,
ki je izgubil svoje telo.
Pisma, ki prežive in govore
v imenu mrtvih:
papir, ki hrepeni
kot človek, brez oči,
ki bi ga lahko videle.

Medtem ko mi cvetijo zobje,
slišim vse bliže
tihi glas tvojega pisma,
kot temen vzdih.
Prejel ga bom v spanju,
če ga buden ne morem.
In moje rane bodo
razliti črnilniki,
ustnice bodo drhte

od spomina na tvoje poljube
in bodo z neslišnim glasom
ponavljale: ljubim te.

Vlak z ranjenci

- 58 Tišina, ki tone v tišino
ust, ki jih je zaprla noč.
Ne neha molčati, noče se umakniti.
Govori v utišanem jeziku mrtvih.

Tišina.

Odpre poti temni vati,
zamaši usta kolesom, uram,
ustavi glas morja, golobice:
vznemiri noč sanj.

Tišina.

Vlak dežja razlite krvi,
krhki vlak krvavečih,
tih, boleč, bled,
vlak, ki molči zaradi trpljenja.

Tišina.

Vlak naraščajoče smrtne bledice:
bledica že pokriva glave,
oj, glas, srce, zemljo,
srce težko ranjenih.

Tišina.

Razsule se bodo noge, roke, oči,
po vlaku se bodo razsuli grižljaji.
Za seboj bodo pustili sledi bridkosti,
neko drugo mlečno cesto zvezd.

Tišina.

Hropeč in bled vlak, pordel:
premog umira, dim izdihuje,
materinska lokomotiva vzdihuje,
se pomika naprej kot velika potrto.

Tišina.

Rada bi se ustavila v predoru
ta velika mati, ki zadržuje jok.
Ni železniških postaj, kjer bi postala,
samo te bolnišnice so, te prsi.

Da bi preživali, bi potrebovali en sam grizljaj:
v nekem kotu telesa umira človek.
En sam prst, eno samo krilo
bi lahko dvignilo vse telo v let.

Tišina.

Ustavite ta umirajoči vlak,
ki ne more ven iz noči.
In ostaja bos celo konj
in posipa z moko lobanje in dih.

59

Ranjenci

I Po bojiščih leže ranjenci.
Iz tiste razsežnosti bojujočih se teles
poganja žito toplih curkov, ki se širijo
v bobnečih vodometih.

Kri vedno dežuje z usti navzgor, proti nebu.
In rane zvenijo kot školjke,
ko je v ranah hitrost leta,
bistvo valov.

Kri diši po morju, pozna morje in podpalubje.
Podpalubje morja, pogumno vino, eksplodira
tam, kjer se razjoka utripajoča rana
in se razcveti in je.

Ranjen sem, glejte: potrebno mi je mnogo življenj.
To, ki ga imam, ne zadostuje za ta silni napor
krvi, ki bi se rada izgubila iz ran.
Povejte, kdo še ni bil ranjen.

Moje življenje je rana srečne mladosti.
Ubogi tisti, ki nikdar ne občuti, da ga je življenje
ranilo, ali v življenju ranjen
veselo počiva.

Če gremo do bolnišnic veseli,
postanejo bolnišnice vrtovi odprtih ran,
cvetočih povojev kirurgije,
okrvavljenih vrat.

II Za svobodo krvavim, se bojujem, pazim, da preživim.
Za svobodo darujem kirurgom svoje roke, oči
kot drevo iz mesa,
darežljivo, ujeto.

61

Za svobodo čutim v prsih več src
kot peska: moje žile se penijo
in stopim v bolnišnico in stopim med obveze
kot med lilije.

Za svobodo se znebim strelav,
tistih, ki so vrgli njen kip v blato,
in se znebim sunkov svojih nog, rok,
svoje hiše, vsega.

Kajti tja, kjer naj bi vzhajali dve praznini,
bo ona postavila kamna, ki bosta gledala v prihodnost,
in bo pustila rasti nove noge in roke
v poraženem mesu.

Vzbrstel bo frfot krvi brez jesenskih
ostankov mojega telesa, ki ga izgubljam z vsako rano.
Ker spet brstim kot podrto drevo:
ker je še življenje v meni.

18. julij 1936 – 18. julij 1938

62 Kri je, ne toča, kar biča moja senca.
Sta dve leti krvi: sta dve poplavi.
Kri nemirnega sonca, postajaš požrešna,
dokler ne pustiš balkone prazne in zadušne.

Kri, ki je največja blagodat vseh blagodati.
Kri, ki je svoje darove ohranila za ljubezen.
Glej, zdaj dela morje motno, preseneča vlake,
spravlja bike v malodušje, tam kjer je hrabrila leve.

Čas je kri. Čas kroži v mojih žilah.
Pred to uro in tem jutrom se počutim huje od ranjenca
in slišim izziv krvi v vseh razsežnostih.

Kri, v kateri se komaj okoplje smrt:
blesk čustva, ki ni obledel,
ker so ga hranile moje oči iz tisočletij.

Vse matere sveta

Vse matere sveta
 skrivajo trebuh, drhtijo,
 rade bi se umaknile
 v prikrito devištvo,
 k osamljenemu izvoru
 v preteklost brez dediščine.
 Bledo, preplašeno
 devištvo ostane.
 Morje vzdihuje od žeje in žejna
 zemlja vzdihuje po vodi.
 Plamen širi sovraštvo
 in kriki zapirajo vrata.
 Kriki drhtijo kot kopja,
 glasovi kot bajoneti.
 Usta se spreminjajo v pesti,
 pesti se spreminjajo v kopita.
 Prsi postajajo trdne stene,
 noge krepke šape.
 Srce se zgraža,
 kroži v vrtincu, počí.
 V oči vrže
 nepričakovano črno peno.
 Kri dviga telo,
 strmoglavi glavo
 in išče telo, rano,
 iz katere bi planila.
 Kri teče po svetu,
 zaprta, nezadovoljna.
 Rože zvene,
 ko jih pogoltne trava.
 Tesnoba ubijanja
 zasede dno lilije.
 Ko se spojijo s kovinami,
 vsa telesa hrepenijo:
 poročiti se, posedovati
 na poseben način. Izginiti:
 vsepovsod sama tesnoba.
 Privid zastav, blodne zastave,
 mit domovin:
 grozna domišljija mejá.
 Glasba je ogorčena,
 vztraja kot čevlji,

63

razkriva obraz upanja
in nežnega drobovja.
Šelesti duša, jeza.
Jok bliska.
Zakaj hočem luč,
če se spotikam ob meglo?
Trpljenje kot klarinet,
pesmi, trobente, ki spodbujajo,
naj bitje požre drugo bitje,
naj zruši kamen s kamna.
Rezget. Bobnejnje. Grom.
Sline. Poljubi. Kolesa.
Ostroge. Nori meči
odpirajo veliko rano.

Potem tišina, nemost
bombaža, belega od obvez,
vijoličnega od operacij,
pohabljenega od žalosti.
Tišina. In lovor
v kotu iz kosti.
Zaljubljen boben
kot napet trebuh zvoni
za brezštevilno smrtjo,
ki se nikoli ne oddalji.

Ječe

I Ječe se plazijo po vlagi sveta,
grede po temnih poteh obsojencev:
iščejo človeka, iščejo ljudstvo, ga preganjajo,
ga vsesavajo, ga goltajo.

Muke kovine ne vidimo, a jo slišimo,
jok železa, ki poniža in opljuva:
jok meča, ki visi nad sodnikom,
iz umazanega cementa.

Tam, pod ječo, tovarna joka,
statve solze, ki ne sme biti neplodna,
podpalubje sovraštva in upanja,
tam izdelujejo, tkejo, stiskajo.

Kadar so jerebice bolj hripave in zaljubljene
in je v zraku goreča sinjina raztezajočih sil,
se človek spomni na svetlobo, na zemljo,
mokra črn.

Proti kamnom suva svoboda, dan,
dirjajoči korak človeka, njegova glava,
penasta usta, z odločnostjo pene,
svoboda, človek.

Človek, ki žanje in seje ves ta veter
iz svojega srca, kjer rase gosti puh:
človek, ki je enak znotraj vsakega mraza,
vsake ječe.

Človek, ki je sanjal o vodah morja,
in trga svoja krila kot priklenjen žarek
in trese rešetke in zabija zobe
v zobe groma.

II Tu se ne bijemo za onesveščenega vola,
ampak za konja, ki vidi, kako gnije njegova griva,
in čuti, kako togotno gnije njegov galop
pod kopiti.

Odstranite slino z njegovega lica,
spustite z verige srce sveta,
zadržite žrelo pogoltnih ječ,
iz katerih beži sonce.

Oskubljena svoboda gnije na jeziku
tistih, ki so sami sebi bolj sužnji kot gospodarji.
Strgajte te verige in one druge,
ki jih slišim za temi sužnji.

Za tistimi, ki hočejo zapustiti samo svojo ječo,
svojo, svojo verigo, ne verige drugih.
In ko se jim to posreči, izstopajo po peresih,
plesnijo, se plazijo.

Že od nekaj so za zmeraj uklenjeni.
Biti svoboden je nekaj, česar se zaveda samo človek:
samo človek, ki ga vidim v tej skrivnosti,
kot da sem to jaz.

Zapri vrata, zapahni jih, ječar,
krepko zveži tega človeka: samo duše mu ne zveži.
Dosti ključev je, dosti zapahov, krivic:
samo duše mu ne zveži.

Verige, da: verige potrebuje njegova kri.
Strupeno železo, vroče, krvave okove,
gole, ki ne zavrnejo naslednjih golih,
človeško obupanih.

Človek čaka v breznu brez moči,
ves napet, prevzet, z odprtimi ušesi.
Ker je ljudstvo zavpilo "Svoboda!", leti nebo.
In ječe letijo.

Med tvojo in mojo krvjo

Med tvojo in mojo krvjo
je nekaj, kar ločuje, nekaj,
kar oddaljuje, preprečuje, slepi,
nama sledi ped za pedjo.

67

Med tvojo in mojo krvjo
naju nekaj zasleduje,
ukoreninjeno obzorje,
širi prostor v daljave.

Med tvojo in mojo krvjo
se mora nekaj zgoditi:
most kot otrok,
otrok kot lok.

Med tvojo in mojo krvjo
so ječe, ki imajo roke.
To, kar se zgodi, ostane
med nama, popotnikoma.

Povsod vidim odsotnost

- 68 Povsod vidim odsotnost:
tvoje oči jo odsevajo.
- Povsod slišim odsotnost:
tvoj glas zveni kot čas.
- Povsod diham odsotnost:
tvoj jok vonja po travi.
- Povsod se dotikam odsotnosti:
tvoje telo se prazni.
- Povsod čutim odsotnost:
Odsotnost. Odsotnost. Odsotnost.

1. Povsod vidim odsotnost: tvoje oči jo odsevajo.

2. Povsod slišim odsotnost: tvoj glas zveni kot čas.

3. Povsod diham odsotnost: tvoj jok vonja po travi.

4. Povsod se dotikam odsotnosti: tvoje telo se prazni.

5. Povsod čutim odsotnost: Odsotnost. Odsotnost. Odsotnost.

6. Povsod čutim odsotnost: Odsotnost. Odsotnost. Odsotnost.

7. Povsod čutim odsotnost: Odsotnost. Odsotnost. Odsotnost.

8. Povsod čutim odsotnost: Odsotnost. Odsotnost. Odsotnost.

9. Povsod čutim odsotnost: Odsotnost. Odsotnost. Odsotnost.

10. Povsod čutim odsotnost: Odsotnost. Odsotnost. Odsotnost.

11. Povsod čutim odsotnost: Odsotnost. Odsotnost. Odsotnost.

12. Povsod čutim odsotnost: Odsotnost. Odsotnost. Odsotnost.

13. Povsod čutim odsotnost: Odsotnost. Odsotnost. Odsotnost.

14. Povsod čutim odsotnost: Odsotnost. Odsotnost. Odsotnost.

Pepelnast veter

Pepelnast veter
vzdihuje po sobi,
v kateri vzdihuje ona
in se oklepa mojega glasu.

Osamljena soba
z ranjenim glasom
pepelnastega vetra,
ki vzdihuje naokrog.

Pusto zrcalo,
prestrašena čaplja
pred dolgočasno sliko
in mleko brez barve.

Veter dviga pepel,
ki ga nikoli ni ljubil.

Sredi noči
pepelnasta soba,
polna vetra in brez ljubezni.

Vse bolj odsotna

70 Vse bolj odsotna,
kot da bi te vlak
odpeljal v daljavo.

Kot temna ladja
temna.

Vse bolj prisotna,
kot da bi veseli vlak
peljal čez moje prsi.

Kot da bi ljubka ladja
ljubka.

Razen tvojega trebuha

Razen tvojega trebuha
je vse zmedeno.

71

Razen tvojega trebuha
je vse prihodnost,
bežeča, pretekla,
brezciljna, nejasna.

Razen tvojega trebuha
je vse prikrito,
razen tvojega trebuha
je vse nezanesljivo,
je vse že prah
brez sveta.

Razen tvojega trebuha
je vse mračno,
razen tvojega trebuha,
čistega in globokega.

Na človekovem dnu

72 Na človekovem dnu
kalna voda.

V najbolj čisti vodi
bi rad videl življenje.

V najbolj čisti vodi
senca brez izhoda.

Na človekovem dnu
kalna voda.

Golobnjak

Golobnjak
z gruljenjem golobic
je bila naša hiša.
Golobice so vznemirjale
naša srca.

Golobnjak, golobnjak,
podrt, zapuščen,
brez gruljenja
za vse večne čase.

73

Vojna

74 Po vseh deželah samo starost.
 Srce brez lastnika.
 Ljubezen brez cilja.
 Trava, prah, vrane.
 In mladost?

V krsti.

Drevo osamljeno in posušeno.
 Ženska kot posekano drevo,
 v postelji vdovstva.
 In mladost?

V krsti.

Napisal sem na pesek

Napisal sem na pesek
tri besede življenja:
življenje, smrt, ljubezen.

Močni sunek morja,
ki se tolikokrat dvigne,
je prišel in jih zbrisal.

75

Žalostne vojne

76 Žalostne vojne,
če ni njihov vzrok ljubezen.
Žalostne, žalostne.

Žalostno orožje,
če to ni beseda.
Žalostno, žalostno.

Žalostni ljudje,
če ne umrejo zaradi ljubezni.
Žalostni, žalostni.

Vse hiše so oči

Vse hiše so oči,
ki boljčijo in prežijo.

Vse hiše so usta,
ki pluvajo, grizejo in poljubljaajo.

Vse hiše so roke,
ki suvajo in stiskajo.

Iz vseh hiš prihaja
piš sence in divjega gozda.

V vseh je krik
nezadovoljne krvi.

In ob kriku vse hiše
planejo in se izpraznijo.

In ob kriku se spravijo
in plodijo in živijo od upanja.

S tremi ranami je prišel

78 S tremi ranami je prišel:
s to od ljubezni,
s to od smrti,
s to od življenja.

S tremi ranami prihaja:
s to od življenja,
s to od ljubezni,
s to od smrti.

S tremi ranami jaz:
s to od življenja,
s to od smrti,
s to od ljubezni.

Sonce, vrtnica in otrok

Sonce, vrtnica, otrok,
rože, rojene iz jutra.
Rože vsakega jutra
so sonca, vrtnice, otroci.

Jutri me ne bo:
nekdo drug bo tisti resnični.
Tedaj bom samo nekdo,
ki ima rad svoj spomin.

Roža je večja
ob vznožju najmanjše rože.
Roža luči je blisk
in roža trenutka čas.

Med rožami si bila.
In jaz ostanem med rožami.

Kot mlado figovo drevo

80 Kot mlado figovo drevo
na bregu si.

Ko sem hodil mimo,
si šumljala tam gori.

Kot mlado figovo drevo,
sijoče in slepo.

Kot figovo drevo si.
Kot staro figovo drevo.
In grem mimo, pozdravljajo me
suhi listi in molk.

Kot figovo drevo si,
ki se mu je blesk postaral.

Z dvema letoma, dva cvetova

Z dvema letoma, dva cvetova
dopolnjuješ.

Dva škrjančka sta se vselila
v tvoje jutro.

Srečni otrok:
s teboj gre naprej
moja kri.

Moja kri, naprej,
ne ustraši se.
Luč kroži nad svetom,
medtem ko ti krožiš.
Vse te spodbuja,
veselje telesa,
zlatega, lahkega.

Tvoj smeh
je luč, ki razglaša
zmago žita
nad divjo travo.
Smej se. S teboj
bom vedno premagal čas,
ki je moj sovražnik.

81

Pusti me

82 Pusti me, da grem,
mati, na vojno.
Pusti me, bela sestra,
črrolasa nevesta.

Pusti me!

In ko bom ostal sam
s krogami,
mi pošlji v strelni jarek
poljube in pisma.

Pošlji mi jih!

Ladnja pesem

Poslikana, ne prazna:
poslikana je moja hiša
z barvo hudega trpljenja
in nesreč.

83

Vrnila se bo iz joka,
kamor je odšla
s svojo zapuščeno mizo
in podrto posteljo.

Na blazinah bodo cveteli poljubi.
In rjuha bo ovila
telesa s svojim
razkošnim
dišečim slakom.

Za okni
se pomirja sovraštvo.

Kremplji bodo nežni.

Pustite mi to upanje.

PABLO NERUDA

84

*Nisem pozabil vaših nesreč, poznam
vaše sinove,
in če sem ponosen na njihove smrti,
sem ponosen tudi na njihova življenja.*

(1904 - 1973)

Njegovo ime je sinonim za avtentično pesniško govorico zelene celine. Bil je tretji južnoameriški pesnik, ki je dobil Nobelovo nagrado za književnost (1972). Upesnil je bivanjsko tesnobo sodobnega človeka in s svojo angažirano poezijo izražal težnje po spremembi sveta. Njegovo pravo ime je bilo *Neftali Ricardo Reyes y Basalto*. Doma je bil z juga Čila. V žilah mu je tekla kri ponosnih indijanskih prednikov Araukancev, ki so bili zanj simbol najvišjih človeških vrednot.

Z zbirko *Dvajset ljubezenskih pesmi in ena obupana pesem*, 1924, in še posebej z zbirko, ki ji je sledila, *Poskus večnega človeka*, 1925, se je ločil od množice povprečnih pesnikov svoje dežele in začel lastno poetiko. V obeh že najdemo številne prvine njegove poznejše pesniške govorice, predvsem značilni nerudovski dolgi verz, simbole, ki prevladujejo pozneje v *Bivališču na zemlji* in *Velikem spevu*, stalno zatekanje h komparaciji in sugestivne nadrealistične podobe. Čeprav v tej zbirki prevladuje erotika, se že oglašajo samota, neprijazna narava in simboli razdejanja. Pesnikov pogled na življenje je pesimističen: sveta se polašča bolečina in ga spreminja v veliko ječo. Tudi ljubezen povzroča v človeku neko vse obsegajočo bolečino, ženska je samo privid varnosti in stalnosti. Tak pesnikov koncept ljubezni izhaja iz temeljnega metafizičnega koncepta sveta. V tem smislu je celo pejsaž samo zrcalna slika človekove samote in stiske, razkrivajo jo neskončna obzorja, večerni mrak, neprestana prisotnost vetra in hladno nebo s številnimi zvezdami. Pesnikova otožnost se sprevrže v poplavo besed, Neruda hoče manifestirati svoje čustveno stanje z množico sugestivnih podob. V zbirki *Poskus večnega človeka* so avantgardni pesniki našli zglede za svojo nadrealistično poetiko, ki se je po letu 1925 začela uveljavljati na tej celini. Neruda drzno opušča logične stavčne zveze, zateka se k svobodnemu verzu, zanemarja pravopisna pravila, išče nove, še neodkrite izrazne možnosti, ki se na prvi pogled zdijo nerazumljive, a razkrivajo dramatično stanje pesnikovega duha, prevladujejo simboli smrti, jesenskih melanholičnih megla in vetrov. Nerudove barve so močne, v glavnem so to rdeča, črna, sinja, zlata, brez vmesnih odtenkov.

Leta 1927 je Neruda odšel v diplomatsko službo v Azijo (Kalkuta, Rangun, Cejlon, Java). Izkušnje iz tega časa so bile še bolj pesimistične. Svet se pesniku razkriva kot nekaj kaotičnega. Smrt popolnoma obvladuje človekovo usodo in človek se zaman upira njenemu razdejanju. V teh letih so nastale pesmi, ki jih je objavil v treh knjigah *Bivališča na zemlji*, 1933, 1935, 1947. V njih sta prišla najbolj do izraza Nerudova nadrealistična in ekspresionistična metaforika in verz.

Leta 1933 je Neruda prišel v Madrid in tu ostal štiri leta. Spoprijateljil se je z mnogimi znamenitimi Španci, zlasti z Lorco. Doživel je špansko državljansko vojno. Boj španskega ljudstva je navdihnil njegovo himnično pesnitev *Španija v srcu*, 1937. Pretresen ob padcu španske Republike doživi pesniško in politično spremembo. Zdaj ga začne prevevati vera v človekov boj za drugačen svet.

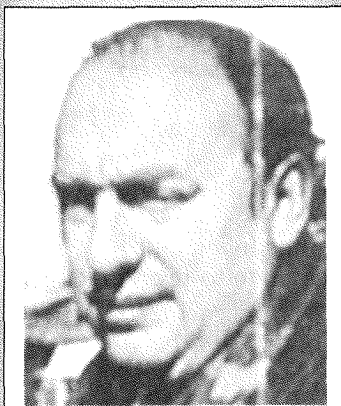
Leta 1943 se je vrnil v Ameriko in se lotil političnega dela. Naslednja leta je preživel kot diplomat v Mehiki. Zaradi sporov s čilsko oblastjo je bil stalno preganjan in je blodil po Ameriki, Evropi in Aziji. V letih izgnanstva je nastal *Veliki spev*, najobsežnejše delo španskoameriške poezije. V njem je upesnil veliko fresko svoje dežele, njene razkošne preteklosti in negotove sedanjosti. V novem optimističnem vzdušju je napisal tudi *Prvinske ode*, v katerih se vrača k vsakdanjim preprostim stvarim. Njegova zadnja dela pa pričajo, da se je pesniku življenje spet kazalo v zapleteni podobi. Zadnja leta se je Neruda umaknil v samoto in tišino polotoka Isla Negra, kjer je doživel jeseni 1973 razdejanje Čila in svojo smrt.

Španska državljanska vojna je pomenila pravo preizkušnjo za vsakega pesnika, še posebej za špansko govorečega. Tudi za Nerudo, ki je v tridesetih letih postajal vse bolj občutljiv za družbena dogajanja. Preizkusila je njegovo politično trdnost in pesniško moč. Neruda se čuti solidarnega s španskim ljudstvom. To je najpomembnejše. Ljubezen do teh ljudi in dežele je vgradil v neizmerno bolečino in iz obojega je nastala himna *Španija v srcu*. Njegov verz je naelektrjen s silovito politično zavestjo, s človeško spontanostjo, ki bruha žalost in bes, grožnjo in prekletstvo, jok in krik, tiho tožbo in najglasnejšo obtožbo. Na tej glasovni lestvici poje Neruda pesem o veliki tragediji ljudstva, ki s svojim življenjem brani demokracijo in svobodo. Bojujoča se Španija je prebudila v Nerudi najbolj silovita čustva, ki jih je pesnik upesnil v trdih tonih. To mu sicer nekateri kritiki očitajo. A pesniku so se zdeli taki toni najprimernejši za to tematiko. Njegov namen je bil en sam: obsodba zla, nečlovečnosti. Protagoniste tega zla pošilja v pekel in jih obsodi na večno kazen. Grobost podob in situacij je zato najučinkovitejši pesniški postopek. Tu in tam, recimo v pesmi *Pesem za matere mrtvih bojevnikov*, pa privre na dan značilna nerudovska nežnost, otožnost, ki preplavlja zlasti njegovo ljubezensko poezijo. Sicer pesnik želi, naj bo njegova poezija *eksplozija z voljo velike pesmi iz kovine*. Kajti pesnikova Španija je *krvava od junakov*, je *preorana od bomb*, zato njegova pesem ne more biti nič drugega kot obsodba tistih, ki povzročajo zlo, in tistih, ki ga nočejo videti. Madrid je v središču Nerudove poezije o vojni. Upornost in pogum prebivalcev tega mesta sta Nerudo presunila. In presunila sta mnoge velike umetnike vsega sveta. Madrid in Španija nista ostala sama. Iz daljav so prihajali prostovoljci, *iz svojih izgubljenih domovin*, *iz svojega sna*, *polnega ožgane miline in pušk*, da bi branili to špansko mesto. Pesnik nikjer ne dvomi, da bo ta boj izbojevan. Leta 1937 je bilo upanje še vedno veliko. Neruda svojega razočaranja nad letom 1939, ko je Španijo do kraja pomendrala Francova vojska, ni upesnil.

Pablo Neruda

ŠPANIJA V SRCU

Himna ljudstvu, ki se bojuje za svobodo

Invokacija

88 Začnimo s čisto
in partijsko vrtnico, pod pravim
nebom in vetrom in zemljo, z željo po pesmi,
polni eksplozije, z voljo
po veliki pesmi, iz kovine, ki spočenja vojno
in razgali kri.

Španija, kristalna kupa, ne diadem,
razklan kamen, ubita krhkost
žita, koža in ožgana žival.

Jutri, danes, za tvojimi koraki
tišina, senca upanj
kot širni veter: luč, mesec,
ugašajoči mesec, mesec od rok do rok,
od zvonika do zvonika!

Rodna mati, pest
trdega ovsa,
opustošen
planet, krvav od junakov!
Kdo, po cestah, kdo,
kdo, kdo v senci, v krvi, kdo
v žarku, kdo,
kdo? Pada

pepel, pada
železo in kamen in smrt in jok in plameni,
kdo, kdo, mati moja, kdo, kam?
Preorana domovina, prisegam, da iz tvojega pepela,
prisegam, da iz tvojih žejnih ust veje veter
s cvetnimi listi kruha, raztreseno posvečeno
trnje. Prekleti naj bodo,
prekleti, prekleti tisti, ki so z baklo in kačo
prišli na tvoj sveti pesek, prekleti
tisti, ki so čakali na tan dan, da bi odprli vrata
Zamorcu in banditu:
kaj ste dosegli? Prinesite, prinesite svetilko,
da vidite ta prepojena tla, da vidite to drobno kost,
ki jo požira plamen, oblačilo
ranjene Španije.

Prekleti tisti, ki onega dne
niso spregledali, prekleti, prekleti slepci,
tisti, ki niso ponudili kruha vzvišeni

domovini, ampak le solze, preplete
umazane uniforme in mračne
sutane, smrdeči psi iz kleti in grobov.
Revščina je bila za Španijo
kot konji polni dima,
kot kamni, ki padejo
v studenec nesreče,
žitne pokrajine, ne da bi odprle,
skrivne kleti sinjin in kositra, plodišča, vrata, zaprti
oboki, globine,
ki so hotele rojevati, vse so stražili
trikotni stražarji s puško,
župniki z barvo žalostne podgane,
kraljevi služabniki z velikimi zadnjicami.
Strašna Španija, dežela jablan in borovcev,
prepovedali so ti brezdelni gospodje:
sejati in kopati v rudnikih,
brejiti krave, premišljevati nad grobovi,
obiskati vsako leto Krištofa mornarja, poklepetati
z makaki, ki pridejo iz Amerike
in so v enakem *socialnem položaju* in gnitju.
Ne ustanavljajte šol, ne lomite
zemeljske skorje s plugi, ne polnite kašč
z obilljem žita: molite, živali, molite,
ker Bog z debelo ritjo, podobno riti kralja,
čaka na vas: "Tam boste postreženi z juho, bratje moji."

Tradicija

- 90 V španskih nočeh, po starih vrtovih,
tradicija, polna mrtve sluzi,
razliva gnoj in smrad, se sprehaja
z vlečko v megli, prividno in fantastično,
odeta v naduho in levitske krvave gube,
njen obraz z globokimi topimi očmi
je poln zelenih polžev, ki se mastijo kot ob grobu,
njena usta so brez zob in vse noči grizejo
trn, ne da bi spočela tisti skrivnostni mineral,
in se sprehaja s krono iz zelenega osata
in seje blodne kosti mrtvih in bodala.

Razložil bom nekatere stvari

91

VPRAŠALI BOSTE: In kje je je španski bezeg?
In prikrita metafizika maka?
In dež, ki je včasih trkal
s svojimi besedami in jih polnil
z žlebovi in pticami?

Povedal vam bom vse, kaj se mi je zgodilo.

Živel sem v madridski
soseski, z zvonovi,
urami, drevesi.

Od tam sem videl
suhi obraz Kastilje
kot nekakšen ocean iz usnja.

Mojo hišo so imenovali
hišo cvetja, ker so povsod
rasle krvomočnice: bila je
lepa,
s psi in dečki.

Raúl, se spominjaš?
Se spominjaš, Rafael?

Federico, globoko pod zemljo,
se spominjaš,
se spominjaš moje hiše z balkoni,
kjer je junijska svetloba ugašala rože na tvojih ustnicah?
Brat, brat!

A
bili so zgovorni glasovi, sol trgovin,
gneča utripajočega kruha,
trgovine v soseski Arguellas s svojim spomenikom,
ki je bil kot nekakšen bled črnilnik med polenovkami:
olje je teklo k žlicam,
temen utrip
nog in rok je polnil ulice,
metri, litri, jedki
smisel življenja,
nakopičene ribe,
obrisi streh s hladnim soncem, v katerem
se utrudi puščica,
zaneseni fini marmor krompirja,
paradižnik, vse tja do morja.

Nekega jutra je vse gorelo
in nekega jutra so kresovi
planili iz zemlje
in požirali bitja,
in od takrat ogenj,
smodnik od takrat,
in od takrat kri.

92

Banditi z avioni in zamorci,
banditi z zlatimi prstani in kontesami,
banditi s črnimi fratri, ki so jih blagoslavljali,
so prihajali na nebo, da bi ubijali otroke,
in po ulicah je tekla kri otrok,
tako kot lahko teče samo kri otrok.

Šakal, ki bi raztrgal šakala,
kamni, ki bi grizli osat in ga izpljunili,
gadje, ki bi sovražili gade!

Vpričo vas sem videl,
kako se je dvignila španska kri,
da bi vas pogoltnila v enem samem valu
ponosa in nožev!

Generali
izdajalci:
poglejte to mrtvo hišo,
poglejte razdejano Španijo:
a iz vsake mrtve hiše prihaja žareča kovina
namesto rož,
a iz vsake španske votline
prihaja Španija,
a iz vsakega mrtvega otroka prihaja puška z očmi,
a iz vsakega zločina se rodijo krogle,
ki bodo nekega dne dosegle vaše srce.

Vprašali boste, zakaj moja poezija
ne govori o sanjah, drevesih,
o silnih vulkanih moje rodne dežele?

Pridite, da boste videli kri na ulicah.
Pridite, da boste videli
kri na teh ulicah,
pridite, da boste videli kri
na teh ulicah!

Madrid (1936)

Madrid, sam in vzvišen, julij te je presenetil z radostjo
revnega satovja: tvoja ulica je bila čista,
čist je bil tvoj sen.

Mračno poželenje
generalov, val
jeznih sutan
je med tvoja kolena
vrgel mlakužasto vodo, reko izpljunkov.

Branil si se
z ranjenimi očmi, še polnimi sna,
s puško in kamni, Madrid, pravkar ranjen.
Tečeš po ulicah,
za seboj puščaš zvezde svoje svete krvi,
združuješ in kličeš z glasom oceana,
z obrazom, za zmeraj spremenjenim
od svetlobe krvi, gore
maščevalke, sikajoče
zvezde iz nožev.

Ko je v mračna stanovanja, ko je v zakristije
izdajstva vstopil tvoj žereči meč,
ni bilo ničesar drugega razen večerne tišine, ni bilo
ničesar drugega razen koraka tvojih zastav,
in častitljiva kaplja krvi v tvojem nasmehu.

93

Pesem za matere mrtvih bojnikov

94 Niso mrtvi! Sredi
boja so,
pokončni kot goreč stenj.
Njihove presojne sence so se združile
na travniku bakrene barve
kot zavesa iz zasenčnega vetra,
kot pregraja z barvo jeze,
kot same nevidne prsi neba.

Matere! Oni stoje pokončno v žitu,
visoki kot poldan,
vsa širna ravan je njihova!
So kot zvon s temnim glasom,
ki v telesih ubitega jekla
potrkava k zmagi.
 Bratje kot padli
prah, onemogla
srca,
verujte v svoje mrtve!
Niso nemirne samo korenine
pod okrvavljenimi kamni,
ne blede kosti, razmetane v zemlji,
njihove ustnice grizejo suh prah,
napadajo kot jekleni ocean,
celo njihove dvignjene pesti zanikujejo smrt.

Kajti iz toliko teles vstaja
nevidno življenje. Matere, zastave, sinovi!
Eno samo telo je eno celo življenje:
obraz s prebodenimi očmi bedi v megli
z mečem, polnim življenjskega upanja!

Odložite
svoja žalna oblačila, združite vse
svoje solze, da postanejo kovina:
da bomo udarjali noč in dan,
da bomo suvali noč in dan,
dokler ne podremo vsa vrata sovraštva!

Nisem pozabil vaših nesreč, poznam
vaše sinove,
in če sem ponosen na njihove smrti,
sem ponosen tudi na njihova življenja.

Njihov smehljaj
je sijal v temnih delavnicah,
njihovi koraki so zveneli vsak dan
v Metroju, in ob
pomarančah z Vzhoda, mrežah z Juga,
tiskarskem črnilu, na pokopališčih
arhitekture,
sem videl plameneti njihova silna srca.

Toliko, kot je žalosti v vaših srcih, matere,
jo je tudi v mojem, in toliko smrti
se mi razkriva kot gozd,
premočen od krvi, ki je ubila njihov smeh,
in vanj vstopajo jezne megle nespečnosti
s presunljivo samoto dni.

A
bolj kot na prekletstvo žejnih hijen, na živalski
hrup,
ki tuli iz Afrike svoj nečisti primer,
bolj kot na jezo, bolj kot na prezir, bolj kot na jok,
matere, ki ste spoznale stiske in smrt,
glejte na plemeniti dan, ki se rojeva,
in vedite, da se vaši sinovi smehljajo iz zemlje
in dvigajo pesti sredi žit.

Kakšna je bila Španija

- 96 Španija je bila zadržana in tiha, podnevi
boba z mračnim zvokom,
ravnina in gnezdo orlov, tišina
ostrega neurja.

Kako ljubim, celo ta jok, celo to dušo,
tvojo skopo prst, tvoj črni kruh,
tvoje revno ljudstvo, celo tisti
senčni kraj moje biti je izgubljena roža tvojih vasi,
valovitih, ki jih čas ni spremenil,
in tvoje kamnite pokrajine,
ki se širijo v luni in časih
in jih je pogoltnil neki prazni bog.

Vse tvoje zgradbe, tvojo osamljeno
žival skupaj s tvojo razumnostjo,
ki jo obdajajo abstraktni kamni molka,
tvoje trpko vino, tvoje sladko
vino, tvoje nasilne
in ljubke vinograde.

Sončni kamen, čist med pokrajinami
sveta, Španija, po kateri teče
kri in kovina, sinja in zmagovita,
proletarska zaradi cvetnih listov in krogel, enkratno
živa in sanjava in spevna.

Prihod mednarodnih brigad

Zjutraj nekega hladnega meseca,
 nekega zadušljivega meseca, umazanega od blata in dima,
 nekega meseca brez kolen, žalostnega in nesrečnega za ta kraj,
 ko sem skozi orošena okna svoje hiše slišal
 afriške šakale,
 kako so tulili s puškami in krvavimi zobmi, potem
 ko nismo imeli več upanja, samo še sen o smodniku,
 ko smo že verjeli,
 da je svet poln požrešnih zveri
 in pošasti,
 potem, ko smo premagali slano tistega mrzlega madridskega meseca,
 sem videl
 v megli zgodnjega jutra,
 z očmi, ki so mi dane, s tem srcem, ki gleda,
 sem videl razločno prihajati odločne borce
 iz vitkega in trdega lesa in ognjevito brigado iz skale.
 Bil je žalosten čas, ko so ženske
 nosile odsotnost kot strašno oglje
 in je španska smrt, bolj jedka in ostra od drugih smrti,
 polnila polja, ki smo jih prej spoštovali zaradi žita.

Po ulicah se je kri, ki jo je pretil človek, družila
 z vodo, ki je pritekala iz razdejanega srca domov:
 kosti shujšanih otrok, presunljivo
 ihteča tišina mater, za zmeraj
 zaprte oči nemočnih,
 vse je bilo kot žalost in poraz, bilo je kot
 izpljuvan vrt,
 bilo je kot vera in roža za vedno ubita.

Tovariši,
 potem
 sem videl vas
 in moje oči so od takrat polne ponosa,
 kajti videl sem vas skozi megleno jutro, kako ste prihajali
 pred Kastiljo,
 tihi in odločni
 kot zvonovi pred svitom,
 vsi slovesni in sinjih oči, prihajali ste iz daljav,
 prihajali ste iz svojih zaselkov, iz svojih izgubljenih domovin, iz
 svojega sna,
 polnega ožgane miline in pušk,

da bi branili to špansko mesto, v katerem bi lahko prestrašena svoboda
padla in umrla, obgrizena od zveri.

98 Bratje, naj odslej vé za
vašo čistost in vašo moč, za vašo slavno zgodovino,
otrok in mož, ženska in starček,
bitja brez upanja naj vedo zanj,
doseže naj rudnike, ki jih je razjedel
žvepleni zrak,
povzpne naj se do nečloveških stopnic za sužnje,
naj vse zvezde, naj vsa peresa Kastilje
in sveta
zapišejo vašo imena in opišejo vaš srditi boj
in vaše zanesljivo in zemeljsko zmago, mogočno in rdečo kot hrast.

Ker z vašo žrtvijo se je obnovila
izgubljena vera, odsotna duša, zaupanje v zemljo,
zaradi vašega obilja, vaše plemenitosti, vaše
smrti,
po dolini iz trdih skal krvi
teče velika reka z golobicami iz jekla in upanja.

Bitka na reki Jarama

Med zemljo in platino, ki so jo potopili
nasadi oljk in mrtvi Španci,
Jerama, čisto bodalo, si vzdržala
val nasilnežev.

Sem so prišli možje iz Madrida,
s srcem, pozlačenim od smodnika,
kot kruh iz pepela in upora,
so prišli sem.

Jarama, bila si med železom in dimom
kot veja iz razbitega stekla,
kot dolga vrsta odlikovanj
za zmagovalce.

Niti rovi iz žareče snovi,
niti žolčna eksplozivna krila,
niti artilerije temne noči
niso premagale tvojih voda.

Tvoje vode so pili tisti, ki so bili žejni
krvi, pili so vodo z usti navzgor:
španska voda in prst oljčnih nasadov
sta jih napolnila s pozabo.

Za hip je voda v tvoji strugi,
polni krvi zamorcev in izdajalcev,
zatrepetala od tvoje svetlobe, kot ribe
v mrzlem studencu.

Ostra moka tvojega ljudstva je bila
vsa resinasta od kovine in kosti,
strašna in žitna kot plemenita prst,
ki so jo branili.

Jarama, da bi lahko govoril o tvojih pokrajinah
sijaja in gospostva, mi ne zadostujejo
usta, slabotna je moja roka:
tu so ostali tvoji mrtvi.

Tu ostaja tvoje boleče nebo,
tvoj kamniti mir, tvoj zvezdni lok
in večne oči tvojega ljudstva
varjejo tvoje bregove.

100

Almería

101

Krožnik za škofa, prežvečen in grenak,
krožnik z ostanki železa, s pepelom, s solzami,
potopljen krožnik, z jokom in podrtimi stenami,
krožnik za škofa, krožnik krvi iz Almeríe.

Krožnik za bankirja, krožnik z lici
otrok s srečnega Juga, krožnik
z detonacijami, z noro vodo in ruševinami in strahom,
krožnik z zavrženimi vratovi in pohojenimi glavami,
črn krožnik, krožnik krvi iz Almeríe.

Vsako jutro, vsako jutro, vznemirjen od vašega življenja,
imeli ga boste, kadečega in žarečega, na vaši mizi:
odrinili ga boste nekoliko s svojimi mehкими rokami,
da bi ga ne videli, da bi ga ne bilo treba tolikokrat prebaviti:
ta krožnik z molčečo krvjo,
ki bo tam vsako jutro, vsako
jutro.

Krožnik za polkovnika in za polkovnikovo ženo,
za praznik garnizije, za vsak praznik,
pod prisego in pljunki, s svetlobo
ranega vina,
da bi ga videli, drhtečega in hladnega nad svetom.
Da, krožnik za vse, bogataše od tu in tam,
veleposlanike, ministre, okrutne prisklednike,
gospe, ki se zabavajo ob čaju v naslanjačih:
krožnik, razbit, okrušen, umazan od uboge krvi,
za vsako jutro, za vsak teden, za zmeraj,
krožnik krvi iz Almeríe, pred vami, vedno.

Užaljene pokrajine

102

Pokrajine, ki jih je potopila
neskončna tišina v mučeništvo,
utripi čebele in zruvana skala,
zemlja, ki namesto žita in detelje
nosiš znamenje bridke krvi in zločina:
z vodo bogata Galicija, čista kot dež,
za zmeraj slana zaradi solza:
Extremadura, z vzvišenim bregom
neba in aluminijskega, črnega kot votline krogel,
izdanega in ranjenega in raztrganega,
Badajoz brez spomina, leži sredi svojih mrtvih
sinov in zre v nebo, ki se spominja:
Málaga, preorana od smrti,
pregnana med prepade, dokler niso poblaznele matere
prebičale kamen s svojimi novorojenci.
Srd, krilo žalosti
in smrt in jeza,
dokler ne nastane iz solz in žalosti,
dokler ne nastane iz besede in groze in jeze
kup kosti na poti
in kamen, pokopan pod prahom.

Dosti, dosti
grobov, dosti mučenja, dosti
zveri v zvezdi!
Nihče, niti zmaga
ne bo izbrisala strašne votline krvi:
nihče, niti morje, niti korak
peska in časa, niti žareča krvomočnica
na grobu.

Pesem o ruševinah

103

To, kar je bilo narejeno in naše,
to, kar je bilo zmočeno, koristno, vidno,
leži - ubogi robec - med valovi
zemlje in črnega žvepla.

Tako kot se dvigajo k nebu
gumb in prsi,
kot roža, ki se vzpne
od razjedene kosti, tako so se pojavile
oblike sveta. O, obrvi,
o, stebri, o, stopnišča!

O, temne snovi,
strnjene in čiste: dokler bodo zvonovi!
dokler bodo ure! Aluminij
sinjih razmerij, cement,
pritrjen na sen bitij!

Prah se nabira,
guma, blato, predmeti se množijo
in stene se dvigajo
kot trta iz temne človeške kože.

Tu notri v belem, v bakru,
v ognju, v zapuščenosti, so se množili dokumenti,
gnusen jok, recepti,
poslani ponoči v lekarno, medtem ko
nekdo, mrzlično,
poslušno mentalno sence, vrata,
ki jih je napravil človek,
da bi jih nikdar ne odprl.

Vse je propadlo
in bridko zvenelo.

Ranjeno orodje, blago za nočno
obleko, umazana pena, pravično razsuta
rja, lica, steklo, volna,
kafra, navitki niti in usnje, vse,
vse na kolesu, ki se vrti proti prahu,
proti neurejenemu snu kovin,
vse parfum, vse začarano,
vse združeno v niču, vse,
da se ne bi nikdar več rodilo.

Nebesna žeja, golobice
z močnatim bokom: epohe

cvetnega prahu in rose, glejte, kako
se les drobi,
dokler ne postane žalost: ni korenin
za človeka: vse počiva z muko
na drhtenju dežja:

Glejte, kako je strohnela
kitara na ustih dišeče neveste:
glejte, kako so besede, ki so toliko gradile,
zdaj samo še razdejanje: glejte, na apnencu
in na razpokanem marmorju
sled - skupaj z mahom - joka.

104

Delavska društva na fronti

105

Kje so rudarji, kje so
tisti, ki delajo vrvi, tisti, ki zorijo
podplate, tisti, ki naročajo mrežo?
Kje so?

Kje so tisti, ki pojejo na vrhu
stavbe, pluvajo in prisegajo
pri praznem cementu?

Kje so železničarji, vztrajni
nočni delavci?
Kje je društvo za preskrbo?

S puško, s puško. Med
sivimi utripi ravnine
si ogledujejo podrtine.

Usmerjajo kroglo proti trdemu
sovražniku, kot proti trnu,
kot proti gadom, tako.

Podnevi in ponoči, v žalostnem
pepelu jutra, v pravičnosti
poapnelega opoldneva.

Veličastna je zmaga ljudstva,
ob njihovem zmagovitem koraku
sijeta na zemlji slepi krompir
in nebeško grozdje.

Pokrajina po bitki

106

Obgrizen prostor, krdelo, ki se
drgne ob žito, podkve,
zlomljene, mrzle, med slano in kamni,
hladna luna.

Luna ranjene kobile, poapnela,
odeta v suhe trne, preteč
temen metal ali kost, odsotnost, žalna tkanina,
dim grobarjev.

Za jedkimi nimbi nitratov,
od snovi do snovi, od vode do vode,
drseči kot oluščeno žito,
ožgani in siti.

Slučajno lubje silno nežno,
črn pepel, odsoten in raztresen,
zdaj samo hladen zven, gnusna
snov dežja.

Naj varujejo moja pokopana kolena
bolj kot to nestalno pokrajino,
naj zadrže moje trepalnice,
preden jih preštejejo in poškodujejo,
naj pazi moja kri na ta okus po senci,
da ne pozabi name.

Protitankisti

107

Veje iz najboljše biserovine, sijaj
morja in neba, veter slave,
za vas, junake hraste,
protitankiste.

V mračnih ustih vojne
ste bili
angeli ognja, nevarni,
čisti sinovi vojne.

Takšni ste bili, posejani
po poljih, temni kot setev, vsi
v pričakovanju. In ste vrgli
na prsi orkanskega orožja ne samo blede drobce eksploziva,
ampak svoje veliko goreče srce,
utrip, rušilni in sinji kot smodnik.
Dvignili ste se,
nežno nebo nasproti goram
krutosti, goli sinovi
zemlje in slave.

Nikoli niste videli
nič drugega kot oljke, nič drugega
kot ribiške mreže,
polne lusk in srebra: razvrščali ste
orodje, les, naprave
za žetev in gradnjo:
v vaših rokah je vzcvetela lepota
granata, kot gozd ali mlada
čebula, in ste bili nenadoma
polni bliskov,
in ste v rokah stiskali slavo, razstrelili
besnečo vojsko,
sami in trdi, kljub megli.

Svoboda vas je izbrala v rudnikih,
zahtevala počitek za vaše lemeže:
Svoboda je vstala in zajokala
po poljih, zakričala po vežah
vaših hiš: po pokrajini je šel njen glas, med
pomarančevci in vetrom,
klical je može pogumnih src, in ste prihiteli

in zdaj ste tu, najljubši
sinovi zmage, tolikokrat padli, tolikokrat
so vam prekrizali roke, tolikokrat
zlomili vaš skriti hrustanec,
utisali vaša usta, vašo tišino
so mučili do zloma:
a vi ste nenadoma vstali, sredi vihre,
znova, vsi, ves vaš

Madrid (1937)

nedoumljiv, vaš mučen rod,
pogumen in trdoživ.

109

Zdajle se spominjam vsega in vseh,
razločno, globoko
v pokrajinah, ki - zvok in pero -
narahlo trkajo, bivajo
onkraj zemlje, a v zemlji. Danes
se začenja nova zima.

V tem mestu,
kjer je vse to, kar ljubim,
ni ne kruha ne luči: mrzli biseri padajo
na suhe krvomočnice. Ponoči črne sanje,
pripravljene za topove, kot krvavo govedo:
o svitu ni nikogar na utrdbah,
samo polomljen voz: že porasel z mahom, že ostarel molk
namesto lastovk v požganih domovih,
izkravavljenih, praznih, z vrati proti nebu:
trgovina že odpira svoje revne smaragde,
in pomaranče, ribe,
ki jih vsak dan izdaja kri,
se ponujajo rokam sestre in vdove.
Žalujejo mesto, spodkopano, ranjeno,
zlomljeno, pretepeno, zvotljeno, polno
krvi in polomljenega stekla, mesto brez noči,
vse je noč in molk in bobnenje in junaki,
zdaj je nova zima, še bolj gola in sama,
zdaj je brez moke, brez korakov, s tvojo luno
in vojaki.

Na vse. Na vse.

Ubogo sonce, naša prelita
kri, strašno srce,
pogumno in ihteče. Na tvojo temno zemljo so padale
solze kot težke krogle in se oglašale kot
golobice, kadar padajo, roka, ki jo smrt za vedno zapira,
kri ves dan in vso noč in ves teden in ves
mesec. Ne bom govoril o vas, speči
in zbujeni junaki, ne bom govoril o vas, ki ste spravili v drhtenje vodo
in zemljo s svojo slavno odločnostjo,
zdajle poslušam čas na ulici,
nekdo me ogovarja, spet
prihaja zima v hotele,
v katerih sem stanoval,

vse to, kar poslušam, je mesto, in daljava,
obdana z ognjem kot s peno
gadov, ki jo napada
voda pekla.

Že več kot eno leto
se maskiranci dotikajo tvojega človeškega brega
in umirajo ob dotiku s tvojo električno krvjo:
množica zamorcev, množica izdajalcev
kroži okoli tvojih kamnitih nog: ne dim in ne smrt
nista premagala tvojih ognjenih zidov.

Potem,

kaj potem? Da, potem so tisti, ki iztrebljajo,
so tisti, ki goltajo: prežijo nate, belo mesto,
škof s temnim ovratnikom, fekalne
in fevdalne gospodične, general, na čigar dlaneh
žvenketa trideset srebrnikov: pred tvojim obzidjem
je procesija zagrizenih tercijalk,
eskadron gnilih ambasadorjev
in žalostno hlipanje vojaških psov.

Hvala ti, hvala, v žarku,
v pozdravu, v sabljah,
sveto čelo, čigar curek krvi
bo spodrsnil na hudo ranjenem kamnu,
spodrsrljaj trde miline,
čista zibelka, oborožena z bliski,
snov za mestno trdnjavo, zrak iz krvi,
iz katerega se rojevajo čebele.

Danes si ti, ki živiš, Juan,
ti, ki gledaš, Pedro, razumeš, spiš, ješ:
danes ponoči brez budnih luči, brez sna, brez počitka,
sama v cementu, na pokošeni zemlji,
od mračnih žic do Juga, na sredi, okoli,
brez neba, brez skrivnosti,
ljudje kot spletena ogrlica branijo
mesto, obdano s plameni: Madrid,
utrjen od udarcev zvezd, od sunkov ognja:
zemlja in budnost v popolnem molku
zmage: drzna
kot zlomljena vrtnica: obdana
z večno slavo!

Sončna oda ljudski vojski

111

Ljudska vojska! Tu! Nevarnost, obleganje
se še vedno širita po tej zemlji in se mešata s smrtjo,
rezko od osti!

Pozdravljena, pozdravljena,
pozdravljena, ti vzklikajo matere sveta,
šole te pozdravljajo, stari tesarji,
Ljudska vojska, pozdravljajo te s klasjem,
mlekom, krompirjem, limono, lovorjem,
z vsem, kar daje ta zemlja
in človeška usta.

Vse, kot zapestnica,
kot utripajoč
pas, kot vztrajnost bliskov,
vse čaka nate, vse se ti bliža!
Dan iz železa,
utrjena sinjina!

Bratje, naprej,
naprej po preoranih pokrajinah,
naprej skozi noč, hladno in brez sna, viharo in strgano,
naprej skozi življenje, hodite po mrzli barvi skal,
pozdravljeni, pozdravljeni, pozdravljeni, kar naprej. Ostrejši kot glas zime,
tenkočutnejši kot trepalnice, zanesljivejši kot konica strele
natančnejši kot trdi diamant, znova bojeviti,
bojevniki osvežujoče vode iz središča dežel,
bojevniki rože in vina, bojevniki spiralnega srca zemlje,
bojevniki korenin vseh listov, dišečega trgovskega blaga zemlje.
Pozdravljeni, vojaki, pozdravljeni, rdeči oratarji,
pozdravljeni, divje detelje, pozdravljeni, ljudje, ki ste obstali
v svetlobi bliska, pozdravljeni, pozdravljeni, pozdravljeni,
naprej, naprej, naprej, naprej,
nad rudnike, nad pokopališča, nad gnuso požrešnostjo
smrti, nad naježeno grozo izdajalcev,
ljudstvo, bojujoče se ljudstvo, srce in puške,
srce in puške, naprej.
Fotografi, rudarji, železničarji, bratje
premoga in kamna, sorodniki trpečega,
gozd, praznik radostnih strellov, naprej,
gverilci, majorji, naredniki, politični komisarji,
bojeviti mornarji, naprej:
pred vami

ni nič drugega kot minljiva veriga, jama
gnilih rib: naprej!

Nič drugega ni kot umirajoči mrtvi,
močvirja strašnega krvavega gnoja,
ni sovražnikov: naprej, Španija,
naprej, ljudski zvonovi,
naprej, pokrajine jablan,
naprej, prapori žit,
naprej, velike črke iz ognja,
112 kajti v bitki, na valu, na travniku,
na gori, o svitu, polnem ostrega vonja,
nosite rojstvo bivanja, nit
težkega žilavosti.

Medtem

se korenina in zimzelen vzpenjata iz molka,
da bi čakala na kovino zmage:
vsako orodje, vsako rdeče kolo,
vsak mango z gore ali lemež,
vsak izkop prsti, vsak drget krvi,
hoče slediti tvojim korakom, Ljudska vojska:
tvoja svetla luč prihaja do ubogih
in pozabljenih, tvoja svetleča zvezda
zabode svoje žarke v smrt
in odpre oči upanju.

Cvjetko Milanja

GLOSA ZA TISTE, KI NAS RAZUMEJO*

Ob panorami hrvaške vojne poezije Hrvaška bojna 1991/92, Borec 1994

Živimo v času paradoksov, času, ki pogreša posluš za avtentičnost in času, ki je prehrupen za postmodernistične simulakre, ki so tako zastri sodobno prizorišče, da ga ne moremo artikulirati drugače kot kumulativno simultanost matrice splošne nivelacije in zastirajoče obsedenosti. Na drugi strani prihajajo do nas nemoralni ter suhi pragmatični prepisi svetovljanske mundokracije, ki Hrvaško kaznuje, ker si je predrznila spoznati lastno identiteto in je glasno zahtevala pravico do Subjekta, na aktualnem družbeno zgodovinskem prizorišču, na katerem so Gospodarji sveta že razporedili vse mogoče postmodernistične figure. Pri tem se kaže, da se v to rastersko polje ni vklapljala tudi zahteva hrvaškega subjekta po njegovi "šibki" točki, čeravno je ta subjekt sledil logiki, katere legitimitnost so vsaj z delom njene dekonstruktivske razgraditve ponujali in zagotavljali ti isti Zahodnjaki, žreci postmodernistične matrice. V tem z gotovostjo odkrivam brezizhodnost zahodnjaškega Uma, namreč v dejstvu, da so z drugim delom teoretične zasnove implicitno (in pogosto tudi eksplicitno) dopuščali politikom njihovo z imperialno logiko vodeno upravičenost na nepriznavanje hrvaškega subjekta. Vendar v času, ko na Hrvaško z njenih vzhodnih meja vdirajo cirilični sršeni, bizantinski hinavci, ameboidna, nesnažna, enocelična peklenska golazen, spričo katere so vsi Dantejevi krogi otroška igra, poznamo tudi drugačna, ohrabrujoča dejstva.

Z zahodne strani hrvaške meje, namreč vsem teminam navkljub prihaja **gesta**. Simbolično in semantično krepka, predvsem **kulturna gesta**. Ta se ne zadovoljuje le z dokumentiranim, pozitiviranim dejstvom slovenskega prevoda izbora hrvaške domovinske, "vojne" in v vojni nastale poezije (v letih 1991/92), že po tem bi bila namen in funkcija izpolnjena zadovoljivo, označuje ne le gesto **razumevanja** tudi hrvaškega bitja v tem težkem, Hrvaški nenaklonjenem zgodovinskem trenutku, pač pa tudi upoštevanje pogojenosti hrvaške književnosti oziroma pesništva v tem posebnem zgodovinskem trenutku. Pri tem gotovo ne gre samo za **vojno** temo, pač pa tudi za **slog/stil** pogojenem s predmetno plastjo, kot bi dejali naši stari v 19. stoletju. Glede na to lahko govorimo tudi o svojevrstnem (pod)žanru znotraj hrvaškega pesništva od devetdesetih naprej. V analizo pesništva v tem času se ne kaže spuščati, vendar je že na prvi pogled v večini primerov jasna njegova čezmerna emotivno-subjektivna sprijetost s predmetno plastjo, kar je tudi docela razumljivo. kakšne poetične in estetične konsekvence bojo iz tega izšle, bojo s pozicije večje zgodovinske distance presodili tisti za nami.

Vendar ta gesta prijateljev iz Slovenije pomeni še nekaj. Namreč, ali ni že spet kultura, književnost pokazala, kako je mogoče znotraj dveh omikanih subjektov, ki obenem pripadata tudi skupnemu kulturnemu krogu, vzpostaviti stik in dialog, skupno delovno polje, ne le zaradi patetičnega "boljšega spoznavanja", ampak tudi zaradi artikuliranja "lokalnih", "mikro"-subjektov v raznorodnosti evropskega konteksta, ki mu le pripadamo, kljub vsej upravičeni

*Besedilo je izšlo v Nedjelni Dalmaciji, 12. junija 1995, pod naslovom Gesta sa zapadne strane.

kritiki, katero jo naslavljamo nanj; V tem smislu lahko upamo, čeravno iluzivno, da bo kultura nakazala pot in pričela vsaj razjedati različne cenzure.

Pa se vrnimo k dejstvu, saj je vsaka panorama ali knjiga ravno to – namreč dejstvo. To ni prva in najbrž tudi ne zadnja takšna panorama, izbor, saj se je takšnih izborov pojavilo že več. Antologije v strogem pomenu besede po mojem to niso. To je do neke mere tudi razumljivo, tako zaradi bližine predmeta kakor tudi zaradi "bližine" avtorjev.

Zaradi objektivne informacije je treba takoj povedati, da je bilo od 1991 do danes pripravljenih več izborov, seveda v skladu s pojmovanjem tistih, ki so izbore delali. Tako lahko v skladu s pojmovanjem tistih, ki so izbore delali. Tako lahko omenimo izbor v reviji Zrcalo, 1/1991, (V. Brešiča), Dometi, 10–11–12/1991, (Bošnjaka in Fabria), Quorum, 5–6/1–1, Hrvatsko ratno pismo (ur. D. Oraić), Forum, 3–4/1992, Republika, 3–4/1992, U ovom strašnom času (ur. I. Sanader/A. Stamač), 1992, 1994.

Skorajda ni potrebno posebej navajati, na kakšen način je nastajala hrvaška vojna lirika med domovinsko vojno. V razponu od vojnega poročanja s prvih črt, v kletah med alarmi, v živčnih in zmedenih premorih med dvema opozoriloma siren bližajoče se smrti in vandalskega genocida, urbocida, kulturocida, agrarocida, bojo teme in motivi pričevali o ubijanju hiš, ubijanju domov, ubijanju ognjišč, ubijanju muzejev in cerkva. Skorajda enako odveč je govoriti o medijskem posredovanju teh pesniških besed (tisk, revije, radiofonija, televizija), zato so vzhodni divjaki tudi ubijali televizijske in radijske postaje. Skoraj odveč je prav tako govoriti o usodah posameznih hrvaških pesnikov, ki so svoje življenje darovali, bodisi v znamenju protesta ob zatiranju svobode (Ž. Sabol), bodisi kot pričevanje, ki so ga z druge strani hoteli zmanipulirati (M. Milišić), ali osebno na bojni črti, v spopadu ali z besedami na dosegu puške, tako kot Gotovac, Šegedin na znamenitem shodu pred nekdanjim domom Jugoslovanske ljudske armade v Zagrebu.

Vsi ti načini proizvodnje in načini izrekanja so pričevanje o monumentalnem odporu hrvaškega ljudstva, zato o tem ni odveč govoriti znova in znova, ker je to kronika in "kartografsko" pričevanje ali bolje **krvavo-grafsko** pričevanje o epohalnem odporu domala golorokih hrvaških mladcev, enotnih in združenih v tako nezadržnem sirensko-vabljevem klicu **svobode** in dokončnem osubjektiviranju hrvaške biti. Zato velja predvsem tako dojemati hrvaško vojno književnost, upoštevajoč pri tem povsem določeno **funkcijo**, ki v tem času ni mogla biti ekskluzivno zgolj artistska.

Ob tej panorami je potrebno dodati tudi to, da se ona od dozdajšnjih, meni znanih, razlikuje po žanrovski raznovrstnosti. Namreč avtorja panorame, B. Bošnjak in F. Zagoričnik, ki sta tudi pisca predgovora in spremne besede, se nista omejila le na lirske pesmi v verzih, ampak sta v svoj izbor uvrstila tudi pesmi v prozi – jaz jim pravim pesmi v paragrafskem stihu – in razen tega tudi zapise, ki imajo značilnosti potopisno spominske dokumentacije (Rogić), dejansko v neki plasti, ki je neizčrpna, pa publicistično-esejistične (Kramarić), genealoško-kronistične (D. Špišić) ali pa govorniške (Gotovac), žanrovske in poetične usmeritve.

Seveda, vse to ne bi bilo mogoče brez izjemnega prizadevanja in skrbnosti Francija Zagoričnika, ki je vse to prevedel (le pesmi L. Paljetka je prevedel Tone Pretnar) v slovenščino. Torej 41 avtorjev z okrog 60 besedili. Med njimi je tudi Zagoričnikova hrvaška pesem, ki temu prostoru govori – tudi jaz sem v njem. Zagoričnik je na vse to napisal tudi instruktivno spremno besedo, v kateri je opravil malo inventuro hrvaških antologij v slovenščini, in posebej

prevodov med domovinsko vojno, katere so objavili največ Naši razgledi (posebej hrvaški pesniki v vojni I in Hrvaški pesniki v vojni II, 1992). Ob tem pravi, da "hrvaška poezija v vojni ni samo neko zajetje v to vojno, ni v nekem trpnem, usojenem položaju. Ne označuje pesniško samo nekega časa, ampak ga soustvarja v mnogih ustvarjalnih naporih in na mnogih ravneh, osebnih in poetoloških". (str. 913)

Nazadnje velja poudariti tudi to, da panorama daje upanje, v teh mračnih časih odpira obzorje dialoga in komunikacije kulturnih in intelektualnih delavcev Slovenije in Hrvaške s ponovno vzpostavitvijo in nadaljevanjem kontinuitete, za katero so dejavno skrbeli ravno na pesniškem področju, z medsebojnimi prevodi poezije in njenim uveljavljanjem v svojem okolju.

540-541 REVIJA ZA ZGODOVINO, LITERATURO IN ANTROPOLOGIJO 1995

USTANOVITELJ

Republiški odbor Zveze združenj borcev narodnoosvobodilne vojne Slovenije

IZDAJATELJ

Društvo za preučevanje zgodovine, literature in antropologije

UREDNIŠKI ODBOR

Tilka Blaha, Jože Dežman, dr. Božidar Jezernik, dr. Lev Kreft, mag. Boris Mlakar, dr. Božo Repe,
Milena Štrajnar, Rapa Šuklje

GLAVNI UREDNIK

Jože Dežman, telefon (064) 221 071

OBLIKOVNA IN TEHNIČNA UREDITEV

Darja Cjuha

LEKTORICA

Sonja Likar

UREDNIŠTVO IN UPRAVA

61001 Ljubljana, Vrtača 11, poštni predal 195, telefon (061) 216 475, fax 216-488

Cena te številke v prosti prodaji 2.800 SIT, za naročnike 1.800 SIT

Letna naročnina za tujino je 180 USD

ŽIRO RAČUN

50100-678-000-0093214

DEVIZNI RAČUN

50100-620-133-900-27491-705-112270/3 Nova Ljubljanska banka d.d. Ljubljana

TISK

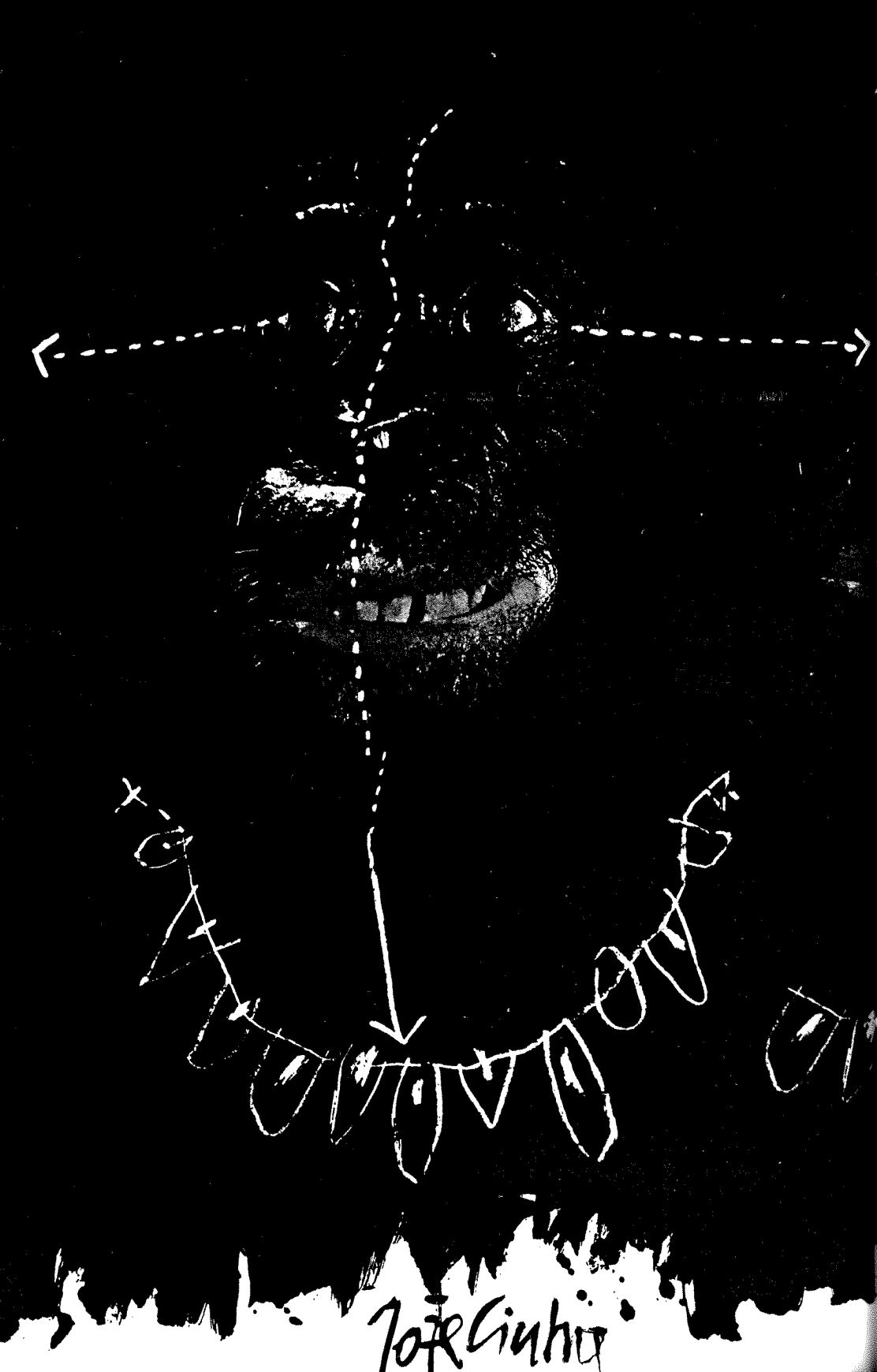
Tiskarna Tone Tomšič, Ljubljana, Gregorčičeva 25 a

Revija je izšla ob denarni podpori Ministrstva za kulturo Republike Slovenije in
Ministrstva za znanost in tehnologijo Republike Slovenije

UDK 949.712+82(05)

ISSN 0006-7725

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije št. 415-649/92 z dne 27. 10. 1992 šteje ta knjiga po 13. točki tarifne številke 3 Tarife davka od prometa proizvodov in storitev (Uradni list RS, št. 4/92) med proizvode, za katere se plačuje 5 % davek od prometa proizvodov in storitev.

João Cunha